พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม ๒

วิภังคปกรณ์

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. ขันธวิภังค์

สุตตันตภาชนีย์

[๑] ขันธ์ ๕ คือ

๑. รูปขันธ์
๒. เวทนาขันธ์
๓. สัญญาขันธ์
๔. สังขารขันธ์
๕. วิญญาณขันธ์

รูปขันธ์

[๒] ในขันธ์ ๕ นั้น รูปขันธ์ เป็นไฉน

รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ รูปอดีต รูปอนาคต รูปปัจจุบัน รูปภายใน รูปภายนอก รูปหยาบ รูปละเอียด รูปทราม รูปประณีตรูปไกล รูปใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่ารูปขันธ์

[๓] ในรูปขันธ์นั้น รูปอดีต เป็นไฉน

รูปใด ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว ปราศไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นแล้วปราศไปแล้ว ที่เป็นอดีตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูปอดีต

รูปอนาคต เป็นไฉน

รูปใด ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดยิ่ง ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูปอนาคต

รูปปัจจุบัน เป็นไฉน

รูปใด เกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดยิ่งแล้วปรากฏแล้ว เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว ตั้งขึ้นแล้ว ตั้งขึ้นพร้อมแล้ว ที่เป็นปัจจุบันสงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูปปัจจุบัน

[๔] รูปภายใน เป็นไฉน

รูปใด ของสัตว์นั้นๆ เอง ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคลอันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฐิยึดครอง ได้แก่มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูปภายใน

รูปภายนอก เป็นไฉน

รูปใด ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้นๆ ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตนเฉพาะบุคคลอันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฐิยึดครอง ได้แก่มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่ารูปภายนอก

[๕] รูปหยาบ เป็นไฉน

จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ นี้เรียกว่ารูปหยาบ

รูปละเอียด เป็นไฉน

อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ อากาสธาตุรูปลหุตา รูปมุทุตา รูปกัมมัญญตา รูปอุปจยะ รูปสันตติ รูปชรตา รูปอนิจจตากวฬิงการาหาร นี้เรียกว่ารูปละเอียด

[๖] รูปทราม เป็นไฉน

รูปใด ของสัตว์นั้นๆ ที่น่าดูหมิ่น น่าเหยียดหยาม น่าเกลียด น่าตำหนิ ไม่น่ายกย่อง ทราม รู้กันว่าทราม สมมติกันว่าทราม ไม่น่าปรารถนาไม่น่ารัก ไม่น่าชอบใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้เรียกว่ารูปทราม

รูปประณีต เป็นไฉน

รูปใด ของสัตว์นั้นๆ ที่ไม่น่าดูหมิ่น ไม่น่าเหยียดหยาม ไม่น่าเกลียดไม่น่าตำหนิ น่ายกย่อง ประณีต รู้กันว่าประณีต สมมติกันว่าประณีต น่าปรารถนา น่ารัก น่าชอบใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นี้เรียกว่ารูปประณีต

หรือพึงทราบรูปทรามรูปประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงรูปนั้นๆ เป็นชั้นๆไป

[๗] รูปไกล เป็นไฉน

อิตถินทรีย์ ฯลฯ กวฬิงการาหาร หรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ในที่ไม่ใกล้ ในที่ไม่ใกล้ชิด ในที่ไกล ในที่ไม่ใช่ใกล้ นี้เรียกว่ารูปไกล

รูปใกล้ เป็นไฉน

จักขายตนะ ฯลฯ โผฏฐัพพายตนะ หรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ในที่ใกล้เคียงในที่ใกล้ชิด ในที่ไม่ไกล ในที่ใกล้ นี้เรียกว่ารูปใกล้

หรือพึงทราบรูปไกลรูปใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงรูปนั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

เวทนาขันธ์

[๘] เวทนาขันธ์ เป็นไฉน

เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ เวทนาอดีต เวทนาอนาคต เวทนาปัจจุบัน เวทนาภายใน เวทนาภายนอก เวทนาหยาบ เวทนาละเอียด เวทนาทราม เวทนาประณีต เวทนาไกล เวทนาใกล้ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่าเวทนาขันธ์

[๙] ในเวทนาขันธ์นั้น เวทนาอดีต เป็นไฉน

เวทนาใด ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว ปราศไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นแล้วปราศไปแล้ว ที่เป็นอดีตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่าเวทนาอดีต

เวทนาอนาคต เป็นไฉน

เวทนาใด ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดยิ่ง ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็น

อนาคตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ สุขเวทนาทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่าเวทนาอนาคต

เวทนาปัจจุบัน เป็นไฉน

เวทนาใด เกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดยิ่งแล้ว ปรากฏแล้ว เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว ตั้งขึ้นแล้ว ตั้งขึ้นพร้อมแล้วที่เป็นปัจจุบันสงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนาอทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่าเวทนาปัจจุบัน

[๑๐] เวทนาภายใน เป็นไฉน

เวทนาใด ของสัตว์นั้นๆ เองซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฐิยึดครอง ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนาอทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่าเวทนาภายใน

เวทนาภายนอก เป็นไฉน

เวทนาใด ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้นๆ ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฐิยึดครอง ได้แก่สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา นี้เรียกว่าเวทนาภายนอก

[๑๑] เวทนาหยาบ เวทนาละเอียด เป็นไฉน

อกุศลเวทนาเป็นเวทนาหยาบ กุศลเวทนาและอัพยากตเวทนาเป็นเวทนาละเอียด กุศลเวทนาและอกุศลเวทนาเป็นเวทนาหยาบ อัพยากตเวทนาเป็นเวทนาละเอียด ทุกขเวทนาเป็นเวทนาหยาบ สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาละเอียด สุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นเวทนาหยาบ อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาละเอียด เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาหยาบ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาละเอียด เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาหยาบ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาละเอียด

หรือพึงทราบเวทนาหยาบเวทนาละเอียด โดยอาศัยเทียบเคียงเวทนานั้นๆเป็นชั้นๆ ไป

[๑๒] เวทนาทราม เวทนาประณีต เป็นไฉน

อกุศลเวทนาเป็นเวทนาทราม กุศลเวทนาและอัพยากตเวทนาเป็นเวทนาประณีต กุศลเวทนาและอกุศลเวทนาเป็นเวทนาทราม อัพยากตเวทนาเป็นเวทนาประณีต ทุกขเวทนาเป็นเวทนาทราม สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาประณีต สุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็น

เวทนาทราม อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาประณีต เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาทราม เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาประณีต เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาทราม เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาประณีต

หรือพึงทราบเวทนาทรามเวทนาประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงเวทนานั้นๆเป็นชั้นๆ ไป

[๑๓] เวทนาไกล เป็นไฉน

อกุศลเวทนาไกลจากกุศลเวทนาและอัพยากตเวทนา กุศลเวทนาและอัพยากตเวทนาเป็นเวทนาไกลจากอกุศลเวทนา กุศลเวทนาเป็นเวทนาไกลจากอกุศลเวทนาและอัพยากตเวทนา อกุศลเวทนาและอัพยากตเวทนาเป็นเวทนาไกลจากกุศลเวทนา อัพยากตเวทนาเป็นเวทนาไกลจากกุศลเวทนาและอกุศลเวทนากุศลเวทนาและอกุศลเวทนาเป็นเวทนาไกลจากอัพยากตเวทนา ทุกขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากทุกขเวทนา สุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากสุขเวทนาและทุกขเวทนา สุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากอทุกขมสุขเวทนา เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาไกลจากเวทนาของผู้เข้าสมาบัติ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาไกลจากเวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่าเวทนาไกล

เวทนาใกล้ เป็นไฉน

อกุศลเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับอกุศลเวทนา กุศลเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับกุศลเวทนา อัพยากตเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับอัพยากตเวทนา ทุกขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับทุกขเวทนา สุขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับอทุกขมสุขเวทนา เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาของผู้เข้าสมาบัติ เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่าเวทนาใกล้

หรือพึงทราบเวทนาไกลเวทนาใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงเวทนานั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

สัญญาขันธ์

[๑๔] สัญญาขันธ์ เป็นไฉน

สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ สัญญาอดีต สัญญาอนาคตสัญญาปัจจุบัน สัญญาภายใน สัญญาภายนอก สัญญาหยาบสัญญาละเอียด สัญญาทราม สัญญาประณีต สัญญาไกลสัญญาใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่า สัญญาขันธ์

[๑๕] ในสัญญาขันธ์ นั้น สัญญาอดีต เป็นไฉน

สัญญาใด ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว ปราศไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นแล้วปราศไปแล้ว ที่เป็นอดีตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่จักขุสัมผัสสชาสัญญา โสตสัมผัสสชาสัญญา ฆานสัมผัสสชาสัญญา ชิวหาสัมผัสสชาสัญญา กายสัมผัสสชาสัญญา มโนสัมผัสสชาสัญญานี้เรียกว่าสัญญาอดีต

สัญญาอนาคต เป็นไฉน

สัญญาใด ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิดยังไม่บังเกิดยิ่ง ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้นยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาสัญญา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาสัญญา นี้เรียกว่าสัญญาอนาคต

สัญญาปัจจุบัน เป็นไฉน

สัญญาใด เกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดยิ่งแล้ว ปรากฏแล้ว เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว ตั้งขึ้นแล้ว ตั้งขึ้นพร้อมแล้วที่เป็นปัจจุบันสงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาสัญญา ฯลฯมโนสัมผัสสชาสัญญา นี้เรียกว่าสัญญาปัจจุบัน

[๑๖] สัญญาภายใน เป็นไฉน

สัญญาใด ของสัตว์นั้นๆ เอง ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตนเฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฐิยึดครอง ได้แก่จักขุสัมผัสสชาสัญญา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาสัญญา นี้เรียกว่าสัญญาภายใน

สัญญาภายนอก เป็นไฉน

สัญญาใด ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้นๆ ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตนเฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฐิยึดครอง ได้แก่จักขุสัมผัสสชาสัญญา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาสัญญา นี้เรียกว่าสัญญาภายนอก

[๑๗] สัญญาหยาบ สัญญาละเอียด เป็นไฉน

สัญญาอันเกิดแต่ปฏิฆสัมผัส (คือสัญญาเกิดแต่ปัญจทวาร) เป็นสัญญาหยาบ สัญญาอันเกิดแต่อธิวจนสัมผัส (คือสัญญาเกิดแต่มโนทวาร) เป็นสัญญาละเอียด อกุศลสัญญาเป็นสัญญาหยาบ กุศลสัญญาและอัพยากตสัญญาเป็นสัญญาละเอียด กุศลสัญญาและอกุศลสัญญาเป็นสัญญาหยาบ อัพยากตสัญญาเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาละเอียด สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาหยาบ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาละเอียด

หรือพึงทราบสัญญาหยาบสัญญาละเอียด โดยอาศัยเทียบเคียงสัญญานั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

[๑๘] สัญญาทราม สัญญาประณีต เป็นไฉน

อกุศลสัญญาเป็นสัญญาทราม กุศลสัญญาและอัพยากตสัญญาเป็นสัญญาประณีต กุศลสัญญาและอกุศลสัญญาเป็นสัญญาทราม อัพยากตสัญญาเป็นสัญญาประณีต สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา เป็นสัญญาทราม สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาประณีต สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสัญญาทราม สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาประณีต สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาทราม สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาประณีต สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาทราม สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาประณีต

หรือพึงทราบสัญญาทรามสัญญาประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงสัญญานั้นๆเป็นชั้นๆ ไป

[๑๙] สัญญาไกล เป็นไฉน

อกุศลสัญญาเป็นสัญญาไกลจากกุศลสัญญาและอัพยากตสัญญา กุศลสัญญาและอัพยากตสัญญาเป็นสัญญาไกลจากอกุศลสัญญา กุศลสัญญาเป็นสัญญาไกลจากอกุศลสัญญาและอัพยากตสัญญา อกุศลสัญญาและอัพยากตสัญญาเป็นสัญญาไกลจากกุศลสัญญา อัพยากตสัญญาเป็นสัญญาไกลจากกุศลสัญญาและอกุศลสัญญา กุศลสัญญาและอกุศลสัญญาเป็นสัญญาไกลจากอัพยากตสัญญาสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา เป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาไกลจากสัญญาของผู้เข้าสมาบัติ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาไกลจากสัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่าสัญญาไกล

สัญญาใกล้ เป็นไฉน

อกุศลสัญญาเป็นสัญญาใกล้กับอกุศลสัญญา กุศลสัญญาเป็นสัญญาใกล้กับกุศลสัญญา อัพยากตสัญญาเป็นสัญญาใกล้กับอัพยากตสัญญา สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาของผู้เข้าสมาบัติ สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่าสัญญาใกล้

หรือพึงทราบสัญญาไกลสัญญาใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงสัญญานั้นๆเป็นชั้นๆ ไป

สังขารขันธ์

[๒๐] สังขารขันธ์ เป็นไฉน

สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง คือ สังขารอดีต สังขารอนาคต สังขารปัจจุบัน สังขารภายใน สังขารภายนอก สังขารหยาบ สังขารละเอียดสังขารทราม สังขารประณีต สังขารไกล สังขารใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่าสังขารขันธ์

[๒๑] ในสังขารขันธ์นั้น สังขารอดีต เป็นไฉน

สังขารเหล่าใด ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว ปราศไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นแล้วปราศไปแล้ว ที่เป็นอดีตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเจตนา โสตสัมผัสสชาเจตนา ฆานสัมผัสสชาเจตนา ชิวหาสัมผัสสชาเจตนา กายสัมผัสสชาเจตนา มโนสัมผัสสชาเจตนา นี้เรียกว่าสังขารอดีต

สังขารอนาคต เป็นไฉน

สังขารเหล่าใด ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่พร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดยิ่ง ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเจตนาฯลฯ มโนสัมผัสสชาเจตนา นี้เรียกว่าสังขารอนาคต

สังขารปัจจุบัน เป็นไฉน

สังขารเหล่าใด เกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดยิ่งแล้ว ปรากฏแล้ว เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว ตั้งขึ้นแล้ว ตั้งขึ้นพร้อมแล้วที่เป็นปัจจุบันสงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯมโนสัมผัสสชาเจตนา นี้เรียกว่าสังขารปัจจุบัน

[๒๒] สังขารภายใน เป็นไฉน

สังขารเหล่าใด ของสัตว์นั้นๆ เอง ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตนเฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฐิยึดครอง ได้แก่จักขุสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาเจตนา นี้เรียกว่าสังขารภายใน

สังขารภายนอก เป็นไฉน

สังขารเหล่าใด ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้นๆ ซึ่งมีในตน เฉพาะตนเกิดในตน เฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฐิยึดครอง ได้แก่จักขุสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาเจตนา นี้เรียกว่าสังขารภายนอก

[๒๓] สังขารหยาบ สังขารละเอียด เป็นไฉน

อกุศลสังขารเป็นสังขารหยาบ กุศลสังขารและอัพยากตสังขารเป็นสังขารละเอียด กุศลสังขารและอกุศลสังขารเป็นสังขารหยาบ อัพยากตสังขารเป็นสังขารละเอียด สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารหยาบ สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารละเอียด สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสังขารหยาบ สังขารที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารละเอียด สังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสังขารหยาบ สังขารของผู้เข้าสมาบัติเป็นสังขารละเอียด สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารหยาบ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารละเอียด

หรือพึงทราบสังขารหยาบสังขารละเอียด โดยอาศัยเทียบเคียงสังขารนั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

[๒๔] สังขารทราม สังขารประณีต เป็นไฉน

อกุศลสังขารเป็นสังขารทราม กุศลสังขารและอัพยากตสังขารเป็นสังขารประณีต กุศลสังขารและอกุศลสังขารเป็นสังขารทราม อัพยากตสังขารเป็นสังขารประณีต สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารทราม สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารประณีต สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสังขารทราม สังขารที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารประณีต สังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสังขารทราม สังขารของผู้เข้าสมาบัติเป็นสังขารประณีต สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารทราม สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารประณีต

หรือพึงทราบสังขารทรามสังขารประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงสังขารนั้นๆเป็นชั้นๆ ไป

[๒๕] สังขารไกล เป็นไฉน

อกุศลสังขารเป็นสังขารไกลจากกุศลสังขารและอัพยากตสังขาร กุศลสังขารและอัพยากตสังขารเป็นสังขารไกลจากอกุศลสังขาร กุศลสังขารเป็นสังขารไกลจากอกุศลสังขารและอัพยากตสังขาร อกุศลสังขารและอัพยากตสังขารเป็นสังขารไกลจากกุศลสังขาร อัพยากตสังขารเป็นสังขารไกลจากกุศลสังขารและอกุศลสังขาร กุศลสังขารและอกุศลสังขารเป็นสังขารไกลจาก

อัพยากตสังขารสังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารไกลจากสังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารไกลจากสังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสังขารไกลจากสังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารไกลจากสังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารไกลจากสังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสังขารไกลจากสังขารที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสังขารไกลจากสังขารของผู้เข้าสมาบัติ สังขารของผู้เข้าสมาบัติเป็นสังขารไกลจากสังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารไกลจากสังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารไกลจากสังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่าสังขารไกล

สังขารใกล้ เป็นไฉน

อกุศลสังขารเป็นสังขารใกล้กับอกุศลสังขาร กุศลสังขารเป็นสังขารใกล้กับกุศลสังขาร อัพยากตสังขารเป็นสังขารใกล้กับอัพยากตสังขาร สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสังขารใกล้กับสังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สังขารของผู้เข้าสมาบัติเป็นสังขารใกล้กับสังขารของผู้เข้าสมาบัติ สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่าสังขารใกล้

หรือพึงทราบสังขารไกลสังขารใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงสังขารนั้นๆเป็นชั้นๆ ไป

วิญญาณขันธ์

[๒๖] วิญญาณขันธ์ เป็นไฉน

วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ วิญญาณอดีต วิญญาณอนาคตวิญญาณปัจจุบัน วิญญาณภายใน วิญญาณภายนอก วิญญาณหยาบวิญญาณละเอียด วิญญาณทราม

วิญญาณประณีต วิญญาณไกลวิญญาณใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่า วิญญาณขันธ์

[๒๗] ในวิญญาณขันธ์นั้น วิญญาณอดีต เป็นไฉน

วิญญาณใด ล่วงไปแล้ว ดับแล้ว ปราศไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นแล้วปราศไปแล้ว ที่เป็นอดีตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอดีต ได้แก่จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ นี้เรียกว่าวิญญาณอดีต

วิญญาณอนาคต เป็นไฉน

วิญญาณใด ยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดยิ่ง ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคตสงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคต ได้แก่จักขุวิญญาณฯลฯ มโนวิญญาณ นี้เรียกว่าวิญญาณอนาคต

วิญญาณปัจจุบัน เป็นไฉน

วิญญาณใด เกิดแล้ว เป็นแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดยิ่งแล้ว ปรากฏแล้ว เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นพร้อมแล้ว ตั้งขึ้นแล้ว ตั้งขึ้นพร้อมแล้ว ที่เป็นปัจจุบันสงเคราะห์เข้ากับส่วนปัจจุบัน ได้แก่จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ นี้เรียกว่าวิญญาณปัจจุบัน

[๒๘] วิญญาณภายใน เป็นไฉน

วิญญาณใด ของสัตว์นั้นๆ เองซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคลอันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฐิยึดครอง ได้แก่จักขุวิญญาณ ฯลฯมโนวิญญาณ นี้เรียกว่าวิญญาณภายใน

วิญญาณภายนอก เป็นไฉน

วิญญาณใด ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้นๆ ซึ่งมีในตน เฉพาะตน เกิดในตน เฉพาะบุคคล อันกรรมที่สัมปยุตด้วยตัณหาทิฐิยึดครอง ได้แก่จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ นี้เรียกว่าวิญญาณภายนอก

[๒๙] วิญญาณหยาบ วิญญาณละเอียด เป็นไฉน

อกุศลวิญญาณเป็นวิญญาณหยาบ กุศลวิญญาณและอัพยากตวิญญาณเป็นวิญญาณละเอียด กุศลวิญญาณและอกุศลวิญญาณเป็นวิญญาณหยาบ อัพยากตวิญญาณเป็นวิญญาณละเอียด วิญญาณ

ที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นวิญญาณหยาบวิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา เป็นวิญญาณละเอียด วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นวิญญาณหยาบ วิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณละเอียด วิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณหยาบ วิญญาณของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณละเอียด วิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณหยาบ วิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณละเอียด

หรือพึงทราบวิญญาณหยาบวิญญาณละเอียด โดยอาศัยเทียบเคียงวิญญาณนั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

[๓๐] วิญญาณทราม วิญญาณประณีต เป็นไฉน

อกุศลวิญญาณเป็นวิญญาณทราม กุศลวิญญาณและอัพยากตวิญญาณเป็นวิญญาณประณีต กุศลวิญญาณและอกุศลวิญญาณเป็นวิญญาณทราม อัพยากตวิญญาณเป็นวิญญาณประณีตวิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นวิญญาณทรามวิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณประณีต วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นวิญญาณทราม วิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณประณีต วิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณทราม วิญญาณของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณประณีต วิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณทราม วิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณประณีต

หรือพึงทราบวิญญาณทรามวิญญาณประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงวิญญาณนั้นๆ เป็นชั้นๆ ไป

[๓๑] วิญญาณไกล เป็นไฉน

อกุศลวิญญาณเป็นวิญญาณไกลจากกุศลวิญญาณ และอัพยากตวิญญาณกุศลวิญญาณและอัพยากตวิญญาณเป็นวิญญาณไกลจากอกุศลวิญญาณ กุศลวิญญาณเป็นวิญญาณไกลจากอกุศลวิญญาณและอัพยากตวิญญาณ อกุศลวิญญาณและอัพยากตวิญญาณเป็นวิญญาณไกลจากกุศลวิญญาณ อัพยากตวิญญาณเป็นวิญญาณไกลจากกุศลวิญญาณและอกุศลวิญญาณ กุศลวิญญาณและอกุศลวิญญาณเป็นวิญญาณไกลจากอัพยากตวิญญาณ วิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา เป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา

วิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา วิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณของผู้เข้าสมาบัติ วิญญาณของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติ วิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ วิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่าวิญญาณไกล

วิญญาณใกล้ เป็นไฉน

อกุศลวิญญาณเป็นวิญญาณใกล้กับอกุศลวิญญาณ กุศลวิญญาณเป็นวิญญาณใกล้กับกุศลวิญญาณ อัพยากตวิญญาณเป็นวิญญาณใกล้กับอัพยากตวิญญาณวิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา วิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติ วิญญาณของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณของผู้เข้าสมาบัติ วิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ วิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียกว่าวิญญาณใกล้

หรือพึงทราบวิญญาณไกลวิญญาณใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงวิญญาณนั้นๆเป็นชั้นๆ ไป

สุตตันตภาชนีย์ จบ

อภิธรรมภาชนีย์

[๓๒] ขันธ์ ๕ คือ

๑. รูปขันธ์
๒. เวทนาขันธ์
๓. สัญญาขันธ์
๔. สังขารขันธ์
๕. วิญญาณขันธ์

รูปขันธ์

ในขันธ์ ๕ นั้น รูปขันธ์ เป็นไฉน

[๓๓] รูปขันธ์หมวดละ ๑ คือ รูปทั้งหมด เป็นนเหตุ เป็นอเหตุกะเป็นเหตุวิปปยุต เป็นสัปปัจจยะ เป็นสังขตะ เป็นรูป เป็นโลกิยะ เป็นสาสวะเป็นสัญโญชนิยะ เป็นคันถนิยะ เป็นโอฆนิยะ เป็นโยคนิยะ เป็นนีวรณิยะเป็นปรามัฏฐะ เป็นอุปาทานิยะ เป็นสังกิเลสิกะ เป็นอัพยากฤต เป็นอนารัมมณะเป็นอเจตสิกะ เป็นจิตตวิปปยุต เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นนสวิตักกสวิจาระ เป็นนอวิตักกวิจารมัตตะ เป็นอวิตักกอวิจาระ เป็นนปีติสหคตะ เป็นนสุขสหคตะ เป็นนอุเปกขาสหคตะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นเนวาจยคามินาปจยคามีเป็นเนวเสกขนาเสกขะ เป็นปริตตะ เป็นกามาวจร เป็นนรูปาวจร เป็นนอรูปาวจรเป็นปริยาปันนะ เป็นนอปริยาปันนะ เป็นอนิยตะ เป็นอนิยยานิกะ เป็นอุปปันนฉวิญญาณวิญเญยยะ เป็นอนิจจะ เป็นชราภิภูตะ รูปขันธ์หมวดละ ๑ ด้วยประการฉะนี้

[๓๔] รูปขันธ์หมวดละ ๒ คือ รูปเป็นอุปาทา รูปเป็นอนุปาทา รูปเป็นอุปาทินนะ รูปเป็นอนุปาทินนะ รูปเป็นอุปาทินนุปาทานิยะ รูปเป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ รูปเป็นสนิทัสสนะ รูปเป็นอนิทัสสนะ รูปเป็นสัปปฏิฆะรูปเป็นอัปปฏิฆะ รูปเป็นอินทรีย์ รูปไม่เป็นอินทรีย์ รูปเป็นมหาภูต รูปไม่เป็นมหาภูต รูปเป็นวิญญัตติ รูปไม่เป็นวิญญัตติ รูปเป็นจิตตสมุฏฐาน รูปไม่เป็นจิตตสมุฏฐาน รูปเป็นจิตตสหภู รูปไม่เป็นจิตตสหภู รูปเป็นจิตตานุปริวัตติ รูปไม่เป็นจิตตานุปริวัตติ รูปเป็นอัชฌัตติกะ รูปเป็นพาหิระ รูปเป็นโอฬาริกะ รูปเป็นสุขุมะ รูปเป็นทูเร รูปเป็นสันติเก ฯลฯ รูปเป็นกวฬิงการาหาร รูปไม่เป็นกวฬิงการาหาร รูปขันธ์หมวดละ ๒ ด้วยประการฉะนี้

[๓๕] รูปขันธ์หมวดละ ๓ คือ อัชฌัตติกรูปเป็นอุปาทา พาหิรรูปเป็นอุปาทา พาหิรรูปเป็นอนุปาทา อัชฌัตติกรูปเป็นอุปาทินนะ พาหิรรูปเป็นอุปาทินนะพาหิรรูปเป็นอนุปาทินนะ อัชฌัตติกรูปเป็นอุปาทินนุปาทานิยะ พาหิรรูปเป็นอุปาทินนุปาทานิยะ พาหิรรูปเป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ ฯลฯ อัชฌัตติกรูปไม่เป็นกวฬิงการาหาร พาหิรรูปเป็นกวฬิงการาหาร พาหิรรูปไม่เป็นกวฬิงการาหาร รูปขันธ์หมวดละ ๓ ด้วยประการฉะนี้

[๓๖] รูปขันธ์หมวดละ ๔ คือ อุปาทารูปเป็นอุปาทินนะ อุปาทารูปเป็นอนุปาทินนะ อนุปาทารูปเป็นอุปาทินนะ อนุปาทารูปเป็นอนุปาทินนะ อุปาทารูปเป็นอุปาทินนุปาทานิยะ อุปา

ทารูปเป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ อนุปาทารูปเป็นอุปาทินนุปาทานิยะ อนุปาทารูปเป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ

อุปาทารูปเป็นสัปปฏิฆะอุปาทารูปเป็นอัปปฏิฆะ อนุปาทารูปเป็นสัปปฏิฆะ อนุปาทารูปเป็นอัปปฏิฆะอุปาทารูปเป็นโอฬาริกะ อุปาทารูปเป็นสุขุมะ อนุปาทารูปเป็นโอฬาริกะ อนุปาทารูปเป็นสุขุมะ อุปาทารูปเป็นทูเร อุปาทารูปเป็นสันติเก อนุปาทารูปเป็นทูเรอนุปาทารูปเป็นสันติเก ฯลฯ ทิฏฐรูป สุตรูป มุตรูป วิญญาตรูป รูปขันธ์หมวดละ ๔ ด้วยประการฉะนี้

[๓๗] รูปขันธ์หมวดละ ๕ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโย ธาตุ อุปาทารูป รูปขันธ์หมวดละ ๕ ด้วยประการฉะนี้

[๓๘] รูปขันธ์หมวดละ ๖ คือ จักขุวิญญยรูป โสตวิญญยรูป ฆานวิญญยรูป ชิวหาวิญญยรูป กายวิญญยรูป มโนวิญญยรูป รูปขันธ์หมวดละ ๖ ด้วยประการฉะนี้

[๓๙] รูปขันธ์หมวดละ ๗ คือ จักขุวิญญยรูป ฯลฯ มโนธาตุวิญญยรูป มโนวิญญาณธาตุวิญญยรูป รูปขันธ์หมวดละ ๗ ด้วยประการฉะนี้

[๔๐] รูปขันธ์หมวดละ ๘ คือ จักขุวิญญยรูป ฯลฯ สุขสัมผัสสกายวิญญยรูป ทุกขสัมผัสสกายวิญญยรูป มโนธาตุวิญญยรูป มโนวิญญาณธาตุวิญญยรูป รูปขันธ์หมวดละ ๘ ด้วยประการฉะนี้

[๔๑] รูปขันธ์หมวดละ ๙ คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ รูปไม่เป็นอินทรีย์รูปขันธ์หมวดละ ๙ ด้วยประการฉะนี้

[๔๒] รูปขันธ์หมวดละ ๑๐ คือ จักขุนทรีย์ ฯลฯ ชีวิตินทรีย์ รูปไม่เป็นอินทรีย์เป็นสัปปฏิฆะ รูปไม่เป็นอินทรีย์เป็นอัปปฏิฆะ รูปขันธ์หมวดละ ๑๐ด้วยประการฉะนี้

[๔๓] รูปขันธ์หมวดละ ๑๑ คือ จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะชิวหายตนะ กายายตนะ รูปายตนะ สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะโผฏฐัพพายตนะ และรูปที่เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้นับเนื่องในธัมมายตนะ รูปขันธ์หมวดละ ๑๑ ด้วยประการฉะนี้

สภาวธรรมนี้เรียกว่า รูปขันธ์

เวทนาขันธ์

เวทนาขันธ์ เป็นไฉน

[ทุกมูลกวาร]

[๔๔] เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต

เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ

เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต

เวทนาขันธ์หมวดละ ๔ คือ เวทนาขันธ์เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ

เวทนาขันธ์หมวดละ ๕ คือ เวทนาขันธ์เป็นสุขินทรีย์ เป็นทุกขินทรีย์เป็นโสมนัสสินทรีย์ เป็นโทมนัสสินทรีย์ เป็นอุเปกขินทรีย์

เวทนาขันธ์หมวดละ ๖ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนาฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาขันธ์หมวดละ ๖ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๗ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ กายสัมผัสสชาเวทนา มโนธาตุสัมผัสสชาเวทนา มโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาขันธ์หมวดละ ๗ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๘ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ สุขกายสัมผัสสชาเวทนา ทุกขกายสัมผัสสชาเวทนา มโนธาตุสัมผัสสชาเวทนา มโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาขันธ์หมวดละ ๘ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๙ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ กายสัมผัสสชาเวทนา มโนธาตุสัมผัสสชาเวทนา กุสลมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเวทนา อกุสลมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเวทนา อัพยากตมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเวทนาเวทนาขันธ์หมวดละ ๙ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ สุขกายสัมผัสสชาเวทนา ทุกขกายสัมผัสสชาเวทนา มโนธาตุสัมผัสสชาเวทนา กุสลมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเวทนา

อกุสลมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเวทนา อัพยากตมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

[๔๕] เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นสัมผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ. เวทนาขันธ์หมวดละ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมเวทนาขันธ์เป็นอุปาทินนุปาทานิยะ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ เวทนาขันธ์เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ เวทนาขันธ์เป็นสวิตักกสวิจาระ เป็นอวิตักกวิจารมัตตะเป็นอวิตักกาวิจาระ เวทนาขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพะ เป็นภาวนาปหาตัพพะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ เวทนาขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เวทนาขันธ์เป็นอาจยคามีเป็นอปจยคามี เป็นเนวาจยคามีนาปจยคามี เวทนาขันธ์เป็นเสกขะ เป็นอเสกขะเป็นเนวเสกขนาเสกขะ เวทนาขันธ์เป็นปริตตะ เป็นมหัคคตะ เป็นอัปปมาณะเวทนาขันธ์ เป็นปริตตารัมมณะ เป็นมหัคคตารัมมณะ เป็นอัปปมาณารัมมณะเวทนาขันธ์เป็นหีนะ เป็นมัชฌิมะ เป็นปณีตะ เวทนาขันธ์ เป็นมิจฉัตตนิยตะเป็นสัมมัตตนิยตะ เป็นอนิยตะ เวทนาขันธ์เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะเป็นมัคคาธิปติ เวทนาขันธ์เป็นอุปปันนะ เป็นอนุปปันนะ เป็นอุปปาที เวทนาขันธ์เป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบัน เวทนาขันธ์เป็นอตีตารัมมณะ เป็นอนาคตารัมมณะ เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ เวทนาขันธ์เป็นอัชฌัตตะ เป็นพหิทธา เป็นอัชฌัตตพหิทธา เวทนาขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

[๔๖] เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นเหตุสัมปยุต เป็นเหตุวิปปยุต เวทนาขันธ์เป็นนเหตุสเหตุกะ เป็นนเหตุอเหตุกะ เวทนาขันธ์เป็นโลกิยะ เป็นโลกุตตระเวทนาขันธ์เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ เวทนาขันธ์เป็นสาสวะเป็นอนาสวะ เวทนาขันธ์เป็นอาสวสัมปยุต เป็นอาสววิปปยุต เวทนาขันธ์เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ เวทนาขันธ์เป็นสัญโญชนิยะเป็นอสัญโญชนิยะ เวทนาขันธ์เป็นสัญโญชนสัมปยุต เป็นสัญโญชนวิปปยุต เวทนาขันธ์เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะ เวทนาขันธ์เป็นคันถนิยะ เป็นอคันถนิยะ เวทนาขันธ์เป็นคันถสัมปยุตเป็นคันถวิปปยุต เวทนาขันธ์เป็น

คันถวิปปยุตตคันถนิยะ เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะ เวทนาขันธ์เป็นโอฆนิยะ เป็นอโนฆนิยะ เวทนาขันธ์เป็นโอฆสัมปยุตเป็นโอฆวิปปยุต เวทนาขันธ์เป็นโอฆวิปปยุตตโอฆนิยะ เป็นโอฆวิปปยุตตอโนฆนิยะ เวทนาขันธ์เป็นโยคนิยะ เป็นอโยคนิยะ เวทนาขันธ์เป็นโยคสัมปยุต เป็นโยควิปปยุต เวทนาขันธ์เป็นโยควิปปยุตตโยคนิยะ เป็นโยควิปปยุตตอโยคนิยะเวทนาขันธ์เป็นนีวรณิยะ เป็นอนีวรณิยะ เวทนาขันธ์เป็นนีวรณสัมปยุต เป็นนีวรณวิปปยุต เวทนาขันธ์เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะ เวทนาขันธ์เป็นปรามัฏฐะ เป็นอปรามัฏฐะ เวทนาขันธ์เป็นปรามาสสัมปยุตเป็นปรามาสวิปปยุต เวทนาขันธ์เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะ เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะ เวทนาขันธ์เป็นอุปาทินนะ เป็นอนุปาทินนะ เวทนาขันธ์เป็นอุปาทานิยะ เป็นอนุปาทานิยะ เวทนาขันธ์เป็นอุปาทานสัมปยุต เป็นอุปาทานวิปปยุตเวทนาขันธ์เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะ เวทนาขันธ์เป็นสิงกิเลสิกะ เป็นสังกิเลสิกะ เวทนาขันธ์เป็นสังกิลิฏฐะ เป็นอสังกิลิฏฐะ เวทนาขันธ์เป็นกิเลสสัมปยุตเป็นกิเลสวิปปยุต เวทนาขันธ์เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะ เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะ เวทนาขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพะ เป็นนทัสสนปหาตัพพะเวทนาขันธ์เป็นภาวนาปหาตัพพะ เป็นนภาวนาปหาตัพพะ เวทนาขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เวทนาขันธ์เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เวทนาขันธ์เป็นสวิตักกะ เป็นอวิตักกะเวทนาขันธ์เป็นสวิจาระ เป็นอวิจาระ เวทนาขันธ์เป็นสัปปีติกะ เป็นอัปปีติกะเวทนาขันธ์เป็นปีติสหคตะ เป็นนปีติสหคตะ เวทนาขันธ์เป็นกามาวจร เป็นนกามาวจร เวทนาขันธ์เป็นรูปาวจร เป็นนรูปาวจร เวทนาขันธ์เป็นอรูปาวจรเป็นนอรูปาวจร เวทนาขันธ์เป็นปริยาปันนะ เป็นอปริยาปันนะ เวทนาขันธ์เป็นนิยยานิกะ เป็นอนิยยานิกะ เวทนาขันธ์เป็นนิยตะ เป็นอนิยต เวทนาขันธ์เป็นสอุตตระ เป็นอนุตตระ เวทนาขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

[๔๗] เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ เวทนาขันธ์หมวดละ ๓คือ เวทนาขันธ์เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมฯลฯ เวทนาขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

ทุกมูลกวาร จบ

[ติกมูลกวาร]

[๔๘] เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ. เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือเวทนาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ เวทนาขันธ์หมวดละ ๓คือ เวทนาขันธ์เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมฯลฯ เวทนาขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ เวทนาขันธ์หมวดละ ๓คือ เวทนาขันธ์เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม ฯลฯ เวทนาขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

ติกมูลกวาร จบ

[อุภโตวัฑฒกวาร]

[๔๙] เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต.เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นเหตุสัมปยุต เป็นเหตุวิปปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นนเหตุสเหตุกะ เป็นนเหตุอเหตุกะ เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็น

อุปาทินุปาทานิยะ เป็นอนุปาทินุปาทานิยะเป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นโลกิยะ เป็นโลกุตตระ. เวทนาขันธ์หมวดละ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นสวิตักกสวิจาระ เป็นอวิตักกวิจารมัตตะเป็นอวิตักกาวิจาระ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นสาสวะ เป็นอนาสวะ. เวทนาขันธ์หมวดละ ๓คือ เวทนาขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพะ เป็นภาวนาปหาตัพพะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นอาสวสัมปยุต เป็นอาสววิปปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ.เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นอาจยคามี เป็นอปจยคามี เป็นเนวาจยคามินาปจยคามี ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นสัญโญชนิยะ เป็นอสัญโญชนิยะ เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นเสกขะ เป็นอเสกขะ เป็นเนวเสกขนาเสกขะ ฯลฯเวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นสัญโญชนสัมปยุต เป็นสัญโญชนวิปปยุตเวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นปริตตะ เป็นมหัคคตะ เป็นอัปปมาณะฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะ เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นปริตตารัมมณะเป็นมหัคคตารัมมณะ เป็นอัปปมาณารัมมณะ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นคันถนิยะ เป็นอคันถนิยะ. เวทนาขันธ์หมวดละ ๓คือ เวทนาขันธ์เป็นหีนะ เป็นมัชฌิมะ เป็นปณีตะ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นคันถสัมปยุต เป็นคันถวิปปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นมิจฉัตตนิยตะ เป็นสัมมัตตนิยตะ เป็นอนิยตะฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะ.เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะ เป็นมัคคาธิปติ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นโอฆนิยะ เป็นอโนฆนิยะ. เวทนาขันธ์หมวดละ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นอุปปันนะ เป็นอนุปปันนะ เป็นอุปปาที ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นโอฆสัมปยุต เป็นโอฆวิปปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบัน ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นโอฆวิปปยุตตโอฆนิยะ เป็นโอฆวิปปยุตตอโนฆนิยะ. เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นอตีตารัมมณะเป็นอนาคตารัมมณะ เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นโยคนิยะ เป็นอโยคนิยะ เวทนาขันธ์หมวดละ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นอัชฌัตตะ เป็นพหิทธา เป็นอัชฌัตตพหิทธา ฯลฯเวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นโยคสัมปยุต เป็นโยควิปปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๓ คือ เวทนาขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

อุภโตวัฑฒกวาร จบ

[พหุวิธวาร]

[๕๐] เวทนาขันธ์หมวดละ ๗ คือ เวทนาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศลเป็นอัพยากฤต เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะเวทนาขันธ์หมวดละ ๗ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๗ อีกอย่างหนึ่ง คือ เวทนาขันธ์เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม ฯลฯ เวทนาขันธ์ เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ เป็นกามาวจรเป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ เวทนาขันธ์หมวดละ ๗ ด้วยประการฉะนี้

[๕๑] เวทนาขันธ์หมวดละ ๒๔ คือ เวทนาขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต เวทนาขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯเวทนาขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาขันธ์หมวดละ ๒๔ ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละ ๒๔ อีกอย่างหนึ่ง คือ เวทนาขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม ฯลฯเวทนาขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะเป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ เวทนาขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯเวทนาขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะ

ชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ จักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาเวทนาเวทนาขันธ์ หมวดละ ๒๔ ด้วยประการฉะนี้

[๕๒] เวทนาขันธ์หมวดละ ๓๐ คือ เวทนาขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะเวทนาขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยเป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ จักขุสัมผัสสชาเวทนาฯลฯ มโนสัมผัสสชาเวทนาเวทนาขันธ์หมวดละ ๓๐ ด้วยประการฉะนี้

[๕๓] เวทนาขันธ์หมวดละมากอย่าง คือ เวทนาขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจรเป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ เวทนาขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯเวทนาขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต เป็นกามาวจรเป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ จักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯมโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้

เวทนาขันธ์หมวดละมากอย่างอีกอย่างหนึ่ง คือ เวทนาขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจรเป็นอปริยาปันนะ เวทนาขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ เวทนาขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ เป็นกามาวจรเป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ จักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯมโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้

สภาวธรรมนี้เรียกว่า เวทนาขันธ์

พหุวิธวาร จบ

สัญญาขันธ์

สัญญาขันธ์ เป็นไฉน

[ทุกมูลกวาร]

[๕๔] สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต

สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ

สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต

สัญญาขันธ์หมวดละ ๔ คือ สัญญาขันธ์เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจรเป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ

สัญญาขันธ์หมวดละ ๕ คือ สัญญาขันธ์เป็นสุขินทริยสัมปยุต เป็นทุกขินทริยสัมปยุต เป็นโสมนัสสินทริยสัมปยุต เป็นโทมนัสสินทริยสัมปยุตเป็นอุเปกขินทริยสัมปยุต

สัญญาขันธ์หมวดละ ๖ คือ จักขุสัมผัสสชาสัญญา โสตสัมผัสสชาสัญญา ฆานสัมผัสสชาสัญญา ชิวหาสัมผัสสชาสัญญา กายสัมผัสสชาสัญญามโนสัมผัสสชาสัญญา สัญญาขันธ์หมวดละ ๖ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๗ คือ จักขุสัมผัสสชาสัญญา ฯลฯ กายสัมผัสสชาสัญญา มโนธาตุสัมผัสสชาสัญญา มโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาสัญญาสัญญาขันธ์หมวดละ ๗ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๘ คือ จักขุสัมผัสสชาสัญญา ฯลฯ สุขสหคตกายสัมผัสสชาสัญญา ทุกขสหคตกายสัมผัสสชาสัญญา มโนธาตุสัมผัสสชาสัญญา มโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาสัญญา สัญญาขันธ์หมวดละ ๘ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๙ คือ จักขุสัมผัสสชาสัญญา ฯลฯ กายสัมผัสสชาสัญญา มโนธาตุสัมผัสสชาสัญญา กุสลมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาสัญญาอกุสลมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาสัญญา อัพยากตมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาสัญญา สัญญาขันธ์หมวดละ ๙ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ คือ จักขุสัมผัสสชาสัญญา ฯลฯ สุขสหคตกายสัมผัสสชาสัญญา ทุกขสหคตกายสัมผัสสชาสัญญา มโนธาตุสัมผัสสชาสัญญา กุสลมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาสัญญา อกุสลมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาสัญญา อัพยากตมโนวิญญาณธาตุผัสสชาสัญญา สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

[๕๕] สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต.สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตเป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต สัญญาขันธ์เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม สัญญาขันธ์เป็นอุปาทินนุปาทานิยะ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ สัญญาขันธ์เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะเป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ สัญญาขันธ์เป็นสวิตักกสวิจาระ เป็นอวิตักกวิจารมัตตะเป็นอวิตักกาวิจาระ สัญญาขันธ์เป็นปีติสหคตะเป็นสุขสหคตะ เป็นอุเปกขาสหคตะ สัญญาขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพะ เป็นภาวนาปหาตัพพะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ สัญญาขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ สัญญาขันธ์เป็นอาจยคามี เป็นอปจยคามี เป็นเนวาจยคามินาปจยคามีสัญญาขันธ์เป็นเสกขะเป็นอเสกขะ เป็นเนวเสกขนาเสกขะ สัญญาขันธ์เป็นปริตตะ เป็นมหัคคตะ เป็นอัปปมาณะสัญญาขันธ์เป็นปริตตารัมมณะเป็นมหัคคตารัมมณะ เป็นอัปปมาณารัมมณะ สัญญาขันธ์เป็นหีนะ เป็นมัชฌิมะเป็นปณีตะ สัญญาขันธ์เป็นมิจฉัตตนิยตะ เป็นสัมมัตตนิยตะ เป็นอนิยตะสัญญาขันธ์เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะ เป็นมัคคาธิปติ สัญญาขันธ์เป็นอุปปันนะเป็นอุปปาทิ สัญญาขันธ์เป็นอดีต เป็นอนาคตเป็นปัจจุบัน สัญญาขันธ์เป็นอตีตารัมมณะเป็นอนาคตารัมมณะ เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ สัญญาขันธ์เป็นอัชฌัตตะ เป็นพหิทธา เป็นอัชฌัตตพหิทธา สัญญาขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯสัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

[๕๖] สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต.สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นเหตุสัมปยุต เป็นเหตุวิปปยุต สัญญาขันธ์เป็นนเหตุสเหตุกะ เป็นเหตุอเหตุกะ สัญญาขันธ์เป็นโลกิยะ เป็นโลกุตตระสัญญาขันธ์เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ สัญญาขันธ์เป็นสาสวะเป็นอนาสวะ สัญญาขันธ์เป็นอาสวสัมปยุต เป็นอาสววิปปยุต สัญญาขันธ์เป็นอาสววิปปยุตสาสวะ เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ สัญญาขันธ์

เป็นสัญโญชนิยะเป็นอสัญโญชนิยะ สัญญาขันธ์เป็นสัญโญชนสัมปยุต เป็นสัญโญชนวิปปยุต สัญญาขันธ์เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะ สัญญาขันธ์เป็นคันถนิยะ เป็นอคันถนิยะ สัญญาขันธ์เป็นคันถสัมปยุตเป็นคันถวิปปยุต สัญญาขันธ์เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ สัญญาขันธ์เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะ สัญญาขันธ์เป็นโอฆนิยะ เป็นอโนฆนิยะ สัญญาขันธ์เป็นโอฆสัมปยุต เป็นโอฆวิปปยุต สัญญาขันธ์เป็นโอฆวิปปยุตตโอฆนิยะ เป็นโอฆวิปปยุตตอโนฆนิยะ สัญญาขันธ์เป็นโยคนิยะ เป็นอโยคนิยะ สัญญาขันธ์เป็นโยคสัมปยุต เป็นโยควิปปยุต สัญญาขันธ์เป็นโยควิปปยุตตโยคนิยะ เป็นโยควิปปยุตตอโยคนิยะ สัญญาขันธ์เป็นนีวรณิยะ เป็นอนีวรณียะ สัญญาขันธ์เป็นนีวรณสัมปยุต เป็นนีวรณวิปปยุต สัญญาขันธ์เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะเป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะ สัญญาขันธ์เป็นปรามัฏฐะ เป็นอปรามัฏฐะสัญญาขันธ์เป็นปรามาสสัมปยุต เป็นปรามาสวิปปยุต สัญญาขันธ์เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะ เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะ สัญญาขันธ์เป็นอุปาทินนะเป็นอนุปาทินนะ สัญญาขันธ์เป็นอุปาทานิยะ เป็นอนุปาทานิยะ สัญญาขันธ์เป็นอุปาทานสัมปยุต เป็นอุปาทานวิปปยุต สัญญาขันธ์เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะ สัญญาขันธ์เป็นสังกิเลสิกะเป็นอสังกิเลสิกะ สัญญาขันธ์เป็นสังกิลิฏฐะ เป็นอสังกิลิฏฐะ สัญญาขันธ์เป็นกิเลสสัมปยุต เป็นกิเลสวิปปยุต สัญญาขันธ์เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะเป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะ สัญญาขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพะ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ สัญญาขันธ์เป็นภาวนาปหาตัพพะ เป็นนภาวนาปหาตัพพะสัญญาขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ สัญญาขันธ์เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ สัญญาขันธ์เป็นสวิตักกะ เป็นอวิตักกะ สัญญาขันธ์เป็นสวิจาระ เป็นอวิจาระ สัญญาขันธ์เป็นสัปปีติกะ เป็นอัปปีติกะ สัญญาขันธ์เป็นปีติสหคตะ เป็นนปีติสหคะสัญญาขันธ์เป็นสุขสหคตะ เป็นนสุขสหคตะ สัญญาขันธ์เป็นอุเปกขาสหคตะเป็นนอุเปกขาสหคตะ สัญญาขันธ์เป็นกามาวจร เป็นนกามาวจร สัญญาขันธ์เป็นรูปาวจร เป็นนรูปาวจร สัญญาขันธ์เป็นอรูปาวจร เป็นนอรูปาวจร สัญญาขันธ์ เป็นปริยาปันนะ เป็นอปริยาปันนะ สัญญาขันธ์เป็นนิยยานิกะ เป็นอนิยยานิกะสัญญาขันธ์เป็นนิยตะ เป็นอนิยตะ สัญญาขันธ์เป็นสอุตตระ เป็นอนุตตระสัญญาขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

[๕๗] สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต.สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ สัญญาขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

ทุกมูลกวาร จบ

[ติกมูลกวาร]

[๕๘] สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต.สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓คือ สัญญาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ. สัญญาขันธ์หมวดละ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ สัญญาขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมณะเป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓คือ สัญญาขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ สัญญาขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

ติกมูลกวาร จบ

[อุภโตวัฑฒกวาร]

[๕๙] สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต.สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นเหตุสัมปยุต เป็นเหตุวิปปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นนเหตุสเหตุกะ เป็นนเหตุอเหตุกะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นโลกิยะ เป็นโลกุตตระ. สัญญาขันธ์หมวดละ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นอุปาทินนุปาทานิยะ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นสาสวะ เป็นอนาสวะ. สัญญาขันธ์หมวดละ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นสวิตักกสวิจาระ เป็นอวิตักกวิจารมัตตะ เป็นอวิตักกาวิจาระ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นอาสวสัมปยุต เป็นอาสววิปปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นปีติสหคตะ เป็นสุขสหคตะ เป็นอุเปกขาสหคตะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพะ เป็นภาวนาปหาตัพพะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นสัญโญชนิยะ เป็นอสัญโญชนิยะ สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นสัญโญชนสัมปยุต เป็นสัญโญชนวิปปยุต.สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นอาจยคามี เป็นอปจยคามี เป็นเนวาจยคามินาปจยคามี ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นเสกขะเป็นอเสกขะ เป็นเนวเสกขนาเสกขะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นคันถนิยะ เป็นอคันถนิยะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นปริตตะ เป็นมหัคคตะ เป็นอัปปมาณะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นคันถสัมปยุต เป็นคันถวิปปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นปริตตารัมมณะ เป็นมหัคคตารัมมณะ เป็นอัปปมาณารัมมณะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นหีนะ เป็นมัชฌิมะเป็นปณีตะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นโอฆนิยะ เป็นอโนฆนิยะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นมิจฉัตตนิยะ เป็นสัมมัตตนิยตะ เป็นอนิยตะ ฯลฯสัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นโอฆะสัมปยุต เป็นโอฆะวิปปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะ เป็นมัคคาธิปติฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นโอฆวิปปยุตตโอฆนิยะ เป็นโอฆวิปปยุตตอโนฆนิยะ สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นอุปปันนะ เป็นอนุปปันนะเป็นอุปปาที ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นโยคนิยะ เป็นอโยคนิยะ สัญญาขันธ์หมวดละ ๓คือ สัญญาขันธ์เป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบัน ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นโยคสัมปยุต เป็นโยควิปปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นอตีตารัมมณะ เป็นอนาคตารัมมณะ เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นโยควิปปยุตตโยคนิยะ เป็นโยควิปปยุตตอโยคนิยะ สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นอัชฌัตตะ เป็นพหิทธาเป็นอัชฌัตตพหิทธา ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นนีวรณิยะ เป็นอนีวรณิยะ. สัญญาขันธ์หมวดละ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

อุภโตวัฑฒกวาร จบ

[พหุวิธวาร]

[๖๐] สัญญาขันธ์หมวดละ ๗ คือ สัญญาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศลเป็นอัพยากฤต เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะสัญญาขันธ์หมวดละ ๗ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๗ อีกอย่างหนึ่ง คือ สัญญาขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ สัญญาขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ สัญญาขันธ์หมวดละ ๗ด้วยประการฉะนี้

[๖๑] สัญญาขันธ์หมวดละ ๒๔ คือ สัญญาขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต สัญญาขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต จักขุสัมผัสสชาสัญญา โสตสัมผัสสชาสัญญา ฆานสัมผัสสชาสัญญา ชิวหาสัมผัสสชาสัญญา กายสัมผัสสชาสัญญา มโนสัมผัสสชาสัญญา สัญญาขันธ์หมวดละ ๒๔ ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละ ๒๔ อีกอย่างหนึ่ง คือสัญญาขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ สัญญาขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ จักขุสัมผัสสชาสัญญา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาสัญญา สัญญาขันธ์หมวดละ ๒๔ ด้วยประการฉะนี้

[๖๒] สัญญาขันธ์หมวดละ ๓๐ คือ สัญญาขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ สัญญาขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯสัญญาขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย สัญญาขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย

เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ จักขุสัมผัสสชาสัญญา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาสัญญาสัญญาขันธ์หมวดละ ๓๐ ด้วยประการฉะนี้

[๖๓] สัญญาขันธ์หมวดละมากอย่าง คือ สัญญาขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจรเป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ สัญญาขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯสัญญาขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ จักขุสัมผัสสชาสัญญา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาสัญญา สัญญาขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้

สัญญาขันธ์หมวดละมากอย่างอีกอย่างหนึ่ง คือ สัญญาขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะสัญญาขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สัญญาขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจรเป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ จักขุสัมผัสสชาสัญญา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาสัญญาสัญญาขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้

สภาวธรรมนี้เรียกว่า สัญญาขันธ์

พหุวิธวาร จบ

สังขารขันธ์

สังขารขันธ์ เป็นไฉน

[ทุกมูลกวาร]

[๖๔] สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต

สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นเหตุ เป็นนเหตุ

สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต

สังขารขันธ์หมวดละ ๔ คือ สังขารขันธ์เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ

สังขารขันธ์หมวดละ ๕ คือ สังขารขันธ์เป็นสุขินทริยสัมปยุต เป็นทุกขินทริยสัมปยุต เป็นโสมนัสสินทริยสัมปยุต เป็นโทมนัสสินทริยสัมปยุตเป็นอุเปกขินทริยสัมปยุต

สังขารขันธ์หมวดละ ๖ คือ จักขุสัมผัสสชาเจตนา โสตสัมผัสสชาเจตนา ฆานสัมผัสสชาเจตนา ชิวหาสัมผัสสชาเจตนา กายสัมผัสสชาเจตนามโนสัมผัสสชาเจตนา สังขารขันธ์หมวดละ ๖ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๗ คือ จักขุสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ กายสัมผัสสชาเจตนา มโนธาตุสัมผัสสชาเจตนา มโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเจตนาสังขารขันธ์หมวดละ ๗ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๘ คือ จักขุสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ สุขสหคตกายสัมผัสสชาเจตนา ทุกขสหคตกายสัมผัสสชาเจตนา มโนธาตุสัมผัสสชาเจตนามโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเจตนา สังขารขันธ์หมวดละ ๘ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๙ คือ จักขุสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ มโนธาตุสัมผัสสชาเจตนา กุสลมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเจตนา อกุสลมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเจตนา อัพยากตมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเจตนา สังขารขันธ์หมวดละ ๙ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ คือ จักขุสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ สุขสหคตกายสัมผัสสชาเจตนา ทุกขสหคตกายสัมผัสสชาเจตนา มโนธาตุสัมผัสสชาเจตนากุสลมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเจตนา อกุสลมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเจตนาอัพยากตมโนวิญญาณธาตุสัมผัสสชาเจตนา สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

[๖๕] สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต.สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นเหตุ เป็นนเหตุ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต สังขารขันธ์เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม สังขารขันธ์เป็นอุปาทินนุปาทานิยะ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ สังขารขันธ์เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นเป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ สังขารขันธ์เป็นสวิตักกสวิจาระ เป็นอวิตักกวิจารมัตตะ เป็นอวิตักกาวิจาระ สังขารขันธ์เป็นปีติสหคตะเป็นสุขสหคตะ เป็นอุเปกขาสหคตะ สังขารขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพะ เป็นภาวนาปหาตัพพะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ สังขารขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ สังขารขันธ์เป็นอาจยคามี เป็นอปจยคามี เป็นเนวาจยคามินาปจยคามีสังขารขันธ์เป็นเสกขะ เป็นอเสกขะ เป็นเนวเสกขนาเสกขะ สังขารขันธ์เป็นปริตตะ เป็นมหัคคตะ เป็นอัปปมาณะ สังขารขันธ์เป็นปริตตารัมมณะ เป็นมหัคคตารัมมณะ เป็นอัปปมาณารัมมณะ สังขารขันธ์ เป็นหีนะเป็นมัชฌิมะ เป็นปณีตะ สังขารขันธ์เป็นมิจฉัตตนิยตะ เป็นสัมมัตตนิยตะ เป็นอนิยตะสังขารขันธ์เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะ เป็นมัคคาธิปติ สังขารขันธ์เป็นอุปปันนะเป็นอนุปปันนะ เป็นอุปปาที สังขารขันธ์เป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบัน สังขารขันธ์เป็นอตีตารัมมณะ เป็นอนาคตารัมมณะ เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ สังขารขันธ์เป็นอัชฌัตตะ เป็นพหิทธา เป็นอัชฌัตตพหิทธา สังขารขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะเป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ด้วยประการฉะนี้

[๖๖] สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารหมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ สังขารขันธ์เป็นเหตุสัมปยุต เป็นเหตุวิปปยุต สังขารขันธ์เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นสเหตุกนเหตุสังขารขันธ์เป็นเหตุเหตุสัมปยุต เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุ สังขารขันธ์เป็นนเหตุสเหตุกะ เป็นนเหตุอเหตุกะ สังขารขันธ์เป็นโลกิยะ เป็นโลกุตตระ สังขารขันธ์เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ สังขารขันธ์เป็นอาสวะ เป็นโนอาสวะสังขารขันธ์เป็นสาสวะ เป็นอนาสวะ สังขารขันธ์เป็นอาสวสัมปยุต เป็นอาสววิปปยุต สังขารขันธ์เป็นอาสวสาสวะ เป็นสาสวโนอาสวะ สังขารขันธ์เป็นอาสวอาสวสัมปยุต เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ สังขารขันธ์เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ สังขารขันธ์เป็นสัญโญชนะ เป็นโนสัญโญชนะสังขารขันธ์เป็นสัญโญชนิยะ เป็นอสัญโญชนิยะ

สังขารขันธ์เป็นสัญโญชนสัมปยุต เป็นสัญโญชนวิปปยุต สังขารขันธ์เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะ สังขารขันธ์เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะ สังขารขันธ์เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะเป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะ สังขารขันธ์เป็นคันถะ เป็นโนคันถะสังขารขันธ์เป็นคันถนิยะ เป็นอคันถนิยะ สังขารขันธ์เป็นคันถสัมปยุต เป็นคันถวิปปยุต สังขารขันธ์เป็นคันถคันถนิยะ เป็นคันถนิยโนคันถะ สังขารขันธ์เป็นคันถคันถสัมปยุต เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะ สังขารขันธ์เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะ สังขารขันธ์เป็นโอฆะ เป็นโนโอฆะ สังขารขันธ์เป็นโอฆนิยะ เป็นอโนฆนิยะ สังขารขันธ์เป็นโอฆสัมปยุต เป็นโอฆวิปปยุต สังขารขันธ์เป็นโอฆโอฆนิยะ เป็นโอฆนิยโนโอฆะ สังขารขันธ์เป็นโอฆโอฆสัมปยุต เป็นโอฆสัมปยุตตโนโอฆะ สังขารขันธ์เป็นโอฆวิปปยุตตโอฆนิยะ เป็นโอฆวิปปยุตตอโนฆนิยะ สังขารขันธ์เป็นโยคะ เป็นโนโยคะสังขารขันธ์เป็นโยคนิยะ เป็นอโยคนิยะ สังขารขันธ์เป็นโยคสัมปยุต เป็นโยควิปปยุต สังขารขันธ์เป็นโยคโยคนิยะ เป็นโยคนิยโนโยคะ สังขารขันธ์เป็นโยคโยคสัมปยุต เป็นโยคสัมปยุตตโนโยคะ สังขารขันธ์เป็นโยควิปปยุตตโยคนิยะ เป็นโยควิปปยุตตอโยคนิยะ สังขารขันธ์เป็นนีวรณะ เป็นโนนีวรณะ สังขารขันธ์เป็นนีวรณิยะ เป็นอนีวรณิยะ สังขารขันธ์เป็นนีวรณสัมปยุต เป็นนีวรณวิปปยุตสังขารขันธ์เป็นนีวรณนีวรณิยะ เป็นนีวรณิยโนนีวรณะ สังขารขันธ์เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุต เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะ สังขารขันธ์เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะ สังขารขันธ์เป็นปรามาสะ เป็นโนปรามาสะ สังขารขันธ์เป็นปรามัฏฐะ เป็นอปรามัฏฐะ สังขารขันธ์เป็นปรามาสสัมปยุต เป็นปรามาสวิปปยุต สังขารขันธ์เป็นปรามาสปรามัฏฐะ เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะ สังขารขันธ์เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะ เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะสังขารขันธ์เป็นอุปาทินนะ เป็นอนุปาทินนะ สังขารขันธ์เป็นอุปาทานะ เป็นโนอุปาทานะ สังขารขันธ์เป็นอุปาทานิยะ เป็นอนุปาทานิยะ สังขารขันธ์เป็นอุปาทานสัมปยุต เป็นอุปาทานวิปปยุต สังขารขันธ์เป็นอุปาทานอุปาทานิยะ เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะ สังขารขันธ์เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุต เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะ สังขารขันธ์เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะ สังขารขันธ์เป็นกิเลสะ เป็นโนกิเลสะ สังขารขันธ์เป็นสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิเลสิกะ สังขารขันธ์เป็นสังกิลิฏฐะ เป็นอสังกิลิฏฐะสังขารขันธ์เป็นกิเลสสัมปยุต เป็นกิเลสวิปปยุต สังขารขันธ์เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะ สังขารขันธ์เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ

เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะสังขารขันธ์เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุต เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะ สังขารขันธ์เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะ เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะ สังขารขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพะ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ สังขารขันธ์เป็นภาวนาปหาตัพพะเป็นนภาวนาปหาตัพพะ สังขารขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ สังขารขันธ์เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ สังขารขันธ์เป็นสวิตักกะ เป็นอวิตักกะ สังขารขันธ์เป็นสวิจาระ เป็นอวิจาระ สังขารขันธ์เป็นสัปปีติกะ เป็นอัปปีติกะ สังขารขันธ์เป็นปีติสหคตะเป็นนปีติสหคตะ สังขารขันธ์เป็นสุขสหคตะ เป็นนสุขสหคตะ สังขารขันธ์เป็นอุเปกขาสหคตะ เป็นนอุเปกขาสหคตะ สังขารขันธ์เป็นกามาวจร เป็นนกามาวจร สังขารขันธ์เป็นรูปาวจร เป็นนรูปาวจร สังขารขันธ์เป็นอรูปาวจรเป็นนอรูปาวจร สังขารขันธ์เป็นปริยาปันนะ เป็นอปริยาปันนะ สังขารขันธ์เป็นนิยยานิกะ เป็นอนิยยานิกะ สังขารขันธ์เป็นนิยตะ เป็นอนิยตะ สังขารขันธ์เป็นสอุตตระ เป็นอนุตตระ สังขารขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

[๖๗] สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ. สังขารขันธ์หมวดละ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ สังขารขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะเป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

ทุกมูลกวาร จบ

[ติกมูลกวาร]

[๖๘] สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นเหตุ เป็นนเหตุ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓คือ สังขารขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓คือ สังขารขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นเหตุ เป็นนเหตุ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือสังขารขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ สังขารขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓คือ สังขารขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ สังขารขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะเป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

ติกมูลกวาร จบ

[อุภโตวัฑฒกวาร]

[๖๔] สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต.สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นเหตุ เป็นนเหตุ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯสังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ. สังขารขันธ์หมวดละ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นเหตุสัมปยุต เป็นเหตุวิปปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นสเหตุกนเหตุ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นอุปาทินนุปาทานิยะ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะเป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นเหตุเหตุสัมปยุต เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุ.สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขาร

ขันธ์เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นนเหตุสเหตุกะ เป็นนเหตุอเหตุกะ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นสวิตักกสวิจาระ เป็นอวิตักกวิจารมัตตะเป็นอวิตักกาวิจาระ ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นโลกิยะ เป็นโลกุตตระ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นปีติสหคตะ เป็นสุขสหคตะ เป็นอุเปกขาสหคตะ ฯลฯสังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ.สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพะ เป็นภาวนาปหาตัพพะเป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นอาสวะ เป็นโนอาสวะ สังขารขันธ์หมวดละ ๓คือ สังขารขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นสาสวะ เป็นอนาสวะ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓คือ สังขารขันธ์เป็นอาจยคามี เป็นอปจยคามี เป็นเนวาจยคามีนาปจยคามี ฯลฯสังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นอาสวสัมปยุต เป็นอาสววิปปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นเสกขะ เป็นอเสกขะ เป็นเนวเสกขนาเสกขะฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นอาสวสาสวะ เป็นสาสวโนอาสวะ สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นปริตตะ เป็นมหัคคตะ เป็นอัปปมาณะ ฯลฯสังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นอาสวอาสวสัมปยุต เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ.สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นปริตตารัมมณะ เป็นมหัคคตารัมมณะเป็นอัปปมาณารัมมณะ ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นหีนะ เป็นมัชฌิมะ เป็นปณีตะ ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นสัญโญชนะ เป็นโนสัญโญชนะ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นมิจฉัตตนิยตะ เป็นสัมมัตตนิยตะ เป็นอนิยตะฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นสัญโญชนิยะ เป็นอสัญโญชนิยะ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะ เป็นมัคคาธิปติฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นสัญโญชนสัมปยุต เป็นสัญโญชนวิปปยุต.สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นอุปปันนะ เป็นอนุปปันนะ เป็นอุปปาที ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะ สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นอดีต เป็นอนาคตเป็นปัจจุบัน ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นอตีตารัมมณะ เป็นอนาคตารัมมณะ เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นสัญโญชนวิปปยุตสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือ สังขารขันธ์เป็นอัชฌัตตะ เป็นพหิทธา เป็นอัชฌัตตพหิทธา ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นคันถะ เป็นโนคันถะ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓คือ สังขารขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

อุภโตวัฑฒกวาร จบ

[พหุวิธวาร]

[๗๐] สังขารขันธ์หมวดละ ๗ คือ สังขารขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศลเป็นอัพยากฤต เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะสังขารขันธ์หมวดละ ๗ ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๗ อีกอย่างหนึ่ง คือ สังขารขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ สังขารขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ สังขารขันธ์หมวดละ ๗ด้วยประการฉะนี้

[๗๑] สังขารขันธ์หมวดละ ๒๔ คือ สังขารขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต สังขารขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯสังขารขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต จักขุสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาเจตนา สังขารขันธ์หมวดละ ๒๔ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละ ๒๔ อีกอย่างหนึ่ง คือ สังขารขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ สังขารขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯสังขารขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยเป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะจักขุสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาเจตนา สังขารขันธ์หมวดละ ๒๔ด้วยประการฉะนี้

[๗๒] สังขารขันธ์หมวดละ ๓๐ คือ สังขารขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะสังขารขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ

สังขารขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกามาวจรเป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ จักขุสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯมโนสัมผัสสชาเจตนา สังขารขันธ์หมวดละ ๓๐ ด้วยประการฉะนี้

[๗๓] สังขารขันธ์หมวดละมากอย่าง คือ สังขารขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจรเป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ สังขารขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯสังขารขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต เป็นกามาวจรเป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ จักขุสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯมโนสัมผัสสชาเจตนา สังขารขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้

สังขารขันธ์หมวดละมากอย่างอีกอย่างหนึ่ง คือ สังขารขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ สังขารขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย สังขารขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ สังขารขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ จักขุสัมผัสสชาเจตนา ฯลฯ มโนสัมผัสชาเจตนา สังขารขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้

สภาวธรรมนี้เรียกว่า สังขารขันธ์

พหุวิธวาร จบ

วิญญาณขันธ์

วิญญาณขันธ์ เป็นไฉน

[ทุกมูลกวาร]

[๗๔] วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๔ คือ วิญญาณขันธ์เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๕ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสุขินทริยสัมปยุต เป็นทุกขินทริยสัมปยุต เป็นโสมนัสสินทริยสัมปยุต เป็นโทมนัสสินทริยสัมปยุตเป็นอุเปกขินทริยสัมปยุต

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๖ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๖ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๗ คือ จักขุวิญญาณ ฯลฯ กายวิญญาณ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๗ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๘ คือ จักขุวิญญาณ ฯลฯ สุขสหคตกายวิญญาณ ทุกขสหคตกายวิญญาณ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๘ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๙ คือ จักขุวิญญาณ ฯลฯ กายวิญญาณ มโนธาตุ กุสลมโนวิญญาณธาตุ อกุสลมโนวิญญาณธาตุ อัพยากตมโนวิญญาณธาตุวิญญาณขันธ์หมวดละ ๙ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ คือ จักขุวิญญาณ ฯลฯ สุขสหคตกายวิญญาณทุกขสหคตกายวิญญาณ มโนธาตุ กุสลมโนวิญญาณธาตุ อกุสลมโนวิญญาณธาตุอัพยากตมโนวิญญาณธาตุ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

[๗๕] วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุตวิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ

วิญญาณขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต วิญญาณขันธ์เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม วิญญาณขันธ์เป็นอุปาทินนุปาทานิยะ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ วิญญาณขันธ์เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ วิญญาณขันธ์เป็นสวิตักกสวิจาระ เป็นอวิตักกวิจารมัตตะ เป็นอวิตักกาวิจาระ วิญญาณขันธ์เป็นปีติสหคตะ เป็นสุขสหคตะ เป็นอุเปกขาสหคตะ วิญญาณขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพะ เป็นภาวนาปหาตัพพะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ วิญญาณขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ วิญญาณขันธ์เป็นอาจยคามี เป็นอปจยคามี เป็นเนวาจยคามีนาปจยคามี วิญญาณขันธ์เป็นเสกขะ เป็นอเสกขะ เป็นเนวเสกขนาเสกขะ วิญญาณขันธ์เป็นปริตตะ เป็นมหัคคตะ เป็นอัปปมาณะ วิญญาณขันธ์เป็นปริตตารัมมณะ เป็นมหัคคตารัมมณะ เป็นอัปปมาณารัมมณะ วิญญาณขันธ์เป็นหีนะ เป็นมัชฌิมะ เป็นปณีตะ วิญญาณขันธ์เป็นมิจฉัตตนิยตะ เป็นสัมมัตตนิยตะ เป็นอนิยตะ วิญญาณขันธ์เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะเป็นมัคคาธิปติ วิญญาณขันธ์เป็นอุปปันนะ เป็นอนุปปันนะ เป็นอุปปาที วิญญาณขันธ์เป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบัน วิญญาณขันธ์เป็นอตีตารัมมณะเป็นอนาคตารัมมณะ เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ วิญญาณขันธ์เป็นอัชฌัตตะ เป็นพหิทธา เป็นอัชฌัตตพหิทธา วิญญาณขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

[๗๖] วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต.วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นเหตุสัมปยุต เป็นเหตุวิปปยุต.วิญญาณขันธ์เป็นนเหตุสเหตุกะ เป็นนเหตุอเหตุกะ วิญญาณขันธ์เป็นโลกิยะเป็นโลกุตตระ วิญญาณขันธ์เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ วิญญาณขันธ์เป็นสาสวะ เป็นอนาสวะ วิญญาณขันธ์เป็นอาสวสัมปยุต เป็นอาสววิปปยุตวิญญาณขันธ์เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ วิญญาณขันธ์เป็นสัญโญชนิยะ เป็นอสัญโญชนิยะ วิญญาณขันธ์เป็นสัญโญชนสัมปยุตเป็นสัญโญชนวิปปยุต วิญญาณขันธ์เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะ วิญญาณขันธ์เป็นคันถนิยะ เป็นอคันถนิยะวิญญาณขันธ์เป็นคันถสัมปยุต เป็นคันถวิปปยุต วิญญาณ

ขันธ์เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะ วิญญาณขันธ์เป็นโอฆนิยะ เป็นอโนฆนิยะ วิญญาณขันธ์เป็นโอฆสัมปยุต เป็นโอฆวิปปยุต วิญญาณขันธ์เป็นโอฆวิปปยุตตโอฆนิยะ เป็นโอฆวิปปยุตตอโนฆนิยะ วิญญาณขันธ์เป็นโยคนิยะเป็นอโยคนิยะ วิญญาณขันธ์เป็นโยคสัมปยุต เป็นโยควิปปยุตวิญญาณขันธ์เป็นโยควิปปยุตตโยคนิยะ เป็นโยควิปปยุตตอโยคนิยะ วิญญาณขันธ์เป็นนีวรณิยะ เป็นอนีวรณิยะ วิญญาณขันธ์เป็นนีวรณสัมปยุต เป็นนีวรณวิปปยุต วิญญาณขันธ์เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะ วิญญาณขันธ์เป็นปรามัฏฐะ เป็นอปรามัฏฐะ วิญญาณขันธ์เป็นปรามาสสัมปยุต เป็นปรามาสวิปปยุต วิญญาณขันธ์เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะ เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะ วิญญาณขันธ์เป็นอุปาทินนะ เป็นอนุปาทินนะ วิญญาณขันธ์เป็นอุปาทานิยะ เป็นอนุปาทานิยะ วิญญาณขันธ์เป็นอุปาทานสัมปยุต เป็นอุปาทานวิปปยุต วิญญาณขันธ์เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะ วิญญาณขันธ์เป็นสังกิเลสิกะเป็นอสังกิเลสิกะ วิญญาณขันธ์เป็นสังกิลิฏฐะ เป็นอสังกิลิฏฐะ วิญญาณขันธ์เป็นกิเลสสัมปยุต เป็นกิเลสวิปปยุต วิญญาณขันธ์เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะ เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะ วิญญาณขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพะ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ วิญญาณขันธ์เป็นภาวนาปหาตัพพะ เป็นนภาวนาปหาตัพพะ วิญญาณขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะ วิญญาณขันธ์เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ วิญญาณขันธ์เป็นสวิตักกะ เป็นอวิตักกะ วิญญาณขันธ์เป็นสวิจาระ เป็นอวิจาระ วิญญาณขันธ์เป็นสัปปีติกะ เป็นอัปปีติกะ วิญญาณขันธ์เป็นปีติสหคตะ เป็นนปีติสหคตะ วิญญาณขันธ์เป็นสุขสหคตะ เป็นนสุขสหคตะ วิญญาณขันธ์เป็นอุเปกขาสหคตะ เป็นนอุเปกขาสหคตะ วิญญาณขันธ์เป็นกามาวจร เป็นนกามาวจร วิญญาณขันธ์เป็นรูปาวจร เป็นนรูปาวจรวิญญาณขันธ์เป็นอรูปาวจร เป็นเป็นนอรูปาวจร วิญญาณขันธ์เป็นปริยาปันนะ เป็นอปริยาปันนะ วิญญาณขันธ์เป็นนิยยานิกะ เป็นอนิยยานิกะ วิญญาณขันธ์เป็นนิยตะ เป็นอนิยตะ วิญญาณขันธ์เป็นสอุตตระ เป็นอนุตระ วิญญาณขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

[๗๗] วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต.วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตเป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ วิญญาณขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ด้วยประการฉะนี้

ทุกมูลกวาร จบ

[ติกมูลกวาร]

[๗๘] วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต.วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯวิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯวิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตเป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ วิญญาณขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสรณะ เป็นอรณะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตเป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ วิญญาณขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นเป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

ติกมูลกวาร จบ

[อุภโตวัฑฒกวาร]

[๗៩] วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุตวิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯวิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นเหตุสัมปยุต เป็นเหตุวิปปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตเป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นนเหตุสเหตุกะ เป็นนเหตุอเหตุกะ.วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นวิบาก เป็นวิปากธัมมธรรม เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นโลกิยะ เป็นโลกุตตระ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นอุปาทินนุปาทานิยะ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะเป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นเกนจินวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ.วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสาสวะ เป็นอนาสวะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสวิตักกสวิจาระ เป็นอวิตักกวิจารมัตตะ เป็นอวิตักกาวิจาระ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นอาสวสัมปยุต เป็นอาสววิปปยุต.วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ

วิญญาณขันธ์เป็นปีติสหคตะ เป็นสุขสหคตะเป็นอุเปกขาสหคตะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพะเป็นภาวนาปหาตัพพะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสัญโญชนิยะ เป็นอสัญโญชนิยะ.วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสัญโญชนสัมปยุต เป็นสัญโญชนวิปปยุต.วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นอาจยคามี เป็นอปจยคามี เป็นเนวาจยคามีนาปจยคามี ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นเสกขะ เป็นอเสกขะ เป็นเนวเสกขนาเสกขะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นคันถนิยะ เป็นอคันถนิยะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นปริตตะ เป็นมหัคคตะ เป็นอัปปมาณะฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นคันถสัมปยุต เป็นคันถวิปปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ

วิญญาณขันธ์เป็นปริตตารัมมณะ เป็นมหัคคตารัมมณะเป็นอัปปมาณารัมมณะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นหีนะ เป็นมัชฌิมะ เป็นปณีตะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นโอฆนิยะ เป็นอโนฆนิยะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นมิจฉัตตนิยตะ เป็นสัมมัตตนิยตะ เป็นอนิยตะฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นโอฆสัมปยุต เป็นโอฆวิปปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะ เป็นมัคคาธิปติ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นโอฆวิปปยุตตโอฆนิยะ เป็นโอฆวิปปยุตตอโนฆนิยะ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นอุปปันนะ เป็นอนุปปันนะ เป็นอุปปาที ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นโยคนิยะ เป็นอโยคนิยะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบัน ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นโยคสัมปยุต เป็นโยควิปปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ

วิญญาณขันธ์เป็นอตีตารัมมณะ เป็นอนาคตารัมมณะ เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นโยควิปปยุตตโยคนิยะ เป็นโยควิปปยุตตอโยคนิยะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นอัชฌัตตะ เป็นพหิทธา เป็นอัชฌัตตพหิทธา ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑ คือ วิญญาณขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒ คือ วิญญาณขันธ์เป็นนีวรณิยะ เป็นอนีวรณิยะ. วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓ คือ วิญญาณขันธ์เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ ฯลฯ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

อุภโตวัฑฒกวาร จบ

[พหุวิธวาร]

[๘๐] วิญญาณขันธ์หมวดละ ๗ คือ วิญญาณขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศลเป็นอัพยากฤต เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะวิญญาณขันธ์หมวดละ ๗ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๗ อีกอย่างหนึ่ง คือ วิญญาณขันธ์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ เป็นกามาวจรเป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๗ ด้วยประการฉะนี้

[๘๑] วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒๔ คือ วิญญาณขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต วิญญาณขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัยฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤตจักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒๔ ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒๔ อีกอย่างหนึ่ง คือ วิญญาณขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ วิญญาณขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัยฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะจักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ วิญญาณขันธ์หมวดละ ๒๔ ด้วยประการฉะนี้

[๘๒] วิญญาณขันธ์หมวดละ ๓๐ คือ วิญญาณขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ วิญญาณขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัยฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกามาวจรเป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณวิญญาณขันธ์หมวดละ ๓๐ ด้วยประการฉะนี้

[๘๓] วิญญาณขันธ์หมวดละมากอย่าง คือ วิญญาณขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ วิญญาณขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯวิญญาณขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤตเป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ วิญญาณขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้

วิญญาณขันธ์หมวดละมากอย่างอีกอย่างหนึ่ง คือ วิญญาณขันธ์เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสุขเวทนาสัมปยุต เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฯลฯ เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะ เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ วิญญาณขันธ์เพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ

วิญญาณขันธ์เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ฯลฯ วิญญาณขันธ์เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นอัชฌัตตารัมมณะ เป็นพหิทธารัมมณะ เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะเป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร เป็นอรูปาวจร เป็นอปริยาปันนะ จักขุวิญญาณฯลฯ มโนวิญญาณ วิญญาณขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้

สภาวธรรมนี้เรียกว่า วิญญาณขันธ์

พหุวิธวาร จบ

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๘๔] ขันธ์ ๕ คือ

๑. รูปขันธ์

๒. เวทนาขันธ์

๓. สัญญาขันธ์

๔. สังขารขันธ์

๕. วิญญาณขันธ์

ติกมาติกาปุจฉา ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหนเป็นกุศล ขันธ์ไหนเป็นอกุศล ขันธ์ไหนเป็นอัพยากฤต ฯลฯ ขันธ์ไหนเป็นสรณะ ขันธ์ไหนเป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชนา

[๘๕] รูปขันธ์เป็นอัพยากฤต ขันธ์ ๔ (เบื้องปลาย) เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี ขันธ์ ๒ (เบื้องต้น) กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นสุขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ขันธ์ ๓(เบื้องปลาย) เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี รูปขันธ์เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม ขันธ์ ๔ เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี รูปขันธ์เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี ขันธ์ ๔ เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มี

เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะก็มี รูปขันธ์เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ ขันธ์ ๔ เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะก็มี รูปขันธ์ เป็นอวิตักกาวิจาระ ขันธ์ ๓ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี สังขารขันธ์เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสวิตักกสวิจาระ แม้เป็นอวิตักกวิจารมัตตะ แม้เป็นอวิตักกาวิจาระก็มีรูปขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปีติสหคตะ แม้เป็นสุขสหคตะ แม้เป็นอุเปกขาสหคตะ เวทนาขันธ์ เป็นปีติสหคตะ เป็นนสุขสหคตะ เป็นนอุเปกขาสหคตะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปีติสหคตะก็มี ขันธ์ ๓ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปีติสหคตะ แม้เป็นสุขสหคตะ แม้เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี รูปขันธ์ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ ขันธ์ ๔ เป็นทัสสนปหาตัพพะก็มี เป็นภาวนาปหาตัพพะก็มี เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะก็มี รูปขันธ์ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ ขันธ์ ๔ เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี รูปขันธ์ เป็นเนวาจยคามีนาปจยคามีขันธ์ ๔ เป็นอาจยคามีก็มี เป็นอปจยคามีก็มี เป็นเนวาจยคามีนาปจยคามีก็มีรูปขันธ์ เป็นเนวเสกขนาเสกขะ ขันธ์ ๔ เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสกขะก็มีเป็นเนวเสกขนาเสกขะก็มี รูปขันธ์ เป็นปริตตะ ขันธ์ ๔ เป็นปริตตะก็มี เป็นมหัคคตะก็มี เป็นอัปปมาณะก็มี รูปขันธ์ เป็นอนารัมมณะ ขันธ์ ๔ เป็นปริตตารัมมณะก็มี เป็นมหัคคตารัมมณะก็มี เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปริตตารัมมณะ แม้เป็นมหัคคตารัมมณะ แม้เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี รูปขันธ์ เป็นมัชฌิมะ ขันธ์ ๔ เป็นหีนะก็มี เป็นมัชฌิมะก็มี เป็นปณีตะก็มี รูปขันธ์ เป็นอนิยตะ ขันธ์ ๔ เป็นมิจฉัตตนิยตะก็มี เป็นสัมมัตตนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี รูปขันธ์ เป็นอนารัมมณะ ขันธ์ ๔ เป็นมัคคารัมมณะก็มี เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคารัมมณะ แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มี ขันธ์ ๕ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มี ขันธ์ ๕ เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มีรูปขันธ์ เป็นอนารัมมณะ ขันธ์ ๔ เป็นอดีตารัมมณะก็มี เป็นอนาคตารัมมณะก็มีเป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอดีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี ขันธ์ ๕ เป็นอัชฌัตตะก็มีเป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี รูปขันธ์ เป็นอนารัมมณะ ขันธ์ ๔เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มี เป็นพหิทธารัมมณะก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มีกล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอัชฌัตตารัมมณะ แม้เป็นพหิทธารัมมณะ แม้

เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี ขันธ์ ๔ เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ รูปขันธ์ เป็นสนิทัสสนสัปปฏิฆะก็มี เป็นอนิทัสสนสัปปฏิฆะก็มี เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะก็มี

ทุกมาติกาวิสัชนา

๑. เหตุโคจฉกวิสัชนา

[๘๖] ขันธ์ ๔ เป็นนเหตุ สังขารขันธ์เป็นเหตุก็มี เป็นนเหตุก็มีรูปขันธ์ เป็นอเหตุกะ ขันธ์ ๔ เป็นสเหตุกะก็มี เป็นอเหตุกะก็มี รูปขันธ์เป็นเหตุวิปปยุต ขันธ์ ๔ เป็นเหตุสัมปยุตก็มี เป็นเหตุวิปปยุตก็มี รูปขันธ์กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุสเหตุกะ แม้เป็นสเหตุกนเหตุ ขันธ์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่าเป็นเหตุสเหตุกะ เป็นสเหตุกนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสเหตุกนเหตุก็มีสังขารขันธ์เป็นเหตุสเหตุกะก็มี เป็นสเหตุกนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุสเหตุกะ แม้เป็นสเหตุกนเหตุก็มี รูปขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุเหตุสัมปยุต แม้เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุ ขันธ์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุเหตุสัมปยุต เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี สังขารขันธ์ เป็นเหตุเหตุสัมปยุตก็มี เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุเหตุสัมปยุต แม้เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี รูปขันธ์เป็นนเหตุสเหตุกะ ขันธ์ ๓ เป็นนเหตุสเหตุกะก็มี เป็นนเหตุอเหตุกะก็มีสังขารขันธ์เป็นนเหตุสเหตุกะก็มี เป็นนเหตุอเหตุกะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนเหตุสเหตุกะ แม้เป็นนเหตุอเหตุกะก็มี

๒. จูฬันตรทุกวิสัชนา

[๘๗] ขันธ์ ๕ เป็นสัปปัจจยะ เป็นสังขตะ ขันธ์ ๔ เป็นอนิทัสสนะรูปขันธ์เป็นสนิทัสสนะก็มี เป็นอนิทัสสนะก็มี ขันธ์ ๔ เป็นอัปปฏิฆะรูปขันธ์ เป็นสัปปฏิฆะก็มี เป็นอัปปฏิฆะก็มี รูปขันธ์ เป็นรูป ขันธ์ ๔ เป็นอรูป รูปขันธ์เป็นโลกิยะ ขันธ์ ๔ เป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มี ขันธ์ ๕เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ

๓. อาสวโคจฉกวิสัชชนา

[๘๘] ขันธ์ ๔ เป็นโนอาสวะ สังขารขันธ์ เป็นอาสวะก็มี เป็นโนอาสวะก็มี รูปขันธ์ เป็นสาสวะ ขันธ์ ๔ เป็นสาสวะก็มี เป็นอนาสวะก็มีรูปขันธ์ เป็นอาสววิปปยุต ขันธ์ ๔ เป็นอาสวสัมปยุตก็มี เป็นอาสววิปปยุตก็มี รูปขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่าเป็นอาสวสาสวะ

เป็นสาสวโนอาสวะ ขันธ์ ๓กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสาสวะ เป็นสาสวโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสาสวโนอาสวะก็มี สังขารขันธ์ เป็นอาสวสาสวะก็มี เป็นสาสวโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวสาสวะ แม้เป็นสาสวโนอาสวะก็มี รูปขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ ขันธ์ ๓กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวอาสวสัมปยุต เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี สังขารขันธ์ เป็นอาสวอาสวสัมปยุตก็มีเป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี รูปขันธ์ เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ ขันธ์ ๔เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะก็มี เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ แม้เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะก็มี

๔. สัญโญชนโคจฉกวิสัชนา

[๘๙] ขันธ์ ๔ เป็นโนสัญโญชนะ สังขารขันธ์ เป็นสัญโญชนะก็มีเป็นโนสัญโญชนะก็มี รูปขันธ์เป็นสัญโญชนิยะ ขันธ์ ๔ เป็นสัญโญชนิยะก็มีเป็นอสัญโญชนิยะก็มี รูปขันธ์เป็นสัญโญชนวิปปยุต ขันธ์ ๔ เป็นสัญโญชนสัมปยุตตก็มี เป็นสัญโญชนวิปปยุตก็มี รูปขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะ ขันธ์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสัญโญชนิยะโนสัญโญชนะก็มี สังขารขันธ์ เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะก็มี เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ แม้เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มี รูปขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต แม้เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะ ขันธ์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี สังขารขันธ์เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุตตก็มี เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต แม้เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มีรูปขันธ์ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ ขันธ์ ๔ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะก็มี เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะก็มี

๕. คันถโคจฉกวิสัชนา

[๔๐] ขันธ์ ๔ เป็นโนคันถะ สังขารขันธ์เป็นคันถะก็มี เป็นโนคันถะก็มี รูปขันธ์ เป็นคันถนิยะ ขันธ์ ๔ เป็นคันถนิยะก็มี เป็นอคันถนิยะก็มีรูปขันธ์ เป็นคันถวิปปยุต ขันธ์ ๔ เป็นคันถสัมปยุตก็มี เป็นคันถวิปปยุตก็มีรูปขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถคันถนิยะ เป็นคันถนิยโนคันถะ ขันธ์ ๓กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถคันถนิยะ เป็นคันถนิยโนคันถะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็น เป็นคันถนิยโนคันถะก็มี สังขารขันธ์ เป็นคันถคันถนิยะก็มี เป็นคันนิยโนคันถะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถนิยะ แม้เป็นคันถนิยโนคันถะก็มีรูปขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถสัมปยุต แม้เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะขันธ์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถคันถสัมปยุต เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มีกล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มี สังขารขันธ์ เป็นคันถคันถสัมปยุตก็มี เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถสัมปยุต แม้เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มี รูปขันธ์ เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ ขันธ์ ๔เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะก็มี เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ แม้เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะก็มี

๖. ๗. ๘. โอฆโคจฉกาทิวิสัชนา

[๔๑] ขันธ์ ๔ เป็นโนโอฆะ ฯลฯ ขันธ์ ๔ เป็นโนโยคะ ฯลฯขันธ์ ๔ เป็นโนนีวรณะ สังขารขันธ์ เป็นนีวรณะก็มี เป็นโนนีวรณะก็มี รูปขันธ์เป็นนีวรณิยะ ขันธ์ ๔ เป็นนีวรณิยะก็มี เป็นอนีวรณิยะก็มี รูปขันธ์ เป็นนีวรณะวิปปยุต ขันธ์ ๔ เป็นนีวรณสัมปยุตก็มี เป็นนีวรณวิปปยุตก็มี รูปขันธ์กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณนีวรณิยะ เป็นนีวรณิยโนนีวรณะ ขันธ์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณนีวรณิยะ เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี สังขารขันธ์ เป็นนีวรณนีวรณิยะก็มี เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มีกล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณนีวรณิยะ แม้เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี รูปขันธ์กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณสัมปยุต แม้เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะ ขันธ์ ๓กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุต เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี สังขารขันธ์ เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุตก็มี เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุตแม้เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี รูปขันธ์ เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ ขันธ์ ๔ เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะก็มี เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ แม้เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะก็มี

๙. ปรามาสโคจฉกวิสัชนา

[๙๒] ขันธ์ ๔ เป็นโนปรามาสะ สังขารขันธ์ เป็นปรามาสะก็มี เป็นโนปรามาสะก็มี รูปขันธ์เป็นปรามัฏฐะ ขันธ์ ๔ เป็นปรามัฏฐะก็มี เป็นอปรามัฏฐะก็มี รูปขันธ์เป็นปรามาสวิปปยุต ขันธ์ ๓ เป็นปรามาสสัมปยุตก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตก็มี สังขารขันธ์ เป็นปรามาสสัมปยุตก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปรามาสสัมปยุต แม้เป็นปรามาสวิปปยุตก็มี รูปขันธ์กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปรามาสปรามัฏฐะ เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี ขันธ์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปรามาสปรามัฏฐะ เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าเป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี สังขารขันธ์ เป็นปรามาสปรามัฏฐะก็มี เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปรามาสปรามัฏฐะ แม้เป็นปรามัฏฐโนปราสะก็มี รูปขันธ์ เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะ ขันธ์ ๔ เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปรามาสวิปปยุตปรามัฏฐะ แม้เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะก็มี

๑๐. มหันตรทุกวิสัชนา

[๙๓] รูปขันธ์ เป็นอนารัมมณะ ขันธ์ ๔ เป็นสารัมมณะ ขันธ์ ๔เป็นโนจิตตะ วิญญาณขันธ์เป็นจิตตะ ขันธ์ ๓ เป็นเจตสิกะ ขันธ์ ๒ เป็นอเจตสิกะ ขันธ์ ๓ เป็นจิตตสัมปยุต รูปขันธ์ เป็นจิตตวิปปยุต วิญญาณขันธ์กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นจิตตสัมปยุต แม้เป็นจิตตวิปปยุต ขันธ์ ๓ เป็นจิตตสังสัฏฐะ รูปขันธ์ เป็นจิตตวิสังสัฏฐะ วิญญาณขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นจิตตสังสัฏฐะ แม้เป็นจิตตวิสังสัฏฐะ ขันธ์ ๓ เป็นจิตตสมุฏฐานะ วิญญาณขันธ์เป็นโนจิตตสมุฏฐานะ รูปขันธ์ เป็นจิตตสมุฏฐานะก็มี เป็นโนจิตตสมุฏฐานะก็มี ขันธ์ ๓ เป็นจิตตสหภู วิญญาณขันธ์เป็นโนจิตตสหภู รูปขันธ์เป็นจิตตสหภูก็มี เป็นโนจิตตสหภูก็มี ขันธ์ ๓ เป็นจิตตานุปริวัตติ วิญญาณขันธ์เป็นโนจิตตานุปริวัตติ รูปขันธ์ เป็นจิตตานุปริวัตติก็มี เป็นโนจิตตานุปริวัตติก็มีขันธ์ ๓ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ ขันธ์ ๒ เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะขันธ์ ๓ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู ขันธ์ ๒ เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู ขันธ์ ๓ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ ขันธ์ ๒ เป็นโนจิตตสังสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ ขันธ์ ๓ เป็นพาหิระ วิญญาณขันธ์เป็นอัชฌัตติกะ รูปขันธ์ เป็นอัชฌัตติกะก็มี เป็นพาหิระก็มี ขันธ์ ๔ เป็นนอุปาทารูปขันธ์ เป็นอุปาทาก็มี เป็นนอุปาทาก็มี เป็นอุปาทินนะก็มี เป็นอนุปาทินนะก็มี

๑๑. อุปาทานโคจฉกวิสัชนา

[๙๔] ขันธ์ ๔ เป็นนอุปาทานะ สังขารขันธ์ เป็นอุปาทานะก็มี เป็นนอุปาทานะก็มี รูปขันธ์ เป็นอุปาทานิยะ ขันธ์ ๔ เป็นอุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทานิยะก็มี รูปขันธ์ เป็นอุปาทานวิปปยุต ขันธ์ ๔ เป็นอุปาทานสัมปยุตก็มี เป็นอุปาทานวิปปยุตก็มี รูปขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานอุปาทานิยะเป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะ ขันธ์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานอุปาทานิยะเป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะก็มีสังขารขันธ์ เป็นอุปาทานอุปาทานิยะก็มี เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานิยะ แม้เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะก็มี รูปขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุต แม้เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะขันธ์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุต เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี สังขารขันธ์เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุตก็มี เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุต แม้เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี รูปขันธ์ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะ ขันธ์ ๔ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะก็มี เป็นอุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะ แม้เป็นอุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะก็มี

๑๒. กิเลสโคจฉกวิสัชนา

[๙๕] ขันธ์ ๔ เป็นโนกิเลสะ สังขารขันธ์ เป็นกิเลสะก็มี เป็นโนกิเลสะก็มี รูปขันธ์ เป็นสังกิเลสิกะ ขันธ์ ๔ เป็นสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิเลสิกะก็มีรูปขันธ์ เป็นอสังกิลิฏฐะ ขันธ์ ๔ เป็นสังกิลิฏฐะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐะก็มี รูปขันธ์เป็นกิเลสวิปปยุต ขันธ์ ๔ เป็นกิเลสสัมปยุตก็มี เป็นกิเลสวิปปยุตก็มี รูปขันธ์กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะ ขันธ์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี สังขารขันธ์ เป็นกิเลสสังกิเลสิกะก็มี เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ แม้เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี รูปขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ แม้เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะ ขันธ์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี สังขารขันธ์ เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะก็มี เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะแม้เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี รูปขันธ์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุต

แม้เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะ ขันธ์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุตเป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มีสังขารขันธ์ เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุตก็มี เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุตแม้เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี รูปขันธ์เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะ ขันธ์ ๔ เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะก็มี เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะแม้เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะก็มี

๑๓. ปิฏฐิทุกวิสัชนา

[๙๖] รูปขันธ์ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ ขันธ์ ๔ เป็นทัสสนปหาตัพพะก็มี เป็นนทัสสนปหาตัพพะก็มี รูปขันธ์ เป็นนภาวนาปหาตัพพะ ขันธ์ ๔ เป็นภาวนาปหาตัพพะก็มี เป็นนภาวนาปหาตัพพะก็มี รูปขันธ์ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ ขันธ์ ๔ เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มีรูปขันธ์ เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะ ขันธ์ ๔ เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี รูปขันธ์ เป็นอวิตักกะ ขันธ์ ๔ เป็นสวิตักกะก็มีเป็นอวิตักกะก็มี รูปขันธ์เป็นอวิจาระ ขันธ์ ๔ เป็นสวิจาระก็มี เป็นอวิจาระก็มีรูปขันธ์ เป็นอัปปีติกะ ขันธ์ ๔ เป็นสัปปีติกะก็มี เป็นอัปปีติกะก็มี รูปขันธ์ เป็นนปีติสหคตะ ขันธ์ ๔ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นนปีติสหคตะก็มี ขันธ์ ๒ เป็นนสุขสหคตะ ขันธ์ ๓ เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นนสุขสหคตะก็มี ขันธ์ ๒ เป็นนอุเปกขาสหคตะ ขันธ์ ๓ เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี เป็นนอุเปกขาสหคตะก็มีรูปขันธ์ เป็นกามาวจร ขันธ์ ๔ เป็นกามาวจรก็มี เป็นนกามาวจรก็มี รูปขันธ์ เป็นนรูปาวจร ขันธ์ ๔ เป็นรูปาวจรก็มี เป็นนรูปาวจรก็มี รูปขันธ์ เป็นนอรูปาวจรขันธ์ ๔ เป็นอรูปาวจรก็มี เป็นนอรูปาวจรก็มี รูปขันธ์ เป็นปริยาปันนะ ขันธ์๔ เป็นปริยาปันนะก็มี เป็นอปริยาปันนะก็มี รูปขันธ์ เป็นอนิยยานิกะ ขันธ์ ๔เป็นนิยยานิกะก็มี เป็นอนิยยานิกะก็มี รูปขันธ์ เป็นอนิยตะ ขันธ์ ๔ เป็นนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี รูปขันธ์ เป็นสอุตตระ ขันธ์ ๔ เป็นสอุตตระก็มี เป็นอนุตตระก็มี รูปขันธ์ เป็นอรณะ ขันธ์ ๔ เป็นสรณะก็มี เป็นอรณะก็มี ฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

ขันธวิภังค์ จบบริบูรณ์

๒. อายตนวิภังค์

สุตตันตภาชนีย์

[๙๗] อายตนะ ๑๒ คือ

๑. จักขายตนะ

๒. รูปายตนะ

๓. โสตายตนะ

๔. สัททายตนะ

๕. ฆานายตนะ

๖. คันธายตนะ

๗. ชิวหายตนะ

๘. รสายตนะ

๙. กายายตนะ

๑๐. โผฏฐัพพายตนะ

๑๑. มนายตนะ

๑๒. ธัมมายตนะ

[๙๘] จักขุ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา รูป ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดาโสตะ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา สัททะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ฆานะ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา คันธะ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ชิวหา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา รส ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา กาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา โผฏฐัพพะ ไม่เที่ยเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา มโน ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ธรรม ไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา

สุตตันตภาชนีย์ จบ

อภิธรรมภาชนีย์

[๙๙] อายตนะ ๑๒ คือ

๑. จักขายตนะ

๒. โสตายตนะ

๓. ฆานายตนะ

๔. ชิวหายตนะ

๕. กายายตนะ

๖. มนายตนะ

๗. รูปายตนะ

๘. สัททายตนะ

๙. คันธายตนะ

๑๐. รสายตนะ

๑๑. โผฏฐัพพายตนะ

๑๒. ธัมมายตนะ

[๑๐๐] ในอายตนะ ๑๒ นั้น จักขายตนะ เป็นไฉน

จักขุใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ นี้เรียกว่า บ้านว่างบ้าง นี้เรียกว่า จักขายตนะ

โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ เป็นไฉน

กายใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ นี้เรียกว่า บ้านว่างบ้าง นี้เรียกว่า กายายตนะ

มนายตนะ เป็นไฉน

มนายตนะหมวดละ ๑ คือ มนายตนะเป็นผัสสสัมปยุต. มนายตนะหมวดละ ๒ คือ มนายตนะ เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ. มนายตนะหมวดละ ๓ คือมนายตนะ เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ มนายตนะหมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่า มนายตนะ

รูปายตนะ เป็นไฉน

รูปใด เป็นสี อาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ นี้เรียกว่า รูปธาตุบ้างนี้เรียกว่า รูปายตนะ

สัททายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ เป็นไฉน

ปฐวีธาตุ ฯลฯ นี้เรียกว่าโผฏฐัพพธาตุบ้าง นี้เรียกว่า โผฏฐัพพายตนะ

ธัมมายตนะ เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ รูปที่เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ นับเนื่องในธัมมายตนะ และอสังขตธาตุ

ในธัมมายตนะนั้น เวทนาขันธ์เป็นไฉน

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่าเวทนาขันธ์

สัญญาขันธ์ เป็นไฉน

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่า สัญญาขันธ์

สังขารขันธ์ เป็นไฉน

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่า สังขารขันธ์

รูปที่เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ นับเนื่องในธัมมายตนะ เป็นไฉน

อิตถินทรีย์ ฯลฯ กพฬิงการาหาร นี้เรียกว่า รูปที่เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ นับเนื่องในธัมมายตนะ

อสังขตธาตุ เป็นไฉน

ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า อสังขตธาตุสภาวธรรมนี้เรียกว่า ธัมมายตนะ

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๑๐๑] อายตนะ ๑๒ คือ

๑. จักขายตนะ

๒. รูปายตนะ

ฯลฯ

๑๑. มนายตนะ

๑๒. ธัมมายตนะ

ติกมาติกาปุจฉา ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาอายตนะ ๑๒ อายตนะไหนเป็นกุศล อายตนะไหนเป็นอกุศลอายตนะไหนเป็นอัพยากฤต ฯลฯ อายตนะไหนเป็นสรณะ อายตนะไหนเป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชนา

[๑๐๒] อายตนะ ๑๐ (คือโอฬาริกายตนะ ๑๐) เป็นอัพยากฤต อายตนะ ๒(คือ มนายตนะ ธัมมายตนะ) เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มีอายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสุขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต มนายตนะเป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี ธัมมายตนะเป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสุขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตแม้เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมอายตนะ ๒ เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี อายตนะ ๕ เป็นอุปาทินนุปาทานิยะ สัททายตนะ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะอายตนะ ๔ เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะก็มี อายตนะ ๒ เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ อายตนะ ๒ เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอวิตักกาวิจาระมนายตนะ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี ธัมมายตนะ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสวิตักกสวิจาระ แม้เป็นอวิตักกวิจารมัตตะ แม้เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปีติสหคตะแม้เป็นสุขสหคตะ แม้เป็นอุเปกขาสหคตะ อายตนะ ๒ เป็นปีติสหคตะก็มีเป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปีติสหคตะแม้เป็นสุขสหคตะ แม้เป็นอุเปกขาสหคตะ

ก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ อายตนะ ๒ เป็นทัสสนปหาตัพพะก็มี เป็นภาวนาปหาตัพพะก็มี เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ อายตนะ ๒ เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี อายตนะ ๑๐เป็นเนวาจยคามีนาปจยคามี อายตนะ ๒ เป็นอาจยคามีก็มี เป็นอปจยคามีก็มีเป็นเนวาจยคามีนาปจยคามีก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นเนวเสกขนาเสกขะ อายตนะ ๒เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสกขะก็มี เป็นเนวเสกขนาเสกขะก็มี อายตนะ ๑๐เป็นปริตตะ อายตนะ ๒ เป็นปริตตะก็มี เป็นมหัคคตะก็มี เป็นอัปปมาณะก็มีอายตนะ ๑๐ เป็นอนารัมมณะ อายตนะ ๒ เป็นปริตตารัมมณะก็มี เป็นมหัคคตารัมมณะก็มี เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปริตตารัมมณะ แม้เป็นมหัคคตารัมมณะ แม้เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี อายตนะ ๑๐เป็นมัชฌิมะ อายตนะ ๒ เป็นหีนะก็มี เป็นมัชฌิมะก็มี เป็นปณีตะก็มีอายตนะ ๑๐ เป็นอนิยตะ อายตนะ ๒ เป็นมิจฉัตตนิยตะก็มี เป็นสัมมัตตนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอนารัมมณะ อายตนะ ๒เป็นมัคคารัมมณะก็มี เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคารัมมณะ แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มี อายตนะ ๕ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอนุปปันนะ สัททายตนะเป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปปาที อายตนะ ๕เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มี ธัมมายตนะ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปปันนะ แม้เป็นอนุปปันนะ แม้เป็นอุปปาทีก็มี อายตนะ ๑๑ เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี ธัมมายตนะ เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอดีต แม้เป็นอนาคต แม้เป็นปัจจุบันก็มี อายตนะ ๑๐เป็นอนารัมมณะ อายตนะ ๒ เป็นอตีตารัมมณะก็มี เป็นอนาคตารัมมณะก็มีเป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี อายตนะ ๑๒ เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอนารัมมณะ อายตนะ ๒เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มี เป็นพหิทธารัมมณะก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มีกล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอัชฌัตตารัมมณะ แม้เป็นพหิทธารัมมณะ แม้เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี รูปายตนะ เป็นสนิทัสสนสัปปฏิฆะ อายตนะ ๙ เป็นอนิทัสสนสัปปฏิฆะ อายตนะ ๒ เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ

ทุกมาติกาวิสัชนา

๑. เหตุโคจฉกวิสัชนา

[๑๐๓] อายตนะ ๑๑ เป็นนเหตุ ธัมมายตนะ เป็นเหตุก็มี เป็นนเหตุก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอเหตุกะ อายตนะ ๒ เป็นสเหตุกะก็มี เป็นอเหตุกะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นเหตุวิปปยุต อายตนะ ๒ เป็นเหตุสัมปยุตก็มีเป็นเหตุวิปปยุตก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุสเหตุกะ แม้เป็นสเหตุกนเหตุ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นสเหตุกนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสเหตุกนเหตุก็มี ธัมมายตนะ เป็นเหตุสเหตุกะก็มีเป็นสเหตุกนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุสเหตุกะ แม้เป็นสเหตุกนเหตุก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุเหตุสัมปยุต แม้เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุเหตุสัมปยุต เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี ธัมมายตนะ เป็นเหตุเหตุสัมปยุตก็มี เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุเหตุสัมปยุต แม้เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นนเหตุอเหตุกะ มนายตนะเป็นนเหตุสเหตุกะก็มี เป็นนเหตุอเหตุกะก็มี ธัมมายตนะ เป็นนเหตุสเหตุกะก็มี เป็นนเหตุอเหตุกะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนเหตุสเหตุกะ แม้เป็นนเหตุอเหตุกะก็มี

๒. จูฬันตรทุกวิสัชนา

[๑๐๔] อายตนะ ๑๑ เป็นสัปปัจจยะ ธัมมายตนะ เป็นสัปปัจจยะก็มี เป็นอัปปัจจยะก็มี อายตนะ ๑๑ เป็นสังขตะ ธัมมายตนะ เป็นสังขตะก็มี เป็นอสังขตะก็มี อายตนะ ๑๑ เป็นอนิทัสสนะ รูปายตนะ เป็นสนิทัสสนะ อายตนะ ๑๐ เป็นสัปปฏิฆะ อายตนะ ๒ เป็นอัปปฏิฆะ อายตนะ ๑๐เป็นรูป มนายตนะ เป็นอรูป ธัมมายตนะ เป็นรูปก็มี เป็นอรูปก็มี อายตนะ ๑๐เป็นโลกิยะ อายตนะ ๒ เป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มี อายตนะ ๑๒เป็นเกนจิวิญญยยะ เป็นเกนจินวิญญยยะ

๓. อาสวโคจฉกวิสัชนา

[๑๐๕] อายตนะ ๑๑ เป็นโนอาสวะ ธัมมายตนะ เป็นอาสวะก็มีเป็นโนอาสวะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอาสวะ อายตนะ ๒ เป็นสาสวะก็มีเป็นอนาสวะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอาสววิปปยุต อายตนะ ๒ เป็นอาสวสัมปยุตก็มี เป็นอาสววิปปยุตก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้

ว่า เป็นอาสวสาสวะเป็นสาสวโนอาสวะ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสาสวะ เป็นสาสวโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสาสวโนอาสวะก็มี ธัมมายตนะ เป็นอาสวสาสวะก็มี เป็นสาสวโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวสาสวะ แม้เป็นสาสวโนอาสวะก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุตแม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวอาสวสัมปยุต เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี ธัมมายตนะ เป็นอาสวอาสวสัมปยุตก็มี เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ อายตนะ ๒ เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะก็มี เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ แม้เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะก็มี

๔. สัญโญชนโคจฉกวิสัชนา

[๑๐๖] อายตนะ ๑๑ เป็นโนสัญโญชนะ ธัมมายตนะ เป็นสัญโญชนะก็มี เป็นโนสัญโญชนะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นสัญโญชนิยะ อายตนะ ๒เป็นสัญโญชนิยะก็มี เป็นอสัญโญชนิยะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นสัญโญชนวิปปยุตอายตนะ ๒ เป็นสัญโญชนสัมปยุตก็มี เป็นสัญโญชนวิปปยุตก็มี อายตนะ ๑๐กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มี ธัมมายตนะ เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะก็มี เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ แม้เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มี อายตนะ ๑๐กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต แม้เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี ธัมมายตนะ เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุตก็มี เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุตแม้เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ อายตนะ ๒ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะก็มี เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะก็มี

๕. คันถโคจฉกวิสัชนา

[๑๐๗] อายตนะ ๑๑ เป็นโนคันถะ ธัมมายตนะ เป็นคันถะก็มี เป็นโนคันถะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นคันถนิยะ อายตนะ ๒ เป็นคันถนิยะก็มี เป็นอคันถนิยะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นคันถวิปปยุต อายตนะ ๒ เป็นคันถสัมปยุตก็มี เป็นคันถวิปปยุตก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถคันถนิยะ เป็นคันถนิยโนคันถะ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถคันถนิยะ เป็นคันถนิยโนคันถะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถนิยโนคันถะก็มี ธัมมายตนะ เป็นคันถคันถนิยะก็มี เป็นคันถนิยโนคันถะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถนิยะ แมเป็นคันถนิยโนคันถะก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถสัมปยุตแม้เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถคันถสัมปยุตเป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มีธัมมายตนะ เป็นคันถคันถสัมปยุตก็มี เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถสัมปยุต แม้เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นคันถวิปปยุตคันถนิยะ อายตนะ ๒ เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะก็มีเป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะแม้เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะก็มี

๖. ๗. ๘. โอฆโคจฉกาทิวิสัชนา

[๑๐๘] อายตนะ ๑๑ เป็นโนโอฆะ ฯลฯ อายตนะ ๑๑ เป็นโนโยคะฯลฯ อายตนะ ๑๑ เป็นโนนีวรณะ ธัมมายตนะ เป็นนีวรณะก็มี เป็นโนนีวรณะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นนีวรณิยะ อายตนะ ๒ เป็นนีวรณิยะก็มี เป็นอนีวรณิยะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นนีวรณวิปปยุต อายตนะ ๒ เป็นนีวรณสัมปยุตก็มีเป็นนีวรณวิปปยุตก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณนีวรณิยะ เป็นนีวรณิยโนนีวรณะ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณนีวรณิยะ เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี ธัมมายตนะ เป็นนีวรณนีวรณิยะก็มี เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณนีวรณิยะ แม้เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุต แม้เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุต เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี ธัมมายตนะ เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุตก็มี เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุต แม้เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ อายตนะ ๒ เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะก็มี เป็น

นีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ แม้เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะก็มี

๙. ปรามาสโคจฉกวิสัชนา

[๑๐๙] อายตนะ ๑๑ เป็นโนปรามาสะ ธัมมายตนะ เป็นปรามาสะก็มี เป็นโนปรามาสะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นปรามัฏฐะ อายตนะ ๒ เป็นปรามัฏฐะก็มี เป็นอปรามัฏฐะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นปรามาสวิปปยุต มนายตนะ เป็นปรามาสสัมปยุตก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตก็มี ธัมมายตนะ เป็นปรามาสสัมปยุตก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปรามาสสัมปยุต แม้เป็นปรามาสวิปปยุตก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปรามาสปรามัฏฐะ เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปรามาสปรามัฏฐะ เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี ธัมมายตนะ เป็นปรามาสปรามัฏฐะก็มี เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปรามาสปรามัฏฐะ แม้เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะ อายตนะ ๒ เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะ แม้เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะก็มี

๑๐. มหันตรทุกวิสัชนา

[๑๑๐] อายตนะ ๑๐ เป็นอนารัมมณะ มนายตนะ เป็นสารัมมณะธัมมายตนะ เป็นสารัมมณะก็มี เป็นอนารัมมณะก็มี มนายตนะ เป็นจิตตะอายตนะ ๑๑ เป็นโนจิตตะ อายตนะ ๑๑ เป็นอเจตสิกะ ธัมมายตนะ เป็นเจตสิกะก็มี เป็นอเจตสิกะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นจิตตวิปปยุต ธัมมายตนะเป็นจิตตสัมปยุตก็มี เป็นจิตตวิปปยุตก็มี มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นจิตตสัมปยุต แม้เป็นจิตตวิปปยุต อายตนะ ๑๐ เป็นจิตตวิสังสัฏฐะ ธัมมายตนะ เป็นจิตตสังสัฏฐะก็มี เป็นจิตตวิสังสัฏฐะก็มี มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นจิตตสังสัฏฐะ แม้เป็นจิตตวิสังสัฏฐะ อายตนะ ๖ เป็นโนจิตตสมุฏฐานะ อายตนะ ๖ เป็นจิตตสมุฏฐานะก็มี เป็นโนจิตตสมุฏฐานะก็มี อายตนะ ๑๑ เป็นโนจิตตสหภู ธัมมายตนะ เป็นจิตตสหภูก็มี เป็นโนจิตตสหภูก็มีอายตนะ ๑๑ เป็นโนจิตตานุปริวัตติ ธัมมายตนะ เป็นจิตตานุปริวัตติก็มี เป็นโนจิตตานุปริวัตติก็มี อายตนะ ๑๑ เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ ธัมมายตนะเป็นจิตตสังสัฏฐ

สมุฏฐานะก็มี เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะก็มี อายตนะ ๑๑ เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู ธัมมายตนะ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภูก็มีเป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภูก็มี อายตนะ ๑๑ เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ ธัมมายตนะ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติก็มี เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติก็มี อายตนะ ๖ เป็นอัชฌัตติกะ อายตนะ ๖เป็นพาหิระ อายตนะ ๙ เป็นอุปาทา อายตนะ ๒ เป็นนอุปาทา ธัมมายตนะเป็นอุปาทาก็มี เป็นนอุปาทาก็มี อายตนะ ๕ เป็นอุปาทินนะ สัททายตนะเป็นอนุปาทินนะ อายตนะ ๖ เป็นอุปาทินนะก็มี เป็นอนุปาทินนะก็มี

๑๑. อุปาทานโคจฉกวิสัชนา

[๑๑๑] อายตนะ ๑๑ เป็นนอุปาทานะ ธัมมายตนะ เป็นอุปาทานะก็มี เป็นนอุปาทานะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอุปาทานิยะ อายตนะ ๒ เป็นอุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทานิยะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอุปาทานวิปปยุตอายตนะ ๒ เป็นอุปาทานสัมปยุตก็มี เป็นอุปาทานวิปปยุต ก็มี อายตนะ ๑๐กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานอุปาทานิยะ เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะ มนายตนะกล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานอุปาทานิยะ เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะก็มี ธัมมายตนะ เป็นอุปาทานอุปาทานิยะก็มีเป็น อุปาทานิยโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานิยะ แม้เป็นอุปาทานิย โนอุปาทานะก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุต แม้เป็นอุปาทาน สัมปยุตตโนอุปาทานะ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุต เป็นอุปาทาน สัมปยุตตโนอุปาทานะก็มีกล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี ธัมมายตนะ เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุตก็มี เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็น อุปาทานอุปาทานสัมปยุต แม้เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มีอายตนะ ๑๐ เป็นอุปาทาน วิปปยุตตอุปาทานิยะ อายตนะ ๒ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะก็มี เป็นอุปาทานวิปปยุตต อนุปาทานิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะ แม้เป็นอุปาทานวิปปยุตต อนุปาทานิยะก็มี

๑๒. กิเลสโคจฉกวิสัชนา

[๑๑๒] อายตนะ ๑๑ เป็นโนกิเลสะ ธัมมายตนะ เป็นกิเลสะก็มีเป็นโนกิเลสะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นสังกิเลสิกะ อายตนะ ๒ เป็นสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิเลสิกะก็มี อายตนะ

๑๐ เป็นอสังกิลิฏฐะ อายตนะ ๒เป็นสังกิลิฏฐะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นกิเลสวิปปยุตอายตนะ ๒ เป็นกิเลสสัมปยุตก็มี เป็นกิเลสวิปปยุตก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี ธัมมายตนะ เป็นกิเลสสังกิเลสิกะก็มี เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ แม้เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ แม้เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี ธัมมายตนะเป็นกิเลสสังกิลิฏฐะก็มี เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ แม้เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุต แม้เป็นกิเลสสัมยุตตโนกิเลสะ มนายตนะ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุต เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี ธัมมายตนะ เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุตก็มีเป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุตแม้เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะอายตนะ ๒ เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะก็มี เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะ แม้เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะก็มี

๑๓. ปิฏฐิทุกวิสัชนา

[๑๑๓] อายตนะ ๑๐ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ อายตนะ ๒ เป็นทัสสนปหาตัพพะก็มี เป็นนทัสสนปหาตัพพะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นนภาวนาปหาตัพพะ อายตนะ ๒ เป็นภาวนาปหาตัพพะก็มี เป็นนภาวนาปหาตัพพะก็มีอายตนะ ๑๐ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ อายตนะ ๒ เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ อายตนะ ๒ เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอวิตักกะ อายตนะ ๒ เป็นสวิตักกะก็มีเป็นอวิตักกะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอวิจาระ อายตนะ ๒ เป็นสวิจาระก็มีเป็นอวิจาระก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอัปปีติกะ อายตนะ ๒ เป็นสัปปีติกะก็มี เป็นอัปปีติกะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นนปีติสหคตะ อายตนะ ๒ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นนปีติสหคตะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นนสุขสหคตะ อายตนะ ๒เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นนสุขสหคตะ

ก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นนอุเปกขาสหคตะอายตนะ ๒ เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี เป็นนอุเปกขาสหคตะก็มี อายตนะ ๑๐เป็นกามาวจระ อายตนะ ๒ เป็นกามาวจระก็มี เป็นนกามาวจระก็มี อายตนะ ๑๐เป็นนรูปาวจระ อายตนะ ๒ เป็นรูปาวจระก็มี เป็นนรูปาวจระก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นนอรูปาวจระ อายตนะ ๒ เป็นอรูปาวจระก็มี เป็นนอรูปาวจระก็มี อายตนะ ๑๐เป็นปริยาปันนะ อายตนะ ๒ เป็นปริยาปันนะก็มี เป็นอปริยาปันนะก็มีอายตนะ ๑๐ เป็นอนิยยานิกะ อายตนะ ๒ เป็นนิยยานิกะก็มี เป็นอนิยยานิกะก็มี อายตนะ ๑๐ เป็นอนิยตะ อายตนะ ๒ เป็นนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มีอายตนะ ๑๐ เป็นสอุตตระ อายตนะ ๒ เป็นสอุตตระก็มี เป็นอนุตตระก็มีอายตนะ ๑๐ เป็นอรณะ อายตนะ ๒ เป็นสรณะก็มี เป็นอรณะก็มี ฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

อายตนวิภังค์ จบบริบูรณ์

๓. ธาตุวิภังค์

สุตตันตภาชนีย์

ธาตุ ๖ นัยที่ ๑

[๑๑๔] ธาตุ ๖ คือ

๑. ปฐวีธาตุ

๒. อาโปธาตุ

๓. เตโชธาตุ

๔. วาโยธาตุ

๕. อากาสธาตุ

๖. วิญญาณธาตุ

[๑๑๕] ในธาตุ ๖ นั้น ปฐวีธาตุ เป็นไฉน

ปฐวีธาตุมี ๒ อย่างคือ ปฐวีธาตุภายใน ปฐวีธาตุภายนอก

ในปฐวีธาตุ ๒ อย่างนั้น ปฐวีธาตุภายใน เป็นไฉน

ธรรมชาติที่แข็ง ธรรมชาติที่กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนังเนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือ ธรรมชาติที่แข็ง ธรรมชาติที่กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างในแม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่า ปฐวีธาตุภายใน

ปฐวีธาตุภายนอก เป็นไฉน

ธรรมชาติที่แข็ง ธรรมชาติที่กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง เป็นภายนอก เป็นอนุปาทินนรูปข้างนอก ได้แก่ เหล็ก โลหะ ดีบุกขาว ดีบุกดำเงิน แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงินตราทอง แก้วมณีแดง แก้วมณีลาย หญ้า ท่อนไม้ กรวด กระเบื้อง แผ่นดินแผ่นหิน ภูเขา หรือ ธรรมชาติที่แข็ง

ธรรมชาติที่กระด้าง ความแข็ง ภาวะที่แข็ง เป็นภายนอก เป็นอนุปาทินนรูปข้างนอก แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่าปฐวีธาตุภายนอก

ปฐวีธาตุภายใน ปฐวีธาตุภายนอก ประมวลทั้ง ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นหมวดเดียวกัน นี้เรียกว่า ปฐวีธาตุ

[๑๑๖] อาโปธาตุ เป็นไฉน

อาโปธาตุมี ๒ อย่าง คือ อาโปธาตุภายใน อาโปธาตุภายนอก

ในอาโปธาตุ ๒ อย่างนั้น อาโปธาตุภายใน เป็นไฉน

ความเอิบอาบ ธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียวธรรมชาติที่เกาะกุมรูป เป็นภายใน เฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน ได้แก่ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูกไขข้อ มูตร หรือ ความเอิบอาบ ธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียว ธรรมชาติที่เกาะกุมรูป เป็นภายใน เฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างในแม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่า อาโปธาตุภายใน

อาโปธาตุภายนอก เป็นไฉน

ความเอิบอาบ ธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียวธรรมชาติที่เกาะกุมรูป เป็นภายนอก เป็นอนุปาทินนรูปข้างนอก ได้แก่ รสรากไม้รสลำต้น รสเปลือกไม้ รสใบไม้ รสดอกไม้ รสผลไม้ นมสด นมส้มเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย น้ำที่อยู่ในพื้นดิน หรือน้ำที่อยู่ในอากาศหรือ ความเอิบอาบ ธรรมชาติที่เอิบอาบ ความเหนียว ธรรมชาติที่เหนียวธรรมชาติที่เกาะกุมรูป เป็นภายนอก เป็นอนุปาทินนรูปข้างนอก แม้อื่นใดมีอยู่นี้เรียกว่า อาโปธาตุภายนอก

อาโปธาตุภายใน อาโปธาตุภายนอก ประมวลทั้ง ๒ อย่างนั้น เข้าเป็นหมวดเดียวกัน นี้เรียกว่า อาโปธาตุ

[๑๑๗] เตโชธาตุ เป็นไฉน

เตโชธาตุ มี ๒ อย่าง คือ เตโชธาตุภายใน เตโชธาตุภายนอก

ในเตโชธาตุ ๒ อย่างนั้น เตโชธาตุภายใน เป็นไฉน

ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่นธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน ได้แก่ เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายเร่าร้อน เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม เตโชธาตุที่เป็นเหตุให้เผาไหม้ เตโชธาตุที่ทำให้ของกินของดื่มของเคี้ยวของลิ้มถึงความย่อยไปด้วยดี หรือ ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่า เตโชธาตุภายใน

เตโชธาตุภายนอก เป็นไฉน

ความร้อน ธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่นธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายนอก เป็นอนุปาทินนรูปข้างนอก ได้แก่ ไฟฟืไฟสะเก็ดไม้ ไฟหญ้า ไฟมูลโค ไฟแกลบ ไฟหยากเยื่อ ไฟอสนีบาต ความร้อนแห่งไฟ ความร้อนแห่งดวงอาทิตย์ ความร้อนแห่งกองฟืน ความร้อนแห่งกองหญ้า ความร้อนแห่งกองข้าวเปลือก ความร้อนแห่งกองขี้เถ้า หรือ ความร้อนธรรมชาติที่ร้อน ความอุ่น ธรรมชาติที่อุ่น ความอบอุ่น ธรรมชาติที่อบอุ่น เป็นภายนอก เป็นอนุปาทินนรูปข้างนอก แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่า เตโชธาตุภายนอก

เตโชธาตุภายใน เตโชธาตุภายนอก ประมวลทั้ง ๒ อย่างนั้น เข้าเป็นหมวดเดียวกัน นี้เรียกว่า เตโชธาตุ

[๑๑๘] วาโยธาตุ เป็นไฉน

วาโยธาตุมี ๒ อย่างคือ วาโยธาตุภายใน วาโยธาตุภายนอก

ในวาโยธาตุ ๒ อย่างนั้น วาโยธาตุภายใน เป็นไฉน

ความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ความเคร่งตึงแห่งรูป เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน ได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมศัสตรา ลมมีดโกน ลมเพิกหัวใจลมหายใจเข้า ลมหายใจออก หรือ ความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ความเคร่งตึงแห่งรูป เป็นภายใน เฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน แม้อื่นใดมีอยู่นี้เรียกว่า วาโยธาตุภายใน

วาโยธาตุภายนอก เป็นไฉน

ความพัดไปมา ธรรมชาติที่พัดไปมา ความเคร่งตึงแห่งรูปเป็นภายนอกเป็นอนุปาทินนรูปข้างนอก ได้แก่ ลมตะวันออก ลมตะวันตก ลมเหนือ ลมใต้ลมมีฝุ่นละออง

ลมไม่มีฝุ่นละออง ลมหนาว ลมร้อน ลมอ่อน ลมแรง ลมดำลมบน ลมกระพือปีก ลมครุธ ลมใบตาล ลมเป่าปาก หรือ ความพัดไปมาธรรมชาติที่พัดไปมา ความเคร่งตึงแห่งรูป เป็นภายนอก เป็นอนุปาทินนรูปข้างนอก แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่า วาโยธาตุภายนอก

วาโยธาตุภายใน วาโยธาตุภายนอก ประมวลทั้ง ๒ อย่างนั้น เข้าเป็นหมวดเดียวกัน นี้เรียกว่า วาโยธาตุ

[๑๑๙] อากาศธาตุ เป็นไฉน

อากาศธาตุมี ๒ อย่าง คือ อากาศธาตุภายใน อากาศธาตุภายนอก

ในอากาศธาตุ ๒ อย่างนั้น อากาศธาตุภายใน เป็นไฉน

อากาศ ธรรมชาติอันนับว่าอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติอันนับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติอันนับว่าช่องว่าง ที่อันเนื้อและเลือดไม่ถูกต้องเป็นภายใน เฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน ได้แก่ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องสำหรับกลืนของกินของดื่มของเคี้ยวของลิ้ม ช่องที่พักอยู่แห่งของกินของดื่มของเคี้ยวของลิ้ม และช่องสำหรับของกินของดื่มของเคี้ยวของลิ้มไหลออกเบื้องต่ำ หรือ อากาศ ธรรมชาติอันนับว่าอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติอันนับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติอันนับว่าช่องว่าง ที่อันเนื้อและเลือดไม่ถูกต้อง เป็นภายในเฉพาะตน เป็นอุปาทินนรูปข้างใน แม้อื่นใดมีอยู่ นี้เรียกว่าอากาศธาตุภายใน

อากาสธาตุภายนอก เป็นไฉน

อากาศ ธรรมชาติอันนับว่าอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติอันนับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติอันนับว่าช่องว่าง ที่อันมหาภูตรูป ๔ ไม่ถูกต้อง เป็นภายนอก เป็นอนุปาทินนรูปข้างนอก นี้เรียกว่า อากาสธาตุภายนอก

อากาสธาตุภายใน อากาสธาตุภายนอก ประมวลทั้ง ๒ อย่างนั้น เข้าเป็นหมวดเดียวกัน นี้เรียกว่า อากาสธาตุ

[๑๒๐] วิญญาณธาตุ เป็นไฉน

จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุกายวิญญาณธาตุ มโนวิญญาณธาตุ นี้เรียกว่าวิญญาณธาตุ

สภาวธรรมเหล่านี้เรียกว่า ธาตุ ๖

ธาตุ ๖ นัยที่ ๒

[๑๒๑] ธาตุ ๖ อีกนัยหนึ่ง คือ

๑. สุขธาตุ

๒. ทุกขธาตุ

๓. โสมนัสสธาตุ

๔. โทมนัสสธาตุ

๕. อุเปกขาธาตุ

๖. อวิชชาธาตุ

ในธาตุ ๖ นั้น สุขธาตุ เป็นไฉน

ความสบายกาย ความสุขกาย ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุข เกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขเกิดแต่กายสัมผัส นี้เรียกว่าสุขธาตุ

ทุกขธาตุ เป็นไฉน

ความไม่สบายกาย ความทุกข์กาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์ อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์เกิดแต่กายสัมผัส นี้เรียกว่า ทุกขธาตุ

โสมนัสสธาตุ เป็นไฉน

ความสบายใจ ความสุขใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขเกิดแต่เจโตสัมผัส นี้เรียกว่าโสมนัสสธาตุ

โทมนัสสธาตุ เป็นไฉน

ความไม่สบายใจ ความทุกข์ใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์เกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์เกิดแต่เจโตสัมผัสนี้เรียกว่า โทมนัสสธาตุ

อุเปกขาธาตุ เป็นไฉน

ความสบายใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ไม่ทุกข์ไม่สุขเกิดแต่เจโตสัมผัสนี้เรียกว่า อุเปกขาธาตุ

อวิชชาธาตุ เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูล คือโมหะนี้เรียกว่า อวิชชาธาตุ

สภาวธรรมเหล่านี้เรียกว่า ธาตุ ๖

ธาตุ ๖ นัยที่ ๓

[๑๒๒] ธาตุ ๖ อีกนัยหนึ่ง คือ

๑. กามธาตุ

๒. พยาปาทธาตุ

๓. วิหิงสาธาตุ

๔. เนกขัมมธาตุ

๕. อัพยาปาทธาตุ

๖. อวิหิงสาธาตุ

ในธาตุ ๖ นั้น กามธาตุ เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ความดำริ อันประกอบด้วยกาม ความที่จิตแนบอยู่ในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทอยู่ในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์มิจฉาสังกัปปะ นี้เรียกว่า กามธาตุ ชั้นต่ำมีอวีจินรกเป็นที่สุด ชั้นสูงมีเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตตีเป็นที่สุด ขันธ์ ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขารวิญญาณ ที่ท่องเที่ยวอยู่ในระหว่างนี้ นับเนื่องอยู่ในระหว่างนี้ นี้เรียกว่า กามธาตุ

พยาปาทธาตุ เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง อันประกอบด้วยพยาบาท ฯลฯ มิจฉาสังกัปปะ นี้เรียกว่า พยาปาทธาตุ อีกนัยหนึ่ง ความที่จิตอาฆาต ในอาฆาฏวัตถุ ๑๐ ความอาฆาตมีกำลัง ความกระทบ ความแค้น ความโกรธ ความกำเริบความกำเริบหนัก ความคิดประทุษร้าย ความคิดประทุษร้ายยิ่ง ความคิดประทุษร้ายหนัก ความที่จิตพยาบาท ความมีใจประทุษร้ายยิ่ง ความโกรธ กิริยาที่โกรธสภาพที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย สภาพที่คิดประทุษร้ายความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท สภาพที่พยาบาท ความพิโรธ ความแค้น ความดุร้าย อาการที่พูดไม่ยั้ง ความที่จิตไม่แช่มชื่น นี้เรียกว่า พยาปาทธาตุ

วิหิงสาธาตุ เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง อันประกอบด้วยวิหิงสา ฯลฯ มิจฉาสังกัปปะ นี้เรียกว่า วิหิงสาธาตุ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ ศัสตราหรือเชือก ความข่มเหง กิริยาที่ข่มเหง ความเบียดเบียน กิริยาที่เบียดเบียนความขึ้งเคียด ความเคียดแค้น ความเข้าไปเบียดเบียนผู้อื่นเห็นปานนี้ นี้เรียกว่าวิหิงสาธาตุ

เนกขัมมธาตุ เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง อันประกอบด้วยเนกขัมมะ ฯลฯสัมมาสังกัปปะ นี้เรียกว่า เนกขัมมธาตุ กุศลธรรมแม้ทั้งหมด ก็เรียกว่าเนกขัมมธาตุ

อัพยาปาทธาตุ เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง อันประกอบด้วยความไม่พยาบาท ฯลฯสัมมาสังกัปปะ นี้เรียกว่า อัพยาปาทธาตุ ความมีไมตรี กิริยาที่มีไมตรี สภาพที่มีไมตรี ในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ นี้เรียกว่า อัพยาปาทธาตุ

อวิหิงสาธาตุ เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง อันประกอบด้วยอวิหิงสา ความดำริความที่จิตแนบอยู่ในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทอยู่ในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกัปปะ นี้เรียกว่า อวิหิงสาธาตุ ความกรุณา กิริยาที่กรุณาสภาพที่กรุณา ในสัตว์ทั้งหลาย กรุณาเจโตวิมุตติ นี้เรียกว่า อวิหิงสาธาตุ

สภาวธรรมเหล่านี้ ก็เรียกว่า ธาตุ ๖

[๑๒๓] ฉักกะ หมวดแห่งธาตุ ๖ ทั้ง ๓ นัยนี้ ประมวลเข้าเป็นหมวดเดียวกัน เป็นธาตุ ๑๘ ด้วยประการฉะนี้

สุตตันตภาชนีย์ จบ

อภิธรรมภาชนีย์

[๑๒๔] ธาตุ ๑๘ คือ

๑. จักขุธาตุ

๒. รูปธาตุ

๓. จักขุวิญญาณธาตุ

๔. โสตธาตุ

๕. สัททธาตุ

๖. โสตวิญญาณธาตุ

๗. ฆานธาตุ

๘. คันธธาตุ

๙. ฆานวิญญาณธาตุ

๑๐. ชิวหาธาตุ

๑๑. รสธาตุ

๑๒. ชิวหาวิญญาณธาตุ

๑๓. กายธาตุ

๑๔. โผฏฐัพพธาตุ

๑๕. กายวิญญาณธาตุ

๑๖. มโนธาตุ

๑๗. ธรรมธาตุ

๑๘. มโนวิญญาณธาตุ

[๑๒๕] ในธาตุ ๑๘ นั้น จักขุธาตุ เป็นไฉน

จักขุใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ นี้เรียกว่า บ้านว่างบ้าง นี้เรียกว่า จักขุธาตุ

รูปธาตุ เป็นไฉน

รูปใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ ได้แก่ สี ฯลฯ นี้เรียกว่า รูปธาตุบ้างนี้เรียกว่า รูปธาตุ

จักขุวิญญาณธาตุ เป็นไฉน

จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑร มโน มนายตนะ มนินทรีย์วิญญาณ วิญญาณขันธ์ จักขุวิญญาณธาตุที่สมกัน อาศัยจักขุปสาทและรูปารมณ์เกิดขึ้น นี้เรียกว่า จักขุวิญญาณธาตุ

[๑๒๖] โสตธาตุ เป็นไฉน

โสตะใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ นี้เรียกว่า บ้านว่างบ้าง นี้เรียกว่า โสตธาตุ

สัททธาตุ เป็นไฉน

เสียงใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ ฯลฯ นี้เรียกว่าสัททธาตุบ้าง นี้เรียกว่า สัททธาตุ

โสตวิญญาณธาตุ เป็นไฉน

จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑร มโน มนายตนะ มนินทรีย์วิญญาณ วิญญาณขันธ์ โสตวิญญาณธาตุที่สมกัน อาศัยโสตปสาทและสัททารมณ์เกิดขึ้น นี้เรียกว่า โสตวิญญาณธาตุ

[๑๒๗] ฆานธาตุ เป็นไฉน

ฆานะใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ นี้เรียกว่า บ้านว่างบ้าง นี้เรียกว่า ฆานธาตุ

คันธธาตุ เป็นไฉน

กลิ่นใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ ฯลฯ นี้เรียกว่าคันธธาตุบ้าง นี้เรียกว่า คันธธาตุ

ฆานวิญญาณธาตุ เป็นไฉน

จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑร มโน มนายตนะ มนินทรีย์วิญญาณ วิญญาณขันธ์ ฆานวิญญาณธาตุที่สมกัน อาศัยฆานปสาทและคันธารมณ์เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ฆานวิญญาณธาตุ

[๑๒๘] ชิวหาธาตุ เป็นไฉน

ชิวหาใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ นี้เรียกว่า บ้านว่างบ้าง นี้เรียกว่า ชิวหาธาตุ

รสธาตุ เป็นไฉน

รสใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ ฯลฯ นี้เรียกว่ารสธาตุบ้าง นี้เรียกว่า รสธาตุ

ชิวหาวิญญาณธาตุ เป็นไฉน

จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑร มโน มนายตนะ มนินทรีย์วิญญาณ วิญญาณขันธ์ ชิวหาวิญญาณธาตุที่สมกัน อาศัยชิวหาปสาทและรสารมณ์เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ชิวหาวิญญาณธาตุ

[๑๒๙] กายธาตุ เป็นไฉน

กายใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ นี้เรียกว่า บ้านว่างบ้าง นี้เรียกว่า กายธาตุ

โผฏฐัพพธาตุ เป็นไฉน

ปฐวีธาตุ ฯลฯ นี้เรียกว่า โผฏฐัพพธาตุบ้าง นี้เรียกว่า โผฏฐัพพธาตุ

กายวิญญาณธาตุ เป็นไฉน

จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑร มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณวิญญาณขันธ์ กายวิญญาณธาตุที่สมกัน อาศัยกายปสาทและโผฏฐัพพารมณ์เกิดขึ้นนี้เรียกว่า กายวิญญาณธาตุ

[๑๓๐] มโนธาตุ เป็นไฉน

จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑร มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณวิญญาณขันธ์ มโนธาตุที่สมกัน เกิดในลำดับแห่งการเกิดดับของจักขุวิญญาณธาตุจิต ฯลฯ ของโสตวิญญาณธาตุ จิต ฯลฯ ของฆานวิญญาณธาตุ จิต ฯลฯของชิวหาวิญญาณธาตุ จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑร มโน มนายตนะมนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนธาตุที่สมกัน เกิดในลำดับแห่งการเกิดดับของกายวิญญาณธาตุ หรือความพิจารณาอารมณ์ทีแรกในธรรมทั้งปวง นี้เรียกว่ามโนธาตุ

ธรรมธาตุ เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ รูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้นับเนื่องในธัมมายตนะ และอสังขตธาตุ

ในธรรมธาตุนั้น เวทนาขันธ์ เป็นไฉน

เวทนาขันธ์หมวดละ ๑ คือ เวทนาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. เวทนาขันธ์หมวดละ ๒ คือ เวทนาขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ. เวทนาขันธ์หมวดละ ๓คือ เวทนาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ เวทนาขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่า เวทนาขันธ์

สัญญาขันธ์ เป็นไฉน

สัญญาขันธ์หมวดละ ๑ คือ สัญญาขันธ์เป็นผัสสสัมปยุต. สัญญาขันธ์หมวดละ ๒ คือ สัญญาขันธ์เป็นสเหตุกะ เป็นอเหตุกะ. สัญญาขันธ์หมวดละ ๓ คือ สัญญาขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ สัญญาขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่า สัญญาขันธ์

สังขารขันธ์ เป็นไฉน

สังขารขันธ์หมวดละ ๑ คือ สังขารขันธ์เป็นจิตตสัมปยุต. สังขารขันธ์หมวดละ ๒ คือ สังขารขันธ์เป็นเหตุ เป็นนเหตุ. สังขารขันธ์หมวดละ ๓ คือสังขารขันธ์เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็นอัพยากฤต ฯลฯ สังขารขันธ์หมวดละมากอย่าง ด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่า สังขารขันธ์

รูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ นับเนื่องในธัมมายตนะ เป็นไฉน

อิตถินทรีย์ ฯลฯ กพฬิงการาหาร นี้เรียกว่า รูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ นับเนื่องในธัมมายตนะ

อสังขตธาตุ เป็นไฉน

ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า อสังขตธาตุ

สภาวธรรมนี้เรียกว่า ธรรมธาตุ

มโนวิญญาณธาตุ เป็นไฉน

มโนธาตุเกิดในลำดับแห่งการเกิดดับของจักขุวิญญาณธาตุ จิต มโนมานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน เกิดในลำดับแห่งการเกิดดับแม้ของมโนธาตุอีกชั้นหนึ่ง มโนธาตุ เกิดในลำดับแห่งการเกิดดับของโสตวิญญาณธาตุฯลฯ มโนธาตุ เกิดในลำดับแห่งการเกิดดับของฆานวิญญาณธาตุ ฯลฯ มโนธาตุเกิดในลำดับแห่งการเกิดดับของชิวหาวิญญาณธาตุ ฯลฯ มโนธาตุ เกิดในลำดับแห่งการเกิดดับของกายวิญญาณธาตุ จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน เกิดในลำดับแห่งการเกิดดับแม้ของมโนธาตุอีกชั้นหนึ่ง จิต มโนมานัส หทัย ปัณฑร มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อาศัยมโนและธรรมารมณ์เกิดขึ้น นี้เรียกว่า มโนวิญญาณธาตุ

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๑๓๑] ธาตุ ๑๘ คือ

๑. จักขุธาตุ

๒. รูปธาตุ

๓. จักขุวิญญาณธาตุ

๔. โสตธาตุ

๕. สัททธาตุ

๖. โสตวิญญาณธาตุ

๗. ฆานธาตุ

๘. คันธธาตุ

๙. ฆานวิญญาณธาตุ

๑๐. ชิวหาธาตุ

๑๑. รสธาตุ

๑๒. ชิวหาวิญญาณธาตุ

๑๓. กายธาตุ

๑๔. โผฏฐัพพธาตุ

๑๕. กายวิญญาณธาตุ

๑๖. มโนธาตุ

๑๗. ธรรมธาตุ

๑๘. มโนวิญญาณธาตุ

ติกมาติกาปุจฉา-ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาธาตุ ๑๘ ธาตุไหนเป็นกุศล ธาตุไหนเป็นอกุศล ธาตุไหนเป็นอัพยากฤต ฯลฯ ธาตุไหนเป็นสรณะ ธาตุไหนเป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชชนา

[๑๓๒] ธาตุ ๑๖ เป็นอัพยากฤต ธาตุ ๒ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มีเป็นอัพยากฤตก็มี ธาตุ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสุขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ธาตุ ๕ เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต กายวิญญาณธาตุ เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตก็มี มโนวิญญาณธาตุ เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี ธรรมธาตุ เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มีเป็นทุกขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นสุขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี ธาตุ ๑๐ เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม ธาตุ ๕ เป็นวิบากมโนธาตุ เป็นวิบากก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี ธาตุ ๒ เป็นวิบากก็มี เป็นวิบากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี ธาตุ ๑๐ เป็นอุปาทินนุปาทานิยะ สัททธาตุ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ ธาตุ ๕ เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี ธาตุ ๒ เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะก็มีธาตุ ๑๖ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ ธาตุ ๒ เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะก็มีเป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะก็มี ธาตุ ๑๕ เป็นอวิตักกาวิจาระ มโนธาตุ เป็นสวิตักกสวิจาระ มโนวิญญาณธาตุ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็น

อวิตักกาวิจาระก็มี ธรรมธาตุ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกา
วิจาระก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสวิตักกสวิจาระ แม้เป็นอวิตักกวิจารมัตตะ แม้เป็นอวิตักกา
วิจาระก็มี ธาตุ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปีติสหคตะ แม้เป็นสุขสหคตะแม้เป็นอุเปกขาสหคตะ
ธาตุ ๕ เป็นอุเปกขาสหคตะ กายวิญญาณธาตุ เป็นนปีติสหคตะ เป็นสุขสหคตะ เป็นนอุเบกขาสหคตะ
กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสุขสหคตะก็มี ธาตุ ๒ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มี เป็น
อุเปกขาสหคตะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปีติสหคตะ แม้เป็นสุขสหคตะ แม้เป็นอุเปกขาสห
คตะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ ธาตุ ๒เป็นทัสสนปหาตัพพะก็มี เป็น
ภาวนาปหาตัพพะก็มี เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นเนวทัสสนนภาวนา
ปหาตัพพเหตุกะ ธาตุ ๒ เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็น
เนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นเนวาจยคามีนาปจยคามี ธาตุ ๒ เป็นอาจย
คามีก็มี เป็นอปจยคามีก็มี เป็นเนวาจยคามีนาปจยคามีก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นเนวเสกขนาเสกขะ
ธาตุ ๒ เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสกขะก็มี เป็นเนวเสกขนาเสกขะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นปริตตะ
ธาตุ ๒ เป็นปริตตะก็มี เป็นมหัคคตะก็มี เป็นอัปปมาณะก็มี ธาตุ ๑๐ เป็นอนารัมมณะ
ธาตุ ๖ เป็นปริตตารัมมณะ ธาตุ ๒ เป็นปริตตารัมมณะก็มี เป็นมหัคคตารัมมณะก็มี เป็น
อัปปมาณารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปริตตารัมมณะ แม้เป็นมหัคคตารัมมณะ แม้เป็นอัปปมาณา
รัมมณะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นมัชฌิมะ ธาตุ ๒ เป็นหีนะก็มี เป็นมัชฌิมะก็มี เป็นปณีตะก็มี ธาตุ
๑๖ เป็นอนิยตะ ธาตุ ๒เป็นมิจฉัตตนิยตะก็มี เป็นสัมมัตตนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี ธาตุ ๑๐
เป็นอนารัมมณะ ธาตุ ๖ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคารัมมณะ แม้เป็นมัคคเหตุกะแม้เป็นมัคคา
ธิปติ ธาตุ ๒ เป็นมัคคารัมมณะก็มี เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้
เป็นมัคคารัมมณะ แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มี ธาตุ ๑๐ เป็นอุปปันนะก็มี เป็น
อุปปาทีก็มี กล่าวไม่ได้ว่าเป็นอนุปปันนะ สัททธาตุ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี
กล่าวไม่ได้ว่าเป็นอุปปาที ธาตุ ๖ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มีธรรมธาตุ
เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มี กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นอุปปันนะ แม้เป็น
อนุปปันนะ แม้เป็นอุปปาทีก็มี ธาตุ ๑๗ เป็นอดีตก็มีเป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี ธรรมธาตุ
เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอดีต แม้เป็นอนาคต แม้
เป็นปัจจุบันก็มีธาตุ ๑๐ เป็นอนารัมมณะ ธาตุ ๖ เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ ธาตุ ๒ เป็นอตีตา
รัมมณะก็มี เป็นอนาคตารัมมณะก็มี เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นอตีตา

รัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มีธาตุ ๑๘ เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี ธาตุ ๑๐เป็นอนารัมมณะ ธาตุ ๖ เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มีเป็นพหิทธารัมมณะก็มีเป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี ธาตุ ๒ เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มี เป็นพหิทธารัมมณะก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอัชฌัตตารัมมณะ แม้เป็นพหิทธารัมมณะ แม้เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มีรูปธาตุ เป็นสนิทัสสนสัปปฏิฆะ ธาตุ ๙ เป็นอนิทัสสนสัปปฏิฆะ ธาตุ ๘เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ

ทุกมาติกาวิสัชชนา

๑. เหตุโคจฉกวิสัชชนา

[๑๓๓] ธาตุ ๑๗ เป็นนเหตุ ธรรมธาตุ เป็นเหตุก็มี เป็นนเหตุก็มีธาตุ ๑๖ เป็นอเหตุกะ ธาตุ ๒ เป็นสเหตุกะก็มี เป็นอเหตุกะก็มี ธาตุ ๑๖เป็นเหตุวิปปยุต ธาตุ ๒ เป็นเหตุสัมปยุตก็มี เป็นเหตุวิปปยุตก็มี ธาตุ ๑๖กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุสเหตุกะ แม้เป็นสเหตุกนเหตุ มโนวิญญาณธาตุกล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นสเหตุกนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสเหตุกนเหตุก็มี ธรรมธาตุ เป็นเหตุสเหตุกะก็มี เป็นสเหตุกนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุสเหตุกะ แม้เป็นสเหตุกนเหตุก็มี ธาตุ ๑๖กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุเหตุสัมปยุต แม้เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุ มโนวิญญาณธาตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุเหตุสัมปยุต เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี ธรรมธาตุ เป็นเหตุเหตุสัมปยุตก็มี เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุเหตุสัมปยุต แม้เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นนเหตุอเหตุกะมโนวิญญาณธาตุ เป็นนเหตุสเหตุกะก็มี เป็นนเหตุอเหตุกะก็มี ธรรมธาตุเป็นนเหตุสเหตุกะก็มี เป็นนเหตุอเหตุกะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนเหตุสเหตุกะ แม้เป็นนเหตุอเหตุกะก็มี

๒. จูฬันตรทุกวิสัชชนา

[๑๓๔] ธาตุ ๑๗ เป็นสัปปัจจยะ ธรรมธาตุ เป็นสัปปัจจยะก็มีเป็นอัปปัจจยะก็มี ธาตุ ๑๗ เป็นสังขตะ ธรรมธาตุ เป็นสังขตะก็มี เป็นอสังขตะก็มี ธาตุ ๑๗ เป็นอนิทัสสนะ รูปธาตุ เป็นสนิทัสสนะ ธาตุ ๑๐เป็นสัปปฏิฆะ ธาตุ ๘ เป็นอัปปฏิฆะ ธาตุ ๑๐ เป็นรูป ธาตุ ๗ เป็นอรูปธรรมธาตุ เป็นรูปก็มี เป็นอรูปก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นโลกิยะ ธาตุ ๒ เป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มี ธาตุ ๑๘ เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ

๓. อาสวโคจฉกวิสัชชนา

[๑๓๕] ธาตุ ๑๗ เป็นโนอาสวะ ธรรมธาตุ เป็นอาสวะก็มี เป็นโนอาสวะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นสาสวะ ธาตุ ๒ เป็นสาสวะก็มี เป็นอนาสวะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นอาสววิปปยุต ธาตุ ๒ เป็นอาสวสัมปยุตก็มี เป็นอาสววิปปยุตก็มี ธาตุ ๑๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสาสวะ เป็นสาสวโนอาสวะมโนวิญญาณธาตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสาสวะ เป็นสาสวโนอาสวะก็มีกล่าวไม่ได้ว่า เป็นสาสวโนอาสวะก็มี ธรรมธาตุ เป็นอาสวสาสวะก็มีเป็นสาสวโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวสาสวะ แม้เป็นสาสวโนอาสวะก็มี ธาตุ ๑๖ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ มโนวิญญาณธาตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวอาสวสัมปยุต เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี ธรรมธาตุ เป็นอาสวอาสวสัมปยุตก็มี เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ ธาตุ ๒ เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะก็มี เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ แม้เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะก็มี

๔. สัญโญชนโคจฉกวิสัชชนา

[๑๓๖] ธาตุ ๑๗ เป็นโนสัญโญชนะ ธรรมธาตุ เป็นสัญโญชนะก็มีเป็นโนสัญโญชนะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นสัญโญชนิยะ ธาตุ ๒ เป็นสัญโญชนิยะก็มี เป็นอสัญโญชนิยะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นสัญโญชนวิปปยุตก็มี ธาตุ ๒ เป็นสัญโญชนสัมปยุตก็มี เป็นสัญโญชนวิปปยุตก็มี ธาตุ ๑๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะ มโนวิญญาณธาตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มี ธรรมธาตุ เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะก็มี เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ แม้เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มี ธาตุ ๑๖ กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต แม้เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะมโนวิญญาณธาตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี ธรรมธาตุ เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุตก็มี เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต แม้เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นสัญโญชนวิป

ปยุตตสัญโญชนิยะ ธาตุ ๒ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะก็มี เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะก็มี

๕. คันถโคจฉกวิสัชชนา

[๑๓๗] ธาตุ ๑๗ เป็นโนคันถะ ธรรมธาตุ เป็นคันถะก็มี เป็นโนคันถะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นคันถนิยะ ธาตุ ๒ เป็นคันถนิยะก็มี เป็นอคันถนิยะก็มี ธาตุ ๑๖เป็นคันถวิปปยุต ธาตุ ๒ เป็นคันถสัมปยุตก็มี เป็นคันถวิปปยุตก็มี ธาตุ ๑๖กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถคันถนิยะ เป็นคันถนิยโนคันถะ มโนวิญญาณธาตุกล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถคันถนิยะ เป็นคันถนิยโนคันถะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถนิยโนคันถะก็มี ธรรมธาตุ เป็นคันถคันถนิยะก็มี เป็นคันถนิยโนคันถะก็มีกล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถนิยะ แม้เป็นคันถนิยโนคันถะก็มี ธาตุ ๑๖กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถสัมปยุต แม้เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะ มโนวิญญาณธาตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถคันถสัมปยุต เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มีกล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มี ธรรมธาตุ เป็นคันถคันถสัมปยุตก็มี เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถสัมปยุต แม้เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ ธาตุ ๒เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะก็มี เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ แม้เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะก็มี

๖, ๗, ๘. โอฆโคจฉกาทิวิสัชชนา

[๑๓๘] ธาตุ ๑๗ เป็นโนโอฆะ ฯลฯ ธาตุ ๑๗ เป็นโนโยคะ ฯลฯธาตุ ๑๗ เป็นโนนีวรณะ ธรรมธาตุ เป็นนีวรณะก็มี เป็นโนนีวรณะก็มี ธาตุ ๑๖เป็นนีวรณิยะ ธาตุ ๒ เป็นนีวรณิยะก็มี เป็นอนีวรณิยะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นนีวรณวิปปยุต ธาตุ ๒ เป็นนีวรณสัมปยุตก็มี เป็นนีวรณวิปปยุตก็มี ธาตุ ๑๖กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณนีวรณิยะ เป็นนีวรณิยโนนีวรณะ มโนวิญญาณธาตุกล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณนีวรณิยะ เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี ธรรมธาตุ เป็นนีวรณนีวรณิยะก็มี เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณนีวรณิยะ แม้เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี ธาตุ ๑๖กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุต แม้เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะมโนวิญญาณธาตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุต เป็นนีวรณ

สัมปยุตตโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี ธรรมธาตุ เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุตก็มี เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุต แม้เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ ธาตุ ๒ เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะก็มี เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ แม้เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะก็มี

๙. ปรามาสโคจฉกวิสัชชนา

[๑๓๙] ธาตุ ๑๗ เป็นโนปรามาสะ ธรรมธาตุ เป็นปรามาสะก็มี เป็นโนปรามาสะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นปรามัฏฐะ ธาตุ ๒ เป็นปรามัฏฐะก็มี เป็นอปรามัฏฐะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นปรามาสวิปปยุต มโนวิญญาณธาตุ เป็นปรามาสสัมปยุตก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตก็มี ธรรมธาตุ เป็นปรามาสสัมปยุตก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปรามาสสัมปยุต แม้เป็นปรามาสวิปปยุตก็มีธาตุ ๑๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปรามาสปรามัฏฐะ เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะ มโนวิญญาณธาตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปรามาสปรามัฏฐะ เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มีกล่าวไม่ได้ว่า เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี ธรรมธาตุ เป็นปรามาสปรามัฏฐะก็มีเป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปรามาสปรามัฏฐะ แม้เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะ ธาตุ ๒ เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะ แม้เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะก็มี

๑๐. มหันตรทุกวิสัชชนา

[๑๔๐] ธาตุ ๑๐ เป็นอนารัมมณะ ธาตุ ๗ เป็นสารัมมณะ ธรรมธาตุเป็นสารัมมณะก็มี เป็นอนารัมมณะก็มี ธาตุ ๑๑ เป็นโนจิตตะ ธาตุ ๗ เป็นจิตตะ ธาตุ ๑๗ เป็นอเจตสิกะ ธรรมธาตุ เป็นเจตสิกะก็มี เป็นอเจตสิกะก็มี ธาตุ ๑๐เป็นจิตตวิปปยุต ธรรมธาตุ เป็นจิตตสัมปยุตก็มี เป็นจิตตวิปปยุตก็มี ธาตุ ๗กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นจิตตสัมปยุต แม้เป็นจิตตวิปปยุต ธาตุ ๑๐ เป็นจิตตวิสังสัฏฐะ ธรรมธาตุ เป็นจิตตสังสัฏฐะก็มี เป็นจิตตวิสังสัฏฐะก็มี ธาตุ ๗ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นจิตตสังสัฏฐะ

แม้เป็นจิตตวิสังสัฏฐะ ธาตุ ๑๒ เป็นโนจิตตสมุฏฐานะธาตุ ๖ เป็นจิตตสมุฏฐานะก็มี เป็นโนจิตตสมุฏฐานะก็มี ธาตุ ๑๗ เป็นโนจิตตสหภู ธรรมธาตุ เป็นจิตตสหภูก็มี เป็นโนจิตตสหภูก็มี ธาตุ ๑๗ เป็นโนจิตตานุปริวัตติ ธรรมธาตุเป็นจิตตานุปริวัตติก็มี เป็นโนจิตตานุปริวัตติก็มีธาตุ ๑๗ เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ ธรรมธาตุ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะก็มีเป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะก็มี ธาตุ ๑๗ เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภูธรรมธาตุ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภูก็มี เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภูก็มี ธาตุ ๑๗ เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ ธรรมธาตุ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติก็มีเป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติก็มี ธาตุ ๑๒ เป็นอัชฌัตติกะธาตุ ๑๖ เป็นพาหิระ ธาตุ ๙ เป็นอุปาทา ธาตุ ๘ เป็นนอุปาทา ธรรมธาตุเป็นอุปาทาก็มี เป็นนอุปาทาก็มี ธาตุ ๑๐ เป็นอุปาทินนะ สัททธาตุ เป็นอนุปาทินนะ ธาตุ ๗ เป็นอุปาทินนะก็มี เป็นอนุปาทินนะก็มี

๑๑. อุปาทานโคจฉกวิสัชชนา

[๑๔๑] ธาตุ ๑๗ เป็นนอุปาทานะ ธรรมธาตุ เป็นอุปาทานะก็มี เป็นนอุปาทานะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นอุปาทานิยะ ธาตุ ๒ เป็นอุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทานิยะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นอุปาทานวิปปยุต ธาตุ ๒ เป็นอุปาทานสัมปยุตก็มีเป็นอุปาทานวิปปยุตตก็มี ธาตุ ๑๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานอุปาทานิยะ เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะ มโนวิญญาณธาตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานอุปาทานิยะเป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะก็มีธรรมธาตุ เป็นอุปาทานอุปาทานิยะก็มี เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานิยะ แม้เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะก็มี ธาตุ ๑๖กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุต แม้เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี มโนวิญญาณธาตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุต เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี ธรรมธาตุ เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุตก็มี เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุต แม้เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะธาตุ ๒ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะก็มี

เป็นอุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะ แม้เป็นอุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะก็มี

๑๒. กิเลสโคจฉกวิสัชชนา

[๑๔๒] ธาตุ ๑๗ เป็นโนกิเลสะ ธรรมธาตุ เป็นกิเลสะก็มี เป็นโนกิเลสะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นสังกิเลสิกะ ธาตุ ๒ เป็นสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิเลสิกะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นอสังกิลิฏฐะ ธาตุ ๒ เป็นสังกิลิฏฐะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นกิเลสวิปปยุต ธาตุ ๒ เป็นกิเลสสัมปยุตก็มี เป็นกิเลสวิปปยุตก็มี ธาตุ ๑๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ เป็นสังกิเลสิโนกิเลสะ มโนวิญญาณธาตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี ธรรมธาตุ เป็นกิเลสสังกิเลสิกะก็มี เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ แม้เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี ธาตุ ๑๖ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ แม้เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะ มโนวิญญาณธาตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี ธรรมธาตุ เป็นสังกิเลสสังกิลิฏฐะก็มี เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มีกล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ แม้เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี ธาตุ ๑๖กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุต แม้เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะมโนวิญญาณธาตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุต เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี ธรรมธาตุ เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุตก็มี เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุต แม้เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะ ธาตุ ๒ เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะก็มี เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะแม้เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะก็มี

๑๓. ปิฏฐิทุกวิสัชชนา

[๑๔๓] ธาตุ ๑๖ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ ธาตุ ๒ เป็นทัสสนปหาตัพพะก็มี เป็นนทัสสนปหาตัพพะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นนภาวนาปหาตัพพะ ธาตุ ๒เป็นภาวนาปหาตัพพะ

ก็มี เป็นนภาวนาปหาตัพพะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นนทัสสนปหาตัพพะเหตุกะ ธาตุ ๒ เป็น ทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ ธาตุ ๒ เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี ธาตุ ๑๕ เป็นอวิตักกะ มโนวิญญาณธาตุเป็นสวิตักกะ ธาตุ ๒ เป็นสวิตักกะก็มี เป็น อวิตักกะก็มี ธาตุ ๑๕ เป็นอวิจาระมโนธาตุ เป็นสวิจาระ ธาตุ ๒ เป็นสวิจาระก็มี เป็นอวิจาระก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นอัปปีติกะ ธาตุ ๒ เป็นสัปปีติกะก็มี เป็นอัปปีติกะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นนปีติสหคตะธาตุ ๒ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นนปีติสหคตะก็มี ธาตุ ๑๕ เป็นนสุขสหคตะธาตุ ๓ เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นนสุขสหคตะก็มี ธาตุ ๑๑ เป็นนอุเปกขาสหคตะธาตุ ๕ เป็นอุเปกขาสหคตะ ธาตุ ๒ เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี เป็นนอุเปกขาสหคตะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นกามาวจร ธาตุ ๒ เป็นกามาวจรก็มี เป็นนกามาวจรก็มีธาตุ ๑๖ เป็นนรูปาวจร ธาตุ ๒ เป็นรูปาวจรก็มี เป็นนรูปาวจรก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นนอรูปาวจร ธาตุ ๒ เป็นอรูปาวจรก็มี เป็นนอรูปาวจรก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นปริยาปันนะ ธาตุ ๒ เป็นปริยาปันนะก็มี เป็นอปริยาปันนะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นอนิยยานิกะ ธาตุ ๒ เป็นนิยยานิกะก็มี เป็นอนิยยานิกะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นอนิยตะธาตุ ๒ เป็นนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นสอุตตระ ธาตุ ๒ เป็นสอุตตระก็มี เป็นอนุตตระก็มี ธาตุ ๑๖ เป็นอรณะ ธาตุ ๒ เป็นสรณะก็มี เป็น อรณะก็มี ฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

ธาตุวิภังค์ จบบริบูรณ์

๔. สัจจวิภังค์

สุตตันตภาชนีย์

[๑๔๔] อริยสัจ ๔ คือ

๑. ทุกขอริยสัจ

๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ทุกขอริยสัจ

[๑๔๕] ในอริยสัจ ๔ นั้น ทุกขอริยสัจ เป็นไฉน

ชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ โสกปริเทวทุกขโทมนัสสอุปายาสทุกข์อัปปิเยหิสัมปโยคทุกข์ ปิเยหิวิปปโยคทุกข์ ยัมปิจฉังนลภติตัมปิทุกข์ โดยย่ออุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

[๑๔๖] ในทุกขอริยสัจนั้น ชาติ เป็นไฉน

ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความเกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ อันใด นี้เรียกว่าชาติ

[๑๔๗] ชรา เป็นไฉน

ความคร่ำคร่า ภาวะที่คร่ำคร่า ความที่ฟันหลุด ความที่ผมหงอก ความที่หนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมสิ้นแห่งอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ อันใด นี้เรียกว่าชรา

[๑๔๘] มรณะ เป็นไฉน

ความเคลื่อน ภาวะที่เคลื่อน ความทำลาย ความหายไป มฤตยู ความตาย

ความทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทิ้งทรากศพไว้ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ อันใด นี้เรียกว่า มรณะ

[๑๔๙] โสกะ เป็นไฉน

ความโศกเศร้า กิริยาโศกเศร้า สภาพโศกเศร้า ความแห้งผากภายใน ความแห้งกรอบภายใน ความเกรียมใจ ความโทมนัส ลูกศรคือความโศก ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรคความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิฏฐิ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เรียกว่า โสกะ

[๑๕๐] ปริเทวะ เป็นไฉน

ความร้องไห้ ความคร่ำครวญ กิริยาร้องไห้ กิริยาคร่ำครวญ สภาพร้องไห้ สภาพคร่ำครวญ ความบ่นถึง ความพร่ำเพ้อ ความร่ำไห้ ความพิไรร่ำกิริยาพิไรร่ำ สภาพพิไรร่ำ ของผู้ที่ถูกกระทบ ด้วยความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิฏฐิ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เรียกว่า ปริเทวะ

[๑๕๑] ทุกข์ เป็นไฉน

ความไม่สบายกาย ความทุกข์กาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัสอันใด นี้เรียกว่า ทุกข์

[๑๕๒] โทมนัส เป็นไฉน

ความไม่สบายใจ ความทุกข์ใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัสอันใด นี้เรียกว่า โทมนัส

[๑๕๓] อุปายาส เป็นไฉน

ความแค้น ความขุ่นแค้น สภาพแค้น สภาพขุ่นแค้น ของผู้ที่ถูกกระทบด้วยความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิฏฐิ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้ที่ถูกกระทบด้วยเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เรียกว่า อุปายาส

[๑๕๔] อัปปิเยหิสัมปโยคทุกข์ เป็นไฉน

ความไปร่วม ความมาร่วม ความประชุมร่วม ความอยู่ร่วม กับอารมณ์อันไม่เป็นที่ปรารถนา ไม่เป็นที่รักใคร่ ไม่เป็นที่ชอบใจของเขาในโลก ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือกับบุคคลผู้ที่มุ่งก่อความพินาศ มุ่งทำลายประโยชน์ มุ่งทำลายความผาสุก มุ่งทำอันตรายความเกษมจากโยคะของเขานี้เรียกว่า อัปปิเยหิสัมปโยคทุกข์

[๑๕๕] ปิเยหิวิปปโยคทุกข์ เป็นไฉน

ความไม่ไปร่วม ความไม่มาร่วม ความไม่ประชุมร่วม ความไม่อยู่ร่วมกับอารมณ์อันเป็นที่ปรารถนา เป็นที่รักใคร่ เป็นที่ชอบใจของเขาในโลก ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือกับบุคคลผู้ที่ใคร่แต่ความเจริญ ใคร่แต่ประโยชน์ ใคร่แต่ความสำราญ ใคร่แต่ความเกษมจากโยคะของเขา ได้แก่มารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิตนี้เรียกว่า ปิเยหิวิปปโยคทุกข์

[๑๕๖] ยัมปิจฉังนลภติตัมปิทุกข์ เป็นไฉน

ความปรารถนาย่อมเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่าเออหนอขอเราทั้งหลายอย่าได้เป็นผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา หรือความเกิดอย่าได้มาถึงเราทั้งหลายเลยหนา ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จตามความปรารถนา นี้เรียกว่า ยัมปิจฉังนลภติตัมปิทุกข์ประการหนึ่ง

ความปรารถนาย่อมเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ผู้มีความแก่เป็นธรรมดา ฯลฯความปรารถนาย่อมเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ผู้มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ฯลฯ ความปรารถนาย่อมเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ผู้มีความตายเป็นธรรมดา ฯลฯ ความปรารถนาย่อมเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ผู้มีโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสเป็นธรรมดา อย่างนี้ว่า เออหนอ ขอเราทั้งหลายอย่าได้เป็นผู้มีโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสเป็นธรรมดา หรือโสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสอย่าได้มาถึงเราทั้งหลายเลยหนา

ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จตามความปรารถนา นี้เรียกว่า ยัมปิจฉังนลภติตัมปิทุกข์ประการหนึ่ง

[๑๕๗] โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ เป็นไฉน

รูปูปาทานขันธ์ เวทนูปาทานขันธ์ สัญญูปาทานขันธ์ สังขารูปาทานขันธ์วิญญาณูปาทานขันธ์ เหล่านี้เรียกว่า โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

สภาวธรรมนี้เรียกว่า ทุกขอริยสัจ

ทุกขสมุทยอริยสัจ

[๑๕๘] ทุกขสมุทยอริยสัจ เป็นไฉน

ตัณหานี้ใด อันเป็นเหตุเกิดในภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนัดยินดีเพลิดเพลิน อยู่ในอารมณ์นั้นๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

[๑๕๙] ก็ตัณหานี้นั้นแล เมื่อเกิดเกิดที่ไหน เมื่อตั้งอยู่ตั้งอยู่ที่ไหน

ปิยรูปสาตรูปใดมีอยู่ในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่ปิยรูปสาตรูปนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่ปิยรูปสาตรูปนี้

ก็อะไร เป็น ปิยรูปสาตรูป ในโลก

จักขุ เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่จักขุนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่จักขุนี้ โสตะ ฯลฯ ฆานะ ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ กายะ ฯลฯ มโน เป็นปิยรูปสาตรูป ในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่มโนนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่มโนนี้

รูป เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปนี้ เมื่อตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่รูปนี้ สัททะ ฯลฯ คันธะ ฯลฯ รสะ ฯลฯ โผฏฐัพพะ ฯลฯ ธัมมารมณ์ เป็น ปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่ธัมมารมณ์นี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่ ธัมมารมณ์นี้

จักขุวิญญาณ เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่จักขุวิญญาณ นี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่จักขุวิญญาณนี้ โสตวิญญาณ ฯลฯ ฆานวิญญาณฯลฯ ชิวหา วิญญาณ ฯลฯ กายวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่มโนวิญญาณนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่มโนวิญญาณนี้

จักขุสัมผัส เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่จักขุสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่จักขุสัมผัสนี้ โสตสัมผัส ฯลฯ ฆานสัมผัส ฯลฯชิวหาสัมผัส ฯลฯ กายสัมผัส ฯลฯ มโนสัมผัส เป็นปิยรูปสาตรูปในโลกตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่มโนสัมผัสนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่มโนสัมผัสนี้

จักขุสัมผัสสชาเวทนา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่ จักขุสัมผัสสชาเวทนานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่จักขุสัมผัสสชาเวทนานี้ โสตสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ฆานสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ชิวหาสัมผัสสชาเวทนาฯลฯ กายสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาเวทนา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่ มโนสัมผัสสชาเวทนานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่มโนสัมผัสสชาเวทนานี้

รูปสัญญา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปสัญญานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปสัญญานี้ สัททสัญญา ฯลฯ คันธสัญญา ฯลฯ รสสัญญา ฯลฯ โผฏฐัพพสัญญา ฯลฯ ธัมมสัญญา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลกตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่ธัมมสัญญานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมสัญญานี้

รูปสัญเจตนา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปสัญเจตนานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปสัญเจตนานี้ สัททสัญเจตนา ฯลฯ คันธสัญเจตนา ฯลฯ รสสัญเจตนา ฯลฯ โผฏฐัพพสัญเจตนา ฯลฯ ธัมมสัญเจตนาเป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่ธัมมสัญเจตนานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมสัญเจตนานี้

รูปตัณหา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่ รูปตัณหานี้เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปตัณหานี้ สัททตัณหา ฯลฯ คันธตัณหา ฯลฯ รสตัณหาฯลฯ โผฏฐัพพตัณหา ฯลฯ ธัมมตัณหา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อเกิดก็เกิดที่ธัมมตัณหานี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมตัณหานี้

รูปวิตก เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปที่วิตกนี้เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิตกนี้ สัททวิตก ฯลฯ คันธวิตก ฯลฯ รสวิตก ฯลฯ โผฏฐัพพวิตก ฯลฯ ธัมมวิตก เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่ธัมมวิตกนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมวิตกนี้

รูปวิจาร เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่รูปวิจารนี้เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่รูปวิจารนี้ สัททวิจาร ฯลฯ คันธวิจาร ฯลฯ รสวิจาร ฯลฯ โผฏฐัพพวิจาร ฯลฯ ธัมมวิจาร เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อเกิดก็เกิดที่ธัมมวิจารนี้ เมื่อตั้งอยู่ก็ตั้งอยู่ที่ธัมมวิจารนี้

สภาวธรรมนี้เรียกว่า ทุกขสมุทยอริยสัจ

ทุกขนิโรธอริยสัจ

[๑๖๐] ทุกขนิโรธอริยสัจ เป็นไฉน

ความสำรอกและความดับโดยไม่เหลือ ความปล่อยวาง ความส่งคืนความพ้น ความไม่ติดอยู่ แห่งตัณหานั้นนั่นเทียว อันใด

[๑๖๑] ก็ตัณหานี้นั้นแล เมื่อจะละ ละที่ไหน เมื่อดับ ดับที่ไหน

ปิยรูปสาตรูปใดมีอยู่ในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่ปิยรูปสาตรูปนี้เมื่อดับก็ดับที่ปิยรูปสาตรูปนี้

ก็อะไร เป็นปิยรูปสาตรูป ในโลก

จักขุ เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่จักขุนี้ เมื่อดับก็ดับที่จักขุนี้ โสตะ ฯลฯ ฆานะ ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ กายะ ฯลฯมโน เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่มโนนี้ เมื่อจะดับก็ดับที่มโนนี้

รูป เป็นปิยสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่รูปนี้ เมื่อดับก็ดับที่รูปนี้ สัททะ ฯลฯ คันธะ ฯลฯ รสะ ฯลฯ โผฏฐัพพะ ฯลฯ ธัมมารมณ์ เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่ธัมมารมณ์ เมื่อดับก็ดับที่ธัมมารมณ์นี้

จักขุวิญญาณ เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่จักขุวิญญาณนี้ เมื่อดับก็ดับที่จักขุวิญญาณนี้ โสตวิญญาณ ฯลฯ ฆานวิญญาณ ฯลฯชิวหาวิญญาณ ฯลฯ กายวิญญาณ ฯลฯ มโนวิญญาณ เป็นปิยรูปสาตรูปในโลกตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่มโนวิญญาณนี้ เมื่อดับก็ดับที่มโนวิญญาณนี้

จักขุสัมผัส เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่จักขุสัมผัสนี้ เมื่อดับก็ดับที่จักขุสัมผัสนี้ โสตสัมผัส ฯลฯ ฆานสัมผัส ฯลฯชิวหาสัมผัส ฯลฯ กายสัมผัส ฯลฯ มโนสัมผัส เป็นปิยรูปสาตรูปในโลกตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่มโนสัมผัสนี้ เมื่อดับก็ดับที่มโนสัมผัสนี้

จักขุสัมผัสสชาเวทนา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่จักขุสัมผัสสชาเวทนานี้ เมื่อดับก็ดับที่จักขุสัมผัสสชาเวทนานี้ โสตสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ฆานสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯกายสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ มโนสัมผัสสชาเวทนา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลกตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่มโนสัมผัสสชาเวทนานี้ เมื่อดับก็ดับที่มโนสัมผัสสชาเวทนานี้

รูปสัญญา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่รูปสัญญานี้ เมื่อดับก็ดับที่รูปสัญญานี้ สัททสัญญา ฯลฯ คันธสัญญา ฯลฯ รสสัญญาฯลฯ โผฏฐัพพสัญญา ฯลฯ ธัมมสัญญา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้เมื่อจะละก็ละที่ธัมมสัญญานี้ เมื่อดับก็ดับที่ธัมมสัญญานี้

รูปสัญเจตนา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่รูปสัญเจตนานี้ เมื่อดับก็ดับที่รูปสัญเจตนานี้ สัททสัญเจตนา ฯลฯ คันธสัญเจตนาฯลฯ รสสัญเจตนา ฯลฯ โผฏฐัพพสัญเจตนา ฯลฯ ธัมมสัญเจตนา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่ธัมมสัญเจตนานี้ เมื่อดับก็ดับที่ธัมมสัญเจตนานี้

รูปตัณหา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่รูปตัณหานี้ เมื่อดับก็ดับที่รูปตัณหานี้ สัททตัณหา ฯลฯ คันธตัณหา ฯลฯ รสตัณหา ฯลฯ โผฏฐัพพตัณหา ฯลฯ ธัมมตัณหา เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่ธัมมตัณหานี้ เมื่อดับก็ดับที่ธัมมตัณหานี้

รูปวิตก เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่รูปวิตกนี้เมื่อดับก็ดับที่รูปวิตกนี้ สัททวิตก ฯลฯ คันธวิตก ฯลฯ รสวิตก ฯลฯ โผฏฐัพพวิตก ฯลฯ ธัมมวิตก เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่ธัมมวิตกนี้ เมื่อดับก็ดับที่ธัมมวิตกนี้

รูปวิจาร เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่รูปวิจารนี้เมื่อดับก็ดับที่รูปวิจารนี้ สัททวิจาร ฯลฯ คันธวิจาร ฯลฯ รสวิจาร ฯลฯ โผฏฐัพพวิจาร ฯลฯ ธัมมวิจาร เป็นปิยรูปสาตรูปในโลก ตัณหานี้ เมื่อจะละก็ละที่ธัมมวิจารนี้ เมื่อดับก็ดับที่ธัมมวิจารนี้

สภาวธรรมนี้เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

[๑๖๒] ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เป็นไฉน

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจาสัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

[๑๖๓] ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาทิฏฐิ เป็นไฉน

ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ

[๑๖๔] สัมมาสังกัปปะ เป็นไฉน

ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

[๑๖๕] สัมมาวาจา เป็นไฉน

ความงดเว้นจากการพูดเท็จ ความงดเว้นจากการพูดส่อเสียด ความงดเว้นจากการพูดหยาบ ความงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา

[๑๖๖] สัมมากัมมันตะ เป็นไฉน

ความงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ความงดเว้นจากการลักทรัพย์ ความงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม นี่เรียกว่า สัมมากัมมันตะ

[๑๖๗] สัมมาอาชีวะ เป็นไฉน

บุคคลผู้อริยสาวกในศาสนานี้ ละมิจฉาอาชีวะแล้วเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

[๑๖๘] สัมมาวายามะ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อป้องกันอกุศลบาปธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิด ฯลฯ เพื่อละอกุศลบาปธรรมที่เกิดแล้ว ฯลฯ เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิด ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตไว้ ตั้งจิตไว้ เพื่อความดำรงอยู่ความไม่สาบสูญ ความภิยโยยิ่ง ความไพบูลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดแล้ว นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ

[๑๖๙] สัมมาสติ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ ผู้ประกอบด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาเห็นกายในกายเนืองๆ อยู่ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก ผู้ประกอบด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนืองๆ อยู่ ฯลฯผู้ประกอบด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นจิตในจิตเนืองๆ อยู่ฯลฯ ผู้ประกอบด้วยความเพียร มีสัมสัมปชัญญะ มีสติ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนืองๆ อยู่ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก นี้เรียกว่า สัมมาสติ

[๑๗๐] สัมมาสมาธิ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตกมีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุทุติยฌาน อันยังใจให้ผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นภายใน ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่เพราะคายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วย

นามกาย บรรลุตติยฌานซึ่งเป็นฌานที่พระอริยทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขามีสติอยู่เป็นสุขอยู่ บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ

สภาวธรรมนี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิทาอริยสัจ

สุตตันตภาชนีย์ จบ

อภิธรรมภาชนีย์

อัฏฐังคิกวาร

[๑๗๑] สัจจะ ๔ คือ

๑. ทุกข์

๒. ทุกขสมุทัย

๓. ทุกขนิโรธ

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

[๑๗๒] ในสัจจะ ๔ นั้น ทุกขสมุทัย เป็นไฉน

ตัณหา นี้เรียกว่า ทุกขสมัย

[๑๗๓] ทุกข์ เป็นไฉน

กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรมที่เหลือ กุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะกุศลธรรมอันเป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือ วิบากแห่งกุศลธรรม และอกุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะธรรมเป็นกิริยามิใช่กุศล อกุศลและกรรมวิบากรูปทั้งหมด นี้เรียกว่า ทุกข์

[๑๗๔] ทุกขนิโรธ เป็นไฉน

การประหาณตัณหา นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธ

[๑๗๕] ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพานเพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ [โสดาปัตติผล] สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตกมีวิจารมีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาอยู่ในสมัยใด มรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ย่อมมีในสมัยนั้น

[๑๗๖] ในมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาทิฏฐิ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม ความเห็นชอบ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใดนี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ

[๑๗๗] สัมมาสังกัปปะ เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ ความดำริชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

[๑๗๘] สัมมาวาจา เป็นไฉน

การงด การเว้น การเลิกละ เจตนาเครื่องเว้น จากวจีทุจริต ๔ กิริยาไม่ทำ การไม่ทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัด ต้นเหตุวจีทุจริต๔ วาจาชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่าสัมมาวาจา

[๑๗๙] สัมมากัมมันตะ เป็นไฉน

การงด การเว้น การเลิกละ เจตนาเครื่องเว้น จากกายทุจริต ๓ กิริยาไม่ทำ การไม่ทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุกายทุจริต๓ การงานชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่าสัมมากัมมันตะ

[๑๘๐] สัมมาอาชีวะ เป็นไฉน

การงด การเว้น การเลิกละ เจตนาเครื่องเว้น จากมิจฉาอาชีวะ กิริยาไม่ทำ การไม่ทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัด ต้นเหตุมิจฉาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใดนี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

[๑๘๑] สัมมาวายามะ เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ความพยายามชอบ วิริยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ

[๑๘๒] สัมมาสติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ ความระลึกชอบ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาสติ

[๑๘๓] สัมมาสมาธิ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ ความตั้งใจชอบ สมาธิสัมโพฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ

นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ธรรมทั้งหลายที่เหลือสัมปยุตด้วยทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

[๑๘๔] ในสัจจะ ๔ นั้น ทุกขสมุทัย เป็นไฉน

ตัณหาและกิเลสที่เหลือ นี้เรียกว่า ทุกขสมุทัย

[๑๘๕] ทุกข์ เป็นไฉน

อกุศลธรรมที่เหลือ กุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ กุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือ วิบากแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ ธรรมเป็นกิริยามิใช่กุศลอกุศลและกรรมวิบาก รูปทั้งหมด นี้เรียกว่า ทุกข์

[๑๘๖] ทุกขนิโรธ เป็นไฉน

การประหาณซึ่งตัณหาและกิเลสที่เหลือ นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธ

[๑๘๗] ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตกมีวิจารมีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด มรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิฯลฯ สัมมาสมาธิ ย่อมมีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ สัมปยุตด้วยทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

[๑๘๘] ในสัจจะ ๔ นั้น ทุกขสมุทัย เป็นไฉน

ตัณหา กิเลสที่เหลือ และอกุศลธรรมที่เหลือนี้เรียกว่า ทุกขสมุทัย

[๑๘๙] ทุกข์ เป็นไฉน

กุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ กุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือ วิบากแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ ธรรมเป็นกิริยามิใช่กุศลอกุศลและกรรมวิบาก รูปทั้งหมด นี้เรียกว่า ทุกข์

[๑๙๐] ทุกขนิโรธ เป็นไฉน

การประหาณซึ่งตัณหากิเลสที่เหลือและอกุศลธรรมที่เหลือ นี้เรียกว่าทุกขนิโรธ

[๑๙๑] ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุ

ปฐมฌาน ที่มีวิตกมีวิจารมีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาอยู่ใน สมัยใด มรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ย่อมมีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาธรรมทั้งหลายที่เหลือ สัมปยุตด้วยทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

[๑๙๒] ในสัจจะ ๔ นั้น ทุกขสมุทัย เป็นไฉน

ตัณหา กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรมที่เหลือ กุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ นี้เรียก ว่า ทุกขสมุทัย

[๑๙๓] ทุกข์ เป็นไฉน

กุศลธรรมอันเป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือ วิบากแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เป็น อารมณ์ของอาสวะ ธรรมเป็นกิริยามิใช่กุศลอกุศลและกรรมวิบาก รูปทั้งหมด นี้เรียกว่า ทุกข์

[๑๙๔] ทุกขนิโรธ เป็นไฉน

การประหาณซึ่งตัณหา กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรมที่เหลือ และกุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ ของอาสวะ นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธ

[๑๙๕] ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิสงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุ ปฐมฌาน ที่มีวิตกมีวิจารมีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกเป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ใน สมัยใด มรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯสัมมาสมาธิย่อมมีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ สัมปยุตด้วยทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

[๑๙๖] ในสัจจะ ๔ นั้น ทุกขสมุทัย เป็นไฉน

ตัณหา กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรมที่เหลือ กุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ กุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือ นี้เรียกว่า ทุกขสมุทัย

[๑๙๗] ทุกข์ เป็นไฉน

วิบากแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ ธรรมที่เป็นกิริยามิใช่กุศล มิใช่อกุศลและมิใช่กรรมวิบาก รูปทั้งหมด นี้เรียกว่า ทุกข์

[๑๙๘] ทุกขนิโรธ เป็นไฉน

การประหาณซึ่งตัณหา กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรมที่เหลือ กุศลมูล ๓ที่เป็นอารมณ์ ของอาสวะ และกุศลธรรมอันเป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือ นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธ

[๑๙๙] ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิสงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตกมีวิจารมีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกเป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด มรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯสัมมาสมาธิ ย่อมมีในสมัยนั้น นี้เรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ สัมปยุตด้วยทุกขนิโรคามินีปฏิปทา

ปัญจังคิกวาร

[๒๐๐] สัจจะ ๔ คือ

๑. ทุกข์

๒. ทุกขสมุทัย

๓. ทุกขนิโรธ

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

[๒๐๑] ในสัจจะ ๔ นั้น ทุกขสมุทัย เป็นไฉน

ตัณหา นี้เรียกว่า ทุกขสมุทัย

[๒๐๒] ทุกข์ เป็นไฉน

กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรมที่เหลือ กุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะกุศลธรรมอันเป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือ วิบากแห่งกุศลธรรม และอกุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะธรรมที่เป็นกิริยามิใช่กุศล อกุศล และกรรมวิบากรูปทั้งหมด นี้เรียกว่าทุกข์

[๒๐๓] ทุกขนิโรธ เป็นไฉน

การประหาณตัณหา นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธ

[๒๐๔] ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตกมีวิจารมีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด มรรคมีองค์ ๕ คือ สัมมาทิฏฐิสัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ย่อมมีในสมัยนั้น

[๒๐๕] ในมรรคมีองค์ ๕ นั้น สัมมาทิฏฐิ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม ความเห็นชอบธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ

[๒๐๖] สัมมาสังกัปปะ เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ความดำริ ฯลฯ อันเป็นองค์แห่งมรรคนับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ

[๒๐๗] สัมมาวายามะ เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ความเพียรชอบ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่าสัมมาวายามะ

[๒๐๘] สัมมาสติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ ความระลึกชอบ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่าสัมมาสติ

[๒๐๙] สัมมาสมาธิ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ ความตั้งใจชอบ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่าสัมมาสมาธิ

นี้เรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ สัมปยุตด้วยทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ฯลฯ

[๒๑๐] ในสัจจะ ๔ นั้น ทุกขสมุทัย เป็นไฉน

ตัณหา กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรมที่เหลือ กุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ กุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือ นี้เรียกว่าทุกขสมุทัย

[๒๑๑] ทุกข์ เป็นไฉน

วิบากแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ ธรรมเป็นกิริยามิใช่กุศลมิใช่อกุศล และมิใช่กรรมวิบาก รูปทั้งหมด นี้เรียกว่าทุกข์

[๒๑๒] ทุกขนิโรธ เป็นไฉน

การประหาณซึ่งตัณหา กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรมที่เหลือ กุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ และกุศลธรรมอันเป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือ นี้เรียกว่าทุกขนิโรธ

[๒๑๓] ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตกมีวิจารมีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด มรรคมีองค์ ๕ คือ สัมมาทิฏฐิสัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ย่อมมีในสมัยนั้น นี่เรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ สัมปยุตด้วยทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

สัพพสังคาหิกวาร

[๒๑๔] สัจจะ ๔ คือ

๑. ทุกข์

๒. ทุกขสมุทัย

๓. ทุกขนิโรธ

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

[๒๑๕] ในสัจจะ ๔ นั้น ทุกขสมุทัย เป็นไฉน

ตัณหา นี้เรียกว่าทุกขสมุทัย

[๒๑๖] ทุกข์ เป็นไฉน

กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรมที่เหลือ กุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะกุศลธรรมอันเป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือ วิบากแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะธรรมเป็นกิริยามิใช่กุศล อกุศล และกรรมวิบากรูปทั้งหมด นี้เรียกว่าทุกข์

[๒๑๗] ทุกขนิโรธ เป็นไฉน

การประหาณตัณหา นี้เรียกว่าทุกขนิโรธ

[๒๑๘] ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตกมีวิจารมีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกเป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ ย่อมมีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ฯลฯ

[๒๑๙] ทุกขสมุทัย เป็นไฉน

ตัณหา กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรมที่เหลือ กุศลมูล ๓ ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ กุศลธรรมอันเป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือ นี้เรียกว่าทุกขสมุทัย

[๒๒๐] ทุกข์ เป็นไฉน

วิบากแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ ธรรมเป็นกิริยามิใช่กุศลมิใช่อกุศล และมิใช่กรรมวิบาก รูปทั้งหมด นี้เรียกว่าทุกข์

[๒๒๑] ทุกขนิโรธ เป็นไฉน

การประหาณซึ่งตัณหา กิเลสที่เหลือ อกุศลธรรมที่เหลือ กุศลมูล ๓ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ และกุศลธรรมอันเป็นอารมณ์ของอาสวะที่เหลือ นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธ

[๒๒๒] ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตกมีวิจารมีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะย่อมมีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๒๒๓] อริยสัจ ๔ คือ

๑. ทุกขอริยสัจ

๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ติกมาติกาปุจฉา ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาอริยสัจ ๔ อริยสัจไหนเป็นกุศล อริยสัจไหนเป็นอกุศล อริยสัจไหนเป็นอัพยากฤต ฯลฯ อริยสัจไหนเป็นสรณะ อริยสัจไหนเป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชนา

[๒๒๔] สมุทยสัจเป็นอกุศล มัคคสัจเป็นกุศล นิโรธสัจเป็นอัพยากฤตทุกขสัจเป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพพยากฤตก็มี สัจจะ ๒ เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขม

สุขเวทนาสัมปยุตก็มี นิโรธสัจ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสุขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตทุกขสัจ เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสุขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต สัจจะ ๒ เป็นวิปากธัมมธรรม นิโรธสัจ เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม ทุกขสัจ เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี สมุทยสัจ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ สัจจะ ๒ เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ ทุกขสัจ เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี สมุทยสัจ เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะสัจจะ ๒ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ ทุกขสัจ เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะก็มีเป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะก็มี สมุทยสัจ เป็นสวิตักกสวิจาระ นิโรธสัจเป็นอวิตักกาวิจาระ มัคคสัจ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี ทุกขสัจ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสวิตักกสวิจาระ แม้เป็นอวิตักกวิจารมัตตะ แม้เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี สัจจะ ๒ เป็นปีติสหคตะก็มีเป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี นิโรธสัจ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปีติสหคตะ แม้เป็นสุขสหคตะ แม้เป็นอุเปกขาสหคตะ ทุกขสัจ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปีติสหคตะ แม้เป็นสุขสหคตะ แม้เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี สัจจะ ๒ เป็นเนวทัสสนภาวนาปหาตัพพะ สมุทยสัจ เป็นทัสสนปหาตัพพะก็มี เป็นภาวนาปหาตัพพะก็มี ทุกขสัจ เป็นทัสสนปหาตัพพะก็มี เป็นภาวนาปหาตัพพะก็มีเป็นเนวทัสสนภาวนาปหาตัพพะก็มี สัจจะ ๒ เป็นเนวทัสสนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ สมุทยสัจ เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี ทุกขสัจ เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นเนวทัสสนภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี สมุทยสัจ เป็นอาจยคามีมัคคสัจ เป็นอปจยคามี นิโรธสัจ เป็นเนวาจยคามินาปจยคามี ทุกขสัจ เป็นอาจยคามีก็มี เป็นเนวาจยคามินาปจยคามีก็มี มัคคสัจ เป็นเสกขะ สัจจะ ๓เป็นเนวเสกขนาเสกขะ สมุทยสัจ เป็นปริตตะ สัจจะ ๒ เป็นอัปปมาณะทุกขสัจ เป็นปริตตะก็มี เป็นมหัคคตะก็มี นิโรธสัจ เป็นอนารัมมณะมัคคสัจเป็นอัปปมาณารัมมณะ สมุทยสัจ เป็นปริตตารัมมณะก็มี เป็นมหัคคตารัมมณะก็มี ไม่เป็นอัปปมาณารัมมณะ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปริตตารัมมณะ แม้เป็นมหัคคตารัมมณะก็มี ทุกขสัจ เป็นปริตตารัมมณะก็มี เป็นมหัคคตารัมมณะก็มีเป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปริตตารัมมณะ แม้เป็นมหัคคตา

รัมมณะ แม้เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี สมุทยสัจ เป็นหีนะ สัจจะ ๒ เป็นปณีตะ ทุกขสัจ เป็นหีนะก็มี เป็นมัชฌิมะก็มี นิโรธสัจ เป็นอนิยตะ มัคคสัจเป็นสัมมัตตนิยตะ สัจจะ ๒ เป็นมิจฉัตตนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี นิโรธสัจเป็นอนารัมมณะ สมุทยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคารัมมณะ แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติ มัคคสัจ ไม่เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มี ทุกขสัจ เป็นมัคคารัมมณะก็มี ไม่เป็นมัคคเหตุกะ เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคารัมมณะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มี สัจจะ ๒ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปปาที นิโรธสัจ กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นอุปปันนะ แม้เป็นอนุปปันนะ แม้เป็นอุปปาที ทุกขสัจ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มี สัจจะ ๓ เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี นิโรธสัจ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอดีต แม้เป็นอนาคต แม้เป็นปัจจุบัน นิโรธสัจ เป็นอนารัมมณะ มัคคสัจ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ สัจจะ ๒เป็นอตีตารัมมณะก็มี เป็นอนาคตารัมมณะก็มี เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี นิโรธสัจ เป็นพหิทธา สัจจะ ๓ เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี นิโรธสัจ เป็นอนารัมมณะ มัคคสัจ อัชฌัตตารัมมณะก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี เป็นพหิทธารัมมณะ สมุทยสัจ เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มี เป็นพหิทธารัมมณะก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี ทุกขสัจ เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มี เป็นพหิทธารัมมณะก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอัชฌัตตารัมมณะ แม้เป็นพหิทธารัมมณะ แม้เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี สัจจะ ๓ เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ ทุกขสัจ เป็นสนิทัสสนสัปปฏิฆะก็มี เป็นอนิทัสสนสัปปฏิฆะก็มีเป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะก็มี

ทุกมาติกาวิสัชนา

๑. เหตุโคจฉกวิสัชนา

[๒๒๕] สมุทยสัจ เป็นเหตุ นิโรธสัจ เป็นนเหตุ สัจจะ ๒ เป็นเหตุก็มี เป็นนเหตุก็มี สัจจะ ๒ เป็นสเหตุกะ นิโรธสัจ เป็นอเหตุกะทุกขสัจ เป็นสเหตุกะก็มี เป็นอเหตุกะก็มี สัจจะ ๒ เป็นเหตุสัมปยุต นิโรธสัจเป็นเหตุวิปปยุต ทุกขสัจ เป็นเหตุสัมปยุตก็มี เป็นเหตุวิปปยุตก็มี สมุทยสัจเป็นเหตุสเหตุกะ นิโรธสัจ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุสเหตุกะ

แม้เป็นสเหตุกนเหตุ มัคคสัจ เป็นเหตุสเหตุกะก็มี เป็นสเหตุกนเหตุก็มี ทุกขสัจเป็นเหตุสเหตุกะก็มี เป็นสเหตุกนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุสเหตุกะแม้เป็นสเหตุกนเหตุ สมุทยสัจ เป็นเหตุเหตุสัมปยุต นิโรธสัจ กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นเหตุเหตุสัมปยุต แม้เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุ มัคคสัจ เป็นเหตุเหตุสัมปยุตก็มี เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี ทุกขสัจเป็นเหตุเหตุสัมปยุตก็มี เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุเหตุสัมปยุต แม้เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี นิโรธสัจ เป็นนเหตุ เป็นอเหตุกะ สมุทยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนเหตุสเหตุกะ แม้เป็นนเหตุอเหตุกะ มัคคสัจ เป็นนเหตุสเหตุกะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนเหตุสเหตุกะ แม้เป็นนเหตุอเหตุกะก็มี ทุกขสัจเป็นนเหตุสเหตุกะก็มี เป็นนเหตุอเหตุกะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนเหตุสเหตุกะ แม้เป็นนเหตุอเหตุกะก็มี

๒. จูฬันตรทุกวิสัชนา

[๒๒๖] สัจจะ ๓ เป็นสัปปัจจยะ นิโรธสัจ เป็นอัปปัจจยะ สัจจะ ๓เป็นสังขตะ นิโรธสัจ เป็นอสังขตะ สัจจะ ๓ เป็นอนิทัสสนะ ทุกขสัจเป็นสนิทัสสนะก็มี เป็นอนิทัสสนะก็มี สัจจะ ๓ เป็นอัปปฏิฆะ ทุกขสัจเป็นสัปปฏิฆะก็มี เป็นอัปปฏิฆะก็มี สัจจะ ๓ เป็นรูป ทุกขสัจ เป็นรูปก็มีเป็นอรูปก็มี สัจจะ ๒ เป็นโลกิยะ สัจจะ ๒ เป็นโลกุตตระ สัจจะ ๔ เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ

๓. อาสวโคจฉกวิสัชนา

[๒๒๗] สมุทยสัจ เป็นอาสวะ สัจจะ ๒ เป็นโนอาวสวะ ทุกขสัจเป็นอาสวะก็มี เป็นโนอาสวะก็มี สัจจะ ๒ เป็นสาสวะ สัจจะ ๒ เป็นอนาสวะสมุทยสัจ เป็นอาสวะสัมปยุต สัจจะ ๒ เป็นอาสววิปปยุต ทุกขสัจ เป็นอาสวสัมปยุตก็มี เป็นอาสววิปปยุตก็มี สมุทยสัจ เป็นอาสวสาสวะ สัจจะ ๒กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวสาสวะ แม้เป็นสาสวโนอาสวะ ทุกขสัจ เป็นอาสวสาสวะก็มี เป็นสาสวโนอาสวะก็มี สมุทยสัจ เป็นอาสวอาสวสัมปยุตสัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะทุกขสัจ เป็นอาสวอาสวสัมปยุตก็มี เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี สัจจะ ๒เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ สมุทยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ แม้เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ ทุกขสัจ เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะก็มีกล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ แม้เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะก็มี

๔. สัญโญชนโคจฉกวิสัชนา

[๒๒๘] สมุทยสัจ เป็นสัญโญชนะ สัจจะ ๒ เป็นโนสัญโญชนะทุกขสัจ เป็นสัญโญชนะก็มี เป็นโนสัญโญชนะก็มี สัจจะ ๒ เป็นสัญโญชนิยะสัจจะ ๒ เป็นอสัญโญชนิยะ สมุทยสัจ เป็นสัญโญชนสัมปยุต สัจจะ ๒เป็นสัญโญชนวิปปยุต ทุกขสัจ เป็นสัญโญชนสัมปยุตก็มี เป็นสัญโญชนวิปปยุตก็มี สมุทยสัจ เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ แม้เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะ ทุกขสัจ เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะก็มี เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มี สมุทยสัจ เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต แม้เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะ ทุกขสัจ เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุตก็มี เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต แม้เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี สัจจะ ๒ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะ สมุทยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะ ทุกขสัจ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะก็มี

๕. คันถโคจฉกวิสัชนา

[๒๒๙] สมุทยสัจ เป็นคันถะ สัจจะ ๒ เป็นโนคันถะ ทุกขสัจเป็นคันถะก็มี เป็นโนคันถะก็มี สัจจะ ๒ เป็นคันถนิยะ สัจจะ ๒ เป็นเป็นอคันถนิยะ สัจจะ ๒ เป็นคันถวิปปยุต สัจจะ ๒ เป็นคันถสัมปยุตก็มีเป็นคันถวิปปยุตก็มี สมุทยสัจ เป็นคันถคันถนิยะ สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นคันถคันถนิยะ แม้เป็นคันถนิยโนคันถะ ทุกขสัจ เป็นคันถคันถนิยะก็มี เป็นคันถนิยโนคันถะก็มี สมุทยสัจ เป็นคันถคันถสัมปยุต กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถสัมปยุต แม้เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มี สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถสัมปยุต แม้เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะ ทุกขสัจ เป็นคันถคันถสัมปยุตก็มี เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถสัมปยุต แม้เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มี สัจจะ ๒ เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะ สัจจะ ๒ เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ แม้เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะก็มี

๖,๗,๘. โอฆโคจฉกาทิวิสัชนา

[๒๓๐] สมุทยสัจ เป็นโอฆะ ฯลฯ สมุทยสัจ เป็นโยคะ ฯลฯสมุทยสัจ เป็นนีวรณะ สัจจะ ๒ เป็นโนนีวรณะ ทุกขสัจ เป็นนีวรณะก็มี เป็นโนนีวรณะก็มี สัจจะ ๒ เป็นนีวรณิยะ สัจจะ ๒ เป็นอนีวรณิยะ สมุทยสัจเป็นนีวรณสัมปยุต สัจจะ ๒ เป็นนีวรณวิปปยุต ทุกขสัจ เป็นนีวรณสัมปยุตก็มีเป็นนีวรณวิปปยุตก็มี สมุทยสัจ เป็นนีวรณนีวรณิยะ สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นนีวรณนีวรณิยะ แม้เป็นนีวรณิยโนนีวรณะ ทุกขสัจ เป็นนีวรณนีวรณิยะก็มีเป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี สมุทยสัจ เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุต สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุต แม้เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะ ทุกขสัจเป็นนีวรณนีวรณสัมปยุตก็มี เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุต แม้เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี สัจจะ ๒เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะ สมุทยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ แม้เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะ ทุกขสัจ เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ แม้เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะก็มี

๙. ปรามาสโคจฉกวิสัชนา

[๒๓๑] สัจจะ ๓ เป็นโนปรามาสะ ทุกขสัจ เป็นปรามาสะก็มี เป็นโนปรามาสะก็มี สัจจะ ๒ เป็นปรามัฏฐะ สัจจะ ๒ เป็นอปรามัฏฐะ สัจจะ ๒เป็นปรามาสวิปปยุต สมุทยสัจ เป็นปรามาสสัมปยุตก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตก็มีทุกขสัจ เป็นปรามาสสัมปยุตก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปรามาสสัมปยุต แม้เป็นปรามาสวิปปยุตก็มี สมุทยสัจ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปรามาสปรามัฏฐะ เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะ สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปรามาสปรามัฏฐะ แม้เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะ ทุกขสัจ เป็นปรามาสปรามัฏฐะก็มี เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี สัจจะ ๒ เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะสัจจะ ๒ เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะ แม้เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะก็มี

๑๐. มหันตรทุกวิสัชนา

[๒๓๒] สัจจะ ๒ เป็นสารัมมณะ นิโรธสัจ เป็นอนารัมมณะทุกขสัจ เป็นสารัมมณะก็มี เป็นอนารัมมณะก็มี สัจจะ ๓ เป็นโนจิตตะ ทุกขสัจเป็นจิตตะก็มี เป็นโนจิตตะก็มี สัจจะ ๒ เป็นเจตสิกะ นิโรธสัจ เป็นอเจตสิกะทุกขสัจ เป็นเจตสิกะก็มี เป็นอเจตสิกะก็มี สัจจะ ๒

เป็นจิตตสัมปยุต นิโรธสัจเป็นจิตตวิปปยุต ทุกขสัจ เป็นจิตตสัมปยุตก็มี เป็นจิตตวิปปยุตก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นจิตตสัมปยุต แม้เป็นจิตตวิปปยุตก็มี สัจจะ ๒ เป็นจิตตสังสัฏฐะ นิโรธสัจ เป็นจิตตวิสังสัฏฐะ ทุกขสัจ เป็นจิตตสังสัฏฐะก็มี เป็นจิตตวิสังสัฏฐะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นจิตตสังสัฏฐะ แม้เป็นจิตตวิสังสัฏฐะก็มีสัจจะ ๒ เป็นจิตตสมุฏฐานะ นิโรธสัจ เป็นโนจิตตสมุฏฐานะ ทุกขสัจ เป็นจิตตสมุฏฐานะก็มี เป็นโนจิตตสมุฏฐานะก็มี สัจจะ ๒ เป็นจิตตสหภู นิโรธสัจเป็นโนจิตตสหภู ทุกขสัจ เป็นจิตตสหภูก็มี เป็นโนจิตตสหภูก็มี สัจจะ ๒เป็นจิตตานุปริวัตติ นิโรธสัจ เป็นโนจิตตานุปริวัตติ ทุกขสัจ เป็นจิตตานุปริวัตติก็มี เป็นโนจิตตานุปริวัตติก็มี สัจจะ ๒ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ นิโรธสัจเป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ ทุกขสัจ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะก็มีอนุ เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะก็มี สัจจะ ๒ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู นิโรธสัจเป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู ทุกขสัจ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภูก็มีเป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภูก็มี สัจจะ ๒ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ นิโรธสัจ เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ ทุกขสัจ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติก็มี เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติก็มี สัจจะ ๓ เป็นพาหิระ ทุกขสัจ เป็นอัชฌัตติกะก็มี เป็นพาหิระก็มี สัจจะ ๓ เป็นนอุปาทาทุกขสัจ เป็นอุปาทาก็มี เป็นนอุปาทาก็มี สัจจะ ๓ เป็นอนุปาทินนะ ทุกขสัจเป็นอุปาทินนะก็มี เป็นอนุปาทินนะก็มี

๑๑. อุปาทานโคจฉกวิสัชนา

[๒๓๓] สมุทยสัจ เป็นอุปาทานะ สัจจะ ๒ เป็นนอุปาทานะ ทุกขสัจเป็นอุปาทานะก็มี เป็นนอุปาทานะก็มี สัจจะ ๒ เป็นอุปาทานิยะ สัจจะ ๒เป็นอนุปาทานิยะ สัจจะ ๒ เป็นอุปาทานวิปปยุต สัจจะ ๒ เป็นอุปาทานสัมปยุตก็มี เป็นอุปาทานวิปปยุตก็มี สมุทยสัจ เป็นอุปาทานอุปาทานิยะ สัจจะ ๒กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานิยะ แม้เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะ ทุกขสัจเป็นอุปาทานอุปาทานิยะก็มี เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะก็มี สมุทยสัจ เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุตก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุตแม้เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุต แม้เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะ ทุกขสัจ เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุตก็มี เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุต แม้เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มีสัจจะ ๒ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะ สัจจะ ๒ เป็นอุปาทาน

วิปปยุตตอุปาทานิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะ แม้เป็นอุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะก็มี

๑๒. กิเลสโคจฉกวิสัชนา

[๒๓๔] สมุทยสัจ เป็นกิเลสะ สัจจะ ๒ เป็นโนกิเลสะ ทุกขสัจเป็นกิเลสะก็มี เป็นโนกิเลสะก็มี สัจจะ ๒ เป็นสังกิเลสิกะ สัจจะ ๒ เป็นอสังกิเลสิกะ สมุทยสัจ เป็นสังกิลิฏฐะ สัจจะ ๒ เป็นอสังกิลิฏฐะ ทุกขสัจเป็นสังกิลิฏฐะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐะก็มี สมุทยสัจ เป็นกิเลสสัมปยุต สัจจะ ๒เป็นกิเลสวิปปยุต ทุกขสัจ เป็นกิเลสสัมปยุตก็มี เป็นกิเลสวิปปยุตตก็มีสมุทยสัจ เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ แม้เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสิกะ ทุกขสัจ เป็นกิเลสสังกิเลสิกะก็มี เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี สมุทยสัจ เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ สัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ แม้เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะ ทุกขสัจ เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะก็มี เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ แม้เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี สมุทยสัจ เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุตสัจจะ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุต แม้เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะ ทุกขสัจ เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุตก็มี เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุต แม้เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี สัจจะ ๒ เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะ สมุทยสัจ กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะ แม้เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะ ทุกขสัจเป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะแม้เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะก็มี

๑๓. ปิฏฐิทุกวิสัชนา

[๒๓๕] สัจจะ ๒ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ สัจจะ ๒ เป็นทัสสนปหาตัพพะก็มี เป็นนทัสสนปหาตัพพะก็มี สัจจะ ๒ เป็นนภาวนาปหาตัพพะสัจจะ ๒ เป็นภาวนาปหาตัพพะก็มี เป็นนภาวนาปหาตัพพะก็มี สัจจะ ๒ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ สัจจะ ๒ เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี สัจจะ ๒ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ สัจจะ ๒เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี สมุทยสัจ เป็นสวิตักกะ นิโรธสัจ เป็นอวิตักกะ สัจจะ ๒ เป็นสวิตักกะก็มี เป็นอวิตักกะก็มีสมุทยสัจ เป็นสวิจาระ นิโรธสัจ เป็นอวิจาระ สัจจะ ๒ เป็นสวิจาระก็มี เป็นอวิจาระก็มี นิโรธสัจ

เป็นอัปปีติกะ สัจจะ ๓ เป็นสัปปีติกะก็มี เป็นอัปปีติกะก็มี นิโรธสัจ เป็นนปีติสหคตะ สัจจะ ๓ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นนปีติสหคตะก็มี นิโรธสัจ เป็นนสุขสหคตะ สัจจะ ๓ เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นนสุขสหคตะก็มี นิโรธสัจ เป็นนอุเปกขาสหคตะ สัจจะ ๓ เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี เป็นนอุเปกขาสหคตะก็มี สมุทยสัจ เป็นกามาวจร สัจจะ ๒ เป็นนกามาวจรทุกขสัจ เป็นกามาวจรก็มี เป็นนกามาวจรก็มี สัจจะ ๓ เป็นนรูปาวจร ทุกขสัจเป็นรูปาวจรก็มี เป็นนรูปาวจรก็มี สัจจะ ๓ เป็นนอรูปาวจร ทุกขสัจ เป็นอรูปาวจรก็มี เป็นนอรูปาวจรก็มี สัจจะ ๒ เป็นปริยาปันนะ สัจจะ ๒ เป็นอปริยาปันนะ มัคคสัจ เป็นนิยยานิกะ สัจจะ ๓ เป็นอนิยยานิกะ มัคคสัจ เป็นนิยตะ นิโรธสัจ เป็นอนิยตะ สัจจะ ๒ เป็นนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี สัจจะ ๒ เป็นสอุตตระ สัจจะ ๒ เป็นอนุตตระ สมุทยสัจ เป็นสรณะ สัจจะ ๒ เป็นอรณะ ทุกขสัจ เป็นสรณะก็มี เป็นอรณะก็มี ฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

สัจจวิภังค์ จบบริบูรณ์

๕. อินทริยวิภังค์

[๒๓๖] อินทรีย์ ๒๒ คือ

๑. จักขุนทรีย์
๒. โสตินทรีย์
๓. ฆานินทรีย์
๔. ชิวหินทรีย์
๕. กายินทรีย์
๖. มนินทรีย์
๗. อิตถินทรีย์
๘. ปุริสินทรีย์
๙. ชีวิตินทรีย์
๑๐. สุขินทรีย์
๑๑. ทุกขินทรีย์
๑๒. โสมนัสสินทรีย์
๑๓. โทมนัสสินทรีย์
๑๔. อุเปกขินทรีย์
๑๕. สัทธินทรีย์
๑๖. วิริยินทรีย์
๑๗. สตินทรีย์
๑๘. สมาธินทรีย์
๑๙. ปัญญินทรีย์
๒๐. อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์
๒๑. อัญญินทรีย์
๒๒. อัญญาตาวินทรีย์

[๒๓๗] ในอินทรีย์ ๒๒ นั้น จักขุนทรีย์ เป็นไฉน

จักขุใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ นี้เรียกว่า บ้านว่างบ้าง นี้เรียกว่า จักขุนทรีย์

โสตินทรีย์ ฯลฯ ฆานินทรีย์ ฯลฯ ชิวหินทรีย์ ฯลฯ กายินทรีย์ เป็นไฉน

กายใด เป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ ฯลฯ นี้เรียกว่า บ้านว่างบ้างนี้เรียกว่า กายินทรีย์

มนินทรีย์ เป็นไฉน

มนินทรีย์หมวดละ ๑ คือ มนินทรีย์เป็นผัสสสัมปยุต ฯลฯ มนินทรีย์หมวดละมาก อย่าง ด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่า มนินทรีย์

[๒๓๘] อิตถินทรีย์ เป็นไฉน

ทรวดทรงหญิง เครื่องหมายรู้ว่าหญิง กิริยาหญิง อาการหญิง สภาพหญิง ภาวะหญิง ของหญิง อันใด นี้เรียกว่า อิตถินทรีย์

ปุริสินทรีย์ เป็นไฉน

ทรวดทรงชาย เครื่องหมายรู้ว่าชาย กิริยาชาย อาการชาย สภาพชายภาวะชาย ของชาย อันใด นี้เรียกว่า ปุริสินทรีย์

ชีวิตินทรีย์ เป็นไฉน

ชีวิตินทรีย์มี ๒ อย่าง คือ รูปชีวิตินทรีย์ อรูปชีวิตินทรีย์

ในชีวิตินทรีย์ ๒ อย่างนั้น รูปชีวิตินทรีย์ เป็นไฉน

อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไปอยู่ กิริยาที่เป็นไปอยู่ อาการที่สืบเนื่องกันอยู่ ความประพฤติเป็นไปอยู่ ความหล่อเลี้ยงอยู่ ชีวิตอินทรีย์ คือชีวิต ของรูปธรรมนั้นๆ อันใด นี้เรียกว่า รูปชีวิตินทรีย์

อรูปชีวิตินทรีย์ เป็นไฉน

อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไปอยู่ กิริยาที่เป็นไปอยู่ อาการที่สืบเนื่องกันอยู่ ความประพฤติเป็นไปอยู่ ความหล่อเลี้ยงอยู่ ชีวิต อินทรีย์คือชีวิต ของนามธรรมนั้นๆ อันใด นี้เรียกว่า อรูปชีวิตินทรีย์

๑. ความที่ ฯลฯ พึงดูในธรรมสังคณีปกรณ์ ข้อ (๕๑๖) เป็นลำดับไป.

๒. ความที่ ฯลฯ พึงดูในขันธวิภังค์ ข้อ (๗๔) เป็นลำดับไป.

[๒๓๙] สุขินทรีย์ เป็นไฉน

ความสบายทางกาย ความสุขทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่สบาย เป็นสุขอันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่กายสัมผัสอันใด นี้เรียกว่า สุขินทรีย์

ทุกขินทรีย์ เป็นไฉน

ความไม่สบายทางกาย ความทุกข์ทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า ทุกขินทรีย์

โสมนัสสินทรีย์ เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใดนี้เรียกว่า โสมนัสสินทรีย์

โทมนัสสินทรีย์ เป็นไฉน

ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า โทมนัสสินทรีย์

อุเปกขินทรีย์ เป็นไฉน

ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิด แต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า อุเปกขินทรีย์

[๒๔๐] สัทธินทรีย์ เป็นไฉน

ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง ศรัทธาอินทรีย์คือศรัทธา สัทธาพละ อันใด นี้เรียกว่า สัทธินทรีย์

วิริยินทรีย์ เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่นความก้าวไปอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระ วิริยะ อินทรีย์คือวิริยะ วิริยพละ สัมมาวายามะ อันใดนี้เรียกว่า วิริยินทรีย์

สตินทรีย์ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำความไม่เลื่อนลอย ความไม่ลืม สติ อินทรีย์คือสติ สติพละ สัมมาสติ อันใดนี้เรียกว่า สตินทรีย์

สมาธินทรีย์ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ อินทรีย์คือสมาธิ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า สมาธินทรีย์

ปัญญินทรีย์ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ฯลฯ ความไม่หลงความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ อันใด นี้เรียกว่า ปัญญินทรีย์

[๒๔๑] อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เพื่อรู้ธรรมที่ยังไม่เคยรู้ เพื่อเห็นธรรมที่ยังไม่เคยเห็น เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่เคยบรรลุ เพื่อทราบธรรมที่ยังไม่เคยทราบ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่เคยทำให้แจ้งนั้นๆ อันใดนี้เรียกว่า อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์

อัญญินทรีย์ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เพื่อรู้ธรรมที่รู้แล้วเพื่อเห็นธรรมที่เห็นแล้ว เพื่อบรรลุธรรมที่บรรลุแล้ว เพื่อทราบธรรมที่ทราบแล้วเพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ทำให้แจ้งแล้วนั้นๆ อันใด นี้เรียกว่า อัญญินทรีย์

อัญญาตาวินทรีย์ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เพื่อรู้ธรรมที่รู้แล้ว เพื่อเห็นธรรมที่เห็นแล้ว เพื่อบรรลุธรรมที่บรรลุแล้ว เพื่อทราบธรรมที่ทราบแล้ว เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ทำให้แจ้งแล้วนั้นๆ อันใด นี้เรียกว่า อัญญาตาวินทรีย์

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๒๔๒] อินทรีย์ ๒๒ คือ

๑. จักขุนทรีย์

๒. โสตินทรีย์

๓. ฆานินทรีย์

๔. ชิวหินทรีย์

๕. กายินทรีย์

๖. มนินทรีย์

๗. อิตถินทรีย์

๘. ปุริสินทรีย์

๙. ชีวิตินทรีย์

๑๐. สุขินทรีย์

๑๑. ทุกขินทรีย์

๑๒. โสมนัสสินทรีย์

๑๓. โทมนัสสินทรีย์

๑๔. อุเปกขินทรีย์

๑๕. สัทธินทรีย์

๑๖. วิริยินทรีย์

๑๗. สตินทรีย์

๑๘. สมาธินทรีย์

๑๙. ปัญญินทรีย์

๒๐. อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์

๒๑. อัญญินทรีย์

๒๒. อัญญาตาวินทรีย์

ติกมาติกาปุจฉา ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาอินทรีย์ ๒๒ อินทรีย์ไหนเป็นกุศล อินทรีย์ไหนเป็นอกุศลอินทรีย์ไหนเป็นอัพยากฤต ฯลฯ อินทรีย์ไหนเป็นสรณะ อินทรีย์ไหนเป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชนา

[๒๔๓] อินทรีย์ ๑๐ เป็นอัพยากฤต โทมนัสสินทรีย์ เป็นอกุศลอนัญญตัญญัสสามิตินทรีย์ เป็นกุศล อินทรีย์ ๔ เป็นกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี อินทรีย์ ๖ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี อินทรีย์ ๑๒กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสุขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต อินทรีย์ ๖ เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี อินทรีย์ ๓ เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี ชีวิตินทรีย์ เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นทุกขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสุขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นทุกขเวทนาสัมปยุต แม้เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี อินทรีย์ ๗ เป็นเนววิปากธัมมธรรม อินทรีย์ ๓ เป็นวิบาก อินทรีย์ เป็นวิปากธัมมธรรม อัญญินทรีย์ เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี อินทรีย์ ๙เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี อินทรีย์ ๙เป็นอุปาทินนุปาทานิยะ โทมนัสสินทรีย์ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ อินทรีย์ ๓ เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ อินทรีย์ ๙ เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะก็มี อินทรีย์ ๙ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ โทมนัสสินสินทรีย์ เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ อินทรีย์ ๓ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ อินทรีย์ ๓ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะก็มี อินทรีย์ ๖ เป็นสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะก็มี อินทรีย์ ๙ เป็นอวิตักกาวิจาระ โทมนัสสินทรีย์ เป็นสวิตักกสวิจาระ อุเปกขินทรีย์ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี อินทรีย์ ๑๑ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี อินทรีย์ ๑๑ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปีติสหคตะ แม้เป็นสุขสหคตะ แม้เป็นอุเปกขาสหคตะ โสมนัสสินทรีย์ เป็นปีติสหคตะ เป็นนสุขสหคตะ เป็นนอุเปกขาสหคตะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปีติสหคตะก็มี อินทรีย์ ๖ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี อินทรีย์ ๔ เป็นปีติสหคตะก็มีเป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปีติสหคตะ แม้เป็นสุขสหคตะ แม้เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี อินทรีย์ ๑๕ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ โทมนัสสินทรีย์ เป็นทัสสนปหาตัพพะก็มี เป็นภาวนาปหาตัพพะก็มี อินทรีย์ ๖ เป็นทัสสนปหาตัพพะก็มี เป็นภาวนาปหาตัพพะก็มีเป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะก็มี อินทรีย์ ๑๕ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ โทมนัสสินทรีย์ เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นภาวนาปหา

ตัพพเหตุกะก็มี อินทรีย์ ๖ เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี อินทรีย์ ๑๐ เป็นเนวาจยคามินาปจยคามี โทมนัสสินทรีย์เป็นอาจยคามี อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์เป็นอปจยคามี อัญญินทรีย์ เป็นอปจยคามีก็มี เป็นเนวาจยคามินาปจยคามีก็มีอินทรีย์ ๘ เป็นอาจยคามีก็มี เป็นอปจยคามีก็มี เป็นเนวาจยคามินาปาจยคามีก็มีอินทรีย์ ๑๐ เป็นเนวเสกขนาเสกขะ อินทรีย์ ๒ เป็นเสกขะ อัญญาตาวินทรีย์เป็นอเสกขะ อินทรีย์ ๘ เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสกขะก็มี เป็นเนวเสกขนาเสกขะก็มี อินทรีย์ ๑๐ เป็นปริตตะ อินทรีย์ ๓ เป็นอัปปมาณะ อินทรีย์ ๙ เป็นปริตตะก็มี เป็นมหัคคตะก็มี เป็นอัปปมาณะก็มี อินทรีย์ ๗ เป็นอนารัมมณะอินทรีย์ ๒ เป็นปริตตารัมมณะ อินทรีย์ ๓ เป็นอัปปมาณารัมมณะ โทมนัสสินทรีย์ เป็นปริตตารัมมณะก็มี เป็นมหัคคตารัมมณะก็มี ไม่เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปริตตารัมมณะ แม้เป็นมหัคคตารัมมณะก็มีอินทรีย์ ๙ เป็นปริตตารัมมณะก็มี เป็นมหัคคตารัมมณะก็มี เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปริตตารัมมณะ แม้เป็นมหัคคตารัมมณะ แม้เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี อินทรีย์ ๙ เป็นมัชฌิมะ โทมนัสสินทรีย์ เป็นหีนอินทรีย์ ๓ เป็นปณีตะ อินทรีย์ ๓ เป็นมัชฌิมะก็มี เป็นปณีตะก็มี อินทรีย์ ๖เป็นหีนะก็มี เป็นมัชฌิมะก็มี เป็นปณีตะก็มี อินทรีย์ ๑๐ เป็นอนิยตะ อนัญญตัญญัสสามิตินทรีย์ เป็นสัมมัตตนิยตะ อินทรีย์ ๔ เป็นสัมมัตตนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี โทมนัสสินทรีย์ เป็นมิจฉัตตนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี อินทรีย์ ๖เป็นมิจฉัตตนิยตะก็มี เป็นสัมมัตตนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี อินทรีย์ ๗ เป็นอนารัมมณะ อินทรีย์ ๔ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคารัมมณะ แม้เป็นมัคคเหตุกะแม้เป็นมัคคาธิปติ อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ไม่เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มี อัญญินทรีย์ ไม่เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มีอินทรีย์ ๙ เป็นมัคคารัมมณะก็มี เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคารัมมณะ แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มีอินทรีย์ ๑๐ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอนุปปันนะอินทรีย์ ๒ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปปาทีอินทรีย์ ๑๐ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มี อินทรีย์ ๒๒เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี อินทรีย์ ๗ เป็นอนารัมมณะ อินทรีย์ ๒ เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ อินทรีย์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็น

อนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ อินทรีย์ ๑๐ เป็นอตีตารัมมณะก็มี เป็นอนาคตารัมมณะก็มี เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี อินทรีย์ ๒๒ เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี อินทรีย์ ๗ เป็นอนารัมมณะ อินทรีย์ ๓ เป็นพหิทธารัมมณะ อินทรีย์ ๔ เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มี เป็นพหิทธารัมมณะก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มีอินทรีย์ ๘ เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มี เป็นพหิทธารัมมณะก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอัชฌัตตารัมมณะ แม้เป็นพหิทธารัมมณะแม้เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี อินทรีย์ ๕ เป็นอนิทัสสนสัปปฏิฆะ อินทรีย์ ๑๗เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ

ทุกมาติกาวิสัชนา

๑. เหตุโคจฉกวิสัชนา

[๒๔๔] อินทรีย์ ๔ เป็นเหตุ อินทรีย์ ๑๘ เป็นนเหตุ อินทรีย์ ๗ เป็นสเหตุกะ อินทรีย์ ๙ เป็นอเหตุกะ อินทรีย์ ๖ เป็นสเหตุกะก็มี เป็นอเหตุกะก็มีอินทรีย์ ๗ เป็นเหตุสัมปยุต อินทรีย์ ๙ เป็นเหตุวิปปยุต อินทรีย์ ๖ เป็นเหตุสัมปยุตก็มี เป็นเหตุวิปปยุตก็มี อินทรีย์ ๔ เป็นเหตุสเหตุกะ อินทรีย์ ๙กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุสเหตุกะ แม้เป็นสเหตุกนเหตุ อินทรีย์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นสเหตุกนเหตุ อินทรีย์ ๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นสเหตุกนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสเหตุกนเหตุก็มี อินทรีย์ ๔เป็นเหตุเหตุสัมปยุต อินทรีย์ ๙ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นเหตุเหตุสัมปยุต แม้เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุ อินทรีย์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุเหตุสัมปยุต เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุ อินทรีย์ ๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุเหตุสัมปยุต เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุสัมปยุตตนเหตุก็มี อินทรีย์ ๙ เป็นนเหตุอเหตุกะ อินทรีย์ ๓ เป็นนเหตุสเหตุกะ อินทรีย์ ๔ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนเหตุสเหตุกะ แม้เป็นนเหตุอเหตุกะ อินทรีย์ ๖ เป็นนเหตุสเหตุกะก็มี เป็นนเหตุอเหตุกะก็มี

๒. จูฬันตรทุกวิสัชนา

[๒๔๕] อินทรีย์ ๒๒ เป็นสัปปัจจยะ เป็นสังขตะ เป็นอนิทัสสนะอินทรีย์ ๕ เป็นสัปปฏิฆะ อินทรีย์ ๑๗ เป็นอัปปฏิฆะ อินทรีย์ ๗ เป็นรูปอินทรีย์ ๑๔ เป็นอรูป ชีวิตินทรีย์ เป็นรูปก็มี เป็นอรูปก็มี อินทรีย์ ๑๐ เป็นโลกิยะ อินทรีย์ ๓ เป็นโลกุตตระ อินทรีย์ ๙ เป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มีอินทรีย์ ๒๒ เป็นเกนจิวิญญยยะ เป็นเกนจินวิญญยยะ

๓. อาสวโคจฉกวิสัชนา

[๒๔๖] อินทรีย์ ๒๒ เป็นโนอาสวะ อินทรีย์ ๑๐ เป็นสาสวะ อินทรีย์ ๓เป็นอนาสวะ อินทรีย์ ๙ เป็นสาสวะก็มี เป็นอนาสวะก็มี อินทรีย์ ๑๕ เป็นอาสววิปปยุต โทมนัสสินทรีย์เป็นอาสวสัมปยุต อินทรีย์ ๖ เป็นอาสวสัมปยุตก็มีเป็นอาสววิปปยุตก็มี อินทรีย์ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสาสวะ เป็นสาสวโนอาสวะ อินทรีย์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวสาสวะ แม้เป็นสาสวโนอาสวะอินทรีย์ ๙ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสาสวะ เป็นสาสวโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสาสวโนอาสวะก็มี อินทรีย์ ๑๕ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุตแม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ โทมนัสสินทรีย์กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวอาสวสัมปยุต เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ อินทรีย์ ๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวอาสวสัมปยุต เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะก็มี อินทรีย์ ๙ เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ อินทรีย์ ๓ เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ โทมนัสสินทรีย์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ แม้เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ อินทรีย์ ๓ เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะก็มี เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะก็มี อินทรีย์ ๖ เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะก็มี เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ แม้เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะก็มี

๔. สัญโญชนโคจฉกวิสัชนา

[๒๔๗] อินทรีย์ ๒๒ เป็นโนสัญโญชนะ อินทรีย์ ๑๐ เป็นสัญโญชนิยะอินทรีย์ ๓ เป็นอสัญโญชนิยะ อินทรีย์ ๙ เป็นสัญโญชนิยะก็มี เป็นอสัญโญชนิยะก็มี อินทรีย์ ๑๕ เป็นสัญโญชนวิปปยุต โทมนัสสินทรีย์ เป็นสัญโญชนสัมปยุต อินทรีย์ ๖ เป็นสัญโญชนสัมปยุตก็มี เป็นสัญโญชนวิปปยุตก็มีอินทรีย์ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะ อินทรีย์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ แม้เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะ อินทรีย์ ๙ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสัญโญชนสัญโญชนิยะ เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสัญโญชนิยโนสัญโญชนะก็มีอินทรีย์ ๑๕ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต แม้เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะ โทมนัสสินทรีย์ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสัญโญชนสัมปยุต

เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะ อินทรีย์ ๖ กล่าวไม่ได้ว่าเป็นสัญโญชนสัญโญชนสัมปยุต เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสัญโญชนสัมปยุตตโนสัญโญชนะก็มี อินทรีย์ ๙ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ อินทรีย์ ๓ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะ โทมนัสสินทรีย์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะ อินทรีย์ ๓ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะก็มีเป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะก็มี อินทรีย์ ๖ เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะก็มี เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยะ แม้เป็นสัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยะก็มี

๕. คันถโคจฉกวิสัชนา

[๒๔๘] อินทรีย์ ๒๒ เป็นโนคันถะ อินทรีย์ ๑๐ เป็นคันถนิยะอินทรีย์ ๓ เป็นอคันถนิยะ อินทรีย์ ๙ เป็นคันถนิยะก็มี เป็นอคันถนิยะก็มีอินทรีย์ ๑๕ เป็นคันถวิปปยุต โทมนัสสินทรีย์ เป็นคันถสัมปยุต อินทรีย์ ๖เป็นคันถสัมปยุตก็มี เป็นคันถวิปปยุตก็มี อินทรีย์ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถคันถนิยะ เป็นคันถนิยโนคันถะ อินทรีย์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถนิยะแม้เป็นคันถนิยโนคันถะ อินทรีย์ ๙ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถคันถนิยะ เป็นคันถนิยโนคันถะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถนิยโนคันถะก็มี อินทรีย์ ๑๕กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นคันถคันถสัมปยุต แม้เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะ โทมนัสสินทรีย์ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถคันถสัมปยุต เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะ อินทรีย์ ๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถคันถสัมปยุต เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มีกล่าวไม่ได้ว่า เป็นคันถสัมปยุตตโนคันถะก็มี อินทรีย์ ๙ เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ อินทรีย์ ๓ เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะ โทมนัสสินทรีย์ กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ แม้เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะ อินทรีย์ ๓เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะก็มี เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะก็มี อินทรีย์ ๖เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะก็มี เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นคันถวิปปยุตตคันถนิยะ แม้เป็นคันถวิปปยุตตอคันถนิยะก็มี

๖, ๗, ๘. โอฆโคจฉกาทิวิสัชนา

[๒๔๙] อินทรีย์ ๒๒ เป็นโนโอฆะ ฯลฯ อินทรีย์ ๒๒ เป็นโนโยคะฯลฯ อินทรีย์ ๒๒ เป็นโนนีวรณะ อินทรีย์ ๑๐ เป็นนีวรณิยะ อินทรีย์ ๓ เป็นอนีวรณิยะ อินทรีย์ ๙ เป็น

นีวรณิยะก็มี เป็นอนีวรณิยะก็มี อินทรีย์ ๑๕ เป็นนีวรณวิปปยุต โทมนัสสินทรีย์ เป็นนีวรณสัมปยุต อินทรีย์ ๖ เป็นนีวรณสัมปยุตก็มี เป็นนีวรณวิปปยุตก็มี อินทรีย์ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณนีวรณิยะ เป็นนีวรณิยโนนีวรณะ อินทรีย์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณนีวรณียะ แม้เป็นนีวรณิยโนนีวรณะ อินทรีย์ ๙ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณนีวรณิยะ เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณิยโนนีวรณะก็มี อินทรีย์ ๑๕ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุต แม้เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะ โทมนัสสินทรีย์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุต แม้เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะ อินทรีย์ ๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณนีวรณสัมปยุตเป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นนีวรณสัมปยุตตโนนีวรณะก็มีอินทรีย์ ๙ เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ อินทรีย์ ๓ เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะ โทมนัสสินทรีย์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ แม้เป็นนีวรวิปปยุตตอนีวรณิยะ อินทรีย์ ๓ เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะก็มี เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะก็มี อินทรีย์ ๖ เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะก็มี เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนีวรณวิปปยุตตนีวรณิยะ แม้เป็นนีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยะก็มี

๙. ปรามาสโคจฉกวิสัชนา

[๒๕๐] อินทรีย์ ๒๒ เป็นโนปรามาสะ อินทรีย์ ๑๐ เป็นปรามัฏฐะอินทรีย์ ๓ เป็นอปรามัฏฐะ อินทรีย์ ๙ เป็นปรามัฏฐะก็มี เป็นอปรามัฏฐะก็มีอินทรีย์ ๑๖ เป็นปรามาสวิปปยุต อินทรีย์ ๖ เป็นปรามาสสัมปยุตก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตก็มี อินทรีย์ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปรามาสปรามัฏฐะ เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะ อินทรีย์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปรามาสปรามัฏฐะ แม้เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะ อินทรีย์ ๙ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปรามาสปรามัฏฐะ เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นปรามัฏฐโนปรามาสะก็มี อินทรีย์ ๑๐เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะ อินทรีย์ ๓ เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะอินทรีย์ ๓ เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะก็มี อินทรีย์ ๖ เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะก็มี เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐะ แม้เป็นปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐะก็มี

๑๐. มหันตรทุกวิสัชนา

[๒๕๑] อินทรีย์ ๗ เป็นอนารัมมณะ อินทรีย์ ๑๔ เป็นสารัมมณะชีวิตินทรีย์ เป็นสารัมมณะก็มี เป็นอนารัมมณะก็มี อินทรีย์ ๒๑ เป็นโนจิตตะมนินทรีย์เป็นจิตตะ อินทรีย์ ๑๓ เป็นเจตสิกะ อินทรีย์ ๘ เป็นอเจตสิกะ ชีวิตินทรีย์ เป็นเจตสิกะก็มี เป็นอเจตสิกะก็มี อินทรีย์ ๑๓ เป็นจิตตสัมปยุตอินทรีย์ ๗ เป็นจิตตวิปปยุต ชีวิตินทรีย์ เป็นจิตตสัมปยุตก็มี เป็นจิตตวิปปยุตก็มีมนินทรีย์ กล่าวไม่ได้ว่าแม้ เป็นจิตตสัมปยุต แม้เป็นจิตตวิปปยุต อินทรีย์ ๑๓เป็นจิตตสังสัฏฐะ อินทรีย์ ๗ เป็นจิตตวิสังสัฏฐะ ชีวิตินทรีย์ เป็นจิตตสังสัฏฐะก็มีเป็นจิตตวิสังสัฏฐะก็มี มนินทรีย์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นจิตตสังสัฏฐะ แม้เป็นจิตตวิสังสัฏฐะ อินทรีย์ ๑๓ เป็นจิตตสมุฏฐานะ อินทรีย์ ๘ เป็นโนจิตตสมุฏฐานะชีวิตินทรีย์ เป็นจิตตสมุฏฐานะก็มี เป็นโนจิตต สมุฏฐานะก็มี อินทรีย์ ๑๓ เป็นจิตตสหภู อินทรีย์ ๘ เป็นโนจิตตสหภู ชีวิตินทรีย์ เป็นจิตตสหภูก็มี เป็นโนจิตตสหภูก็มี อินทรีย์ ๑๓ เป็นจิตตานุปริวัตติ อินทรีย์ ๘ เป็นโนจิตตานุปริวัตติชีวิตินทรีย์ เป็นจิตตานุปริวัตติก็มี เป็นโนจิตตานุปริวัตติก็มี อินทรีย์ ๑๓ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ อินทรีย์ ๘ เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ ชีวิตินทรีย์ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะก็มี เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะก็มี อินทรีย์ ๑๓ เป็นจิตต สังสัฏฐสมุฏฐานสหภู อินทรีย์ ๘ เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู ชีวิตินทรีย์ เป็น จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภูก็มี เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภูก็มีอินทรีย์ ๑๓ เป็น จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ อินทรีย์ ๘ เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ ชีวิตินทรีย์ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติก็มีเป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติก็มี อินทรีย์ ๖ เป็นอัชฌัตติกะ อินทรีย์ ๑๖เป็นพาหิระ อินทรีย์ ๗ เป็นอุปาทา อินทรีย์ ๑๔ เป็นนอุปาทา ชีวิตินทรีย์ เป็นอุปาทาก็มี เป็นนอุปาทาก็มี อินทรีย์ ๙ เป็นอุปาทินนะ อินทรีย์ ๔ เป็นอนุปาทินนะ อินทรีย์ ๙ เป็นอุปาทินนะก็มี เป็นอนุปาทินนะก็มี

๑๑. อุปาทานโคจฉกวิสัชนา

[๒๕๒] อินทรีย์ ๒๒ เป็นนอุปาทานะ อินทรีย์ ๑๐ เป็นอุปาทานิยะอินทรีย์ ๓ เป็น อนุปาทานิยะ อินทรีย์ ๙ เป็นอุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทานิยะก็มีอินทรีย์ ๑๖ เป็นอุปาทานวิปปยุต

อินทรีย์ ๖ เป็นอุปาทานสัมปยุตก็มี เป็นอุปาทานวิปปยุตก็มี อินทรีย์ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานอุปาทานิยะ เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะ อินทรีย์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานิยะ แม้เป็นอุปาทานิยะโนอุปาทานะ อินทรีย์ ๙ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานอุปาทานิยะ เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานิยโนอุปาทานะก็มี อินทรีย์ ๑๖กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุต แม้เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะ อินทรีย์ ๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานอุปาทานสัมปยุต เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปาทานสัมปยุตตโนอุปาทานะก็มี อินทรีย์ ๑๐ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะ อินทรีย์ ๓ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะ อินทรีย์ ๓ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะก็มี เป็นอุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะก็มี อินทรีย์ ๖ เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะก็มี เป็น อุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยะแม้เป็นอุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยะก็มี

๑๒. กิเลสโคจฉกวิสัชนา

[๒๕๓] อินทรีย์ ๒๒ เป็นโนกิเลสะ อินทรีย์ ๑๐ เป็นสังกิเลสิกะอินทรีย์ ๓ เป็นอสังกิเลสิกะ อินทรีย์ ๙ เป็นสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิเลสิกะก็มี อินทรีย์ ๑๕ เป็นอสังกิลิฏฐะ โทมนัสสินทรีย์ เป็นสังกิลิฏฐะ อินทรีย์ ๖เป็นสังกิลิฏฐะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐะก็มี อินทรีย์ ๑๕ เป็นกิเลสวิปปยุต โทมนัสสินทรีย์ เป็นกิเลสสัมปยุต อินทรีย์ ๖ เป็นกิเลสสัมปยุตก็มี เป็นกิเลสวิปปยุตก็มี อินทรีย์ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะอินทรีย์ ๓ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ แม้เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะอินทรีย์ ๙ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสังกิเลสิกะ เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสังกิเลสิกโนกิเลสะก็มี อินทรีย์ ๑๕ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ แม้เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะ โทมนัสสินทรีย์ กล่าวไม่ได้ว่าเป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะ อินทรีย์ ๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสังกิลิฏฐะ เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสังกิลิฏฐโนกิเลสะก็มี อินทรีย์ ๑๕ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุต แม้เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะ โทมนัสสินทรีย์ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุตเป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะ อินทรีย์ ๖ กล่าว

ไม่ได้ว่า เป็นกิเลสกิเลสสัมปยุตเป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นกิเลสสัมปยุตตโนกิเลสะก็มีอินทรีย์ ๙ เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะ อินทรีย์ ๓ เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะ โทมนัสสินทรีย์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสวิปปยุตต-สังกิเลสิกะแม้เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะ อินทรีย์ ๓ เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะก็มีเป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะก็มี อินทรีย์ ๖ เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะก็มีเป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นกิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกะแม้เป็นกิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกะก็มี

๑๓. ปิฏฐิทุกวิสัชนา

[๒๕๔] อินทรีย์ ๑๕ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ อินทรีย์ ๗ เป็นทัสสนปหาตัพพะก็มีเป็นนทัสสนปหาตัพพะก็มี อินทรีย์ ๑๕ เป็นนภาวนาปหาตัพพะอินทรีย์ ๗ เป็นภาวนาปหาตัพพะก็มี เป็นนภาวนาปหาตัพพะก็มี อินทรีย์ ๑๕ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มีอินทรีย์ ๗ เป็นทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะก็มี อินทรีย์ ๑๕ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ อินทรีย์ ๗เป็นภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะก็มี อินทรีย์ ๙ เป็นอวิตักกะ โทมนัสสินทรีย์ เป็นสวิตักกะ อินทรีย์ ๑๒ เป็นสวิตักกะก็มีเป็นอวิตักกะก็มี อินทรีย์ ๙ เป็นอวิจาระ โทมนัสสินทรีย์ เป็นสวิจาระ อินทรีย์ ๑๒เป็นสวิจาระก็มี เป็นอวิจาระก็มี อินทรีย์ ๑๑ เป็นอัปปีติกะ อินทรีย์ ๑๑เป็นสัปปีติกะก็มี เป็นอัปปีติกะก็มี อินทรีย์ ๑๑ เป็นนปีติสหคตะ อินทรีย์ ๑๑เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นนปีติสหคตะก็มี อินทรีย์ ๑๒ เป็นนสุขสหคตะ อินทรีย์ ๑๐เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นนสุขสหคตะก็มี อินทรีย์ ๑๒ เป็นนอุเปกขาสหคตะอินทรีย์ ๑๐ เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี เป็นนอุเปกขาสหคตะก็มี อินทรีย์ ๑๐ เป็นกามาวจร อินทรีย์ ๓ เป็นนกามาวจร อินทรีย์ ๙ เป็นกามาวจรก็มี เป็นนกามาวจรก็มี อินทรีย์ ๑๓ เป็นนรูปาวจร อินทรีย์ ๙ เป็นรูปาวจรก็มี เป็นนรูปาวจรก็มี อินทรีย์ ๑๔ เป็นนอรูปาวจร อินทรีย์ ๘ เป็นอรูปาวจรก็มีเป็นนอรูปาวจรก็มี อินทรีย์ ๑๐ เป็นปริยาปันนะ อินทรีย์ ๓ เป็น

อปริยาปันนะอินทรีย์ ๙ เป็นปริยาปันนะก็มี เป็นอปริยาปันนะก็มี อินทรีย์ ๑๑ เป็น
อนิยยานิกะอนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ เป็นนิยยานิกะ อินทรีย์ ๑๐ เป็นนิยยานิกะ
ก็มี เป็นอนิยยานิกะก็มี อินทรีย์ ๑๐ เป็นอนิยตะ อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ เป็นนิยตะ
อินทรีย์ ๑๑ เป็นนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี อินทรีย์ ๑๐ เป็นสอุตตระอินทรีย์ ๓ เป็นอนุตตระ
อินทรีย์ ๙ เป็นสอุตตระก็มี เป็นอนุตตระก็มี อินทรีย์ ๑๕เป็นอรณะ โทมนัสสินทรีย์ เป็นสรณะ
อินทรีย์ ๖ เป็นสรณะก็มี เป็นอรณะก็มีฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

อินทริยวิภังค์ จบบริบูรณ์

๖. ปัจจยาการวิภังค์

สุตตันตภาชนีย์

[๒๕๕] สังขารเกิดเพราะอวิชาเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๕๖] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ทุกข์ ความไม่รู้ทุกขสมุทัย ความไม่รู้ทุกขนิโรธ ความไม่รู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า อวิชชา

[๒๕๗] สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร กายสังขารวจีสังขาร จิตตสังขาร

ในสังขารเหล่านั้น ปุญญาภิสังขาร เป็นไฉน

กุศลเจตนา เป็นกามาวจร เป็นรูปาวจร ที่สำเร็จด้วยทาน ที่สำเร็จด้วยศีล ที่สำเร็จด้วยภาวนา นี้เรียกว่า ปุญญาภิสังขาร

อปุญญาภิสังขาร เป็นไฉน

อกุศลเจตนาเป็นกามาวจร นี้เรียกว่า อปุญญาภิสังขาร

อาเนญชาภิสังขาร เป็นไฉน

กุศลเจตนาเป็นอรูปาวจร นี้เรียกว่า อาเนญชาภิสังขาร

กายสังขาร เป็นไฉน

กายสัญเจตนา เป็นกายสังขาร วจีสัญเจตนา เป็นวจีสังขาร มโนสัญเจตนา เป็นจิตตสังขาร

เหล่านี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

[๒๕๘] วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณมโนวิญญาณ นี้เรียกว่า วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

[๒๕๙] นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

[๒๖๐] สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ มนายตนะ นี้เรียกว่า สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

[๒๖๑] ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส นี้เรียกว่า ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย

[๒๖๒] เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนาชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา นี้เรียกว่าเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

[๒๖๓] ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธัมมตัณหา นี้เรียกว่าตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

[๒๖๔] อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีลัพพตุปาทาน อัตตวาทุปาทาน นี้เรียกว่าอุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

[๒๖๕] ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ภพ ๒ คือ กรรมภพ ๑ อุปปัตติภพ ๑

ในภพ ๒ นั้น กรรมภพ เป็นไฉน

ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญชาภิสังขาร นี้เรียกว่า กรรมภพกรรมที่เป็นเหตุให้ไปสู่ภพแม้ทั้งหมด ก็เรียกว่า กรรมภพ

อุปปัตติภพ เป็นไฉน

กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัญญาภพ อสัญญาภพ เนวสัญญานาสัญญาภพ เอกโวการภพ จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ นี้เรียกว่า อุปปัตติภพ

กรรมภพและอุปปัตติภพดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

[๒๖๖] ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความเกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ อันใดนี้เรียกว่า ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

[๒๖๗] ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ชรา ๑ มรณะ ๑

ในชราและมรณะนั้น ชรา เป็นไฉน

ความคร่ำคร่า ภาวะที่คร่ำคร่า ความที่ฟันหลุด ความที่ผมหงอก ความที่หนังเหี่ยวย่น ความเสื่อมสิ้นอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้นของเหล่าสัตว์นั้นๆ อันใดนี้เรียกว่า ชรา

มรณะ เป็นไฉน

ความเคลื่อน ภาวะที่เคลื่อน ความทำลาย ความหายไป มฤตยู ความตาย ความทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทิ้งซากศพไว้ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้นๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ อันใด นี้เรียกว่า มรณะ

ชราและมรณะดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

[๒๖๘] โสกะ เป็นไฉน

ความโศกเศร้า กิริยาโศกเศร้า สภาพโศกเศร้า ความแห้งผากภายในความแห้งกรอบภายใน ความเกรียมใจ ความโทมนัส ลูกศรคือความโศกเศร้าของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรคความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิฏฐิ กระทบแล้ว ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ของผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว นี้เรียกว่าโสกะ

[๒๖๙] ปริเทวะ เป็นไฉน

ความร้องไห้ ความคร่ำครวญ กิริยาร้องไห้ กิริยาคร่ำครวญ สภาพร้องไห้ สภาพคร่ำครวญ ความบ่นถึง ความพร่ำเพ้อ ความร่ำไห้ ความพิไรร่ำกิริยาพิไรร่ำ สภาพพิไรร่ำ ของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิฏฐิ กระทบแล้ว ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ของผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว นี้เรียกว่า ปริเทวะ

[๒๗๐] ทุกข์ เป็นไฉน

ความไม่สบายกาย ความทุกข์กาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบาย เป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า ทุกข์

[๒๗๑] โทมนัส เป็นไฉน

ความไม่สบายใจ ความทุกข์ใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัสอันใด นี้เรียกว่า โทมนัส

[๒๗๒] อุปายาส เป็นไฉน

ความแค้น ความขุ่นแค้น สภาพแค้น สภาพขุ่นแค้น ของผู้ที่ถูกความเสื่อมญาติ ความเสื่อมโภคทรัพย์ ความเสื่อมเกี่ยวด้วยโรค ความเสื่อมศีล หรือความเสื่อมทิฏฐิ

กระทบแล้ว ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบแล้ว นี้เรียกว่า อุปายาส

[๒๗๓] คำว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้นั้น ได้แก่ความไปร่วม ความมาร่วม ความประชุม ความปรากฏแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่าความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

สุตตันตภาชนีย์ จบ

อภิธรรมมาติกา

ปัจจยจตุกกะ

[อวิชชามูลกนัย]

[๒๗๔] สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๗๕] สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๗๖] สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๗๗] สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

ปัจจยจตุกกะ จบ

เหตุจตุกกะ

[อวิชชามูลกนัย]

[๒๗๘] สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามมีวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

อายตนะที่ ๖ มีนามเป็นเหตุ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย

ผัสสะมีอายตนะที่ ๖ เป็นเหตุ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๗๙] สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามมีวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

ผัสสะมีนามเป็นเหตุ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย

เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๘๐] สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

อายตนะที่ ๖ มีนามรูปเป็นเหตุ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะมีอายตนะที่ ๖ เป็นเหตุ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๘๑] สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

สฬายตนะมีนามรูปเป็นเหตุ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะมีสฬายตนะเป็นเหตุ เกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย

เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย
อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย
ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย
ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย
ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

เหตุจตุกกะ จบ

สัมปยุตตจตุกกะ

[อวิชชามูลกนัย]

[๒๘๒] สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย
วิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย
นามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย
อายตนะที่ ๖ อันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย
ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖เป็นปัจจัย
เวทนาอันสัมปยุตด้วยผัสสะ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย
ตัณหาอันสัมปยุตด้วยเวทนา เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย
อุปาทานอันสัมปยุตด้วยตัณหา เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย
ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย
ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย
ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๘๓] สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย
วิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย
นามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

ผัสสะอันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย

เวทนาอันสัมปยุตด้วยผัสสะ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหาอันสัมปยุตด้วยเวทนา เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานอันสัมปยุตด้วยตัณหา เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๘๔] สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปและนามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณปัจจัย

อายตนะที่ ๖ อันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖เป็นปัจจัย

เวทนาอันสัมปยุตด้วยผัสสะ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหาอันสัมปยุตด้วยเวทนา เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานอันสัมปยุตด้วยตัณหา เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๘๕] สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปและนามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะ

วิญญาณเป็นปัจจัย

สฬายตนะอันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะอันสัมปยุตด้วยสฬายตนะ เกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย
เวทนาอันสัมปยุตด้วยผัสสะ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย
ตัณหาอันสัมปยุตด้วยเวทนา เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย
อุปาทานอันสัมปยุตด้วยตัณหา เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย
ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย
ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย
ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

สัมปยุตตจตุกกะ จบ

อัญญมัญญจตุกกะ

[อวิชชามูลกนัย]

[๒๘๖] สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย
อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย
วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย
สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย
นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย
วิญญาณเกิดแม้เพราะนามเป็นปัจจัย
อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย
นามเกิดแม้เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย
ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย
อายตนะที่ ๖ เกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย
เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย
ผัสสะเกิดแม้เพราะเวทนาเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

เวทนาเกิดแม้เพราะตัณหาเป็นปัจจัย

อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดแม้เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๘๗] สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดแม้เพราะนามเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย

นามเกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดแม้เพราะเวทนาเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

เวทนาเกิดแม้เพราะตัณหาเป็นปัจจัย

อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดแม้เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๘๘] สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดแม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัย

อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดแม้เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

อายตนะที่ ๖ เกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดแม้เพราะเวทนาเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

เวทนาเกิดแม้เพราะตัณหาเป็นปัจจัย

อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดแม้เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๘๙] สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดแม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัย

สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย
นามรูปเกิดแม้เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย
ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย
สฬายตนะเกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย
เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย
ผัสสะเกิดแม้เพราะเวทนาเป็นปัจจัย
ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย
เวทนาเกิดแม้เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
อุปาทานเกิดแม้เพราะตัณหาเป็นปัจจัย
ตัณหาเกิดแม้เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย
ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย
ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย
ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อัญญมัญญจตุกกะ จบ

[นัย ๘ มีสังขารมูลกนัยเป็นต้น]

[๒๙๐] อวิชชาเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย ฯลฯ
อวิชชาเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ฯลฯ
อวิชชาเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ฯลฯ
อวิชชาเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย ฯลฯ
อวิชชาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ฯลฯ
อวิชชาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ฯลฯ
อวิชชาเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ฯลฯ

อวิชชาเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ฯลฯ

สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อภิธรรมมาติกา จบ

อภิธรรมภาชนีย์

อกุศลนิเทส

อกุศลจิต ๑๒

อกุศลจิต ดวงที่ ๑

ปัจจยจตุกกะ

[๒๙๑] ธรรมเป็นอกุศล เป็นไฉน

อกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยทิฏฐิมีรูปเป็นอารมณ์ หรือมีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๒๙๒] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูล คือโมหะอันใด นี้เรียกว่าอวิชชา

[๒๙๓] สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่านอันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

[๒๙๔] วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑร มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณวิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

[๒๙๕] นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

[๒๙๖] อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑร มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณวิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุที่สมกันอันใด นี้เรียกว่า อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย

[๒๙๗] ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้องอันใด นี้เรียกว่าผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

[๒๙๘] เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสอันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

[๒๙๙] ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความชักนำให้คล้อยตามไป ความยินดีความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

[๓๐๐] อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ การถือเอาโดยวิปลาสอันใด นี้เรียกว่า อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

[๓๐๑] ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอุปาทานนี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

[๓๐๒] ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความเกิด ความเกิดพร้อม ความบังเกิด ความบังเกิดจำเพาะ ความปรากฏแห่งธรรมเหล่านั้นอันใด นี้เรียกว่า ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

[๓๐๓] ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ชรา ๑ มรณะ ๑

ในชรามรณะนั้น ชรา เป็นไฉน

ความคร่ำคร่า ภาวะที่คร่ำคร่า ความเสื่อมสิ้นอายุ แห่งธรรมเหล่านั้นอันใด นี้เรียกว่าชรา

มรณะ เป็นไฉน

ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตก ความทำลาย ความไม่เที่ยงความหายไปแห่งธรรมเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่า มรณะ

ชราและมรณะดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

[๓๐๔] คำว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ นั้น ได้แก่ความไปร่วม ความมาร่วม ความประชุม ความปรากฏ แห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๐๕] ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัยอุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๐๖] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

คำว่า ผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัยนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นผัสสะ นี้เรียกว่านาม

ผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้องอันใด นี้เรียกว่า ผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๐๗] ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๐๘] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

ความเกิดขึ้นแห่งจักขายตนะ ความเกิดขึ้นแห่งโสตายตนะ ความเกิดขึ้นแห่งฆานายตนะ ความเกิดขึ้นแห่งชิวหายตนะ ความเกิดขึ้นแห่งกายายตนะหรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ ได้แก่รูปอัน

เกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐานนี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

คำว่า อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัยนั้น นามรูป เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุอาศัยรูปใดเป็นไป นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูป

อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใดนี้เรียกว่า ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๐๙] ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๑๐] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะอันใด นี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

ความเกิดขึ้นแห่งจักขายตนะ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกายายตนะ หรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ได้แก่รูปอันเกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐานนี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

คำว่า สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัยนั้น นามรูป เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

มหาภูตรูป ๔ และมโนวิญญาณธาตุอาศัยรูปใดเป็นไป นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูป

สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จักขายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะมนายตนะ นี้เรียกว่าสฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใดนี้เรียกว่า ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

ปัจจยจตุกกะ จบ

เหตุจตุกกะ

[๓๑๑] ในสมัยนั้น สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามมีวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ มีนามเป็นเหตุ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะมีอายตนะที่ ๖ เป็นเหตุ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนามีผัสสะเป็นเหตุ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๑๒] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะอันใด นี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามมีวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นามมีวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

อายตนะที่ ๖ มีนามเป็นเหตุ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าอายตนะที่ ๖ มีนามเป็นเหตุ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย

ผัสสะมีอายตนะที่ ๖ เป็นเหตุ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใดนี้เรียกว่า ผัสสะมีอายตนะที่ ๖ เป็นเหตุ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบาย เป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสอันใด นี้เรียกว่า เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต อันใดนี้เรียกว่า ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ รกชัฏคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความเห็นโลเล สัญโญชน์คือทิฏฐิ ความถือผิดความถือผิดเฉพาะ ความเห็นดิ่งไปในทางผิด ความถือผิดจากสภาวะ ทางแห่งความชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด นี้เรียกว่า อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๑๓] ในสมัยนั้น สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามมีวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ผัสสะมีนามเป็นเหตุ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัยเวทนามีผัสสะเป็นเหตุ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัยภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๑๔] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะอันใด นี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นามวิญญาณเป็นเหตุเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

คำว่า ผัสสะมีนามเป็นเหตุ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัยนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นผัสสะนี้เรียกว่า นาม

ผัสสะมีนามเป็นเหตุ เกิดเพราะมีนามเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใดนี้เรียกว่า ผัสสะมีนามเป็นเหตุ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๑๕] ในสมัยนั้น สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยวิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ มีนามรูปเป็นเหตุ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะมีอายตนะที่ ๖ เป็นเหตุ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนามีผัสสะเป็นเหตุ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๑๖] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชา

สังสารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

ความเกิดขึ้นแห่งจักขายตนะ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกายายตนะ หรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ ได้แก่รูปอันเกิดแก่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

คำว่า อายตนะที่ ๖ มีนามรูปเป็นเหตุ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย นั้น นามรูป เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่านาม

รูป เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุอาศัยรูปใดเป็นไป นี้เรียกว่ารูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูป

อายตนะที่ ๖ มีนามรูปเป็นเหตุ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าอายตนะที่ ๖ มีนามรูปเป็นเหตุ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะมีอายตนะที่ ๖ เป็นเหตุ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใด นี้เรียกว่า ผัสสะมีอายตนะที่ ๖ เป็นเหตุ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๑๗] ในสมัยนั้น สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย สฬายตนะมีนามรูปเป็นเหตุ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะมีสฬายตนะเป็นเหตุ เกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยเวทนามีผัสสะเป็นเหตุ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุ เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๑๘] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะอันใด นี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารมีอวิชชาเป็นเหตุ เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่านาม

รูป เป็นไฉน

ความเกิดขึ้นแห่งจักขายตนะ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกายตนะ หรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ได้แก่รูปอันเกิดแก่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน นี้เรียกว่ารูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

คำว่า สฬายตนะมีนามรูปเป็นเหตุ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัยนั้น นามรูป เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่านาม

รูป เป็นไฉน

มหาภูตรูป ๔ และมโนวิญญาณธาตุอาศัยรูปใดเป็นไป นี้เรียกว่ารูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูป

สฬายตนะมีนามรูปเป็นเหตุ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จักขายตนะ ฯลฯ มนายตนะ นี้เรียกว่า สฬายตนะมีนามรูปเป็นเหตุเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะมีสฬายตนะเป็นเหตุ เกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใด นี้เรียกว่าผัสสะมีสฬายตนะเป็นเหตุ เกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

เหตุจตุกกะ จบ

สัมปยุตตจตุกกะ

[๓๑๙] ในสมัยนั้น สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ อันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาอันสัมปยุตด้วยผัสสะ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัยตัณหาอันสัมปยุตด้วยเวทนา เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานอันสัมปยุตด้วยตัณหา เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพ เกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติ เกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะ เกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๒๐] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะอันใด นี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

อายตนะที่ ๖ อันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าอายตนะที่ ๖ อันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย

ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใดนี้เรียกว่า ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

เวทนาอันสัมปยุตด้วยผัสสะ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสอันใด นี้เรียกว่า เวทนาอันสัมปยุตด้วยผัสสะ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ตัณหาอันสัมปยุตด้วยเวทนา เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต อันใดนี้เรียกว่า ตัณหาอันสัมปยุตด้วยเวทนา เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อุปาทานอันสัมปยุตด้วยตัณหา เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศการถือเอาโดยวิปลาส อันใด นี้เรียกว่า อุปาทานอันสัมปยุตด้วยตัณหา เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๒๑] ในสมัยนั้น สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ผัสสะอันสัมปยุตด้วยนามเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เวทนาอันสัมปยุตด้วยผัสสะ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัยตัณหาอันสัมปยุตด้วยเวทนา เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานอันสัมปยุตด้วยตัณหา เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๒๒] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือ โมหะอันใด นี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

คำว่า ผัสสะอันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามเป็นปัจจัยนั้น นามเป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นผัสสะนี้เรียกว่า นาม

ผัสสะอันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใดนี้เรียกว่า ผัสสะอันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๒๓] ในสมัยนั้น สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปและนามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ อันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอายตนะที่ ๖เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาอันสัมปยุตด้วยผัสสะ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาอันสัมปยุตด้วยเวทนา เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานอันสัมปยุตด้วยตัณหา เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพ เกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัยชาติ เกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะ เกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๒๔] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือ โมหะอันใด นี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูป และนามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยเป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

ความเกิดขึ้นแห่งจักขายตนะ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกายตนะ หรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ ได้แก่รูปอันเกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูปและนามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

คำว่า อายตนะที่ ๖ อันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัยนั้น นามรูปเป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูป

อายตนะที่ ๖ อันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าอายตนะที่ ๖ อันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใดนี้เรียกว่า ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๒๕] ในสมัยนั้น สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปและนามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย สฬายตนะอันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะอันสัมปยุตด้วยสฬายตนะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เวทนาอันสัมปยุตด้วยผัสสะ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาอันสัมปยุตด้วยเวทนา เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานอันสัมปยุตด้วยตัณหา เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพ เกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติ เกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะ เกิดเพราะชาติเป็นปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๒๖] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือ โมหะอันใด นี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชาเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารอันสัมปยุตด้วยอวิชชา เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

วิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขาร เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามรูปและนามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยเป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

ความเกิดขึ้นแห่งจักขายตนะ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกายตนะ หรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ ได้แก่รูปอันเกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐานนี่เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี่เรียกว่า นามรูปและนามอันสัมปยุตด้วยวิญญาณ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

คำว่า สฬายตนะอันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัยนั้นนามรูป เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

มหาภูตรูป ๔ และมโนวิญญาณธาตุอาศัยรูปใดเป็นไป นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี่เรียกว่า นามรูป

สฬายตนะอันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จักขายตนะ ฯลฯ มนายตนะ นี้เรียกว่า สฬายตนะอันสัมปยุตด้วยนาม เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

ผัสสะอันสัมปยุตด้วยสฬายตนะ เกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใดนี้เรียกว่า ผัสสะอันสัมปยุตด้วยสฬายตนะ เกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

สัมปยุตตจตุกกะ จบ

อัญญมัญญจตุกกะ

[๓๒๗] ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดแม้เพราะนามเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนาม

เป็นปัจจัย นามเกิดแม้เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดแม้ผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดแม้เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนาเกิดแม้เพราะตัณหาเป็นปัจจัยอุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดแม้เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๒๘] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือ โมหะอันใด นี้เรียกว่าอวิชชา

[๓๒๙] สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่าสังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือ โมหะอันใด นี้เรียกว่าอวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย

[๓๓๐] วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่าสังขารเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

[๓๓๑] นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดแม้เพราะนามเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดแม้เพราะนามเป็นปัจจัย

[๓๓๒] อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย

นามเกิดแม้เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นามเกิดแม้เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

[๓๓๓] ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใด นี้เรียกว่าผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

อายตนะที่ ๖ เกิดแม้ผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าอายตนะที่ ๖ เกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย

[๓๓๔] เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแก่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสอันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดแม้เพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใด นี้เรียกว่าผัสสะเกิดแม้เพราะเวทนาเป็นปัจจัย

[๓๓๕] ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต อันใดนี้เรียกว่า ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

เวทนาเกิดแม้เพราะตัณหาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแก่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสอันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดแม้เพราะตัณหาเป็นปัจจัย

[๓๓๖] อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศความถือเอาโดยวิปลาส อันใด นี้เรียกว่า อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ตัณหาเกิดแม้เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต อันใดนี้เรียกว่า ตัณหาเกิดแม้เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

[๓๓๗] ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอุปาทานนี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

[๓๓๘] ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความเกิด ความเกิดพร้อม ความบังเกิด ความบังเกิดจำเพาะ ความปรากฏ แห่งธรรมเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่า ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

[๓๓๙] ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ชรา ๑ มรณะ ๑

ในชราและมรณะนั้น ชรา เป็นไฉน

ความคร่ำคร่า ภาวะที่คร่ำคร่า ความเสื่อมสิ้นอายุ แห่งธรรมเหล่านั้นอันใด นี้เรียกว่า ชรา

มรณะ เป็นไฉน

ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตก ความทำลาย ความไม่เที่ยงความหายไปแห่งธรรมเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่า มรณะ

ชราและมรณะดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า ชรามรณะ เกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

[๓๔๐] คำว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้นั้น ได้แก่ความไปร่วม ความมาร่วม ความประชุม ความปรากฏ แห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๔๑] ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย อวิชชา เกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดแม้เพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย นามเกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดแม้เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนาเกิดแม้เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดแม้เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย

ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๔๒] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดแม้เพราะนามเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดแม้เพราะนามเป็นปัจจัย

คำว่า ผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัยนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นผัสสะ นี้เรียกว่า นาม

ผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใด นี้เรียกว่า ผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย

นามเกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ นี้เรียกว่า นามเกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๔๓] ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดแม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย นามรูปเกิดแม้เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖เกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดแม้เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนาเกิดแม้เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานเกิดแม้เพราะตัณหาเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดแม้เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัยชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลอย่างนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๔๔] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

ความเกิดขึ้นแห่งจักขายตนะ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกายายตนะ หรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ ได้แก่รูปอันเกิดแก่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐานนี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

คำว่า วิญญาณเกิดแม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัยนั้น นามรูป เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูป

วิญญาณเกิดแม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดแม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัย

คำว่า อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัยนั้น นามรูป เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูป

อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดแม้เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

ความเกิดขึ้นแห่งจักขายตนะ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกายายตนะ หรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ ได้แก่รูปอันเกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูปเกิดแม้เพราะอายตนะที่ ๖เป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใด นี้เรียกว่า ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

อายตนะที่ ๖ เกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าอายตนะที่ ๖ เกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๔๕] ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดแม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย นามรูปเกิดแม้เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย สฬายตนะเกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดแม้เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนาเกิดแม้เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดแม้เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัยชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๔๖] ในปัจจยาการเหล่านี้ อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือ โมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือ โมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชาเกิดแม้เพราะสังขารเป็นปัจจัย

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

ความเกิดขึ้นแห่งจักขายตนะ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกายายตนะ หรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ได้แก่รูปอันเกิดแต่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

คำว่า วิญญาณเกิดแม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัยนั้น นามรูป เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูป

วิญญาณเกิดแม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดแม้เพราะนามรูปเป็นปัจจัย

คำว่า สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัยนั้น นามรูป เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

มหาภูตรูป ๔ และมโนวิญญาณธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูป

สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปปัจจัย เป็นไฉน

จักขายตนะ ฯลฯ มนายตนะ นี้เรียกว่า สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย

นามรูปเกิดแม้เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

นาม ๑ รูป ๑

ในนามและรูปนั้น นาม เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นาม

รูป เป็นไฉน

ความเกิดขึ้นแห่งจักขายตนะ ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกายายตนะ หรือรูปแม้อื่นใดมีอยู่ได้แก่รูปอันเกิดแก่จิต มีจิตเป็นเหตุ มีจิตเป็นสมุฏฐาน นี้เรียกว่า รูป

นามและรูปดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า นามรูปเกิดแม้เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใด นี้เรียกว่า ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย

สฬายตนะเกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จักขายตนะ ฯลฯ มนายตนะ นี้เรียกว่า สฬายตนะเกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อัญญมัญญจตุกกะ จบ

อกุศลจิตดวงที่ ๒-๓-๔

[๓๔๗] ธรรมเป็นอกุศล เป็นไฉน

อกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยทิฏฐิ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากทิฏฐิ ... เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากทิฏฐิ ... เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๔๘] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชา

สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ฯลฯ

อธิโมกข์เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกข์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฯลฯ

อกุศลจิตดวงที่ ๕

[๓๔๙] ธรรมเป็นอกุศล เป็นไฉน

อกุศลจิต สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยทิฏฐิ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๕๐] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชา ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฯลฯ

อกุศลจิตดวงที่ ๖-๗-๘

[๓๕๑] ธรรมเป็นอกุศล เป็นไฉน

อกุศลจิต สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยทิฏฐิ มีรูปเป็นอารมณ์ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯสหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากทิฏฐิ ... เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากทิฏฐิ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖

เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัยอธิโมกข์เกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฯลฯ

อกุศลจิตดวงที่ ๙-๑๐

[๓๕๒] ธรรมเป็นอกุศล เป็นไฉน

อกุศลจิต สหรคตด้วยโทมนัส สัมปยุตด้วยปฏิฆะ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโทมนัสสัมปยุตด้วยปฏิฆะ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปฏิฆะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัยอธิโมกข์เกิดเพราะปฏิฆะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๕๓] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชา ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ปฏิฆะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิตอาฆาต จิตอาฆาตตอบ ฯลฯ ความดุร้าย ความปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า ปฏิฆะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อธิโมกข์เกิดเพราะปฏิฆะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใดนี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะปฏิฆะเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกข์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฯลฯ

อกุศลจิตดวงที่ ๑๑

[๓๕๔] ธรรมเป็นอกุศล เป็นไฉน

อกุศลจิต สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยวิจิกิจฉา มีรูปเป็นอารมณ์ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย วิจิกิจฉาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๕๕] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อวิชชา ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใดนี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

วิจิกิจฉาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การเคลือบแคลง กิริยาที่เคลือบแคลง ความเคลือบแคลง ความคิดเห็นไปต่างๆ นานา ความตัดสินอารมณ์ไม่ได้ ความเห็นสองแง่ ความเห็นเหมือนทางสองแพร่ง ความสงสัย ความไม่สามารถจะถือเอาโดยส่วนเดียวได้ความคิดส่ายไป ความคิดพร่าไป ความไม่สามารถจะหยั่งลงถือเอาเป็นยุติได้ความกระด้างแห่งจิต ความลังเลใจ อันใด นี้เรียกว่า วิจิกิจฉาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นวิจิกิจฉา นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะวิจิกิจฉาเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฯลฯ

อกุศลจิตดวงที่ ๑๒

[๓๕๖] ธรรมเป็นอกุศล เป็นไฉน

อกุศลจิต สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยอุทธัจจะ มีรูปเป็นอารมณ์ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อุทธัจจะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะอุทธัจจะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๕๗] ในปัจจยาการเหล่านั้น อวิชชา เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือ โมหะอันใด นี้เรียกว่า อวิชชา ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

อุทธัจจะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความวุ่นวายใจ ความพล่านแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า อุทธัจจะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อธิโมกข์เกิดเพราะอุทธัจจะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใดนี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะอุทธัจจะเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกข์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฯลฯ

อกุศลนิเทส จบ

กุศลนิเทส

กามาวจรกุศลจิต ๘

กามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑

[๓๕๘] ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ หรือมีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัยภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๕๙] ในปัจจยาการเหล่านั้น กุศลมูล เป็นไฉน

อโลภะ อโทสะ อโมหะ

ในกุศลมูลนั้น โลภะ เป็นไฉน

การไม่โลภ กิริยาที่จะไม่โลภ ความไม่โลภ ความไม่กำหนัดนัก กิริยาที่ไม่กำหนัดนัก ความไม่กำหนัดนัก ความไม่เพ่งเล็งที่เอาทรัพย์สมบัติของผู้อื่นกุศลมูลคืออโลภะ อันใด นี้เรียกว่า อโลภะ

อโทสะ เป็นไฉน

การไม่คิดประทุษร้าย กิริยาที่ไม่คิดประทุษร้าย ความไม่คิดประทุษร้ายความไม่คิดพยาบาท ความไม่คิดเบียดเบียน กุศลมูลคืออโทสะ อันใด นี้เรียกว่า อโทสะ

อโมหะ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด นี้เรียกว่า อโมหะ

สภาวธรรมเหล่านี้เรียกว่า กุศลมูล

สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ กิริยาที่ปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง อันใด นี้เรียกว่า ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใดนี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกข์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

กามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๒-๓-๔

[๓๖๐] ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิด

เพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๖๑] ในปัจจยาการเหล่านั้น กุศลมูล เป็นไฉน

อโลภะ อโทสะ

ในกุศลมูลนั้น อโลภะ เป็นไฉน

การไม่โลภ กิริยาที่ไม่โลภ ความไม่โลภ การไม่กำหนัดนัก กิริยาที่ไม่กำหนัดนัก ความไม่กำหนัดนัก ความไม่เพ่งเล็งที่จะเอาทรัพย์สมบัติของผู้อื่นกุศลมูลคืออโลภะ อันใด นี้เรียกว่าอโลภะ

อโทสะ เป็นไฉน

การไม่คิดประทุษร้าย กิริยาที่ไม่คิดประทุษร้าย ความไม่ประทุษร้ายความไม่คิดพยาบาท ความไม่คิดเบียดเบียน กุศลมูลคืออโทสะ อันใด นี้เรียกว่าอโทสะ

สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่ากุศลมูล

สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

กามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๕-๖

[๓๖๒] ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๖๓] ในปัจจยาการเหล่านั้น กุศลมูล เป็นไฉน

อโลภะ อโทสะ อโมหะ ฯลฯ สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า กุศลมูล

สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่าเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

กามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๗-๘

[๓๖๔] ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๖๕] ในปัจจยาการเหล่านั้น กุศลมูล เป็นไฉน

อโลภะ อโทสะ ฯลฯ สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า กุศลมูล

สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

รูปาวจรกุศลจิต

[๓๖๖] ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์อยู่ ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัยอธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๖๗] ในปัจจยาการเหล่านั้น กุศลมูล เป็นไฉน

อโลภะ อโทสะ อโมหะ ฯลฯ

สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า กุศลมูล

สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิด เพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อรูปาวจรกุศลจิต

[๓๖๘] ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงอรูปภพ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌาน อันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใดในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๖๙] ในปัจจยาการเหล่านั้น กุศลมูล เป็นไฉน

อโลภะ อโทสะ อโมหะ ฯลฯ สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า กุศลมูล

สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

โลกุตตรกุศลจิต

[๓๗๐] ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาอยู่ ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๗๑] ในปัจจยาการเหล่านั้น กุศลมูล เป็นไฉน

อโลภะ อโทสะ อโมหะ ฯลฯ

ในกุศลมูลเหล่านั้น อโมหะ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิธัมมวิจยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่าอโมหะ สภาวธรรมเหล่านี้เรียกว่า กุศลมูล

สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสอันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ประสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ กิริยาที่ปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง อันใด นี้เรียกว่าปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกข์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ฯลฯ

คำว่า ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้นั้น ได้แก่ความไปร่วม ความมาร่วม ความประชุม ความปรากฏแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ฉะนี้แล

กุศลนิเทส จบ

อัพยากตนิเทส

อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘

อเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๑

[๓๗๒] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

จักขุวิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๗๓] ในปัจจยาการเหล่านั้น สังขาร เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่าสังขาร

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ จักขุวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ จักขุวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย

ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใด นี้เรียกว่า ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นเวทนา นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะเวทนา เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๗๔] ในสมัยนั้น วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ เกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามมี วิญญาณเป็นเหตุ เกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ มีนามเป็นเหตุ เกิดเพราะนามเป็น ปัจจัย ผัสสะมีอายตนะที่ ๖ เป็นเหตุ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ เกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะ เกิดเพราะชาติเป็นปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๗๕] ในสมัยนั้น วิญญาณอันสัมปยุตด้วยสังขารเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นาม อันสัมปยุตด้วยวิญญาณเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อยตนะที่ ๖ อันสัมปยุตด้วยนามเกิด เพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะอันสัมปยุตด้วยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนา อันสัมปยุตด้วยผัสสะเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะ ภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วย ประการอย่างนี้

[๓๗๖] ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย สังขารเกิดแม้เพราะวิญญาณ เป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดแม้เพราะนามเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย นามเกิดแม้เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖เกิดแม้เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ผัสสะ เกิดแม้เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัยชรา มรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๒-๓-๔-๕

[๓๗๗] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

โสตวิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯ ฆานวิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น ฯลฯ ชิวหาวิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์เกิดขึ้นกายวิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยสุขมีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น เพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้นวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัยชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๗๘] ในปัจจยาการเหล่านั้น สังขาร เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่าสังขาร ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางกาย ความสุขทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่กายสัมผัส อันใดนี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นเวทนา นี้เรียกว่าภพเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๖

[๓๗๙] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนธาตุ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์หรือมีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิด

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัยชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๘๐] ในปัจจยาการเหล่านั้น สังขาร เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่าสังขาร

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่าเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกข์ นี้เรียกว่าภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๗

[๓๘๑] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหรคตด้วยโสมนัส มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นเพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัยอธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็น

ปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๘๒] ในปัจจยาการเหล่านั้น สังขาร เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่าสังขาร

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาที่เสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจ ในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกข์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๘

[๓๘๓] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นเพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้นวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัยผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัยอธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์

เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๘๔] ในปัจจยาการเหล่านั้น สังขาร เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่าสังขาร

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่าเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น นี้เรียกว่าอธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกข์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

กามาวจรวิบากจิต ๘

[๓๘๕] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณมีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้น โดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการ

ชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัยอธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๘๖] ในปัจจยาการเหล่านั้น สังขาร เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขาร

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย ฯลฯ

ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ กิริยาที่ปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง อันใด นี้เรียกว่า ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกข์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

รูปาวจรวิบากจิต

[๓๘๗] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลกรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะมีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌาน อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อรูปาวจรวิบากจิต

[๓๘๘] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงอรูปภพ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌาน อันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใดผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะมีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌาน อันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา อันเป็นวิบากเพราะอรูปาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

โลกกุตตรวิบากจิต

[๓๘๙] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุ

ปฐมฌาน ประกอบด้วย วิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะมีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌาน อันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌาน อันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วย วิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ อยู่ใน สมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิด เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อกุศลวิบากจิต ๗

อกุศลวิบากจิต

ดวงที่ ๑-๒-๓-๔-๕

[๓๙๐] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

จักขุวิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯ โสต วิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯ ฆานวิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯ ชิวหาวิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯ กายวิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยทุกข์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เพราะอกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็น ปัจจัย ภพเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็น ปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๙๑] ในปัจจยาการเหล่านั้น สังขาร เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขาร

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ กายวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความไม่สบายทางกาย ความทุกข์ทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส อันใด นี้เรียกว่าเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นเวทนา นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อกุศลวิบากจิตดวงที่ ๖

[๓๙๒] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนธาตุ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เพราะอกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัยผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๙๓] ในปัจจยาการเหล่านั้น สังขาร เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขาร

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า วิญญาณเกิดเพราะสังขาร
เป็นปัจจัย ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกข์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อกุศลวิบากจิตดวงที่ ๗

[๓๙๔] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นเพราะอกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๓๙๕] ในปัจจยาการเหล่านั้น สังขาร เป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขาร

วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อเหตุกกิริยาจิต ๓

[๓๘๖] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนธาตุ เป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบากสหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุ เป็นกิริยาไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศลและไม่ใช่กรรมวิบาก สหรคตด้วยโสมนัส มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุเป็นกิริยาไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศลและไม่ใช่กรรมวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใดในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

กามาวจรกิริยาจิต ๘

[๓๘๗] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ เป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น ฯลฯสหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิด

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

รูปาวจรกิริยาจิต

[๓๙๘] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

พระขีณาสพ เจริญรูปาวจรฌาน เป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก แต่เป็นทิฏฐธรรมสุขวิหาร สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัยผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อรูปาวจรกิริยาจิต

[๓๙๙] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

พระขีณาสพ เจริญอรูปาวจรฌาน เป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก แต่เป็นทิฏฐธรรมสุขวิหาร เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌานอันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะ

อายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อัพยากตนิเทส จบ

อวิชชามูลกกุศลนิเทส

กามาวจรกุศลจิต ๘

กามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑

[๔๐๐] ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใดในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๔๐๑] ในปัจจยาการเหล่านั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยเป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ฯลฯ

เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสกิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ กิริยาที่ปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง อันใด นี้เรียกว่า ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใด นี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย

ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกข์ นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๔๐๒] ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัยอธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๔๐๓] ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัยภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๔๐๔] ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัยปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

กามาวจรกุศลจิต

ดวงที่ ๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘

[๔๐๕] ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส

วิปปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ ... เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

รูปาวจรกุศลจิต

[๔๐๖] ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อรูปาวจรกุศลจิต

[๔๐๗] ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงอรูปภพ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌาน อันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา

ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

โลกุตตรกุศลจิต

[๔๐๘] ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้นสังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อวิชชามูลกกุศลนิเทส จบ

กุศลมูลกวิบากนิเทศ

อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘

อเหตุกกุศลวิบากจิตดวงที่ ๑

[๔๐๙] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

จักขุวิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิด

เพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๔๑๐] ในปัจจยาการเหล่านั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัยเป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อเหตุกกุศลวิบากจิต

ดวงที่ ๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘

[๔๑๑] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

โสตวิญญาณเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์เกิดขึ้นฯลฯ ฆานวิญญาณเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯ ชิวหาวิญญาณเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯกายวิญญาณเป็นวิบาก สหรคตด้วยสุข มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯมโนธาตุเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหรคตด้วยโสมนัส มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ ใดๆ เกิดขึ้น ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆเกิดขึ้น เพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใดในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัยผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัยอธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

กามาวจรวิบากจิต ๘

[๔๑๒] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุเป็นวิบาก สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ ใดๆ เกิดขึ้น ฯลฯสหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ...เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เพราะกามาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัยชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

รูปาวจรวิบากจิต

[๔๑๓] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกาม สงัดจากธรรมอกุศลแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้นผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วบรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น

สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัยวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วย ประการอย่างนี้

อรูปาวจรวิบากจิต

[๔๑๔] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิปทา เพื่อเข้าถึงอรูปภพ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌาน อันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใดผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌานอันเป็นวิบาก อันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา เพราะอรูปาวจรกุศลธรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อนมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

โลกุตตรวิบากจิต

[๔๑๕] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้ง

หลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

โยคาวจรบุคคล สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน อันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌาน อันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วย วิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขาร เป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ปสาทะเกิดเพราะเวทนา เป็นปัจจัยอธิโมกข์เกิดเพราะปสาทะเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิด เพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่านี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

กุศลมูลกวิบากนิเทส จบ

อกุศลมูลกวิบากนิเทส

อกุศลวิบากจิต ๗

อกุศลวิบากจิตดวงที่ ๑

[๔๑๖] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

จักขุวิญญาณ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้น เพราะอกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยนามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนาม เป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ภพเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิด ขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๔๑๗] ในปัจจยาการเหล่านั้น สังขารเกิดเพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัยเป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอกุศลมูล เป็นปัจจัย ฯลฯ

ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อกุศลวิบากจิตดวงที่ ๒-๓-๔-๕-๖

[๔๑๘] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

โสตวิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯ ฆานวิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯ ชิวหาวิญญาณ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯ กายวิญญาณเป็นวิบาก สหรคต ด้วยทุกข์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯ มโนธาตุ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูป เป็นอารมณ์ ฯลฯมีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นเพราะอกุศลกรรม อัน

ได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัยภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อกุศลวิบากจิตดวงที่ ๗

[๔๑๙] ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เพราะอกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ในสมัยนั้น สังขารเกิดเพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัยอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยเวทนาเกิดเพราะนามเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัยความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

[๔๒๐] ในปัจจยาการเหล่านั้น สังขารเกิดเพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัยเป็นไฉน

การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน อันใด นี้เรียกว่า สังขารเกิดเพราะอกุศลมูลเป็นปัจจัย

[๔๒๑] วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าวิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัย

[๔๒๒] นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ นี้เรียกว่า นามเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย

[๔๒๓] อายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าอายตนะที่ ๖ เกิดเพราะนามเป็นปัจจัย

[๔๒๔] ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย เป็นไฉน

การกระทบ กิริยาที่กระทบ กิริยาที่ถูกต้อง ความถูกต้อง อันใดนี้เรียกว่า ผัสสะเกิดเพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัย

[๔๒๕] เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย

[๔๒๖] อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เป็นไฉน

การตัดสินใจ กิริยาที่ตัดสินใจ ความตัดสินใจในอารมณ์นั้น อันใดนี้เรียกว่า อธิโมกข์เกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

[๔๒๗] ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย เป็นไฉน

เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เว้นอธิโมกข์นี้เรียกว่า ภพเกิดเพราะอธิโมกข์เป็นปัจจัย

[๔๒๘] ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ความเกิด ความเกิดพร้อม ความบังเกิด ความบังเกิดจำเพาะ ความปรากฏ แห่งธรรมเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่า ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย

[๔๒๙] ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย เป็นไฉน

ชรา ๑ มรณะ ๑

ในชราและมรณะนั้น ชรา เป็นไฉน

ความคร่ำคร่า ภาวะที่คร่ำคร่า ความเสื่อมสิ้นอายุ แห่งธรรมเหล่านั้นอันใด นี้เรียกว่า ชรา

มรณะ เป็นไฉน

ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตก ความทำลาย ความไม่เที่ยงความหายไป แห่งธรรมเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่า มรณะ

ชราและมรณะดังกล่าวมานี้ นี้เรียกว่า ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย

[๔๓๐] คำว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ นั้น ได้แก่ ความไปร่วม ความมาร่วม ความประชุม ความปรากฏแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการอย่างนี้

อกุศลมูลกวิปากนิเทส จบ

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัจจยาการวิภังค์ จบบริบูรณ์

---

๗. สติปัฏฐานวิภังค์

สุตตันตภาชนีย์

[๔๓๑] สติปัฏฐาน ๔ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ พิจารณาเห็นกายในกายภายในเนืองๆ อยู่พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกเนืองๆ อยู่ พิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในและภายนอกเนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในเนืองๆ อยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายนอกเนืองๆ อยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งภายในและภายนอกเนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตภายในเนืองๆ อยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกเนืองๆ อยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในและภายนอกเนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา และโทมนัสเสียได้ในโลก

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายในเนืองๆ อยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายนอกเนืองๆ อยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในและภายนอกเนืองๆอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

กายานุปัสสนานิเทส

[เห็นกายในกายภายใน]

[๔๓๒] ก็ภิกษุ พิจารณาเห็นกายในกายภายในเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุ ในศาสนานี้ พิจารณาเห็นกายภายใน แต่พื้นเท้าขึ้นไปในเบื้องบนแต่ปลายผมลงมาในเบื้องต่ำ มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่า ในกายนี้ มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูกเยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูกไขข้อ มูตร

ภิกษุนั้น ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้น ภิกษุนั้น ครั้นเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้นแล้ว ย่อมน้อมจิตเข้าไปในกายภายนอก

[เห็นกายในกายภายนอก]

[๔๓๓] ก็ภิกษุ พิจารณาเห็นกายในกายภายนอกเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ พิจารณาเห็นกายภายนอก แต่พื้นเท้าขึ้นไปในเบื้องบนแต่ปลายผมลงมาในเบื้องต่ำ มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่า ในกายของเขาผู้นั้น มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูกเยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร

ภิกษุนั้น ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้น ภิกษุนั้น ครั้นเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้นแล้ว ย่อมน้อมจิตเข้าไปในกายทั้งภายในและภายนอก

[เห็นกายในกายทั้งภายในและภายนอก]

[๔๓๔] ก็ภิกษุ พิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในและภายนอกเนืองๆอยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ พิจารณาเห็นกายทั้งภายในและภายนอก แต่พื้นเท้าขึ้นไปในเบื้องบนแต่ปลายผมลงมาในเบื้องต่ำ มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่า ในกายนี้ มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อเอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไส้ใหญ่ ไส้น้อยอาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมันน้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร

ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกายทั้งภายในและภายนอกเนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

[๔๓๕] ในบทเหล่านั้น บทว่า พิจารณาเห็นเนืองๆ มีนิเทสว่า การพิจารณาเห็นเนืองๆ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด นี้เรียกว่า การพิจารณาเห็นเนืองๆ ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดีประกอบแล้ว ด้วยการพิจารณาเห็นเนืองๆ นี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า พิจารณาเห็นเนืองๆ

[๔๓๖] บทว่า อยู่ มีนิเทสว่า สืบเนื่องกันอยู่ ประพฤติเป็นไปอยู่รักษาอยู่ เป็นไปอยู่ให้เป็นไปอยู่ เที่ยวไปอยู่ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่าอยู่

[๔๓๗] บทว่า มีความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่าความเพียร ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้ว ด้วยความเพียรนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีความเพียร

[๔๓๘] บทว่า มีสัมปชัญญะ มีนิเทสว่า สัมปชัญญะ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด นี้เรียกว่าสัมปชัญญะ ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดีเข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้วเข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยสัมปชัญญะนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีสัมปชัญญะ

[๔๓๙] บทว่า มีสติ มีนิเทสว่า สติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ นี้เรียกว่า สติ ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้วเข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยสตินี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีสติ

[๔๔๐] บทว่า กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก มีนิเทสว่าโลก เป็นไฉน

กายนั้นเอง ชื่อว่าโลก แม้อุปาทานขันธ์ ๕ ก็ชื่อว่า โลก นี้เรียกว่าโลก

อภิชฌา เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต อันใดนี้เรียกว่าอภิชฌา

โทมนัส เป็นไฉน

ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบาย เป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่าโทมนัส

อภิชฌาและโทมนัสดังกล่าวมานี้ ถูกกำจัด ถูกกำจัดราบคาบ สงบ ระงับเข้าไประงับดับไป ดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้งถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้วในโลกนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

กายานุปัสสนานิเทส จบ

เวทนานุปัสสนานิเทส

[เห็นเวทนาในเวทนาภายใน]

[๔๔๑] ก็ภิกษุ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนา เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนา เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนา เมื่อเสวยสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนามีอามิส หรือเมื่อเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส เมื่อเสวยทุกขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนามีอามิสหรือเมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิสหรือเมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส

ภิกษุนั้น ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้น ภิกษุนั้นครั้นเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้นแล้ว ย่อมน้อมจิตเข้าไปในเวทนาภายนอก

[เห็นเวทนาในเวทนาภายนอก]

[๔๔๒] ก็ภิกษุ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายนอกเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ รู้ชัดบุคคลอื่นผู้กำลังเสวยสุขเวทนาว่า เขาผู้นั้นกำลังเสวยสุขเวทนา รู้ชัดบุคคลอื่นผู้กำลังเสวยทุกขเวทนาว่า เขาผู้นั้นกำลังเสวยทุกขเวทนา รู้ชัดบุคคลอื่นผู้กำลังเสวยอทุกขมสุขเวทนาว่า เขาผู้นั้นกำลังเสวยอทุกขมสุขเวทนา รู้ชัดบุคคลอื่นผู้กำลังเสวยสุขเวทนามีอามิสว่า เขาผู้นั้นกำลังเสวยสุขเวทนามีอามิส หรือรู้ชัดบุคคลอื่นผู้กำลังเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิสว่า เขาผู้นั้นกำลังเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส รู้ชัดบุคคลอื่นผู้กำลังเสวยทุกขเวทนามีอามิสว่า เขาผู้นั้นกำลังเสวยทุกขเวทนามีอามิส หรือรู้ชัดบุคคลอื่นผู้กำลังเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิสว่า เขาผู้นั้นกำลังเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส รู้ชัดบุคคลอื่นผู้กำลังเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิสว่า เขาผู้นั้นกำลังเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส หรือรู้ชัดบุคคลอื่นผู้กำลังเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิสว่า เขาผู้นั้นกำลังเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส

ภิกษุนั้น ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้นภิกษุนั้น ครั้นเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้นแล้ว ย่อมน้อมจิตเข้าไปในเวทนาทั้งภายในและภายนอก

[เห็นเวทนาในเวทนาทั้งภายในและภายนอก]

[๔๔๓] ก็ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งภายในและภายนอกเนืองๆอยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ รู้ชัดสุขเวทนาว่า เป็นสุขเวทนา รู้ชัดทุกขเวทนาว่าเป็นทุกขเวทนา รู้ชัดอทุกขมสุขเวทนาว่า เป็นอทุกขมสุขเวทนา รู้ชัดสุขเวทนามีอามิสว่า เป็นสุขเวทนานีอามิส รู้ชัดสุขเวทนาไม่มีอามิสว่า เป็นสุขเวทนาไม่มีอามิส รู้ชัดทุกขเวทนามีอามิสว่า เป็นทุกขเวทนามีอามิส รู้ชัดทุกขเวทนาไม่มีอามิสว่า เป็นทุกขเวทนาไม่มีอามิส รู้ชัดอทุกขมสุขเวทนามีอามิสว่า เป็นอทุกขมสุขเวทนามีอามิส รู้ชัดอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิสว่า เป็นอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส

ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุ ชื่อว่าพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งภายในและภายนอกเนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

[๔๔๔] ในบทเหล่านั้น บทว่า พิจารณาเห็นเนืองๆ มีนิเทสว่า การพิจารณาเห็นเนืองๆ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า พิจารณาเห็นเนืองๆ

บทว่า อยู่ มีนิเทสว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่าอยู่

บทว่า มีความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่ามีความเพียร

บทว่า มีสัมปชัญญะ มีนิเทสว่า สัมปชัญญะ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่ามีสัมปชัญญะ

บทว่า มีสติ มีนิเทสว่า สติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีสติ

บทว่า กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก มีนิเทสว่า โลก เป็นไฉน

เวทนานั้นเอง ชื่อว่าโลก แม้อุปาทานขันธ์ ๕ ก็ชื่อว่า โลก นี้เรียกว่าโลก

อภิชฌา เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต อันใดนี้เรียกว่า อภิชฌา

โทมนัส เป็นไฉน

ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่าโทมนัส

อภิชฌาและโทมนัสดังกล่าวมานี้ ถูกกำจัด ถูกกำจัดราบคาบ สงบระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้ว ในโลกนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

เวทนานุปัสสนานิเทส จบ

จิตตานุปัสสนานิเทส

[เห็นจิตในจิตภายใน]

[๔๔๕] ก็ภิกษุ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายในเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เมื่อจิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเรามีราคะ หรือเมื่อจิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเราปราศจากราคะ

เมื่อจิตมีโทสะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเรามีโทสะ หรือเมื่อจิตปราศจากโทสะก็รู้ชัดว่า จิตของเราปราศจากโทสะ

เมื่อจิตมีโมหะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเรามีโมหะ หรือเมื่อจิตปราศจากโมหะก็รู้ชัดว่า จิตของเราปราศจากโมหะ

เมื่อจิตหดหู่ ก็รู้ชัดว่า จิตของเราหดหู่ หรือเมื่อจิตฟุ้งซ่านก็รู้ชัดว่า จิตของเราฟุ้งซ่าน

เมื่อจิตเป็นมหัคคตะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเราเป็นมหัคคตะ หรือเมื่อจิตไมเป็นมหัคคตะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเราไม่เป็นมหัคคตะ

เมื่อจิตเป็นสอุตตระ ก็รู้ชัดว่า จิตของเราเป็นสอุตตระ หรือเมื่อจิตเป็นอนุตตระ ก็รู้ชัดว่า จิตของเราเป็นอนุตตระ

เมื่อจิตตั้งมั่น ก็รู้ชัดว่า จิตของเราตั้งมั่น หรือเมื่อจิตไม่ตั้งมั่น ก็รู้ชัดว่าจิตของเราไม่ตั้งมั่น

เมื่อจิตหลุดพ้น ก็รู้ชัดว่า จิตของเราหลุดพ้น หรือเมื่อจิตยังไม่หลุดพ้นก็รู้ชัดว่า จิตของเรายังไม่หลุดพ้น

ภิกษุนั้น ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้น ภิกษุนั้น ครั้นเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้นแล้ว ย่อมน้อมจิตเข้าไปในจิตภายนอก

[เห็นจิตในจิตภายนอก]

[๔๔๖] ก็ภิกษุ พิจารณาเห็นจิตในจิตภายนอกเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เมื่อจิตของเขาผู้นั้นมีราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นมีราคะ หรือเมื่อจิตของเขาผู้นั้นปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นปราศจากราคะ

เมื่อจิตของเขาผู้นั้นมีโทสะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นมีโทสะ หรือเมื่อจิตของเขาผู้นั้นปราศจากโทสะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นปราศจากโทสะ

เมื่อจิตของเขาผู้นั้นมีโมหะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นมีโมหะ หรือเมื่อจิตของเขาผู้นั้นปราศจากโมหะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นปราศจากโมหะ

เมื่อจิตของเขาผู้นั้นหดหู่ ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นหดหู่ หรือเมื่อจิตของเขาผู้นั้นฟุ้งซ่าน ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นฟุ้งซ่าน

เมื่อจิตของเขาผู้นั้นเป็นมหัคคตะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นเป็นมหัคคตะหรือเมื่อจิตของเขาผู้นั้นไม่เป็นมหัคคตะ ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นไม่เป็นมหัคคตะ

เมื่อจิตของเขาผู้นั้นเป็นสอุตตระ ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นเป็นสอุตตระหรือเมื่อจิตของเขาผู้นั้นเป็นอนุตตระ ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นเป็นอนุตตระ

เมื่อจิตของเขาผู้นั้นตั้งมั่น ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นตั้งมั่น หรือเมื่อจิตของเขาผู้นั้นไม่ตั้งมั่น ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นไม่ตั้งมั่น

เมื่อจิตของเขาผู้นั้นหลุดพ้น ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นหลุดพ้น หรือเมื่อจิตของเขาผู้นั้นยังไม่หลุดพ้น ก็รู้ชัดว่า จิตของเขาผู้นั้นยังไม่หลุดพ้น

ภิกษุนั้น ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้น ภิกษุนั้น ครั้นเสพเจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้นแล้ว ย่อมน้อมจิตเข้าไปในจิตทั้งภายในและภายนอก

[เห็นจิตในจิตทั้งภายในและภายนอก]

[๔๔๗] ก็ภิกษุ พิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในและภายนอกเนืองๆ อยู่เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เมื่อจิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะ เมื่อจิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากราคะ

เมื่อจิตมีโทสะ ก็รู้ชัดว่า จิตมีโทสะ เมื่อจิตปราศจากโทสะ ก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากโทสะ

เมื่อจิตมีโมหะ ก็รู้ชัดว่า จิตมีโมหะ เมื่อจิตปราศจากโมหะ ก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากโมหะ

เมื่อจิตหดหู่ ก็รู้ชัดว่า จิตหดหู่ เมื่อจิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ชัดว่า จิตฟุ้งซ่าน

เมื่อจิตเป็นมหัคคตะ ก็รู้ชัดว่า จิตเป็นมหัคคตะ เมื่อจิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่าจิตไม่เป็นมหัคคตะ

เมื่อจิตเป็นสอุตตระ ก็รู้ชัดว่า จิตเป็นสอุตตระ เมื่อจิตเป็นอนุตตระ ก็รู้ชัดว่าจิตเป็นอนุตตระ

เมื่อจิตตั้งมั่น ก็รู้ชัดว่า จิตตั้งมั่น เมื่อจิตไม่ตั้งมั่น ก็รู้ชัดว่า จิตไม่ตั้งมั่น

เมื่อจิตหลุดพ้น ก็รู้ชัดว่า จิตหลุดพ้น เมื่อจิตยังไม่หลุดพ้น ก็รู้ชัดว่าจิตยังไม่หลุดพ้น

ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุ ชื่อว่าพิจารณาเห็นจิตในจิตทั้งภายในและภายนอกเนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

[๔๔๘] ในบทเหล่านั้น บทว่า พิจารณาเห็นเนืองๆ มีนิเทสว่า การพิจารณาเห็นเนืองๆ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า พิจารณาเห็นเนืองๆ

บทว่า อยู่ มีนิเทสว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

บทว่า มีความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีความเพียร

บทว่า มีสัมปชัญญะ มีนิเทสว่า สัมปชัญญะ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีสัมปชัญญะ

บทว่า มีสติ มีนิเทสว่า สติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีสติ

บทว่า กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก มีนิเทสว่า โลก เป็นไฉน

จิตนั้นเอง ชื่อว่าโลก แม้อุปาทานขันธ์ ๕ ก็ชื่อว่าโลก นี้เรียกว่า โลกอภิชฌาเป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต อันใดนี้เรียกว่า อภิชฌา

โทมนัส เป็นไฉน

ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า โทมนัส

อภิชฌาและโทมนัสดังกล่าวมานี้ ถูกกำจัด ถูกกำจัดราบคาบ สงบ ระงับเข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้ว ในโลกนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

จิตตานุปัสสนานิเทส จบ

ธัมมานุปัสสนานิเทส

[เห็นธรรมในธรรมภายใน]

[๔๔๙] ก็ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายในเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

[นีวรณปัพพะ]

ภิกษุในศาสนานี้ เมื่อกามฉันทะภายในจิตมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะภายในจิตของเรามีอยู่ หรือเมื่อกามฉันทะภายในจิตไม่มี ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะภายในจิตของเราไม่มี อนึ่ง กามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้น จะเกิดขึ้นด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่ง การละกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วจะมีได้ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่ง กามฉันทะที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย

เมื่อพยาบาทภายในจิตมีอยู่ ฯลฯ เมื่อถีนมิทธะภายในจิตมีอยู่ ฯลฯเมื่ออุทธัจจกุกกุจจะภายในจิตมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิจิกิจฉาภายในจิตมีอยู่ ก็รู้ชัดว่าวิจิกิจฉาภายในจิตของเรามีอยู่ หรือเมื่อวิจิกิจฉาภายในจิตไม่มี ก็รู้ชัดว่า วิจิกิจฉาภายในจิตของเราไม่มี อนึ่ง วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดขึ้นจะเกิดขึ้นด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่ง การละวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้วจะมีได้ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วยอนึ่ง วิจิกิจฉาที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย

[โพชฌังคปัพพะ]

เมื่อสติสัมโพชฌงค์ภายในจิตมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์ภายในจิตของเรามีอยู่ หรือเมื่อสติสัมโพชฌงค์ภายในจิตไม่มี ก็รู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์ภายในจิตของเราไม่มี อนึ่ง สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น จะเกิดขึ้นด้วยเหตุใดรู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์แห่งสติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว จะมีได้ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย

เมื่อธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ภายในจิตมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิริยสัมโพชฌงค์ภายในจิตมีอยู่ ฯลฯ เมื่อปีติสัมโพชฌงค์ภายในจิตมีอยู่ ฯลฯ เมื่อปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ภายในจิตมีอยู่ ฯลฯ เมื่อสมาธิสัมโพชฌงค์ภายในจิตมีอยู่ ฯลฯ เมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ภายในจิตมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ภายในจิตของเรามีอยู่ หรือเมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ภายในจิตไม่มี ก็รู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ภายในจิตของเราไม่มี อนึ่ง อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น จะเกิดขึ้นด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์แห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว จะมีได้ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย

ภิกษุนั้น ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้น ภิกษุนั้น ครั้นเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้นแล้ว ย่อมน้อมจิตเข้าไปในธรรมภายนอก

[เห็นธรรมในธรรมภายนอก]

[๔๕๐] ก็ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมภายนอกเนืองๆ อยู่เป็นอย่างไร

[นีวรณปัพพะ]

ภิกษุในศาสนานี้ เมื่อกามฉันทะของเขาผู้นั้นมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะของเขาผู้นั้นมีอยู่ หรือเมื่อกามฉันทะของเขาผู้นั้นไม่มี ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะของเขาผู้นั้นไม่มี อนึ่ง กามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้น จะเกิดขึ้นด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่ง การละกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้วจะมีได้ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่งกามฉันทะที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย เมื่อพยาบาทของเขาผู้นั้นมีอยู่ ฯลฯ เมื่อถีนมิทธะของเขาผู้นั้นมีอยู่ ฯลฯ เมื่ออุทธัจจกุกกุจจะของเขาผู้นั้นมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิจิกิจฉาของเขาผู้นั้นมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า วิจิกิจฉาของเขาผู้นั้นมีอยู่ หรือเมื่อวิจิกิจฉาของเขาผู้นั้นไม่มี อนึ่ง วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดขึ้น จะเกิดขึ้นได้ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วยอนึ่ง การละวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้ว

จะมีได้ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่งวิจิกิจฉาที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย

[โพชฌังคปัพพะ]

เมื่อสติสัมโพชฌงค์ของเขาผู้นั้นมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์ของเขาผู้นั้นมีอยู่ หรือเมื่อสติสัมโพชฌงค์ของเขาผู้นั้นไม่มี ก็รู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์ของเขาผู้นั้นไม่มี อนึ่ง สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น จะเกิดขึ้นด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์แห่งสติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว จะมีได้ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย

เมื่อธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ของเขาผู้นั้นมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิริยสัมโพชฌงค์ของเขาผู้นั้นมีอยู่ ฯลฯ เมื่อปีติสัมโพชฌงค์ของเขาผู้นั้นมีอยู่ ฯลฯ เมื่อปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ของเขาผู้นั้นมีอยู่ ฯลฯ เมื่อสมาธิสัมโพชฌงค์ของเขาผู้นั้นมีอยู่ ฯลฯ เมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเขาผู้นั้นมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเขาผู้นั้นมีอยู่ เมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเขาผู้นั้นไม่มี ก็รู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ของเขาผู้นั้นไม่มี อนึ่ง อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น จะเกิดขึ้นได้ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์แห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว จะมีได้ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย

ภิกษุนั้น ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้น ภิกษุนั้น ครั้นเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดด้วยดี ซึ่งนิมิตนั้นแล้ว ย่อมน้อมจิตเข้าไปในธรรมทั้งภายในและภายนอก

[เห็นธรรมในธรรมทั้งภายในและภายนอก]

[๔๕๑] ก็ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในและภายนอกเนืองๆอยู่ เป็นอย่างไร

[นีวรณปัพพะ]

ภิกษุในศาสนานี้ เมื่อกามฉันทะมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะมีอยู่ หรือเมื่อกามฉันทะไม่มี ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะไม่มี อนึ่ง กามฉันทะที่ยังไม่เกิดขึ้นจะเกิดขึ้นด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่ง การละกามฉันทะที่เกิดขึ้นแล้ว จะมีได้ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่ง กามฉันทะที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไปด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย

เมื่อพยาบาทมีอยู่ ฯลฯ เมื่อถีนมิทธะมีอยู่ ฯลฯ เมื่ออุทธัจจกุกกุจจะมีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิจิกิจฉามีอยู่ ก็รู้ชัดว่า วิจิกิจฉามีอยู่ หรือเมื่อวิจิกิจฉาไม่มีก็รู้ชัดว่า วิจิกิจฉาไม่มี อนึ่ง วิจิกิจฉาที่ยังไม่เกิดขึ้น จะเกิดขึ้นด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่ง การละวิจิกิจฉา ที่เกิดขึ้นแล้ว จะมีได้ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่ง วิจิกิจฉาที่ละได้แล้ว จะไม่เกิดขึ้นต่อไป ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย

[โพชฌังคปัพพะ]

เมื่อสติสัมโพชฌงค์มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์มีอยู่ หรือเมื่อสติสัมโพชฌงค์ไม่มี ก็รู้ชัดว่า สติสัมโพชฌงค์ไม่มี อนึ่ง สติสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น จะเกิดขึ้นด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย อนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์แห่งสติสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว จะมีได้ด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วย

เมื่อธัมมวิจยสัมโพชฌงค์มีอยู่ ฯลฯ เมื่อวิริยสัมโพชฌงค์มีอยู่ ฯลฯเมื่อปีติสัมโพชฌงค์ มีอยู่ ฯลฯ เมื่อปัสสัทธิสัมโพชฌงค์มีอยู่ ฯลฯ เมื่อสมาธิสัมโพชฌงค์มีอยู่ ฯลฯ เมื่ออุเบกขา สัมโพชฌงค์มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่ เมื่ออุเบกขาสัมโพชฌงค์ไม่มี ก็รู้ชัดว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ไม่มีอนึ่ง อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น จะเกิดขึ้นด้วยเหตุใด รู้ชัดเหตุนั้นด้วยอนึ่ง ความเจริญบริบูรณ์แห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว จะมีได้ ด้วยเหตุใดรู้ชัดเหตุนั้นด้วย

ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุ ชื่อว่าพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งภายในและภายนอก เนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

[๔๕๒] ในบทเหล่านั้น บทว่า พิจารณาเห็นเนืองๆ มีนิเทสว่า การพิจารณาเห็น เนืองๆ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด นี้เรียกว่า การพิจารณาเห็นเนืองๆ ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามา ถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้ว ด้วยการพิจารณาเห็นเนืองๆ นี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า พิจารณาเห็นเนืองๆ

[๔๕๓] บทว่า อยู่ มีนิเทสว่า สืบเนื่องกันอยู่ ประพฤติเป็นไปอยู่รักษาอยู่ เป็นไปอยู่ ให้เป็นไปอยู่ เที่ยวไปอยู่ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๔๕๔] บทว่า มีความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่าความเพียร ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้ว ด้วยความเพียรนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีความเพียร

[๔๕๕] บทว่า มีสัมปชัญญะ มีนิเทสว่า สัมปชัญญะ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด นี้เรียกว่า สัมปชัญญะ ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดีเข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยสัมปชัญญะนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีสัมปชัญญะ

[๔๕๖] บทว่า มีสติ มีนิเทสว่า สติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ อันใด นี้เรียกว่า สติ ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้ว ด้วยสตินี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีสติ

[๔๕๗] บทว่า กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก มีนิเทสว่าโลก เป็นไฉน

ธรรมเหล่านั้นเอง ชื่อว่าโลก แม้อุปาทานขันธ์ ๕ ก็ชื่อว่า โลก นี้เรียกว่าโลก

อภิชฌา เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต อันใดนี้เรียกว่า อภิชฌา

โทมนัส เป็นไฉน

ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า โทมนัส

อภิชฌาและโทมนัสดังกล่าวมานี้ ถูกกำจัด ถูกกำจัดราบคาบ สงบ ระงับเข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้วในโลกนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

ธัมมานุปัสสนานิเทส จบ

สุตตันตภาชนีย์ จบ

อภิธรรมภาชนีย์

[๔๕๘] สติปัฏฐาน ๔ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ พิจารณาเห็นกายในกายเนืองๆ อยู่

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนืองๆ อยู่

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตเนืองๆ อยู่

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนืองๆ อยู่

[เห็นกายในกาย]

[๔๕๙] ก็ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วย วิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา พิจารณาเห็นกายในกายเนืองๆอยู่ ในสมัยใด สติ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่ลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่าสติปัฏฐาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสติปัฏฐาน

[เห็นเวทนาในเวทนา]

ก็ภิกษุ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนืองๆอยู่ ในสมัยใด สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่าสติปัฏฐาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสติปัฏฐาน

[เห็นจิตในจิต]

ภิกษุ พิจารณาเห็นจิตในจิตเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา พิจารณาเห็นจิตในจิตเนืองๆ อยู่ในสมัยใด สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนืองในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่าสติปัฏฐาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสติปัฏฐาน

[เห็นธรรมในธรรม]

ก็ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา พิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนืองๆอยู่ในสมัยใด สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า สติปัฏฐาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสติปัฏฐาน

ในธรรมเหล่านั้น สติปัฏฐาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา พิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนืองๆอยู่ ในสมัยใด สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่าสติปัฏฐาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสติปัฏฐาน

[๔๖๐] สติปัฏฐาน ๔ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ พิจารณาเห็นกายในกายเนืองๆ อยู่

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนืองๆ อยู่

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตเนืองๆ อยู่

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนืองๆ อยู่

[๔๖๑] ก็ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยใด สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌาน อันได้ทำไว้แล้ว ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ พิจารณาเห็นกายในกายเนือง ๆ อยู่ในสมัยใด สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า สติปัฏฐาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยสติปัฏฐาน

[เห็นเวทนาในเวทนา]

ก็ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌาน อันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแลประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนืองๆ อยู่ ในสมัยใด สติความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า สติปัฏฐาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสติปัฏฐาน

[เห็นจิตในจิต]

ก็ภิกษุ พิจารณาเห็นจิตในจิตเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌาน อันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแลประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ พิจารณาเห็นจิตในจิตเนืองๆ อยู่ ในสมัยใด สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี่เรียกว่า สติปัฏฐาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสติปัฏฐาน

[เห็นธรรมในธรรม]

ก็ภิกษุ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนืองๆ อยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌาน อันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแลประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนืองๆ อยู่ ในสมัยใด สติความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี่เรียกว่า สติปัฏฐาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสติปัฏฐาน

ในธรรมเหล่านั้น สติปัฏฐาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุ

ปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน อันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌาน อันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญแล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติ และสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาชนิดสุญญตะ พิจารณาเห็นธรรมในธรรม เนืองๆ อยู่ ในสมัยใด สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์ แห่งมรรค นับเนื่องในมรรคในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า สติปัฏฐาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสติปัฏฐาน

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๔๖๒] สติปัฏฐาน ๔ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ พิจารณาเห็นกายในกายเนืองๆ อยู่ มีความเพียรมีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตเนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌา และโทมนัสเสียได้ในโลก

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก

ติกมาติกาปุจฉา ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาสติปัฏฐาน ๔ สติปัฏฐานไหนเป็นกุศล สติปัฏฐานไหนเป็นอกุศลสติปัฏฐาน ไหนเป็นอัพยากฤต ฯลฯ สติปัฏฐานไหนเป็นสรณะ สติปัฏฐานไหนเป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชนา

[๔๖๓] สติปัฏฐาน ๔ เป็นกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี สติปัฏฐาน ๔เป็นสุขเวทนา สัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรม

ก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะสติปัฏฐาน ๔ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มีเป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี สติปัฏ-ฐาน ๔ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นอปจยคามีก็มี เป็นเนวาจยคามินาปจยคามีก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสกขะก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นอัปปมาณะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นอัปปมาณารัมมณะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นปณีตะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นสัมมัตตนิตยะก็มี เป็นอนิตยะก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นมัคคารัมมณะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มีสติปัฏฐาน ๔ เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ สติปัฏฐาน๔ เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นพหิทธารัมมณะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ

ทุกมาติกาวิสัชนา

๑. เหตุโคจฉกวิสัชนา

[๔๖๔] สติปัฏฐาน ๔ เป็นนเหตุ สติปัฏฐาน ๔ เป็นสเหตุกะ สติปัฏฐาน๔ เป็นเหตุสัมปยุต สติปัฏฐาน ๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นแต่สเหตุกนเหตุ สติปัฏฐาน ๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุเหตุสัมปยุต เป็นแต่เหตุสัมปยุตตนเหตุ สติปัฏฐาน ๔ เป็นนเหตุสเหตุกะ

๒. จูฬันตรทุกวิสัชนา

สติปัฏฐาน ๔ เป็นสัปปัจจยะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นสังขตะ สติปัฏฐาน ๔เป็นอนิทัสสนะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นอัปปฏิฆะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นอรูป สติปัฏฐาน๔ เป็นโลกุตตระ สติปัฏฐาน ๔ เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ

๓. อาสวโคจฉกวิสัชนา

สติปัฏฐาน ๔ เป็นโนอาสวะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นอนาสวะ สติปัฏฐาน ๔เป็นอาสววิปปยุต สติปัฏฐาน ๔ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวสาสวะ แม้เป็นสาสวโนอาสวะ สติปัฏฐาน ๔

กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ

๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐. สัญโญชนโคจฉกาทิวิสัชนา

สติปัฏฐาน ๔ เป็นโนสัญโญชนะ ฯลฯ สติปัฏฐาน ๔ เป็นโนคันถะฯลฯ สติปัฏฐาน ๔ เป็นโนโอฆะ ฯลฯ สติปัฏฐาน ๔ เป็นโนโยคะ ฯลฯสติปัฏฐาน ๔ เป็นโนนีวรณะ ฯลฯ สติปัฏฐาน ๔ เป็นโนปรามาสะ ฯลฯ สติปัฏฐาน ๔ เป็นสารัมมณะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นโนจิตตะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นเจตสิกะสติปัฏฐาน ๔ เป็นจิตตสัมปยุต สติปัฏฐาน ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐะ สติปัฏฐาน ๔เป็นจิตตสมุฏฐานะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นจิตตสหภู สติปัฏฐาน ๔ เป็นจิตตานุปริวัตติสติปัฏฐาน ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู สติปัฏฐาน ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐมุฏฐานานุปริวัตติ สติปัฏฐาน ๔ เป็นพาหิระ สติปัฏฐาน ๔ เป็นนอุปาทา สติปัฏฐาน ๔ เป็นอนุปาทินนะ

๑๑, ๑๒, ๑๓. อุปาทานโคจฉกาทิวิสัชนา

สติปัฏฐาน ๔ เป็นอุปาทานะ ฯลฯ สติปัฏฐาน ๔ เป็นโนกิเลสะ ฯลฯสติปัฏฐาน ๔ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นนภาวนาปหาตัพพะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นสวิตักกะก็มี เป็นอวิตักกะก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นสวิจาระก็มี เป็นอวิจาระก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นสัปปีติกะก็มี เป็นอัปปีติกะก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นนปีติสหคตะก็มี เป็นปีติสหคตะก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นสุขสหคตะก็มีเป็นนสุขสหคตะก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี เป็นนอุเปกขาสหคตะก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นกามาวจร สติปัฏฐาน ๔ เป็นรูปาวจร สติปัฏฐาน ๔ เป็นนอรูปาวจร สติปัฏฐาน ๔ เป็นอปริยาปันนะ สติปัฏฐาน ๔ เป็นนิยยานิกะก็มี เป็นอนิยยานิกะก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี สติปัฏฐาน ๔ เป็นอนุตตระ สติปัฏฐาน ๔ เป็นอรณะ ฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

สติปัฏฐานวิภังค์ จบบริบูรณ์

๘. สัมมัปปธานวิภังค์

สุตตันตภาชนีย์

[๔๖๕] สัมมัปปธาน ๔ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น

๒. ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ทำความเพียร เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น

๔. ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิยโยยิ่ง ความไพบูลย์ความเจริญ ความบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

[เพียรป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น]

[๔๖๖] ก็ภิกษุทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น เป็นอย่างไร

ในบทเหล่านั้น บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น เป็นไฉน

อกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในจิตตุปบาทอันเดียวกันกับโลภะ โทสะ โมหะนั้น เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยโลภะ โทสะ โมหะนั้น กายกรรม วจีกรรมมโนกรรม ที่มีโลภะ โทสะ โมหะนั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น

ภิกษุทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมเหล่านี้ที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ด้วยประการฉะนี้

[๔๖๗] บทว่า ทำฉันทะให้เกิด มีนิเทสว่า ฉันทะ เป็นไฉน

ความพอใจ การทำความพอใจ ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำความฉลาดความพอใจในธรรม อันใด นี้เรียกว่า ฉันทะ ภิกษุ ย่อมทำฉันทะนี้ให้เกิด ให้เกิดด้วยดี ให้ตั้งขึ้น ให้ตั้งขึ้นด้วยดี ให้บังเกิด ให้บังเกิดยิ่ง ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ทำฉันทะให้เกิด

[๔๖๘] บทว่า พยายาม มีนิเทสว่า ความพยายาม เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่าความพยายาม ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้วเข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้ว ด้วยความพยายามนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า พยายาม

[๔๖๙] บทว่า ปรารภความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่าความเพียร ภิกษุย่อมปรารภ ปรารภด้วยดี เสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งความเพียรนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ปรารภความเพียร

[๔๗๐] บทว่า ประคองจิตไว้ มีนิเทสว่า จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าจิต ภิกษุ ย่อมประคองไว้ ประคองไว้ด้วยดี อุปถัมภ์ ค้ำชู ซึ่งจิตนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประคองจิตไว้

[๔๗๑] บทว่า ทำความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่าความเพียร ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยความเพียรนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ทำความเพียร

[เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว]

[๔๗๒] ก็ภิกษุ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นอย่างไร

ในบทเหล่านั้น บาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไฉน

อกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในจิตตุปบาทเดียวกันกับโลภะ โทสะ โมหะนั้น เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยโลภะ โทสะ โมหะนั้น กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่มีโลภะ โทสะ โมหะนั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่าบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ภิกษุ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อละบาปอกุศลธรรมเหล่านี้ที่เกิดขึ้นแล้ว ด้วยประการฉะนี้

[๔๗๓] ในบทเหล่านั้น บทว่า ทำฉันทะให้เกิด มีนิเทสว่า ฉันทะเป็นไฉน

ความพอใจ การทำความพอใจ ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำความฉลาดความพอใจในธรรม อันใด นี้เรียกว่า ฉันทะ ภิกษุย่อมทำฉันทะนี้ให้เกิด ให้เกิดด้วยดี ให้ตั้งขึ้นให้ตั้งขึ้นด้วยดี ให้บังเกิด ให้บังเกิดยิ่ง ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ทำฉันทะให้เกิด

[๔๗๔] บทว่า พยายาม มีนิเทสว่า ความพยายาม เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่าความพยายาม ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยความพยายามนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า พยายาม

[๔๗๕] บทว่า ปรารภความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่าความเพียร ภิกษุย่อมปรารภ ปรารภด้วยดี เสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งความเพียรนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ปรารภความเพียร

[๔๗๖] บทว่า ประคองจิตไว้ มีนิเทสว่า จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าจิต ภิกษุ ย่อมประคองไว้ ประคองไว้ด้วยดี อุปถัมถ์ค้ำชู ซึ่งจิตนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประคองจิตไว้

[๔๗๗] บทว่า ทำความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ความพยายามชอบ อันใด นี้เรียกว่าความเพียร ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยความเพียรนี้ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ทำความเพียร

[เพียรสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น]

[๔๗๘] ก็ภิกษุ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น เป็นอย่างไร

ในบทเหล่านั้น กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น เป็นไฉน

กุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วย อโลภะ อโทสะ อโมหะนั้น กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่มีอโลภะ อโทสะ อโมหะนั้นเป็นสมุฏฐานสภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น

ภิกษุ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมเหล่านี้ที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ด้วยประการฉะนี้

[๔๗๙] บทว่า ทำฉันทะให้เกิด มีนิเทสว่า ฉันทะ เป็นไฉน

ความพอใจ การทำความพอใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ทำฉันทะให้เกิด

บทว่า พยายาม มีนิเทสว่า ความพยายาม เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า พยายาม

บทว่า ปรารภความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ปรารภความเพียร

บทว่า ประคองจิตไว้ มีนิเทสว่า จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประคองจิตไว้

บทว่า ทำความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่าความเพียร ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยความเพียรนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ทำความเพียร

[เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม]

[๔๘๐] ก็ภิกษุ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิยโยยิ่ง ความไพบูลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นอย่างไร

ในบทเหล่านั้น กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไฉน

กุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยอโลภะ อโทสะ อโมหะ นั้น กายกรรมวจีกรรม มโนกรรม ที่มีอโลภะ อโทสะ อโมหะนั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า กุศลธรรม ที่เกิดขึ้นแล้ว

ภิกษุ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิยโยยิ่ง ความไพบูลย์ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมเหล่านี้ที่เกิดขึ้นแล้ว ด้วยประการฉะนี้

[๔๘๑] บทว่า เพื่อความดำรงอยู่ มีนิเทสว่า ความดำรงอยู่ อันใดนั้นคือความไม่สาบสูญ ความไม่สาบสูญ อันใด นั้นคือความภิยโยยิ่ง ความภิยโยยิ่ง อันใด นั้นคือความไพบูลย์ ความไพบูลย์ อันใด นั้นคือความเจริญความเจริญ อันใด นั้นคือความบริบูรณ์

[๔๘๒] บทว่า ทำฉันทะให้เกิด มีนิเทสว่า ฉันทะ เป็นไฉน

ความพอใจ การทำความพอใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ทำฉันทะให้เกิด

บทว่า พยายาม มีนิเทสว่า ความพยายาม เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า พยายาม

บทว่า ปรารภความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ปรารภความเพียร

บทว่า ประคองจิตไว้ มีนิเทสว่า จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประคองจิตไว้

บทว่า ทำความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่าความเพียร ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยความเพียรนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ทำความเพียร

สุตตันตภาชนีย์ จบ

อภิธรรมภาชนีย์

[๔๘๓] สัมมัปปธาน ๔ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น

๒. ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น

๔. ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิยโยยิ่ง ความไพบูลย์ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

[เพียรป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น]

[๔๘๔] ก็ภิกษุ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ภิกษุนั้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น

[๔๘๕] ในบทเหล่านั้น บทว่า ทำฉันทะให้เกิด มีนิเทสว่า ฉันทะเป็นไฉน

ความพอใจ การทำความพอใจ ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำความฉลาดความพอใจในธรรม อันใด นี้เรียกว่า ฉันทะ ภิกษุ ย่อมทำฉันทะนี้ให้เกิด ให้เกิดด้วยดี ให้ตั้งขึ้น ให้ตั้งขึ้นด้วยดี ให้บังเกิด ให้บังเกิดยิ่ง ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ทำฉันทะให้เกิด

[๔๘๖] บทว่า พยายาม มีนิเทสว่า ความพยายาม เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่นความก้าวไปอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า ความพยายาม ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้ว ด้วยความพยายามนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า พยายาม

[๔๘๗] บทว่า ปรารภความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า ความเพียร ภิกษุย่อมปรารภ ปรารภด้วยดี เสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งความเพียรนี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า ปรารภความเพียร

[๔๘๘] บทว่า ประคองจิตไว้ มีนิเทสว่า จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าจิต ภิกษุย่อมประคองไว้ ประคองไว้ด้วยดี อุปถัมภ์ค้ำชู ซึ่งจิตนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประคองจิตไว้

[๔๘๙] บทว่า ทำความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียรชอบ เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า ความเพียรชอบ ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยความเพียรชอบ

[เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว]

[๔๙๐] ก็ภิกษุ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ในสมัยนั้น ภิกษุนั้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

[๔๙๑] บทว่า ทำฉันทะให้เกิด มีนิเทสว่า ฉันทะ เป็นไฉน

ความพอใจ การทำความพอใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ทำฉันทะให้เกิด

บทว่า พยายาม มีนิเทสว่า ความพยายาม เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า พยายาม

บทว่า ปรารภความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ปรารภความเพียร

บทว่า ประคองจิตไว้ มีนิเทสว่า จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประคองจิตไว้

บทว่า ทำความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียรชอบ เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า ความเพียรชอบ ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยความเพียรชอบ

[เพียรสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น]

[๔๙๒] ก็ภิกษุ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ในสมัยนั้น ภิกษุนั้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น

[๔๙๓] ในบทเหล่านั้น บทว่า ทำฉันทะให้เกิด มีนิเทสว่า ฉันทะเป็นไฉน

ความพอใจ การทำความพอใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ทำฉันทะให้เกิด

บทว่า พยายาม มีนิเทสว่า ความพยายาม เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า พยายาม

บทว่า ปรารภความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ปรารภความเพียร

บทว่า ประคองจิตไว้ มีนิเทสว่า จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประคองจิตไว้

บทว่า ทำความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียรชอบ เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า ความเพียรชอบ ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยความเพียรชอบ

[เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม]

[๔๙๔] ก็ภิกษุ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิยโยยิ่ง ความไพบูลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ในสมัยนั้น ภิกษุนั้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิยโยยิ่ง ความไพบูลย์ ความเจริญความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

[๔๙๕] บทว่า เพื่อความดำรงอยู่ มีนิเทสว่า ความดำรงอยู่ อันใดนั้นคือ ความไม่สาบสูญ ความไม่สาบสูญ อันใด นั้นคือ ความภิยโยยิ่งความภิยโยยิ่ง อันใด นั้นคือ ความไพบูลย์ ความไพบูลย์ อันใด นั้นคือ ความเจริญ ความเจริญ อันใด นั้นคือ ความบริบูรณ์

[๔๙๖] บทว่า ทำฉันทะให้เกิด มีนิเทสว่า ฉันทะ เป็นไฉน

ความพอใจ การทำความพอใจ ความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะทำความฉลาดความพอใจ ในธรรม อันใด นี้เรียกว่า ฉันทะ ภิกษุ ย่อมทำฉันทะนี้ให้เกิด ให้เกิดด้วยดี ให้ตั้งขึ้น ให้ตั้งขึ้นด้วยดี ให้บังเกิด ให้บังเกิดยิ่ง ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า ทำฉันทะให้เกิด

[๔๙๗] บทว่า พยายาม มีนิเทสว่า ความพยายาม เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า ความพยายาม ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยความพยายามนี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า พยายาม

[๔๙๘] บทว่า ปรารภความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า ความเพียร ภิกษุย่อมปรารภ ปรารภด้วยดี เสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งความเพียรนี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า ปรารภความเพียร

[๔๙๙] บทว่า ประคองจิตไว้ มีนิเทสว่า จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิตภิกษุ ย่อมประคองไว้ ประคองไว้ด้วยดี อุปถัมภ์ค้ำชู ซึ่งจิตนี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า ประคองจิตไว้

[๕๐๐] บทว่า ทำความเพียร มีนิเทสว่า ความเพียรชอบ เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า ความเพียรชอบธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยความเพียรชอบ

[๕๐๑] ในบทเหล่านั้น สัมมัปปธาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรคนับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า สัมมัปปธาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสัมมัปปธาน

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๕๐๒] สัมมัปปธาน ๔ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตไว้ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น

๒. ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ทำความเพียร เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น

๔. ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิยโยยิ่ง ความไพบูลย์ความเจริญ ความบริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ติกมาติกาปุจฉา ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาสัมมัปปธาน ๔ สัมมัปปธานไหน เป็นกุศล สัมมัปปธานไหนเป็นอกุศล สัมมัปปธานไหน เป็นอัพยากฤต ฯลฯ สัมมัปปธานไหน เป็นสรณะสัมมัปปธานไหน เป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชนา

[๕๐๓] สัมมัปปธาน ๔ เป็นกุศลอย่างเดียว สัมมัปปธาน ๔ เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี สัมมัปปธาน ๔ เป็นวิปากธัมมธรรม สัมมัปปธาน ๔ เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ สัมมัปปธาน ๔เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี สัมมัปปธาน ๔ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี สัมมัปปธาน ๔ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นอปจยคามี สัมมัปปธาน ๔ เป็นเสกขะสัมมัปปธาน ๔ เป็นอัปปมาณะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นอัปปมาณารัมมณะสัมมัปปธาน ๔ เป็นปณีตะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นสัมมัตตนิยตะ สัมมัปปธาน ๔ไม่เป็นมัคคารัมมณะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นมัคคเหตุกะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นมัคคาธิปติก็มี สัมมัปปธาน ๔ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปปาที สัมมัปปธาน ๔ เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี สัมมัปปธาน ๔ เป็นพหิทธารัมมณะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ

ทุกมาติกาวิสัชนา

๑. เหตุโคจฉกวิสัชนา

[๕๐๔] สัมมัปปธาน ๔ เป็นนเหตุ สัมมัปปธาน ๔ เป็นสเหตุกะสัมมัปปธาน ๔ เป็นเหตุสัมปยุต กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นแต่สเหตุกนเหตุ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุเหตุสัมปยุต เป็นแต่เหตุสัมปยุตตนเหตุและนเหตุสเหตุกะ

๒. จูฬันตรทุกวิสัชนา

สัมมัปปธาน ๔ เป็นสัปปัจจยะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นสังขตะสัมมัปปธาน ๔ เป็นอนิทัสสนะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นอัปปฏิฆะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นอรูป สัมมัปปธาน ๔ เป็นโลกุตตระ สัมมัปปธาน ๔ เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ

๓. อาสวโคจฉกวิสัชนา

สัมมัปปธาน ๔ เป็นโนอาสวะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นอนาสวะสัมมัปปธาน ๔ เป็นอาสววิปปยุต กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวสาสวะ แม้เป็นสาสวโนอาสวะ สัมมัปปธาน ๔ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุตแม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ เป็นแต่อาสววิปปยุตตอนาสวะ

๔,๕,๖,๗,๘,๙,๑๐. สัญโญชนโคจฉกาทิวิสัชนา

สัมมัปปธาน ๔ เป็นโนสัญโญชนะ ฯลฯ สัมมัปปธาน ๔ เป็นโนคันถะ ฯลฯ สัมมัปปธาน ๔ เป็นโนโอฆะ ฯลฯ สัมมัปปธาน ๔ เป็นโนโยคะ ฯลฯ สัมมัปปธาน ๔ เป็นโนนีวรณะ ฯลฯ สัมมัปปธาน ๔ เป็นโนปรามาสะ ฯลฯ สัมมัปปธาน ๔ เป็นสารัมมณะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นโนจิตตะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นเจตสิกะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นจิตตสัมปยุตสัมมัปปธาน ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นจิตตสมุฏฐานะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นจิตตสหภู สัมมัปปธาน ๔ เป็นจิตตานุปริวัตติ สัมมัปปธาน ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู สัมมัปปธาน ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ สัมมัปปธาน๔ เป็นพาหิระ สัมมัปปธาน ๔ เป็นอุปาทา สัมมัปปธาน ๔ เป็นอนุปาทินนะ

๑๑, ๑๒, ๑๓. อุปาทานโคจฉกาทิวิสัชนา

สัมมัปปธาน ๔ เป็นนอุปาทานะ ฯลฯ สัมมัปปธาน ๔ เป็นโนกิเลสะ ฯลฯ สัมมัปปธาน ๔ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นนภาวนาปหาตัพพะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นสวิตักกะก็มี เป็นอวิตักกะก็มี สัมมัปปธาน ๔ เป็นสวิจาระก็มี เป็นอวิจาระก็มีสัมมัปปธาน ๔เป็นสัปปีติกะก็มี เป็นอัปปีติกะก็มี สัมมัปปธาน ๔

เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นนปีติสหคตะก็มี สัมมัปปธาน ๔ เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นนสุขสหคตะก็มีสัมมัปปธาน ๔ เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี เป็นนอุเปกขาสหคตะก็มี สัมมัปปธาน๔ เป็นนกามาวจร สัมมัปปธาน ๔ เป็นนรูปาวจร สัมมัปปธาน ๔ เป็นนอรูปาวจร สัมมัปปธาน ๔ เป็นอปริยาปันนะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นนิยยานิกะสัมมัปปธาน ๔ เป็นนิยตะ สัมมัปปธาน ๔ เป็นอนุตตระ สัมมัปปธาน ๔เป็นอรณะ ฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

สัมมัปปธานวิภังค์ จบบริบูรณ์

๙. อิทธิปาทวิภังค์

[๕๐๕] อิทธิบาท ๔ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร

๒. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

๓. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

๔. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร

[เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร]

[๕๐๖] ก็ภิกษุ เจริญอิทธิบาท อันประกอบด้วย ฉันทสมาธิปธานสังขารเป็นอย่างไร

ถ้าภิกษุทำฉันทะให้เป็นอธิบดีแล้วจึงได้สมาธิ ได้เอกัคคตาแห่งจิต สมาธินี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ ภิกษุนั้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียรเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรม ที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิยโยยิ่ง ความไพบูลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ปธานสังขาร

ฉันทสมาธิและปธานสังขารดังกล่าวมานี้ ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน ย่อมถึงซึ่งอันนับว่า ฉันทสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

[๕๐๗] ในบทเหล่านั้น ฉันทะ เป็นไฉน

ความพอใจ การทำความพอใจ ความใคร่เพื่อจะทำ ความฉลาด ความพอใจในธรรม นี้เรียกว่า ฉันทะ

สมาธิ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ สมาธินทรีย์สมาธิพละ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า สมาธิ

ปธานสังขาร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่นความก้าวไปอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความประคับประคองธุระไว้ด้วยดี วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ อันใดนี้เรียกว่า ปธานสังขาร

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้วด้วยฉันทะ สมาธิ และปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

[๕๐๘] คำว่า อิทธิ ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น

คำว่า อิทธิบาท ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์วิญญาณขันธ์ ของบุคคลผู้บรรลุธรรมเหล่านั้น

คำว่า เจริญอิทธิบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท

[เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร]

[๕๐๙] ก็ภิกษุ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขารเป็นอย่างไร

ถ้าภิกษุทำความเพียรให้เป็นอธิบดีแล้วจึงได้สมาธิ ได้เอกัคคตาแห่งจิตสมาธินี้เรียกว่า วิริยสมาธิ ภิกษุนั้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิยโยยิ่งความไพบูลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่าปธานสังขาร

วิริยสมาธิและปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน ย่อมถึงซึ่งอันนับว่า วิริยสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

[๕๑๐] ในบทเหล่านั้น วิริยะ เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่า วิริยะ

สมาธิ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบสมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า สมาธิ

ปธานสังขาร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่าปธานสังขาร

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้ว ด้วยวิริยะ สมาธิ และปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

[๕๑๑] คำว่า อิทธิ ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จการสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้องความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น

คำว่า อิทธิบาท ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์วิญญาณขันธ์ ของบุคคลผู้บรรลุธรรมเหล่านั้น

คำว่า เจริญอิทธิบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท

[เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร]

[๕๑๒] ก็ภิกษุ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขารเป็นอย่างไร

ถ้าภิกษุทำจิตให้เป็นอธิบดีแล้วจึงได้สมาธิ ได้เอกัคคตาแห่งจิต สมาธินี้เรียกว่า จิตตสมาธิ ภิกษุนั้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิดขึ้น พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิยโยยิ่ง ความไพบูลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ปธานสังขาร

จิตตสมาธิและปธานสังขารดังกล่าวมานี้ ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้น เข้าเป็นอันเดียวกัน ย่อมถึงซึ่งอันนับว่า จิตตสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

[๕๑๓] ในบทเหล่านั้น จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิต

สมาธิ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า สมาธิ

ปธานสังขาร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่าปธานสังขาร

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้ว ด้วยจิต สมาธิและปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

[๕๑๔] คำว่า อิทธิ ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึงซึ่งธรรมเหล่านั้น

คำว่า อิทธิบาท ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์วิญญาณขันธ์ ของบุคคลผู้บรรลุธรรมเหล่านั้น

คำว่า เจริญอิทธิบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท

[เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขาร]

[๕๑๕] ก็ภิกษุ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขารเป็นอย่างไร

ถ้าภิกษุทำปัญญาให้เป็นอธิบดีแล้วจึงได้สมาธิ ได้เอกัคคตาแห่งจิตสมาธินี้เรียกว่า วีมังสาสมาธิ ภิกษุนั้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ฯลฯ เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงอยู่ ความไม่สาบสูญ ความภิยโยยิ่งความไพบูลย์ ความเจริญ ความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว สภาวธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ปธานสังขาร

วีมังสาสมาธิและปธานสังขารดังกล่าวมานี้ ประมวลย่อ ๒ อย่างนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน ย่อมถึงซึ่งอันนับว่า วีมังสาสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

[๕๑๖] ในบทเหล่านั้น วีมังสา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด นี้เรียกว่า วีมังสา

สมาธิ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ สัมมาสมาธิ อันใด นี้เรียกว่า สมาธิ

ปธานสังขาร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ อันใด นี้เรียกว่าปธานสังขาร

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยวีมังสา สมาธิและปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประกอบด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

[๕๑๗] คำว่า อิทธิ ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น

คำว่า อิทธิบาท ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์วิญญาณขันธ์ ของบุคคลผู้บรรลุธรรมเหล่านั้น

คำว่า เจริญอิทธิบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท

สุตตันตภาชนีย์ จบ

อภิธรรมภาชนีย์

[๕๑๘] อิทธิบาท ๔ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร

๒. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

๓. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

๔. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขาร

[เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร]

[๕๑๙] ก็ภิกษุ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขารเป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาอยู่ ในสมัยใด ในสมัยนั้นย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร

[๕๒๐] ในบทเหล่านั้น ฉันทะ เป็นไฉน

ความพอใจ การทำความพอใจ ความใคร่เพื่อจะทำ ความฉลาด ความพอใจในธรรมอันใด นี่เรียกว่า ฉันทะ

สมาธิ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สมาธิ

ปธานสังขาร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรคนับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า ปธานสังขาร

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดีเข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้ว ด้วยฉันทะ สมาธิและปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

[๕๒๑] คำว่า อิทธิ ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น

คำว่า อิทธิบาท ได้แก่ ผัสสะ ฯลฯ ปัคคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้บรรลุธรรมเหล่านั้น

คำว่า เจริญอิทธิบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท

[เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร]

[๕๒๒] ก็ภิกษุ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขารเป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาอยู่ ในสมัยใด ในสมัยนั้นย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

[๕๒๓] ในบทเหล่านั้น วิริยะ เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า วิริยะ

สมาธิ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สมาธิ

ปธานสังขาร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า ปธานสังขาร

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยวิริยะ สมาธิ และปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

[๕๒๔] คำว่า อิทธิ ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น

คำว่า อิทธิบาท ได้แก่ ผัสสะ ฯลฯ ปัคคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้บรรลุธรรมเหล่านั้น

คำว่า เจริญอิทธิบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท

[เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร]

[๕๒๕] ก็ภิกษุ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขารเป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐม

ฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ในสมัยนั้นย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธารสังขาร

[๕๒๖] ในบทเหล่านั้น จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิต

สมาธิ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สมาธิ

ปธานสังขาร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า ปธานสังขาร

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้วด้วยจิต สมาธิ และปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

[๕๒๗] คำว่า อิทธิ ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น

คำว่า อิทธิบาท ได้แก่ ผัสสะ ฯลฯ ปัคคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้บรรลุธรรมเหล่านั้น

คำว่า เจริญอิทธิบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท

[เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขาร]

[๕๒๘] ก็ภิกษุ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขารเป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ในสมัยนั้นย่อมเจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขาร

[๕๒๙] ในบทเหล่านั้น วีมังสา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิธัมมวิจัยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่าวีมังสา

สมาธิ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สมาธิ

ปธานสังขาร เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า ปธานสังขาร

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดี ประกอบแล้ว ด้วยวีมังสา สมาธิและปธานสังขาร ดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประกอบด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขาร ด้วยประการฉะนี้

[๕๓๐] คำว่า อิทธิ ได้แก่ ความสำเร็จ ความสำเร็จด้วยดี การสำเร็จ การสำเร็จด้วยดี ความได้ ความได้อีก ความถึง ความถึงด้วยดี ความถูกต้อง ความกระทำให้แจ้ง ความเข้าถึง ซึ่งธรรมเหล่านั้น

คำว่า อิทธิบาท ได้แก่ ผัสสะ ฯลฯ ปัคคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้บรรลุธรรมเหล่านั้น

คำว่า เจริญอิทธิบาท ได้แก่ ย่อมเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งธรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เจริญอิทธิบาท

[๕๓๑] อิทธิบาท ๔ คือ

๑. ฉันทิทธิบาท

๒. วิริยิทธิบาท

๓. จิตติทธิบาท

๔. วีมังสิทธิบาท

[ฉันทิทธิบาท]

[๕๓๒] ในอิทธิบาท ๔ นั้น ฉันทิทธิบาท เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ความพอใจการทำความพอใจ ความใคร่เพื่อจะทำ ความฉลาด ความพอใจในธรรม

ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า ฉันทิทธิบาท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุต ด้วยฉันทิทธิบาท

[วิริยิทธิบาท]

[๕๓๓] วิริยิทธิบาท เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุ ปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่ง มรรคนับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า วิริยิทธิบาท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยวิริยิทธิบาท

[จิตติทธิบาท]

[๕๓๔] จิตติทธิบาท เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุ ปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด จิต มโนมานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิตติทธิบาท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยจิตติทธิบาท

[วีมังสิทธิบาท]

[๕๓๕] วีมังสิทธิบาท เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐม ฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ ธัมมวิจย สัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า วีมัง สิทธิบาท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยวีมังสิทธิบาท

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๕๓๖] อิทธิบาท ๔ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร

๒. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

๓. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

๔. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวีมังสาสมาธิปธานสังขาร

ติกมาติกาปุจฉา ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาอิทธิบาท ๔ อิทธิบาทไหนเป็นกุศล อิทธิบาทไหนเป็นอกุศลอิทธิบาทไหนเป็นอัพยากฤต ฯลฯ อิทธิบาทไหนเป็นสรณะ อิทธิบาทไหนเป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชนา

[๕๓๗] อิทธิบาท ๔ เป็นกุศลอย่างเดียว อิทธิบาท ๔ เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มีเป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี อิทธิบาท ๔ เป็นวิปากธัมมธรรมอิทธิบาท ๔ เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ อิทธิบาท ๔ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะอิทธิบาท ๔ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มีเป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี อิทธิบาท ๔ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี อิทธิบาท ๔ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ อิทธิบาท ๔ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ อิทธิบาท ๔ เป็นอปจยคามี อิทธิบาท ๔เป็นเสกขะ อิทธิบาท ๔ เป็นอัปปมาณะ อิทธิบาท ๔ เป็นอัปปมาณารัมมณะอิทธิบาท ๔ เป็นปณีตะ อิทธิบาท ๔ เป็นสัมมัตตนิยตะ อิทธิบาท ๔ ไม่เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะ ไม่เป็นมัคคาธิปติ อิทธิบาท ๔ เป็นอุปปันนะก็มีเป็นอนุปปันนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าเป็นอุปปาที อิทธิบาท ๔ เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี อิทธิบาท ๔ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ อิทธิบาท ๔ เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี อิทธิบาท ๔ เป็นพหิทธารัมมณะอิทธิบาท ๔ เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ

ทุกมาติกาวิสัชนา

๑. เหตุโคจฉกวิสัชนา

[๕๓๘] วีมังสิทธิบาท เป็นเหตุ อิทธิบาท ๓ เป็นนเหตุ อิทธิบาท ๔เป็นสเหตุกะ อิทธิบาท ๔ เป็นเหตุสัมปยุต วีมังสิทธิบาท เป็นเหตุสเหตุกะอิทธิบาท ๓ กล่าวไม่ได้ว่า

เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นแต่สเหตุกนเหตุ วีมังสิทธิบาท เป็นเหตุเหตุสัมปยุต อิทธิบาท ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุเหตุสัมปยุตเป็นแต่เหตุสัมปยุตตนเหตุ อิทธิบาท ๓ เป็นนเหตุสเหตุกะ วีมังสิทธิบาท กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนเหตุสเหตุกะ แม้เป็นนเหตุอเหตุกะ

๒,๓,๔,๕,๖,๗,๘,๙. จูฬันตรทุกาทิวิสัชนา

[๕๓๙] อิทธิบาท ๔ เป็นสัปปัจจยะ อิทธิบาท ๔ เป็นสังขตะอิทธิบาท ๔ เป็นอนิทัสสนะ อิทธิบาท ๔ เป็นอัปปฏิฆะ อิทธิบาท ๔ เป็นอรูปอิทธิบาท ๔ เป็นโลกุตตระ อิทธิบาท ๔ เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ อิทธิบาท ๔ เป็นโนอาสวะ อิทธิบาท ๔ เป็นอนาสวะ อิทธิบาท ๔เป็นอาสววิปปยุต อิทธิบาท ๔ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวสาสวะ แม้เป็นสาสวโนอาสวะ อิทธิบาท ๔ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ อิทธิบาท ๔ เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ อิทธิบาท ๔เป็นโนสัญโญชนะ ฯลฯ อิทธิบาท ๔ เป็นโนคันถะ ฯลฯ อิทธิบาท ๕ เป็นโนโอฆะ ฯลฯ อิทธิบาท ๔ เป็นโนโยคะ ฯลฯ อิทธิบาท ๔ เป็นโนนีวรณะ ฯลฯอิทธิบาท ๔ เป็นโนปรามาสะ ฯลฯ

๑๐. มหันตรทุกวิสัชนา

[๕๔๐] อิทธิบาท ๔ เป็นสารัมมณะ อิทธิบาท ๓ เป็นโนจิตตะจิตติทธิบาท เป็นจิตตะ อิทธิบาท ๓ เป็นเจตสิกะ จิตติทธิบาท เป็นอเจตสิกะอิทธิบาท ๓ เป็นจิตตสัมปยุต จิตติทธิบาท กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นจิตตสัมปยุตแม้เป็นจิตตวิปปยุต อิทธิบาท ๓ เป็นจิตตสังสัฏฐะ จิตติทธิบาท กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นจิตตสังสัฏฐะ แม้เป็นจิตตวิสังสัฏฐะ อิทธิบาท ๓ เป็นจิตตสมุฏฐานะจิตติทธิบาท เป็นโนจิตตสมุฏฐานะ อิทธิบาท ๓ เป็นจิตตสหภู จิตติทธิบาท เป็นโนจิตตสหภู อิทธิบาท ๓ เป็นจิตตานุปริวัตติ จิตติทธิบาท เป็นโนจิตตานุปริวัตติ อิทธิบาท ๓ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ จิตติทธิบาท เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ อิทธิบาท ๓ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู จิตติทธิบาท เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู อิทธิบาท ๓ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติจิตติทธิบาท เป็นโนจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ อิทธิบาท ๓ เป็นพาหิระจิตติทธิบาท เป็นอัชฌัตติกะ อิทธิบาท ๔ เป็นนอุปาทา อิทธิบาท ๔ เป็นอนุปาทินนะ

๑๑,๑๒,๑๓. อุปาทานโคจฉกาทิวิสัชนา

[๕๔๑] อิทธิบาท ๔ เป็นนอุปาทานะ ฯลฯ อิทธิบาท ๔ เป็นโนกิเลสะ ฯลฯ อิทธิบาท ๔ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ อิทธิบาท ๔ เป็นนภาวนาปหาตัพพะ อิทธิบาท ๔ เป็นนทัสสนปหาตัพพ

เหตุกะ อิทธิบาท ๔ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ อิทธิบาท ๔ เป็นสวิตักกะก็มี เป็นอวิตักกะก็มี อิทธิบาท ๔เป็นสวิจาระก็มี เป็นอวิจาระก็มี อิทธิบาท ๔ เป็นสัปปีติกะก็มี เป็นอัปปีติกะก็มี อิทธิบาท ๔ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นนปีติสหคตะก็มี อิทธิบาท ๔ เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นนสุขสหคตะก็มี อิทธิบาท ๔ เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี เป็นนอุเปกขาสหคตะก็มี อิทธิบาท ๔ เป็นกามาวจร อิทธิบาท ๔ เป็นนรูปาวจรอิทธิบาท ๔ เป็นนอรูปาวจร อิทธิบาท ๔ เป็นอปริยาปันนะ อิทธิบาท ๔ เป็นนิยยานิกะ อิทธิบาท ๔ เป็นนิยตะ อิทธิบาท ๔ เป็นอนุตตระ อิทธิบาท ๔ เป็นอรณะ ฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

อิทธิปาทวิภังค์ จบบริบูรณ์

๑๐. โพชฌงควิภังค์

สุตตันตภาชนีย์

โพชฌงค์ ๗ นัยที่ ๑

[๕๔๒] โพชฌงค์ ๗ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์

๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

๓. วิริยสัมโพชฌงค์

๔. ปีติสัมโพชฌงค์

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖. สมาธิสัมโพชฌงค์

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์

[๕๔๓] ในโพชฌงค์ ๗ นั้น สติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติและปัญญาอันยิ่ง ระลึกได้ระลึกได้ย่อยๆ ซึ่งกิจที่ทำไว้นานๆ หรือวาจาที่กล่าวไว้นานๆ นี้เรียกว่าสติสัมโพชฌงค์

ภิกษุนั้น มีสติอย่างนั้นอยู่ วิจัย เลือกสรร พิจารณา ซึ่งธรรมนั้นด้วยปัญญา นี้เรียกว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

ความเพียร ความไม่ย่อหย่อน อันภิกษุนั้นผู้วิจัย เลือกสรร พิจารณาซึ่งธรรมนั้น ด้วยปัญญา ปรารภแล้ว นี้เรียกว่า วิริยสัมโพชฌงค์

ปีติ อันปราศจากอามิส เกิดขึ้นแก่พระภิกษุผู้มีความเพียรอันปรารภแล้วนี้เรียกว่า ปีติสัมโพชฌงค์

กายก็ดี จิตก็ดี ของภิกษุผู้มีใจปีติ ย่อมสงบระงับ นี้เรียกว่าปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

จิตของภิกษุผู้มีกายสงบระงับแล้ว มีความสุขสบาย ย่อมตั้งมั่น นี้เรียกว่า สมาธิ สัมโพชฌงค์

ภิกษุนั้น เป็นผู้เพ่งเล็งอยู่ด้วยดี ซึ่งจิตที่ตั้งมั่นอย่างนั้น นี้เรียกว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์

โพชฌงค์ ๗ นัยที่ ๒

[๕๔๔] โพชฌงค์ ๗ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์

๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

๓. วิริยสัมโพชฌงค์

๔. ปีติสัมโพชฌงค์

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖. สมาธิสัมโพชฌงค์

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์

[๕๔๕] ในโพชฌงค์ ๗ นั้น สติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

สติในธรรมภายใน มีอยู่ สติในธรรมภายนอก มีอยู่ สติในธรรมภายในแม้ใด สติในธรรมภายในแม้นั้น ก็ชื่อว่า สติสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน สติในธรรมภายนอกแม้ใด สติในธรรมภายนอกแม้นั้น ก็ชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

[๕๔๖] ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ความเลือกสรรในธรรมภายใน มีอยู่ ความเลือกสรรในธรรมภายนอกมีอยู่ ความเลือกสรรในธรรมภายในแม้ใด ความเลือกสรรในธรรมภายในแม้นั้นก็ชื่อว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ความเลือกสรรในธรรมภายนอกแม้ใด ความเลือกสรรในธรรมภายนอกแม้นั้น ก็ชื่อว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน

[๕๔๗] วิริยสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ความเพียรทางกาย มีอยู่ ความเพียรทางใจ มีอยู่ ความเพียรทางกายแม้ใด ความเพียรทางกายแม้นั้น ก็ชื่อว่า วิริยสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ความเพียรทางใจแม้ใด ความเพียรทางใจแม้นั้น ก็ชื่อว่าวิริยสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน

[๕๔๘] ปีติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ปีติที่มีวิตก มีวิจาร มีอยู่ ปีติที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีอยู่ ปีติที่มีวิตกมีวิจารแม้ใด ปีติที่มีวิตก มีวิจารแม้นั้น ก็ชื่อว่า ปีติสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้

เพื่อนิพพาน ปีติที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารแม้ใดปีติที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารแม้นั้น ก็ชื่อว่าปีติสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งเพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

[๕๔๙] ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

กายปัสสัทธิ มีอยู่ จิตตปัสสัทธิ มีอยู่ กายปัสสัทธิแม้ใด กายปัสสัทธิแม้นั้น ก็ชื่อว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน จิตตปัสสัทธิแม้ใด จิตตปัสสัทธิแม้นั้น ก็ชื่อว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

[๕๕๐] สมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

สมาธิที่มีวิตก มีวิจาร มีอยู่ สมาธิที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีอยู่ สมาธิที่มีวิตก มีวิจาร แม้ใด สมาธิที่มีวิตก มีวิจารแม้นั้น ก็ชื่อว่า สมาธิสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน สมาธิที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารแม้ใด สมาธิที่ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร แม้นั้น ก็ชื่อว่าสมาธิสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

[๕๕๑] อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

อุเบกขาในธรรมภายใน มีอยู่ อุเบกขาในธรรมภายนอก มีอยู่ อุเบกขาในธรรมภายใน แม้ใด อุเบกขาในธรรมภายในแม้นั้น ก็ชื่อว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน อุเบกขาในธรรมภายนอกแม้ใด อุเบกขาในธรรมภายนอกแม้นั้น ก็ชื่อว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

โพชฌงค์ ๗ นัยที่ ๓

[๕๕๒] โพชฌงค์ ๗ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์

๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

๓. วิริยสัมโพชฌงค์

๔. ปีติสัมโพชฌงค์

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖. สมาธิสัมโพชฌงค์

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์

ในโพชฌงค์ ๗ นั้น สติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะอาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อความสละ เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ เจริญปีติสัมโพชฌงค์ เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อความสละ

สุตตันตภาชนีย์ จบ

อภิธรรมภาชนีย์

เอกโตปุจฉาวิสัชนานัย

[๕๕๓] โพชฌงค์ ๗ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์

๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

๓. วิริยสัมโพชฌงค์

๔. ปีติสัมโพชฌงค์

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖. สมาธิสัมโพชฌงค์

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์

ในธรรมเหล่านั้น โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด โพชฌงค์๗ คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ มีในสมัยนั้น

[๕๕๔] ในโพชฌงค์ ๗ นั้น สติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

สติ ความรำลึก ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สติสัมโพชฌงค์

[๕๕๕] ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิธัมมวิจยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

[๕๕๖] วิริยสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า วิริยสัมโพชฌงค์

[๕๕๗] ปีติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ความอิ่มใจ ความปราโมทย์ ความยินดียิ่ง ความบันเทิง ความร่าเริงความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความปีติอย่างโลดโผน ความที่จิตชื่นชมยินดี ปีติสัมโพชฌงค์ อันใด นี้เรียกว่า ปีติสัมโพชฌงค์

[๕๕๘] ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

การสงบ การสงบระงับ กิริยาที่สงบ กิริยาที่สงบระงับ ความสงบระงับแห่งเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์อันใด นี้เรียกว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

[๕๕๙] สมาธิสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สมาธิสัมโพชฌงค์

[๕๖๐] อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความเพ่งเล็งยิ่ง ความเป็นกลางแห่งจิตอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันใด นี้เรียกว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์

ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า โพชฌงค์ ๗ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยโพชฌงค์ ๗

ปาฏิเยกกปุจฉาวิสัชนานัย

[๕๖๑] โพชฌงค์ ๗ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์

๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

๓. วิริยสัมโพชฌงค์

๔. ปีติสัมโพชฌงค์

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖. สมาธิสัมโพชฌงค์

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์

ในโพชฌงค์ ๗ นั้น สติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า สติสัมโพชฌงค์ ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยวิริยสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยปีติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสมาธิสัมโพชฌงค์

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานประกอบด้วย วิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ความวางเฉยกิริยาที่วางเฉย ความเพ่งเล็งยิ่ง ความเป็นกลางแห่งจิต อุเบกขาสัมโพชฌงค์ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยอุเบกขาสัมโพชฌงค์

เอกโตปุจฉาวิสัชนานัย

[๕๖๒] โพชฌงค์ ๗ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์

๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

๓. วิริยสัมโพชฌงค์

๔. ปีติสัมโพชฌงค์

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖. สมาธิสัมโพชฌงค์

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์

ในธรรมเหล่านั้น โพชฌงค์ ๗ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่ากุศล

ภิกษุ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะโลกุตรกุศลฌานอันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแลประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ อยู่ ในสมัยใด โพชฌงค์ ๗ คือ สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมมีในสมัยนั้น

ในโพชฌงค์ ๗ นั้น สติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความเพ่งเล็งยิ่ง ความเป็นกลางแห่งจิตอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันใด นี้เรียกว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์

ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า โพชฌงค์ ๗ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยโพชฌงค์ ๗

ปาฏิเยกกปุจฉาวิสัชนานัย

[๕๖๓] โพชฌงค์ ๗ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์

๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

๓. วิริยสัมโพชฌงค์

๔. ปีติสัมโพชฌงค์

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖. สมาธิสัมโพชฌงค์

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์

ในโพชฌงค์ ๗ นั้น สติสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะโลกุตรกุศลฌานอันได้ทำไว้แล้วได้เจริญไว้แล้ว นั้นแลประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาชนิดสุญญตะ อยู่ ในสมัยใด สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติสติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า สติสัมโพชฌงค์ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตตด้วยวิริยสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยปีติสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสมาธิสัมโพชฌงค์

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะโลกุตรกุศลฌานอันได้ทำไว้แล้วได้เจริญไว้แล้วนั้นแล เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาชนิดสุญญตะ อยู่ ในสมัยใด ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความเพ่งเล็งยิ่ง ความเป็นกลางแห่งจิต อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยอุเบกขาสัมโพชฌงค์

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๕๖๔] โพชฌงค์ ๗ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์

๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

๓. วิริยสัมโพชฌงค์

๔. ปีติสัมโพชฌงค์

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

๖. สมาธิสัมโพชฌงค์

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์

ติกมาติกาปุจฉา ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาโพชฌงค์ ๗ ข้อไหนเป็นกุศล ข้อไหนเป็นอกุศล ข้อไหนเป็นอัพยากฤต ฯลฯ ข้อไหนเป็นสรณะ ข้อไหนเป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชนา

[๕๖๕] โพชฌงค์ ๗ เป็นกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี ปีติสัมโพชฌงค์เป็นสุขเวทนาสัมปยุต โพชฌงค์ ๖ เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี โพชฌงค์ ๗ เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี โพชฌงค์๗ เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ โพชฌงค์ ๗ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ โพชฌงค์๗ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มีปีติสัมโพชฌงค์ เป็นปีติสหคตะ เป็นสุขสหคตะ เป็นอุเปกขาสหคตะ โพชฌงค์๖ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี โพชฌงค์ ๗ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ โพชฌงค์ ๗ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ โพชฌงค์ ๗ เป็นอปจยคามีก็มี เป็นเนวาจยคามินาปจยคามีก็มี โพชฌงค์๗ เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสกขะก็มี โพชฌงค์ ๗ เป็นอัปปมาณะ โพชฌงค์ ๗เป็นอัปปมาณารัมมณะ โพชฌงค์ ๗ เป็นปณีตะ โพชฌงค์ ๗ เป็นสัมมัตตนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี โพชฌงค์ ๗ ไม่เป็นมัคคารัมมณะ โพชฌงค์ ๗ เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มี โพชฌงค์ ๗ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มีโพชฌงค์ ๗ เป็นอดีตก็มี

เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ โพชฌงค์ ๗เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี โพชฌงค์ ๗ เป็นพหิทธารัมมณะ โพชฌงค์ ๗ เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ

ทุกมาติกาวิสัชนา

๑. เหตุโคจฉกวิสัชนา

[๕๖๖] ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นเหตุ โพชฌงค์ ๖ เป็นนเหตุโพชฌงค์ ๗ เป็นสเหตุกะ โพชฌงค์ ๗ เป็นเหตุสัมปยุต ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์เป็นเหตุสเหตุกะ โพชฌงค์ ๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นแต่สเหตุกนเหตุ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เป็นเหตุเหตุสัมปยุต โพชฌงค์ ๖ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุเหตุสัมปยุต เป็นแต่เหตุสัมปยุตนเหตุ โพชฌงค์ ๖ เป็นนเหตุสเหตุกะ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนเหตุสเหตุกะ แม้เป็นนเหตุอเหตุกะ

๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒. จูฬันตรทุกาทิวิสัชนา

[๕๖๗] โพชฌงค์ ๗ เป็นสัปปัจจยะ โพชฌงค์ ๗ เป็นสังขตะโพชฌงค์ ๗ เป็นอนิทัสสนะ โพชฌงค์ ๗ เป็นอัปปฏิฆะ โพชฌงค์ ๗ เป็นอรูป โพชฌงค์ ๗ เป็นโลกุตตระ โพชฌงค์ ๗ เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ โพชฌงค์ ๗ เป็นโนอาสวะ โพชฌงค์ ๗ เป็นอนาสวะโพชฌงค์ ๗ เป็นอาสววิปปยุต โพชฌงค์ ๗ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวสาสวะแม้เป็นสาสวโนอาสวะ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ โพชฌงค์ ๗ เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะ โพชฌงค์ ๗เป็นโนสัญโญชนะ ฯลฯ โพชฌงค์ ๗ เป็นโนคันถะ ฯลฯ โพชฌงค์ ๗ เป็นโนโอฆะ ฯลฯ โพชฌงค์ ๗ เป็นโนโยคะ ฯลฯ โพชฌงค์ ๗ เป็นโนนีวรณะฯลฯ โพชฌงค์ ๗ เป็นโนปรามาสะ ฯลฯ โพชฌงค์ ๗ เป็นสารัมมณะโพชฌงค์ ๗ เป็นโนจิตตะ โพชฌงค์ ๗ เป็นเจตสิกะ โพชฌงค์ ๗ เป็นจิตตสัมปยุต โพชฌงค์ ๗ เป็นจิตตสังสัฏฐะ โพชฌงค์ ๗ เป็นจิตตสมุฏฐานะโพชฌงค์ ๗ เป็นจิตตสหภู โพชฌงค์ ๗ เป็นจิตตานุปริวัตติ โพชฌงค์ ๗ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ โพชฌงค์ ๗ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู โพชฌงค์๗ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ โพชฌงค์ ๗ เป็นพาหิระ โพชฌงค์ ๗เป็นอนุปาทา โพชฌงค์ ๗ เป็นอนุปาทินนะ โพชฌงค์ ๗ เป็นนอุปาทานะ ฯลฯโพชฌงค์ ๗ เป็นโนกิเลสะ ฯลฯ

๑๓. ปิฏฐิทุกวิสัชนา

[๕๖๘] โพชฌงค์ ๗ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ โพชฌงค์ ๗ เป็นนภาวนาปหาตัพพะ โพชฌงค์ ๗ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ โพชฌงค์ ๗เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ โพชฌงค์ ๗ เป็นสวิตักกะก็มี เป็นอวิตักกะก็มีโพชฌงค์ ๗ เป็นสวิจาระก็มี เป็นอวิจาระก็มี ปีติสัมโพชฌงค์ เป็นอัปปีติกะโพชฌงค์ ๖ เป็นสัปปีติกะก็มี เป็นอัปปีติกะก็มี ปีติสัมโพชฌงค์ เป็นนปีติสหคตะ โพชฌงค์ ๖ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นนปีติสหคตะก็มี ปีติสัมโพชฌงค์ เป็นสุขสหคตะ โพชฌงค์ ๖ เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นนสุขสหคตะก็มี ปีติสัมโพชฌงค์ เป็นนอุเปกขาสหคตะ โพชฌงค์ ๖ เป็นอุเปกขาสหคตะก็มีเป็นนอุเปกขาสหคตะก็มี โพชฌงค์ ๗ เป็นนกามาวจร โพชฌงค์ ๗ เป็นนรูปาวจรโพชฌงค์ ๗ เป็นนอรูปาวจร โพชฌงค์ ๗ เป็นอปริยาปันนะ โพชฌงค์ ๗ เป็นนิยยานิกะก็มี อนิยยานิกะก็มี โพชฌงค์ ๗ เป็นนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี โพชฌงค์ ๗ เป็นอนุตตระ โพชฌงค์ ๗ เป็นอรณะ ฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

โพชฌงควิภังค์ จบบริบูรณ์

๑๑. มรรควิภังค์

สุตตันตภาชนีย์

อริยมรรคมีองค์ ๘ นัยที่ ๑

[๕๖๙] อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ

๒. สัมมาสังกัปปะ

๓. สัมมาวาจา

๔. สัมมากัมมันตะ

๕. สัมมาอาชีวะ

๖. สัมมาวายามะ

๗. สัมมาสติ

๘. สัมมาสมาธิ

[๕๗๐] ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาทิฏฐิ เป็นไฉน

ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ

[๕๗๑] สัมมาสังกัปปะ เป็นไฉน

ความดำริในอันออกจากกาม ความดำริในอันไม่พยาบาท ความดำริในอันไม่เบียดเบียน นี้เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ

[๕๗๒] สัมมาวาจา เป็นไฉน

ความงดเว้นจากการพูดเท็จ ความงดเว้นจากการพูดส่อเสียด ความงดเว้นจากการพูดหยาบ ความงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่าสัมมาวาจา

[๕๗๓] สัมมากัมมันตะ เป็นไฉน

ความงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ความงดเว้นจากการลักทรัพย์ ความงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม นี้เรียกว่าสัมมากัมมันตะ

[๕๗๔] สัมมาอาชีวะ เป็นไฉน

บุคคลผู้อริยสาวกในศาสนานี้ ละมิจฉาอาชีวะแล้ว เลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่าสัมมาอาชีวะ

[๕๗๕] สัมมาวายามะ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียรประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น ทำฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตไว้ ทำความเพียร เพื่อความดำรงมั่น ความไม่สาบสูญ ความภิยโยยิ่ง ความไพบูลย์ ความเจริญความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ

[๕๗๖] สัมมาสติ เป็นไฉน

ภิกขุในศาสนานี้ พิจารณาเห็นกายในกายเนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก พิจารณาเห็นจิตในจิตเนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก พิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนืองๆ อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลก นี้เรียกว่า สัมมาสติ

[๕๗๗] สัมมาสมาธิ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ บรรลุทุติยฌาน อันยังใจให้ผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นภายในไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกายบรรลุตติยฌานซึ่งเป็นฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ

อริยมรรคมีองค์ ๘ นัยที่ ๒

[๕๗๘] อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ

๒. สัมมาสังกัปปะ

๓. สัมมาวาจา

๔. สัมมากัมมันตะ

๕. สัมมาอาชีวะ

๖. สัมมาวายามะ

๗. สัมมาสติ

๘. สัมมาสมาธิ

[๕๗๙] ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาทิฏฐิ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญสัมมาทิฏฐิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อความสละ ฯลฯ เจริญสัมมาสังกัปปะ ฯลฯ เจริญสัมมาวาจา ฯลฯ เจริญสัมมากัมมันตะ ฯลฯ เจริญสัมมาอาชีวะ ฯลฯ เจริญสัมมาวายามะ ฯลฯ เจริญสัมมาสติ ฯลฯ เจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวกอาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปเพื่อความสละ

สุตตันตภาชนีย์ จบ

อภิธรรมภาชนีย์

อัฏฐังคิกวาร

[๕๘๐] มรรคมีองค์ ๘ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ

๒. สัมมาสังกัปปะ

๓. สัมมาวาจา

๔. สัมมากัมมันตะ

๕. สัมมาอาชีวะ

๖. สัมมาวายามะ

๗. สัมมาสติ

๘. สัมมาสมาธิ

ในธรรมเหล่านั้น มรรคมีองค์ ๘ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาอยู่ ในสมัยใด มรรคมีองค์ ๘คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ย่อมมี ในสมัยนั้น

[๕๘๑] ในมรรคมีองค์ ๘ นั้น สัมมาทิฏฐิ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม ความเห็นชอบ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใดนี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ

[๕๘๒] สัมมาสังกัปปะ เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นอยู่ในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทอยู่ในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ ความดำริชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

[๕๘๓] สัมมาวาจา เป็นไฉน

การงด การเว้น การเลิกละ เจตนาเครื่องเว้น จากวจีทุจริต ๔ กิริยาไม่ทำ การไม่ทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัด ต้นเหตุวจีทุจริต ๔วาจาชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาวาจา

[๕๘๔] สัมมากัมมันตะ เป็นไฉน

การงด การเว้น การเลิกละ เจตนาเครื่องเว้น จากกายทุจริต ๓ กิริยาไม่ทำ การไม่ทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัด ต้นเหตุกายทุจริต ๓การงานชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่าสัมมากัมมันตะ

[๕๘๕] สัมมาอาชีวะ เป็นไฉน

การงด การเว้น การเลิกละ เจตนาเครื่องเว้น จากมิจฉาอาชีวะกิริยาไม่ทำ การไม่ทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัด ต้นเหตุมิจฉาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใดนี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

[๕๘๖] สัมมาวายามะ เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ความพยายามชอบ วิริยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ

[๕๘๗] สัมมาสติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ ความระลึกชอบ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาสติ

[๕๘๘] สัมมาสมาธิ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ ความตั้งใจชอบ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ

นี้เรียกว่า มรรคมีองค์ ๘ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมรรคมีองค์ ๘

ปัญจังคิกวาร

เอกโตปุจฉาวิสัชนานัย

[๕๘๙] มรรคมีองค์ ๕ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ

๒. สัมมาสังกัปปะ

๓. สัมมาวายามะ

๔. สัมมาสติ

๕. สัมมาสมาธิ

ในธรรมเหล่านั้น มรรคมีองค์ ๕ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด มรรคมีองค์ ๕คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ มีในสมัยนั้น

ในมรรคมีองค์ ๕ นั้น สัมมาทิฏฐิ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม ความเห็นชอบธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี่เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ

สัมมาสังกัปปะ เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ความดำริ ฯลฯ อันเป็นองค์แห่งมรรคนับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

สัมมาวายามะ เป็นไฉน

การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ ความพยายามชอบ วิริยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ

สัมมาสติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ ความระลึกชอบ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาสติ

สัมมาสมาธิ เป็นไฉน

ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ ความตั้งใจชอบ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค อันใด นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ

นี้เรียกว่า มรรคมีองค์ ๕ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมรรคมีองค์ ๕

ปาฏิเยกกปุจฉาวิสัชนานัย

[๕๙๐] มรรคมีองค์ ๕ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ

๒. สัมมาสังกัปปะ

๓. สัมมาวายามะ

๔. สัมมาสติ

๕. สัมมาสมาธิ

ในมรรคมีองค์ ๕ นั้น สัมมาทิฏฐิ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐม

ฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ ธัมมวิจย สัมโพชฌงค์อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสัมมาสังกัปปะ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสัมมาวายามะ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสัมมาสติ

สัมมาสมาธิ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯ ความตั้งใจชอบ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรคนับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสัมมาสมาธิ

อัฏฐังคิกวาร

[๕๙๑] มรรคมีองค์ ๘ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ

๒. สัมมาสังกัปปะ

๓. สัมมาวาจา

๔. สัมมากัมมันตะ

๕. สัมมาอาชีวะ

๖. สัมมาวายามะ

๗. สัมมาสติ

๘. สัมมาสมาธิ

ในธรรมเหล่านั้น มรรคมีองค์ ๘ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุ

ปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌานอันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแลประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ อยู่ ในสมัยใด มรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯสัมมาสมาธิ มีในสมัยนั้น

นี้เรียกว่า มรรคมีองค์ ๘ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมรรคมีองค์ ๘

ปัญจังคิกวาร

เอกโตปุจฉาวิสัชนานัย

[๕๘๒] มรรคมีองค์ ๕ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ

๒. สัมมาสังกัปปะ

๓. สัมมาวายามะ

๔. สัมมาสติ

๕. สัมมาสมาธิ

ในธรรมเหล่านั้น มรรคมีองค์ ๕ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌานอันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแลประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ อยู่ ในสมัยใด มรรคมีองค์ ๕ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ มีในสมัยนั้น

นี้เรียกว่า มรรคมีองค์ ๕ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมรรคมีองค์ ๕

ปาฏิเยกกปุจฉาวิสัชนานัย

[๕๙๓] มรรคมีองค์ ๕ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ

๒. สัมมาสังกัปปะ

๓. สัมมาวายามะ

๔. สัมมาสติ

๕. สัมมาสมาธิ

ในมรรคมีองค์ ๕ นั้น สัมมาทิฏฐิ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌานอันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแลประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ อยู่ ในสมัยใด ปัญญากิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลงความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยสัมมาสังกัปปะ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสัมมาวายามะ ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสัมมาสติ

สัมมาสมาธิ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌานอันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแลประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและ

สุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาชนิดสุญญตะ อยู่ ในสมัยใด ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไปความสงบ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยสัมมาสมาธิ

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๕๙๔] อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ

๒. สัมมาสังกัปปะ

๓. สัมมาวาจา

๔. สัมมากัมมันตะ

๕. สัมมาอาชีวะ

๖. สัมมาวายามะ

๗. สัมมาสติ

๘. สัมมาสมาธิ

ติกมาติกาปุจฉา ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาองค์มรรค ๘ ข้อไหนเป็นกุศล ข้อไหนเป็นอกุศล ข้อไหนเป็นอัพยากฤต ฯลฯ ข้อไหนเป็นสรณะ ข้อไหนเป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชนา

[๕๙๕] องค์มรรค ๘ เป็นกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี สัมมาสังกัปปะเป็นสุขเวทนาสัมปยุต องค์มรรค ๗ เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี องค์มรรค ๘ เป็นวิบากก็มี เป็นวิบากธัมมธรรมก็มี องค์มรรค ๘เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะ องค์มรรค ๘ เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะ สัมมาสังกัปปะ เป็นอวิตักกวิจารมัตตะ องค์มรรค ๗ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี สัมมาสังกัปปะ เป็นปีติสหคตะ

เป็นสุขสหคตะ ไม่เป็นอุเบกขาสหคตะ องค์มรรค ๗ เป็นปีติสหคตะก็มีเป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเบกขาสหคตะก็มี องค์มรรค ๘ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ องค์มรรค ๘ เป็น เนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ องค์มรรค ๘ เป็นอปจยคามีก็มี เป็นเนวาจยคามินาปจยคามี ก็มี องค์มรรค ๘ เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสกขะก็มี องค์มรรค ๘ เป็นอัปปมาณะ องค์มรรค ๘เป็น อัปปมาณารัมมณะ องค์มรรค ๘ เป็นปณีตะ องค์มรรค ๘ เป็นสัมมัตตนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี องค์มรรค ๘ ไม่เป็นมัคคารัมมณะ องค์มรรค ๘เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าว ไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคเหตุกะแม้เป็นมัคคาธิปติก็มี องค์มรรค ๘ เป็นอุปปันนะก็มี อนุปปันนะ ก็มี เป็นอุปปาทีก็มีองค์มรรค ๘ เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปันนารัมมณะ องค์มรรค ๘เป็น อัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี องค์มรรค ๘ เป็นพหิทธารัมมณะ องค์มรรค ๘ เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ

ทุกมาติกาวิสัชนา

๑. เหตุโคจฉกวิสัชนา

[๕๙๖] สัมมาทิฏฐิ เป็นเหตุ องค์มรรค ๗ เป็นนเหตุ องค์มรรค ๘เป็นสเหตุกะ เป็นเหตุสัมปยุต สัมมาทิฏฐิ เป็นเหตุสเหตุกะ องค์มรรค ๗กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นแต่สเหตุกนเหตุ สัมมาทิฏฐิ เป็นเหตุเหตุสัมปยุต องค์มรรค ๗ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุเหตุ สัมปยุต เป็นแต่เหตุสัมปยุตองค์มรรค ๗ เป็นนเหตุสเหตุกะ สัมมาทิฏฐิ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนเหตุกะแม้เป็นนเหตุอเหตุกะ

๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒. จูฬนตรทุกาทิวิสัชนา

[๕๙๗] องค์มรรค ๘ เป็นสัปปัจจยะ องค์มรรค ๘ เป็นสังขตะ องค์มรรค ๘ เป็นอนิทัสสนะ องค์มรรค ๘ เป็นอัปปฏิฆะ องค์มรรค ๘ เป็นอรูปองค์มรรค ๘ เป็น โลกุตตระ องค์มรรค ๘ เป็นเกนจิวิญเญยยะ องค์มรรค ๘ เป็นเกนจินวิญเญยยะ องค์มรรค ๘ เป็นโนอาสวะ องค์มรรค ๘ เป็นอนาสวะ องค์มรรค ๘ เป็นอาสววิปปยุต องค์มรรค ๘ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวสาสวะ แม้เป็นสาสวโนอาสวะ องค์มรรค ๘ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ องค์มรรค ๘ เป็นอาสวะวิปปยุตตอนาสวะ องค์มรรค ๘ เป็นโนสัญโญชนะ ฯลฯ องค์มรรค ๘

เป็นโนคันถะ ฯลฯ องค์มรรค ๘ เป็นโนโอฆะ ฯลฯองค์มรรค ๘ เป็นโนโยคะ ฯลฯ องค์มรรค ๘ เป็นโนนีวรณะ ฯลฯ องค์มรรค ๘เป็นโนปรามาสะ ฯลฯ องค์มรรค ๘ เป็นสารัมมณะ องค์มรรค ๘ เป็นโนจิตตะองค์มรรค ๘ เป็นเจตสิกะ องค์มรรค ๘ เป็นจิตตสัมปยุต องค์มรรค ๘ เป็นจิตตสังสัฏฐะ องค์มรรค ๘ เป็นจิตตสมุฏฐานะ องค์มรรค ๘ เป็นจิตตสหภูองค์มรรค ๘ เป็นจิตตานุปริวัตติ องค์มรรค ๘ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ องค์มรรค ๘ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู องค์มรรค ๘ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ องค์มรรค ๘ เป็นพาหิระ องค์มรรค ๘ เป็นนอุปาทา องค์มรรค ๘เป็นอนุปาทินนะ องค์มรรค ๘ เป็นนอุปาทานะ ฯลฯ องค์มรรค ๘ เป็นโนกิเลสะ ฯลฯ

๑๓. ปิฏฐิทุกวิสัชนา

[๕๙๘] องค์มรรค ๘ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ องค์มรรค ๘ เป็นนภาวนาปหาตัพพะ องค์มรรค ๘ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ องค์มรรค ๘เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ สัมมาสังกัปปะ เป็นอวิตักกะ องค์มรรค ๗เป็นสวิตักกะก็มี เป็นอวิตักกะก็มี สัมมาสังกัปปะ เป็นสวิจาระ องค์มรรค ๗เป็นสวิจาระก็มี เป็นอวิจาระก็มี สัมมาสังกัปปะ เป็นสัปปีติกะ องค์มรรค ๗เป็นสัปปีติกะก็มี เป็นอัปปีติกะก็มี สัมมาสังกัปปะ เป็นปีติสหคตะ องค์มรรค ๗เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นนปีติสหคตะก็มี สัมมาสังกัปปะ เป็นสุขสหคตะ องค์มรรค ๗ เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นนสุขสหคตะก็มี สัมมาสังกัปปะ เป็นนอุเปกขาสหคตะ องค์มรรค ๗ เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี เป็นนอุเปกขาสหคตะก็มีองค์มรรค ๘ เป็นนกามาวจร องค์มรรค ๘ เป็นนรูปาวจร องค์มรรค ๘ เป็นนอรูปาวจร องค์มรรค ๘ เป็นอปริยาปันนะ องค์มรรค ๘ เป็นนิยยานิกะก็มีเป็นอนิยยานิกะก็มี องค์มรรค ๘ เป็นนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี องค์มรรค ๘เป็นอนุตตระ องค์มรรค ๘ เป็นอรณะ ฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

มรรควิภังค์ จบบริบูรณ์

๑๒. ฌานวิภังค์

มาติกา

[๕๙๙] ภิกษุในศาสนานี้ เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมแล้วด้วยอาจาระและโคจรอยู่ เห็นภัยในโทษทั้งหลายอันมีประมาณน้อยสมาทานแล้วประพฤติอยู่ในสิกขาทั้งหลาย สำรวมในอินทรีย์ ๖ รู้ประมาณในโภชนะ ประกอบความเพียรตลอดปฐมยามและปัจฉิมยาม ประกอบความเพียรอันเป็นไปติดต่อ ประกอบปัญญาอันรักษาไว้ซึ่งตน เจริญโพธิปักขิยธรรม

ภิกษุนั้น เป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการก้าวไปข้างหน้าและถอยกลับมาข้างหลัง เป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการแลดูข้างหน้าและเหลียวดูข้างซ้ายข้างขวาเป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการคู้อวัยวะเข้าและเหยียดอวัยวะออก เป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการทรงผ้าสังฆาฏิ บาตรและจีวร เป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการกิน ดื่ม เคี้ยวและลิ้มรส เป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ เป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พูด และนิ่ง

ภิกษุนั้น อาศัยเสนาสนะอันสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำในภูเขา ป่าช้า ดง ที่แจ้ง กองฟาง สถานที่ไม่มีเสียงรบกวน สถานที่ไม่มีเสียงอื้ออึงสถานที่ไม่ใคร่มีผู้คนสัญจรไปมา สถานที่ไม่มีคนพลุกพล่าน สถานที่อันสมควรเป็นที่หลีกเร้น

ภิกษุนั้น ไปสู่ป่าก็ตาม ไปสู่โคนไม้ก็ตาม ไปสู่เรือนว่างเปล่าก็ตามนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายให้ตรง ตั้งสติมุ่งหน้าต่อกรรมฐาน

ภิกษุนั้น ละอภิชฌาในโลกได้แล้ว อยู่ด้วยจิตที่ปราศจากอภิชฌา ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชฌา ละความพยาบาทและความประทุษร้ายได้แล้ว เป็นผู้มีจิตไม่พยาบาท อยู่มีความอนุเคราะห์แก่สัตว์ทั้งปวง ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความพยาบาทและความประทุษร้าย ละถีนมิทธะได้แล้ว เป็นผู้ปราศจากถีนมิทธะอยู่ มีอาโลกสัญญา มีสติสัมปชัญญะ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะ ละอุทธัจจกุกกุจจะได้แล้ว เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน อยู่ มีจิตสงบภายใน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะ ละวิจิกิจฉาได้แล้ว เป็นผู้ข้ามเสียได้ซึ่งวิจิกิจฉา อยู่ไม่มีความสงสัย ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความสงสัยในกุศลธรรมทั้งหลาย

ภิกษุนั้น ละนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ อันทำใจให้เศร้าหมอง ทำปัญญาให้ทรามได้แล้ว สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วบรรลุปฐมฌานประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ บรรลุทุติยฌาน อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยะเจ้ากล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้อยู่ บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อนมีสติบริสุทธิ์เพราะ อุเบกขา อยู่ เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา เพราะไม่มนสิการซึ่งนานัตตสัญญา จึงบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน โดยบริกรรมว่าอากาศ ไม่มีที่สุด ดังนี้ อยู่ เพราะก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุวิญญาณัญ จายตนฌาน โดยบริกรรมว่าวิญญาณไม่มีที่สุด ดังนี้ อยู่ เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะ โดยประการทั้งปวงจึงบรรลุอากิญจัญญายตนฌาน โดยบริกรรมว่า วิญญาณน้อยหนึ่งไม่มี ดังนี้ อยู่เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุเนวสัญญานา สัญญายตนะฌานอยู่

มาติกา จบ

สุตตันตภาชนีย์

มาติกานิเทศ

[๖๐๐] บทว่า ในศาสนานี้ มีอธิบายว่า ในทิฏฐินี้ ในขันตินี้ ในรุจินี้ในลัทธินี้ ในธรรมนี้ ในวินัยนี้ ในธรรมวินัยนี้ ในปาพจน์นี้ ในพรหมจรรย์นี้ในศาสนาของพระศาสดา นี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ในศาสนานี้

[๖๐๑] บทว่า ภิกษุ มีอธิบายว่า ชื่อว่าภิกษุ เพราะสมัญญา ชื่อว่าภิกษุ เพราะ ปฏิญญา ชื่อว่าภิกษุ เพราะขอ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ขอ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็น ผู้เข้าถึงภิกขาจาร ชื่อว่าภิกษุ เพราะทรงแผ่นผ้าที่ถูกทำลายชื่อว่าภิกษุ เพราะกำลัง

ทำลายบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าภิกษุ เพราะทำลายบาปอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว ชื่อว่าภิกษุ เพราะละกิเลสโดยจำเพาะส่วน ชื่อว่าภิกษุ เพราะละกิเลสโดยไม่จำเพาะส่วน พระเสขะ ชื่อว่าภิกษุ พระอเสขะชื่อว่าภิกษุ ผู้ไม่ใช่พระเสขะและไม่ใช่พระอเสขะ ชื่อว่าภิกษุ ผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันเลิศ ชื่อว่าภิกษุ ผู้ประกอบด้วยธรรมอันงาม ชื่อว่าภิกษุ ผู้บริสุทธิ์ผ่องใสชื่อว่าภิกษุ ผู้ประกอบด้วยธรรมอันเป็นสาระ ชื่อว่าภิกษุ ผู้อุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ไม่กำเริบ ควรแก่ฐานะ โดยสงฆ์ผู้พร้อมเพียงกัน ชื่อว่าภิกษุ

[๖๐๒] บทว่า ปาติโมกข์ ได้แก่ศีลอันเป็นที่อาศัย เป็นเบื้องต้นเป็นจรณะ เป็นเครื่องสำรวม เป็นเครื่องระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธาน เพื่อความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย

บทว่า สังวร ได้แก่ การไม่ล่วงละเมิดทางกาย การไม่ล่วงละเมิดทางวาจาการไม่ล่วงละเมิดทั้งทางกายและทางวาจา

บทว่า เป็นผู้สำรวมแล้ว มีอธิบายว่า เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เข้าไปถึงแล้วด้วยดี เข้ามาถึงแล้ว เข้ามาถึงแล้วด้วยดี เข้าถึงแล้ว เข้าถึงแล้วด้วยดีประกอบแล้ว ด้วยปาติโมกขสังวรนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เป็นผู้สำรวมแล้วด้วยปาติโมกขสังวร

[๖๐๓] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ประพฤติเป็นไปอยู่รักษาอยู่ เป็นไปอยู่ ให้เป็นไปอยู่ เที่ยวไปอยู่ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๖๐๔] บทว่า ถึงพร้อมแล้วด้วยอาจาระและโคจร มีอธิบายว่า อาจาระมีอยู่ อนาจาระ มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น อนาจาระ เป็นไฉน

ความล่วงละเมิดทางกาย ความล่วงละเมิดทางวาจา ความล่วงละเมิดทั้งทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่า อนาจาระ ความเป็นผู้ทุศีล แม้ทั้งปวง ก็เรียกว่าอนาจาระ ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ ย่อมเลี้ยงชีวิตด้วยการให้ไม้ไผ่ หรือด้วยการให้ใบไม้ หรือด้วยการให้ดอกไม้ หรือด้วยการให้ผลไม้ หรือด้วยการให้จุณสำหรับอาบ หรือด้วยการให้ไม้ชำระฟัน หรือด้วยการพูดยกย่องเพื่อต้องการให้เขารัก หรือด้วยการพูดทีจริงทีเล่นเสมอด้วยแกงถั่ว หรือด้วยการเป็นคนรับเลี้ยงเด็ก หรือด้วยการรับใช้ฆราวาส หรือด้วยมิจฉาอาชีวะที่พระพุทธเจ้าทรงตำหนิอย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เรียกว่า อนาจาระ

อาจาระ เป็นไฉน

ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ความไม่ล่วงละเมิดทางวาจา ความไม่ล่วงละเมิดทั้งทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่า อาจาระ สีลสังวร แม้ทั้งปวง ก็เรียกว่าอาจาระ ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ ย่อมไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการให้ไม้ไผ่ ย่อมไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการให้ใบไม้ ย่อมไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการให้ดอกไม้ ย่อมไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการให้ผลไม้ ย่อมไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการให้จุณสำหรับอาบ ย่อมไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการให้ไม้ชำระฟัน ย่อมไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการพูดยกย่องเพื่อต้องการให้เขารัก ย่อมไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการพูดทีจริงทีเล่นเสมอด้วยแกงถั่ว ย่อมไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการเป็นคนรับเลี้ยงเด็ก ย่อมไม่เลี้ยงชีวิตด้วยการรับใช้ฆราวาส ย่อมไม่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาอาชีวะที่พระพุทธเจ้าทรงตำหนิอย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เรียกว่า อาจาระ

บทว่า โคจร มีอธิบายว่า โคจร มีอยู่ อโคจร มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น อโคจร เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ เป็นผู้เที่ยวไปในสำนักของหญิงแพศยา หรือเป็นผู้เที่ยวไปในสำนักของหญิงหม้าย หรือเป็นผู้เที่ยวไปในสำนักของสาวเทื้อหรือเป็นผู้เที่ยวไปในสำนักของบัณเฑาะก์ หรือเป็นผู้เที่ยวไปในสำนักของภิกษุณีหรือเป็นผู้เที่ยวไปในโรงสุรา เป็นผู้คลุกคลีกับด้วยพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์ ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์อันไม่สมควรก็หรือตระกูลนั้นใด ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นที่ควรจะไปมา มักด่าและบริภาษ ใคร่แต่ความพินาศ ไม่ใคร่ต่อสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ไม่ใคร่ต่อความผาสุก ไม่ใคร่ต่อความเกษมจากโยคะ แก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกา ภิกษุ ย่อมคบหา เข้าไปหา เข้าไปหาบ่อยๆ ซึ่งตระกูลเห็นปานนั้น นี้เรียกว่า อโคจร

โคจร เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ ไม่เป็นผู้เที่ยวไปในสำนักของหญิงแพศยา ไม่เป็นผู้เที่ยวไปในสำนักของหญิงหม้าย ไม่เป็นผู้เที่ยวไปในสำนักของสาวเทื้อ ไม่เป็นผู้เที่ยวไปในสำนักของบัณเฑาะก์ ไม่เป็นผู้เที่ยวไปในสำนักของนางภิกษุณีไม่เป็นผู้เที่ยวไปในโรงสุรา เป็นผู้ไม่คลุกคลีกับด้วยพระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์ ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์อันไม่สมควรก็หรือตระกูลนั้นใด มีศรัทธา เลื่อมใส เป็น

้เป็นที่ควรไปมา รุ่งเรืองไปด้วยผ้ากาสาวะมีโยคีผู้ปฏิบัติเข้าออกอยู่เนืองๆ เป็นผู้ใคร่ต่อความเจริญ ใคร่ต่อสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ใคร่ต่อความผาสุก ใคร่ต่อความเกษมจากโยคะ แก่พวกภิกษุ ภิกษุณีอุบาสก อุบาสิกา ภิกษุ ย่อมคบหา เข้าไปหา เข้าไปหาบ่อยๆ ซึ่งตระกูลเห็นปานนั้น นี้เรียกว่า โคจร

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้ว ด้วยอาจาระและโคจรดังกล่าวมานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ถึงพร้อมแล้วด้วยอาจาระและโคจร ด้วยประการฉะนี้

[๖๐๕] คำว่า เห็นภัยในโทษทั้งหลายอันมีประมาณน้อย มีอธิบายว่าโทษทั้งหลายอันมีประมาณน้อย เป็นไฉน

โทษทั้งหลายนั้นใด มีประมาณน้อย เป็นอย่างต่ำ เป็นอย่างเบา ที่สมมติกันว่าโทษเบา ที่พึงสำรวม ที่พึงระวัง ที่พึงกระทำด้วยจิตตุปบาท ที่เนื่องด้วยมนสิการ เหล่านี้เรียกว่าโทษทั้งหลายอันมีประมาณน้อย

ภิกษุเป็นผู้เห็นโทษ เห็นภัย เห็นความชั่วร้าย และเห็นการรื้อถอนออกเสียให้พ้นในโทษอันมีประมาณน้อยเหล่านี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่าเห็นภัยในโทษทั้งหลายอันมีประมาณน้อย

[๖๐๖] คำว่าสมาทานแล้วประพฤติอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย มีอธิบายว่าสิกขาเป็นไฉน

สิกขา ๔ คือ สิกขาของภิกษุ เรียกว่าภิกขุสิกขา สิกขาของภิกษุณีเรียกว่าภิกขุนีสิกขา สิกขาของอุบาสก เรียกว่า อุบาสกสิกขา สิกขาของอุบาสิกา เรียกว่าอุปาสิกาสิกขา เหล่านี้เรียกว่าสิกขา

ภิกษุสมาทานสิกขาทั้งหมด ด้วยสิกขาสมาทานทั้งหมด สมาทานสิกขาทั้งหมดมิให้เหลือ ด้วยอาการที่จะพึงประพฤติทั้งหมด แล้วประพฤติอยู่ในสิกขาเหล่านี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า สมาทานแล้วประพฤติอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

[๖๐๗] บทว่า สำรวมในอินทรีย์ ๖ มีอธิบายว่า ความเป็นผู้สำรวมในอินทรีย์ ๖ มีอยู่ ความเป็นผู้ไม่สำรวมในอินทรีย์ ๖ มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น ความเป็นผู้ไม่สำรวมในอินทรีย์ ๖ เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ย่อมเป็นผู้ถือนิมิต ถืออนุพยัญชนะ บาปอกุศลธรรม คือ อภิชฌาและโทมนัส พึงซ่านไปตามบุคคลนี้ผู้ไม่สำรวมจักขุนทรีย์อยู่ เพราะการไม่สำรวมจักขุนทรีย์ใดเป็นเหตุ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์นั้น ย่อมไม่รักษาจักขุนทรีย์นั้น ย่อมไม่ถึงการสำรวมในจักขุนทรีย์นั้น ฟังเสียงด้วยโสตะแล้ว ฯลฯ ดมกลิ่นด้วยฆานะแล้ว ฯลฯ ลิ้มรสด้วยชิวหาแล้ว ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยมนะแล้ว เป็นผู้ถือนิมิต ถืออนุพยัญชนะ บาปอกุศลธรรม คืออภิชฌาและโทมนัส ซึ่งซ่านไปตามบุคคลนี้ ผู้ไม่สำรวมมนินทรีย์อยู่ เพราะการไม่สำรวมมนินทรีย์ใดเป็นเหตุ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์นั้น ย่อมไม่รักษามนินทรีย์นั้น ย่อมไม่ถึงการสำรวมในมนินทรีย์นั้น ความไม่คุ้มครอง กิริยาที่ไม่คุ้มครองการไม่รักษา การไม่สำรวมซึ่งอินทรีย์ ๖ เหล่านี้ อันใด นี้เรียกว่าความเป็นผู้ไม่สำรวมในอินทรีย์ ๖

ความเป็นผู้สำรวมในอินทรีย์ ๖ เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่ถือนิมิตไม่ถืออนุพยัญชนะ บาปอกุศลธรรม คือ อภิชฌาและโทมนัสพึงซ่านไปตามบุคคลนี้ ผู้ไม่สำรวมจักขุนทรีย์อยู่ เพราะการไม่สำรวมจักขุนทรีย์ใดเป็นเหตุย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์นั้น ย่อมรักษาจักขุนทรีย์นั้น ย่อมถึงการสำรวมในจักขุนทรีย์นั้น ฟังเสียงด้วยโสตะแล้ว ฯลฯ ดมกลิ่นด้วยฆานะแล้ว ฯลฯลิ้มรสด้วยชิวหาแล้ว ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยมนะแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่ถือนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ บาปอกุศลธรรม คืออภิชฌาและโทมนัส พึงซ่านไปตามบุคคลนี้ ผู้ไม่สำรวมมนินทรีย์อยู่ เพราะการไม่สำรวมมนินทรีย์ใดเป็นเหตุ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์นั้น ย่อมรักษามนินทรีย์นั้น ย่อมถึงการสำรวมในมนินทรีย์นั้น ความคุ้มครอง กิริยาที่คุ้มครอการรักษา การสำรวม ซึ่งอินทรีย์ ๖ เหล่านี้ อันใด นี้เรียกว่า ความเป็นผู้สำรวมในอินทรีย์ ๖

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้ว ด้วยความเป็นผู้สำรวมในอินทรีย์ ๖ นี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า สำรวมในอินทรีย์ ๖

[๖๐๘] บทว่า รู้ประมาณในโภชนะ มีอธิบายว่า ความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะมีอยู่ ความเป็นผู้ไม่รู้ประมาณในโภชนะมีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น ความเป็นผู้ไม่รู้ประมาณในโภชนะ เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ ไม่พิจารณาโดยแยบคายบริโภคอาหาร เพื่อเล่นเพื่อมัวเมา เพื่อให้ผิวพรรณสวยงาม เพื่อให้อ้วนพี ความเป็นผู้ไม่สันโดษ ความเป็นผู้ไม่รู้ประมาณ การไม่พิจารณา ในโภชนะนั้น อันใด นี้เรียกว่า ความเป็นผู้ไม่รู้ประมาณในโภชนะ

ความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ เป็นไฉน

ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ พิจารณาโดยแยบคายว่า เราบริโภคอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อให้ผิวพรรณสวยงาม ไม่ใช่เพื่อให้อ้วนพี เราบริโภคอาหาร เพียงเพื่อความดำรงอยู่แห่งกายนี้ เพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อระงับความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ โดยอุบายนี้ เราจักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้ และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความเป็นไปแห่งชีวิตินทรีย์ ความไม่มีโทษและการอยู่โดยผาสุก จักมีแก่เรา ดังนี้ แล้วจึงบริโภคอาหาร ความสันโดษความรู้ประมาณ การพิจารณาในโภชนะนั้น อันใด นี้เรียกว่า ความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้ว ด้วยความเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า รู้ประมาณในโภชนะ

[๖๐๙] ก็ภิกษุเป็นผู้ประกอบความเพียรตลอดปฐมยามและปัจฉิมยามเป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ ชำระจิตให้หมดจดจากธรรมที่กั้นกางจิตไม่ให้บรรลุความดี ด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดวัน ชำระจิตให้หมดจดจากธรรมที่กั้นกางจิตไม่ให้บรรลุความดี ด้วยการเดินจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่งราตรี สำเร็จสีหไสยาสน์ โดยนอนตะแคงขวา วางเท้าซ้อนกัน มีสติสัมปชัญญะ ทำสัญญาในการลุกขึ้นไว้ในใจ ตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้หมดจดจากธรรมที่กั้นกางจิตไม่ให้บรรลุความดี ด้วยการเดินจงกรมด้วยการนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี ด้วยการปฏิบัติอย่างนี้ ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ประกอบความเพียรตลอดปฐมยามและปัจฉิมยาม

[๖๑๐] บทว่า ความเพียรอันเป็นไปติดต่อ ได้แก่ การปรารภความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ

บทว่า ปัญญาอันรักษาไว้ซึ่งตน ได้แก่ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ

[๖๑๑] บทว่า เจริญโพธิปักขิยธรรม มีอธิบายว่า โพธิปักขิยธรรมเป็นไฉน

โพชฌงค์ ๗ คือ สติสัมโพชฌงค์ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม ภิกษุ ย่อมเสพ เจริญทำให้มาก ซึ่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เจริญโพธิปักขิยธรรม

[๖๑๒] ก็ภิกษุเป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการก้าวไปข้างหน้าและถอยกลับมาข้างหลัง เป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการแลดูข้างหน้าและเหลียวดูข้างซ้ายข้างขวาเป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการคู้อวัยวะเข้าและเหยียดอวัยวะออก เป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการทรงผ้าสังฆาฏิบาตรและจีวร เป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการกิน ดื่ม เคี้ยวและลิ้มรส เป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ เป็นผู้รู้ชัดอยู่โดยปกติในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พูด และนิ่ง เป็นอย่างไร

ภิกษุในศาสนานี้ มีสติสัมปชัญญะก้าวไปข้างหน้า มีสติสัมปชัญญะถอยกลับมาข้างหลัง มีสติสัมปชัญญะแลดูข้างหน้า มีสติสัมปชัญญะเหลียวดูข้างซ้ายข้างขวา มีสติสัมปชัญญะคู้อวัยวะเข้า มีสติสัมปชัญญะเหยียดอวัยวะออกมีสติสัมปชัญญะในการทรงผ้าสังฆาฏิบาตรและจีวร มีสติสัมปชัญญะในการกินดื่ม เคี้ยว และลิ้มรส มีสติสัมปชัญญะในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ มีสติสัมปชัญญะในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พูด และนิ่ง

ในบทเหล่านั้น บทว่า มีสติ มีอธิบายว่า สติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำความไม่เลื่อนลอย ความไม่ลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ อันใดนี้เรียกว่า สติ

บทว่า มีสัมปชัญญะ มีอธิบายว่า สัมปชัญญะ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความวิจัยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเป็นเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้งความรู้ชัด ปัญญาเหมือนประตัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ อันใด นี้เรียกว่า สัมปชัญญะ

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้ว ด้วยสติและสัมปชัญญะนี้ ด้วยประการฉะนี้

ด้วยการปฏิบัติอย่างนี้ ภิกษุชื่อว่า มีสติสัมปชัญญะก้าวไปข้างหน้า มีสติสัมปชัญญะถอยกลับมาข้างหลัง มีสติสัมปชัญญะแลดูข้างหน้า มีสติสัมปชัญญะเหลียวดูข้างซ้ายข้างขวา มีสติสัมปชัญญะคู้อวัยวะเข้า มีสติสัมปชัญญะเหยียดอวัยวะออก มีสติสัมปชัญญะในการทรงผ้าสังฆาฏิบาตรและจีวร มีสติสัมปชัญญะในการกิน ดื่ม เคี้ยว และลิ้มรส มีสติสัมปชัญญะในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ มีสติสัมปชัญญะในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พูด และนิ่ง

[๖๑๓] บทว่า สงัด มีอธิบายว่า แม้หากเสนาสนะใดจะอยู่ในที่ใกล้แต่เสนาสนะนั้นไม่เกลื่อนกล่นด้วยเหล่าคฤหัสถ์บรรพชิต ด้วยเหตุนั้น เสนาสนะนั้น ชื่อว่า สงัด แม้หากเสนาสนะใดจะอยู่ในที่ไกล แต่เสนาสนะนั้นไม่เกลื่อนกล่น ด้วยเหล่าคฤหัสถ์บรรพชิต ด้วยเหตุนั้น เสนาสนะนั้น ชื่อว่า สงัด

[๖๑๔] บทว่า เสนาสนะ ได้แก่ เสนาสนะคือเตียงบ้าง เสนาสนะคือตั่งบ้าง เสนาสนะคือที่นอนบ้าง เสนาสนะคือหมอนบ้าง เสนาสนะคือวิหารบ้าง เสนาสนะคือเพิงบ้าง เสนาสนะคือปราสาทบ้าง เสนาสนะคือป้อมบ้างเสนาสนะคือโรงบ้าง เสนาสนะคือที่เร้นลับบ้าง เสนาสนะคือถ้ำบ้าง เสนาสนะคือโคนไม้บ้าง เสนาสนะคือพุ่มไม้ไผ่บ้าง หรือภิกษุยับยั้งอยู่ในที่ใด ที่นั้นทั้งหมดชื่อว่า เสนาสนะ

[๖๑๕] บทว่า อาศัย คือ อาศัยอยู่ อาศัยอยู่ด้วยดี เข้าอยู่ เข้าพำนักอยู่เข้าอาศัยอยู่ เสนาสนะอันสงัดนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อาศัย

[๖๑๖] บทว่า ป่า ได้แก่บริเวณนอกเสาเขื่อนทั้งหมดนั้น

[๖๑๗] บทว่า โคนไม้ เป็นต้น มีอธิบายว่า รุกขมูล คือ โคนไม้ปัพพตะ คือภูเขา กันทระ คือ ซอกเขา คิริคุหา คือ ถ้ำในเขา สุสาน คือป่าช้า อัพโภกาส คือที่แจ้ง ปลาลปุญชะ คือ กองฟาง

[๖๑๘] บทว่า ดง เป็นชื่อของเสนาสนะที่อยู่ไกล บทว่า ดง เป็นชื่อของเสนาสนะราวป่า บทว่า ดง เป็นชื่อของเสนาสนะที่น่าหวาดกลัว บทว่า ดงเป็นชื่อของ

เสนาสนะที่น่าหวาดหวั่น บทว่า ดง เป็นชื่อของเสนาสนะที่อยู่ปลายแดน บทว่า ดง เป็นชื่อของเสนาสนะที่ไม่อยู่ใกล้หมู่มนุษย์ บทว่า ดง เป็นชื่อของเสนาสนะที่หาความเจริญได้ยาก

[๖๑๙] บทว่า สถานที่ไม่มีเสียงรบกวน มีอธิบายว่า แม้หากเสนาสนะใดจะอยู่ใกล้ แต่เสนาสนะนั้นไม่เกลื่อนกล่นด้วยเหล่าคฤหัสถ์บรรพชิต ด้วยเหตุนั้น เสนาสนะนั้น ชื่อว่า ไม่มีเสียงรบกวน แม้หากเสนาสนะใดจะอยู่ไกลแต่เสนาสนะนั้นไม่เกลื่อนกล่นด้วยเหล่าคฤหัสถ์บรรพชิต ด้วยเหตุนั้น เสนาสนะนั้น ชื่อว่า ไม่มีเสียงรบกวน

[๖๒๐] บทว่า สถานที่ไม่มีเสียงอื้ออึง มีอธิบายว่า เสนาสนะใดไม่มีเสียงรบกวน เสนาสนะนั้น ชื่อว่า สถานที่ไม่มีเสียงอื้ออึง เสนาสนะใดไม่มีเสียงอื้ออึง เสนาสนะนั้น ชื่อว่า สถานที่ไม่ใคร่มีผู้คนสัญจรไปมา เสนาสนะใด ไม่ใคร่มีผู้คนสัญจรไปมา เสนาสนะนั้น ชื่อว่า สถานที่ไม่มีคนพลุกพล่านเสนาสนะใด ไม่มีคนพลุกพล่าน เสนาสนะนั้น ชื่อว่า สถานที่อันสมควรเป็นที่หลีกเร้น

[๖๒๑] คำว่า ไปสู่ป่าก็ตาม ไปสู่โคนไม้ก็ตาม ไปสู่เรือนว่างเปล่าก็ตาม ได้แก่ เป็นผู้ไปสู่ป่าแล้วก็ตาม เป็นผู้ไปสู่โคนไม้แล้วก็ตาม เป็นผู้ไปสู่เรือนว่างเปล่าแล้วก็ตาม

[๖๒๒] คำว่า นั่งคู้บัลลังก์ ได้แก่เป็นผู้นั่งคู้บัลลังก์

[๖๒๓] คำว่า ตั้งให้กายตรง ได้แก่กายที่ดำรงไว้ ที่ตั้งไว้เป็นกายตรง

[๖๒๔] คำว่า ตั้งสติมุ่งหน้าต่อกรรมฐาน มีอธิบายว่า สติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ อันใด นี้เรียกว่า สติ สตินี้อันภิกษุนั้น เข้าไปตั้งไว้แล้ว ตั้งไว้ดีแล้ว ที่ปลายจมูก หรือที่นิมิตเหนือปากด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ตั้งสติมุ่งหน้าต่อกรรมฐาน

[๖๒๕] คำว่า ละอภิชฌาในโลก มีอธิบายว่า อภิชฌา เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต อันใดนี้เรียกว่า อภิชฌา

โลก เป็นไฉน

อุปาทานขันธ์ ๕ ชื่อว่าโลก นี้เรียกว่า โลก

อภิชฌานี้ สงบ ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้ว ในโลกนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ละอภิชฌาในโลกเสียได้

[๖๒๖] คำว่า ด้วยจิตที่ปราศจากอภิชฌา มีอธิบายว่า จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิตจิตนี้ปราศจากอภิชฌา ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ด้วยจิตที่ปราศจากอภิชฌา

[๖๒๗] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ประพฤติเป็นไปอยู่รักษาอยู่ เป็นไปอยู่ ให้เป็นไปอยู่ เที่ยวไปอยู่ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๖๒๘] คำว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชฌา มีอธิบายว่า อภิชฌาเป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต อันใดนี้เรียกว่า อภิชฌา

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิต

ภิกษุ ชำระจิตนี้ให้หมดจด ให้หมดจดวิเศษ ให้บริสุทธิ์ ให้พ้นให้พ้นวิเศษ ให้หลุดพ้น จากอภิชฌานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชฌา

[๖๒๙] คำว่า ละความพยาบาทและความประทุษร้าย มีอธิบายว่า ความพยาบาท มีอยู่ ความประทุษร้าย มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น ความพยาบาท เป็นไฉน

จิตอาฆาต การกระทบกระทั่ง ความกระทบกระทั่ง ความยินร้าย ความเคือง การขุ่นเคือง ความขุ่นเคือง ความคิดประทุษร้าย การมุ่งคิดประทุษร้ายความมุ่งคิดประทุษร้าย ความพยาบาทแห่งจิต ความคิดประทุษร้ายแห่งใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้ายภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้ายการยินร้าย ความยินร้าย ความดุร้าย ความปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต อันใดนี้เรียกว่า พยาบาท

ความประทุษร้าย เป็นไฉน

ความพยาบาทอันใด ความพยาบาทอันนั้น ชื่อว่า ความประทุษร้ายความประทุษร้ายอันใด ความประทุษร้ายอันนั้น ชื่อว่า ความพยาบาท

ความพยาบาทและความประทุษร้ายนี้ สงบ ระงับ เข้าไประงับ ดับไปดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้งถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้ว ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่าละความพยาบาทและความประทุษร้าย ด้วยประการฉะนี้

[๖๓๐] บทว่า มีจิตไม่พยาบาท มีอธิบายว่า จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี่เรียกว่า จิตจิตนี้ไม่พยาบาท ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีจิตไม่พยาบาท

[๖๓๑] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๖๓๒] คำว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความพยาบาทและความประทุษร้ายมีอธิบายว่า ความพยาบาท มีอยู่ ความประทุษร้าย มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น ความพยาบาท เป็นไฉน

จิตอาฆาต การกระทบกระทั่ง ความกระทบกระทั่ง ความยินร้าย ความเคือง การขุ่นเคือง ความขุ่นเคือง ความคิดประทุษร้าย การมุ่งคิดประทุษร้ายความมุ่งคิดประทุษร้าย ความพยาบาทแห่งจิต ความคิดประทุษร้ายแห่งใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้ายภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ภาวะที่คิดปองร้ายการยินร้าย ความยินร้าย ความดุร้าย ความปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิตอันใด นี่เรียกว่า ความพยาบาท

ความประทุษร้าย เป็นไฉน

ความพยาบาทอันใด ความพยาบาทอันนั้น ชื่อว่า ความประทุษร้ายความประทุษร้ายอันใด ความประทุษร้ายอันนั้น ชื่อว่า ความพยาบาท

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี่เรียกว่า จิต

ภิกษุ ชำระจิตให้หมดจด ให้หมดจดวิเศษ ให้บริสุทธิ์ ให้พ้น ให้พ้นวิเศษ ให้หลุดพ้นจากความพยาบาทและความประทุษร้ายนี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความพยาบาทและความประทุษร้าย ด้วยประการฉะนี้

[๖๓๓] คำว่า ละถีนมิทธะ ได้แล้ว มีอธิบายว่า ถีนะ มีอยู่ มิทธะมีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น ถีนะ เป็นไฉน

ความไม่สมประกอบ ความไม่ควรแก่การงาน ความท้อแท้ ความท้อถอยแห่งจิต ความย่อหย่อน กิริยาที่ย่อหย่อน ภาวะที่ย่อหย่อน ความหดหู่ กิริยาที่หดหู่ ภาวะที่หดหู่แห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า ถีนะ

มิทธะ เป็นไฉน

ความไม่สมประกอบ ความไม่ควรแก่การงาน ความง่วงซึม ความเฉื่อยชา ความซบเซา ความหาวนอน ความหลับ ความโงกง่วง ความหลับกิริยาที่หลับ ภาวะที่หลับแห่งเจตสิก อันใด นี้เรียกว่า มิทธะ

ถีนะและมิทธะนี้ สงบ ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งไปด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้ว ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ละถีนมิทธะได้แล้ว ด้วยประการฉะนี้

[๖๓๔] คำว่า เป็นผู้ปราศจากถีนมิทธะ มีอธิบายว่า ชื่อว่า เป็นผู้ปราศจากถีนมิทธะ เพราะถีนมิทธะนั้นอันภิกษุนั้นสละแล้ว คายแล้ว ปล่อยแล้ว ละแล้ว สละคืนแล้ว ละแล้วและสละคืนแล้ว ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่าเป็นผู้ปราศจากถีนมิทธะ ด้วยประการฉะนี้

บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๖๓๕] บทว่า มีอาโลกสัญญา มีอธิบายว่า สัญญา เป็นไฉน

การจำ กิริยาที่จำ ความจำ อันใด นี้เรียกว่า สัญญา สัญญานี้ สว่างเปิดเผย บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีอาโลกสัญญา

[๖๓๖] บทว่า มีสติสัมปชัญญะ มีอธิบายว่า สติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ อันใด นี้เรียกว่า สติ

สัมปชัญญะ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด นี้เรียกว่า สัมปชัญญะ

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้ว ด้วยสติและสัมปชัญญะนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีสติสัมปชัญญะ ด้วยประการฉะนี้

[๖๓๗] คำว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะ มีอธิบายว่า ถีนะมีอยู่ มิทธะ มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น ถีนะ เป็นไฉน

ความไม่สมประกอบแห่งจิต ฯลฯ ภาวะที่หดหู่แห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า ถีนะ

มิทธะ เป็นไฉน

ความไม่สมประกอบ ฯลฯ ภาวะที่หลับแห่งเจตสิก อันใด นี้เรียกว่ามิทธะ

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิต

ภิกษุ ชำระจิตนี้ให้หมดจด ให้หมดจดวิเศษ ให้บริสุทธ์ ให้พ้น ให้พ้นวิเศษ ให้หลุดพ้นจากถีนมิทธะนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะ

[๖๓๘] คำว่า ละอุทธัจจกุกกุจจะได้แล้ว มีอธิบายว่า อุทธัจจะ มีอยู่กุกกุจจะ มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น อุทธัจจะ เป็นไฉน

ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความวุ่นวายใจ ความพล่านแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า อุทธัจจะ

กุกกุจจะ เป็นไฉน

ความสำคัญว่าควรในของที่ไม่ควร ความสำคัญว่าไม่ควรในของที่ควรความสำคัญว่ามีโทษในของที่ไม่มีโทษ ความสำคัญว่า ไม่มีโทษในของที่มีโทษความรำคาญ กิริยาที่รำคาญ ภาวะที่รำคาญ ความเดือดร้อนใจ ความยุ่งใจ ซึ่งมีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้เรียกว่า กุกกุจจะ

อุทธัจจะและกุกกุจจะนี้ สงบ ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้งถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศจากไปแล้ว ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่าละอุทธัจจกุกกุจจะได้แล้ว ด้วยประการฉะนี้

[๖๓๙] บทว่า เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีอธิบายว่า ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่านเพราะอุทธัจจกุกกุจจะนั้นอันภิกษุนั้นสละแล้ว คายแล้ว ปล่อยแล้ว ละแล้วสละคืนแล้ว ละแล้วและสละคืนแล้ว ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน

[๖๔๐] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๖๔๑] บทว่า ภายใน ได้แก่เป็นภายในเฉพาะตน

บทว่า มีจิตสงบ มีอธิบายว่า จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิต

จิตนี้ สงบ ระงับ เข้าไประงับ ภายใน ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่ามีจิตสงบภายใน

[๖๔๒] คำว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะ มีอธิบายว่าอุทธัจจะ มีอยู่ กุกกุจจะ มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น อุทธัจจะ เป็นไฉน

ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความวุ่นวายใจ ความพล่านแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า อุทธัจจะ

กุกกุจจะ เป็นไฉน

ความสำคัญว่าควรในของที่ไม่ควร ฯลฯ ความยุ่งใจ ซึ่งมีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้เรียกว่า กุกกุจจะ

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิต

ภิกษุ ชำระจิตให้หมดจด ให้หมดจดวิเศษ ให้บริสุทธิ์ ให้พ้น ให้พ้นวิเศษ ให้หลุดพ้นจากอุทธัจจะและกุกกุจจะนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะ

[๖๔๓] คำว่า ละวิจิกิจฉาได้แล้ว มีอธิบายว่า วิจิกิจฉา เป็นไฉน

การเคลือบแคลง กิริยาที่เคลือบแคลง ความเคลือบแคลง ความคิดเห็นไปต่างๆ นานา ความตัดสินอารมณ์ไม่ได้ ความเห็นเป็นสองแง่ ความเห็นเหมือนทางสองแพร่ง ความสงสัย ความไม่สามารถจะถือเอาโดยส่วนเดียวได้ความคิดส่ายไป ความคิดพร่าไป ความไม่สามารถจะหยั่งลงถือเอาเป็นยุติได้ความกระด้างแห่งจิต ความลังเลใจ อันใด นี้เรียกว่า วิจิกิจฉา

วิจิกิจฉานี้ สงบ ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้ว ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ละวิจิกิจฉาได้แล้ว

[๖๔๔] บทว่า เป็นผู้ข้ามเสียได้ซึ่งวิจิกิจฉา มีอธิบายว่า เป็นผู้ข้ามแล้วข้ามพ้นแล้ว ข้ามออกแล้วซึ่งวิจิกิจฉานี้ ถึงฝั่งแล้ว ถึงฝั่งแล้วโดยลำดับด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เป็นผู้ข้ามเสียได้ซึ่งวิจิกิจฉา

[๖๔๕] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๖๔๖] คำว่า ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรมทั้งหลาย มีอธิบายว่า ไม่เคลือบแคลง ไม่สงสัย ไม่มีความสงสัย หมดความสงสัย ปราศจากความสงสัยในกุศลธรรมทั้งหลาย ด้วยวิจิกิจฉานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรมทั้งหลาย

[๖๔๗] คำว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา มีอธิบายว่า วิจิกิจฉาเป็นไฉน

การเคลือบแคลง กิริยาที่เคลือบแคลง ความเคลือบแคลง ฯลฯ ความกระด้างแห่งจิต ความลังเลใจ อันใด นี้เรียกว่า วิจิกิจฉา

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิต

ภิกษุ ชำระจิตนี้ให้หมดจด ให้หมดจดวิเศษ ให้บริสุทธิ์ ให้พ้น ให้พ้นวิเศษ ให้หลุดพ้นจากวิจิกิจฉานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา

[๖๔๘] คำว่า ละนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ได้แล้ว มีอธิบายว่า นิวรณ์ ๕เหล่านี้ สงบ ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไปถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้ว ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ละนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ได้แล้ว

[๖๔๙] คำว่า เป็นเครื่องเศร้าหมองแห่งใจ ได้แก่นิวรณ์ ๕ เหล่านี้เป็นเครื่อง เศร้าหมองแห่งจิต

[๖๕๐] คำว่า ทำปัญญาให้ทราม มีอธิบายว่า ปัญญาที่ยังไม่เกิดขึ้นย่อมไม่เกิดขึ้น และปัญญาที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไป เพราะนิวรณ์ ๕ เหล่านี้ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ทำปัญญาให้ทราม

[๖๕๑] คำว่า สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว มีอธิบายว่า กาม เป็นไฉน

ฉันทะ ชื่อว่า กาม ราคะ ชื่อว่า กาม ฉันทราคะ ชื่อว่า กามสังกัปปะ ชื่อว่า กาม ราคะ ชื่อว่า กาม สังกัปปราคะ ชื่อว่า กาม ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า กาม

อกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นไฉน

กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ธรรมเหล่านี้ เรียกว่า อกุศลธรรมทั้งหลาย

ภิกษุ สงัดจากกามและอกุศลธรรมเหล่านี้แล้ว ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่าสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว ด้วยประการฉะนี้

[๖๕๒] คำว่า ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีอธิบายว่า วิตก มีอยู่วิจาร มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น วิตก เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ความดำริ ความที่จิตแนบอยู่ในอารมณ์ความที่จิตแนบสนิทอยู่ในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกัปปะ อันใดนี้เรียกว่า วิตก

วิจาร เป็นไฉน

ความตรอง ความพิจารณา ความตามพิจารณา ความเข้าไปพิจารณาความที่จิตสืบต่ออารมณ์ ความที่จิตเพ่งดูอารมณ์อยู่เนืองๆ อันใด นี้เรียกว่า วิจาร

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้ว ด้วยวิตกและวิจารนี้ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ประกอบด้วยวิตก วิจาร ด้วยประการฉะนี้

[๖๕๓] บทว่า เกิดวิเวก มีอธิบายว่า ธรรมเหล่านั้น คือ วิตก วิจารปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต เกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว ในวิเวกนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เกิดแต่วิเวก

[๖๕๔] บทว่า มีปีติและสุข มีอธิบายว่า ปีติ มีอยู่ สุข มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น ปีติ เป็นไฉน

ความอิ่มใจ ความปราโมทย์ ความยินดียิ่ง ความบันเทิง ความร่าเริงความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความปีติอย่างโลดโผน ความที่จิตชื่นชมยินดี อันใดนี้เรียกว่า ปีติ

สุข เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบาย เป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสอันใด นี้เรียกว่า สุข

สุขนี้ สหรคต เกิดร่วม เจือปน สัมปยุต ด้วยปีตินี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า มีปีติและสุข

[๖๕๕] บทว่า ปฐม คือ เป็นที่ ๑ ตามลำดับแห่งการนับฌานนี้ ชื่อว่าปฐมฌาน เพราะโยคาวจรบุคคลบรรลุเป็นครั้งแรก

[๖๕๖] บทว่า ฌาน ได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต

[๖๕๗] บทว่า บรรลุ ได้แก่ การได้ การกลับได้อีก การถึง ความถึง การถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลุ ซึ่งปฐมฌาน

[๖๕๘] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๖๕๙] คำว่า เพราะวิตกวิจารสงบ มีอธิบายว่า วิตก มีอยู่ วิจาร มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น วิตก เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ สัมมาสังกัปปะ อันใด นี้เรียกว่า วิตก

วิจาร เป็นไฉน

ความตรอง ความพิจารณา ความตามพิจารณา ความเข้าไปพิจารณาความที่จิตสืบต่ออารมณ์ ความที่จิตเพ่งดูอารมณ์อยู่เนืองๆ อันใด นี้เรียกว่า วิจาร

วิตกและวิจารนี้ ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้ว ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เพราะวิตกวิจารสงบด้วยประการฉะนี้

[๖๖๐] บทว่า เป็นไปในภายใน ได้แก่เป็นของภายในเฉพาะตน

บทว่า ผ่องใส ได้แก่ ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง

[๖๖๑] คำว่า เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ได้แก่ ความตั้งอยู่แห่งจิต ฯลฯสัมมาสมาธิ

[๖๖๒] คำว่า ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีอธิบายว่า วิตก มีอยู่ วิจาร มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น วิตก เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ สัมมาสังกัปปะ อันใด นี้เรียกว่า วิตก

วิจาร เป็นไฉน

ความตรอง ความพิจารณา ความตามพิจารณา ความเข้าไปพิจารณาอารมณ์ ความที่จิตสืบต่ออารมณ์ ความที่จิตเพ่งดูอารมณ์อยู่เนืองๆ อันใด นี้เรียกว่าวิจาร

วิตกและวิจารนี้ สงบ ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้ว ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร ด้วยประการฉะนี้

[๖๖๓] บทว่า เกิดแต่สมาธิ มีอธิบายว่า ธรรมเหล่านั้น คือ ความผ่องใส ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต เกิดแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว ในสมาธินี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เกิดแต่สมาธิ

[๖๖๔] บทว่า มีปีติและสุข มีอธิบายว่า ปีติ มีอยู่ สุข มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น ปีติ เป็นไฉน

ความอิ่มใจ ความปราโมทย์ ฯลฯ ความที่จิตชื่นชมยินดี อันใดนี้เรียกว่า ปีติ

สุข เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ฯลฯ กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า สุข

สุขนี้ สหรคต เกิดร่วม เจือปน สัมปยุต ด้วยปีตินี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า มีปีติและสุข

[๖๖๕] บทว่า ทุติยะ คือ เป็นที่ ๒ ตามลำดับแห่งการนับฌานนี้ชื่อว่าทุติยฌาน เพราะโยคาวจรบุคคลบรรลุเป็นครั้งที่ ๒

[๖๖๖] บทว่า ฌาน ได้แก่ ความผ่องใส ปีติ สุข เอกัคคตา แห่งจิต

[๖๖๗] บทว่า บรรลุ ได้แก่ การได้ การกลับได้อีก การถึง ความถึงการถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลุ ซึ่งทุติยฌาน

[๖๖๘] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๖๖๙] คำว่า เพราะคลายปีติได้อีกด้วย มีอธิบายว่า ปีติ เป็นไฉน

ความอิ่มใจ ความปราโมทย์ ความยินดียิ่ง ความบันเทิง ความร่าเริงความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความปีติอย่างโลดโผน ความที่จิตชื่นชมยินดี อันใดนี้เรียกว่า ปีติ

ปีตินี้ สงบ ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดีถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้ว ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เพราะคลายปีติได้อีกด้วย

[๖๗๐] บทว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีอธิบายว่า อุเบกขา เป็นไฉน

ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความเพ่งเฉพาะ ความเป็นกลางแห่งจิตอันใด นี้เรียกว่า อุเบกขา

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้ว ด้วยอุเบกขานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา

[๖๗๑] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๖๗๒] คำว่า มีสติสัมปชัญญะ มีอธิบายว่า ใน ๒ อย่างนั้น สติเป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ อันใด นี้เรียกว่า สติ

สัมปชัญญะ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด นี้เรียกว่า สัมปชัญญะ

ภิกษุ เป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว ฯลฯ ประกอบแล้ว ด้วยสติและสัมปชัญญะนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า มีสติสัมปชัญญะ ด้วยประการฉะนี้

[๖๗๓] คำว่า เสวยสุขด้วยนามกาย มีอธิบายว่า สุข เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใดนี้เรียกว่า สุข

กาย เป็นไฉน

สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ นี้เรียกว่า กาย

ภิกษุ ย่อมเสวยสุขนี้ ด้วยกายนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เสวยสุขด้วยนามกาย

[๖๗๔] คำว่า เป็น ฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุมีอธิบายว่า พระอริยเจ้า เป็นไฉน

พระพุทธเจ้าและพระสาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระอริยเจ้าพระอริยเจ้าเหล่านั้น ย่อมกล่าวสรรเสริญ แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผยจำแนก ทำให้ชัดเจน ประกาศ ซึ่งบุคคลผู้ได้บรรลุนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่าเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุ

[๖๗๕] คำว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข มีอธิบายว่าอุเบกขา เป็นไฉน

ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความเพ่งเฉพาะ ความเป็นกลางแห่งจิตอันใด นี้เรียกว่า อุเบกขา

สติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ อันใด นี้เรียกว่า สติ

สุข เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใดนี้เรียกว่า สุข

ภิกษุ ประกอบด้วยอุเบกขา สติ และสุขนี้ สืบเนื่องอยู่ ประพฤติเป็นไปอยู่ รักษาอยู่ เป็นไปอยู่ ให้เป็นไปอยู่ เที่ยวไปอยู่ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ด้วยประการฉะนี้

[๖๗๖] บทว่า ตติยะ คือ เป็นที่ ๓ ตามลำดับแห่งการนับฌานนี้ชื่อว่า ตติยฌาน เพราะ โยคาวจรบุคคลบรรลุเป็นครั้งที่ ๓

[๖๗๗] บทว่า ฌาน ได้แก่ อุเบกขา สติ สัมปชัญญะ สุขเอกัคคตาแห่งจิต

[๖๗๘] บทว่า บรรลุ ได้แก่ การได้ การกลับได้อีก การถึง ความถึงการถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลุ ซึ่งตติยฌาน

[๖๗๙] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๖๘๐] คำว่า เพราะละสุขและทุกข์ได้ มีอธิบายว่า สุข มีอยู่ ทุกข์มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น สุข เป็นไฉน

ความสบายทางกาย ความสุขทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่กายสัมผัส อันใดนี้เรียกว่า สุข

ทุกข์ เป็นไฉน

ความไม่สบายทางกาย ความทุกข์ทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่กายสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า ทุกข์

สุขและทุกข์นี้ สงบ ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้ว ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เพราะละสุขและทุกข์ได้ ด้วยประการฉะนี้

[๖๘๑] คำว่า เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีอธิบายว่า โสมนัส มีอยู่ โทมนัส มีอยู่

ใน ๒ อย่างนั้น โสมนัส เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใดนี้เรียกว่า โสมนัส

โทมนัส เป็นไฉน

ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันใด นี้เรียกว่า โทมนัส

โสมนัสและโทมนัสนี้ สงบ ระงับ เข้าไประงับ ดับไป ดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้วในก่อน ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่าเพราะโสมนัสดับสนิทในก่อน ด้วยประการฉะนี้

[๖๘๒] บทว่า ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีอธิบายว่า ไม่มีความสบายทางใจไม่มีความไม่สบายทางใจ มีแต่ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส มีแต่กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข

[๖๘๓] บทว่า มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา มีอธิบายว่า อุเบกขาเป็นไฉน

ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความเพ่งเฉพาะ ความเป็นกลางแห่งจิตอันใด นี้เรียกว่า อุเบกขา

สติ เป็นไฉน

สติ ความตามระลึก ฯลฯ สัมมาสติ อันใด นี้เรียกว่า สติ

สตินี้ เปิดเผย บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว เพราะอุเบกขานี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา

[๖๘๔] บทว่า จตุตถะ คือ เป็นที่ ๔ ตามลำดับแห่งการนับฌานนี้ชื่อว่า จตุตถฌาน เพราะโยคาวจรบุคคลบรรลุเป็นครั้งที่ ๔

[๖๘๕] บทว่า ฌาน ได้แก่ อุเบกขา สติ เอกัคคตาแห่งจิต

[๖๘๖] บทว่า บรรลุ ได้แก่ การได้ การกลับได้อีก การถึงการถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลุ ซึ่งจตุตถฌาน

[๖๘๗] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๖๘๘] คำว่า เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง มีอธิบายว่า รูปสัญญา เป็นไฉน

การจำ กิริยาที่จำ ความจำ ของโยคาวจรบุคคลผู้เข้ารูปาวจรสมาบัติหรือของผู้อุปบัติในรูปภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม เหล่านี้เรียกว่า รูปสัญญา

ภิกษุก้าวล่วงแล้ว ข้ามแล้ว ข้ามพ้นแล้ว ซึ่งรูปสัญญาเหล่านี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง

[๖๘๙] คำว่า เพราะความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา มีอธิบายว่าปฏิฆสัญญา เป็นไฉน

รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญาเหล่านี้เรียกว่า ปฏิฆสัญญา ปฏิฆสัญญาเหล่านี้ สงบ ระงับ เข้าไประงับ ดับไปดับไปอย่างราบคาบ ถูกทำให้พินาศไป ถูกทำให้พินาศไปด้วยดี ถูกทำให้เหือดแห้ง ถูกทำให้เหือดแห้งด้วยดี ถูกทำให้มีที่สุดปราศไปแล้ว ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า เพราะความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา

[๖๙๐] คำว่า เพราะไม่มนสิการซึ่งนานัตตสัญญา มีอธิบายว่านานัตตสัญญา เป็นไฉน

การจำ กิริยาที่จำ ความจำ ของบุคคลผู้ไม่เข้าสมาบัติ พรั่งพร้อมด้วยมโนธาตุ หรือพรั่งพร้อมด้วยมโนวิญญาณธาตุ เหล่านี้ เรียกว่า นานัตตสัญญาภิกษุย่อมไม่มนสิการ ซึ่งนานัตตสัญญา เหล่านี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เพราะไม่มนสิการซึ่งนานัตตสัญญา

[๖๙๑] บทว่า อากาศไม่มีที่สุด มีอธิบายว่า อากาศ เป็นไฉน

อากาศ ธรรมชาติอันนับว่าอากาศ ความว่างเปล่า ธรรมชาติอันนับว่าความว่างเปล่า ช่องว่าง ธรรมชาติอันนับว่าช่องว่าง อันมหาภูตรูป ๔ ไม่ถูกต้องแล้ว อันใด นี้เรียกว่า อากาศ ภิกษุตั้งจิตไว้ ตั้งจิตไว้ด้วยดี แผ่จิตไปไม่มีที่สุดในอากาศนั้น ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อากาศไม่มีที่สุด

[๖๙๒] บทว่า อากาสานัญจายตนะ ได้แก่จิตและเจตสิกของผู้เข้าอากาสานัญจายตนฌาน หรือของผู้อุปบัติในอากาสานัญจายตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม

[๖๙๓] บทว่า บรรลุ ได้แก่ การได้ การกลับได้อีก การถึง ความถึงการถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลุ ซึ่งอากาสานัญจายตนะ

[๖๙๔] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ด้วยเหตุ จึงเรียกว่า อยู่

[๖๙๕] คำว่า เพราะก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง มีอธิบายว่า ภิกษุ ก้าวล่วงแล้ว ข้ามแล้ว ข้ามพ้นแล้ว ซึ่งอากาสานัญจายตนะนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เพราะก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง

[๖๙๖] คำว่า วิญญาณไม่มีที่สุด มีอธิบายว่า ภิกษุ พิจารณาอากาศอันวิญญาณถูกต้องแล้วนั้นแล แผ่จิตไปไม่มีที่สุด ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่าวิญญาณไม่มีที่สุด

[๖๙๗] บทว่า วิญญาณัญจายตนะ ได้แก่จิตและเจตสิกของผู้เข้าวิญญาณัญจายตนฌาน หรือของผู้อุปบัติในวิญญาณัญจายตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม

[๖๙๘] บทว่า บรรลุ ได้แก่ การได้ การกลับได้อีก การถึง ความถึงการถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลุ ซึ่งวิญญาณัญจายตนะ

[๖๙๙] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

[๗๐๐] คำว่า เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง มีอธิบายว่า ภิกษุ ก้าวล่วงแล้ว ข้ามแล้ว ข้ามพ้นแล้ว ซึ่งวิญญาณัญจายตนะนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง

[๗๐๑] คำว่า วิญญาณน้อยหนึ่งไม่มี มีอธิบายว่า ภิกษุ พิจารณาเห็นว่า วิญญาณนั้นแลไม่มี ไม่ปรากฏ อันตรธานไปน้อยหนึ่งไม่มี ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า วิญญาณน้อยหนึ่งไม่มี

[๗๐๒] บทว่า อากิญจัญญายตนะ ได้แก่ธรรมคือจิตและเจตสิกของผู้เข้าอากิญจัญญายตนฌาน หรือของผู้อุปบัติในอากิญจัญญายตนภูมิ หรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม

[๗๐๓] บทว่า บรรลุ ได้แก่ การได้ การกลับได้อีก การถึง ความถึงการถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลุ ซึ่งอากิญจัญญายตนะ

[๗๐๔] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า อยู่

[๗๐๕] คำว่า เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง มีอธิบายว่า ภิกษุ ก้าวล่วงแล้ว ข้ามแล้ว ข้ามพ้นแล้ว ซึ่งอากิญจัญญายตนะนี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง

[๗๐๖] บทว่า มิใช่ผู้มีสัญญาและมิใช่ผู้ไม่มีสัญญา มีอธิบายว่าภิกษุพิจารณาอากิญจัญญายตนฌานนั้นแล โดยความสงบ เจริญสมาบัติอันมีสังขารเหลืออยู่ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า มิใช่ผู้มีสัญญาและมิใช่ผู้ไม่มีสัญญา

[๗๐๗] บทว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ ได้แก่จิตและเจตสิกของผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน หรือของผู้อุปบัติในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิหรือของพระอรหันต์ผู้อยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม

[๗๐๘] บทว่า บรรลุ ได้แก่ การได้ การกลับได้อีก การถึง ความถึงการถูกต้อง การทำให้แจ้ง การบรรลุ ซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

[๗๐๙] บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ประพฤติเป็นไปอยู่รักษาอยู่เป็นไปอยู่ ให้เป็นไปอยู่ เที่ยวไปอยู่ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่าอยู่

สุตตันตภาชนีย์ จบ

อภิธรรมภาชนีย์

กุศลฌาน จตุกกนัย

[๗๑๐] ฌาน ๔ คือ

๑. ปฐมฌาน

๒. ทุติยฌาน

๓. ตติยฌาน

๔. จตุตถฌาน

[๗๑๑] ในฌาน ๔ นั้น ปฐมฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๕ คือวิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิตมีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ปฐมฌานธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๗๑๒] ทุติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ เป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๓ คือปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ทุติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๗๑๓] ตติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วยจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกายบรรลุตติยฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่าตติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๗๑๔] จตุตถฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทา เพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุจตุตถฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา อยู่ ในสมัยใดฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า จตุตถฌานธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

กุศลฌาน ปัญจกนัย

[๓๑๕] ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่าปฐมฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๓๑๖] ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๕ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ทุติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๓๑๗] ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุตติยฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ เป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิตมีในสมัยนั้น นี้เรียกว่าตติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๓๑๘] ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุจตุตถฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุขดังนี้ อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้นนี้เรียกว่า จตุตถฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๓๑๙] ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุปัญจมฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้เพราะโสมนัสและโทมนัสดับ

สนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่าปัญจมฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน ฯลฯ

[๗๒๐] ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงอรูปภพ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌานอันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่าจตุตถฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

โลกุตตรกุศลฌาน จตุกกนัย

[๗๒๑] ฌาน ๔ คือ

๑. ปฐมฌาน

๒. ทุติยฌาน

๓. ตติยฌาน

๔. จตุตถฌาน

[๗๒๒] ในฌาน ๔ นั้น ปฐมฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๕ คือวิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ปฐมฌานธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๗๒๓] ทุติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าไปสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ บรรลุทุติยฌาน อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่อง

ใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิตมีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ทุติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๗๒๔] ตติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ เพราะคลายปีติได้อีกด้วยจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่าตติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๗๒๕] จตุตถฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใดฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า จตุตถฌานธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

โลกกุตตรกุศลฌาน ปัญจกนัย

[๗๒๖] ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่าปฐมฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๗๒๗] ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าไปสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ บรรลุทุติยฌานไม่มีวิตก มีแต่วิจาร

มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาอยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้นนี้เรียกว่า ทุติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๗๒๘] ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ บรรลุตติยฌาอันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุข อันเกิดแต่สมาธิ เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิตมีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ตติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๗๒๙] ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุจตุตถฌาน ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้นนี้เรียกว่า จตุตถฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

[๗๓๐] ภิกษุในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ บรรลุปัญจมฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒คือ อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ปัญจมฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

วิปากฌาน จตุกกนัย

[๗๓๑] ฌาน ๔ คือ

๑. ปฐมฌาน

๒. ทุติยฌาน

๓. ตติยฌาน

๔. จตุตถฌาน

[๗๓๒] ในฌาน ๔ นั้น ปฐมฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า กุศล

ภิกษุ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วนั่นแล ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ปฐมฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ทุติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า กุศล

ภิกษุบรรลุทุติยฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล เป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๓ คือ ปีติสุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ทุติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ตติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่าตติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

จตุตถฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่าจตุตถฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

วิปากฌาน ปัญจกนัย

ปฐมฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้นนี้เรียกว่า ปฐมฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ทุติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า ทุติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ตติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า ตติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

จตุตถฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า จตุตถฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ปัญจมฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ ฯลฯ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุปัญจมฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุ บรรลุปัญจมฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุขเพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิตมีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ปัญจมฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน ฯลฯ

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงอรูปภพ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌาน อันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง ภิกษุจึงบรรลุจตุตถฌาน อันเป็นวิบาก เพราะอรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล อันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุขเพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิตมีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า จตุตถฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

โลกุตตรวิปากฌาน จตุกกนัย

[๗๓๓] ฌาน ๔ คือ

๑. ปฐมฌาน

๒. ทุติยฌาน

๓. ตติยฌาน

๔. จตุตถฌาน

[๗๓๔] ในฌาน ๔ นั้น ปฐมฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุ

ปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌานอันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแลประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติ และสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ปฐมฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ทุติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ บรรลุทุติยฌาน อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตก วิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุ บรรลุทุติยฌาน อันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌาน อันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแล อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ อยู่ ในสมัยใดฌานมีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ทุติยฌานธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ตติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า ตติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

จตุตถฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า จตุตถฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

โลกุตตรวิปากฌาน ปัญจกนัย

ปฐมฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว

บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานอันเป็นวิบากเพราะโลกุตตรกุศลฌานอันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแลประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุขเอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ปฐมฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ทุติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า ทุติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ตติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า ตติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

จตุตถฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า จตุตถฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ปัญจมฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ บรรลุปัญจมฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใดผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า กุศล

ภิกษุ บรรลุปัญจมฌาน อันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌานอันได้ทำไว้แล้ว ได้เจริญไว้แล้วนั้นแล ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คืออุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ปัญจมฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

กิริยาฌาน จตุกกนัย

[๗๓๕] ฌาน ๔ คือ

๑. ปฐมฌาน

๒. ทุติยฌาน

๓. ตติยฌาน

๔. จตุตถฌาน

[๗๓๖] ในฌาน ๔ นั้น ปฐมฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌาน อันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศลและไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๕ คือวิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ปฐมฌานธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ทุติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร บรรลุทุติยฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบเป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้นนี้เรียกว่า ทุติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ตติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า ตติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

จตุตถฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า จตุตถฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

กิริยาฌาน ปัญจกนัย

ปฐมฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า ปฐมฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ทุติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า ทุติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ตติยฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า ตติยฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

จตุตถฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ ฯลฯ นี้เรียกว่า จตุตถฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

ปัญจมฌาน เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศลและไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร บรรลุปัญจมฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คืออุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ปัญจมฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน ฯลฯ

ภิกษุ ในศาสนานี้ เจริญอรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌานอันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ ในสมัยใด ฌานมีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า จตุตถฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยฌาน

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๗๓๗] ฌาน ๔ คือ

๑. ภิกษุ ในศาสนานี้ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่

๒. บรรลุทุติยฌาน อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่

๓. เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยะเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่

๔. บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่

ติกมาติกาปุจฉา-ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาฌาน ๔ ฌานไหนเป็นกุศล ฌานไหนเป็นอกุศล ฌานไหนเป็นอัพยากฤต ฯลฯ ฌานไหนเป็นสรณะ ฌานไหนเป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชนา

[๗๓๘] ฌาน ๔ เป็นกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี ฌาน ๓ เว้นสุขเวทนาที่เกิดขึ้นในฌานนี้เสีย เป็นสุขเวทนาสัมปยุต จตุตถฌาน เว้นอทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นในฌานนี้เสีย เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต ฌาน ๔ เป็นวิปากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี ฌาน ๔ เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะก็มีฌาน ๔ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐอสังกิเลสิกะก็มี ปฐมฌาน เว้นวิตกวิจารที่เกิดขึ้นในฌานนี้เสีย เป็นสวิตักกสวิจาระ ฌาน ๓ เป็นอวิตักกอวิจาระฌาน ๒ เว้นปีติที่เกิดขึ้นในฌานนี้เสีย เป็นปีติสหคตะ ฌาน ๓ เว้นสุขที่เกิดขึ้นในฌานนี้เสีย เป็นสุขสหคตะ จตุตถฌาน เว้นอุเบกขาที่เกิดขึ้นในฌานนี้เสียเป็นอุเบกขาสหคตะ ฌาน ๔

เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ ฌาน ๔ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ ฌาน ๔ เป็นอาจยคามีก็มี เป็นอปจยคามีก็มีเป็นเนวาจยคามินาปจยคามีก็มี ฌาน ๔ เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสกขะก็มี เป็นเนวเสกขนาเสกขะก็มี ฌาน ๔ เป็นมหัคคตะก็มี เป็นอัปปมาณะก็มี ฌาน ๓กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปริตตารัมมณะ แม้เป็นมหัคคตารัมมณะ เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าเป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี จตุตถฌาน เป็นปริตตารัมมณะก็มี เป็นมหัคคตารัมมณะก็มี เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปริตตารัมมณะ แม้เป็นมหัคคตารัมมณะ แม้เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี ฌาน ๔เป็นมัชฌิมะก็มี เป็นปณีตะก็มี ฌาน ๔ เป็นสัมมัตตนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มีฌาน ๓ ไม่เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มี จตุตถฌาน เป็นมัคคารัมมณะก็มี เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคารัมมณะ แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มี ฌาน ๔ เป็นอุปปันนะก็มีเป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มี ฌาน ๔ เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี ฌาน ๓ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ จตุตถฌาน เป็นอตีตารัมมณะก็มี เป็นอนาคตารัมมณะก็มี เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี ฌาน ๔ เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี ฌาน ๓ เป็นพหิทธารัมมณะ จตุตถฌาน เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มี เป็นพหิทธารัมมณะก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอัชฌัตตารัมมณะ แม้เป็นพหิทธารัมมณะ แม้เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี ฌาน ๔ เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ

ทุกมาติกาวิสัชนา

๑. เหตุโคจฉกวิสัชนา

[๗๓๙] ฌาน ๔ เป็นเหตุ ฌาน ๔ เป็นสเหตุกะ ฌาน ๔ เป็นเหตุสัมปยุต ฌาน ๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นแต่สเหตุกนเหตุ ฌาน ๔กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุเหตุสัมปยุต เป็นแต่เหตุสัมปยุตตนเหตุ ฌาน ๔ เป็นนเหตุสเหตุกะ

๒. จูฬันตรทุกวิสัชนา

ฌาน ๔ เป็นสัปปัจจยะ ฌาน ๔ เป็นสังขตะ ฌาน ๔ เป็นอนิทัสสนะฌาน ๔ เป็นอัปปฏิฆะ ฌาน ๔ เป็นอรูป ฌาน ๔ เป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มี ฌาน ๔ เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ

๓. อาสวโคจฉกวิสัชนา

ฌาน ๔ เป็นโนอาสวะ ฌาน ๔ เป็นสาสวะก็มี เป็นอนาสวะก็มี ฌาน ๔เป็นอาสววิปปยุต ฌาน ๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสาสวะ ฌาน ๔ เป็นสาสวโนอาสวะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสาสวโนอาสวะก็มี ฌาน ๔ กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ ฌาน ๔ เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะก็มี เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะก็มี

๔,๕,๖,๗,๘,๙,๑๐,๑๑,๑๒. สัญโญชนโคจฉกาทิวิสัชนา

ฌาน ๔ เป็นโนสัญโญชนะ ฯลฯ ฌาน ๔ เป็นโนคันถะ ฯลฯฌาน ๔ เป็นโนโอฆะ ฯลฯ ฌาน ๔ เป็นโนโยคะ ฯลฯ ฌาน ๔ เป็นโนนีวรณะ ฯลฯ ฌาน ๔ เป็นโนปรามาสะ ฯลฯ ฌาน ๔ เป็นสารัมมณะ ฌาน ๔เป็นโนจิตตะ ฌาน ๔ เป็นเจตสิกะ ฌาน ๔ เป็นจิตตสัมปยุต ฌาน ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐะ ฌาน ๔ เป็นจิตตสมุฏฐานะ ฌาน ๔ เป็นจิตตสหภู ฌาน ๔ เป็นจิตตานุปริวัตติ ฌาน ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ ฌาน ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู ฌาน ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ ฌาน ๔ เป็นพาหิระ ฌาน ๔ เป็นนอุปาทา ฌาน ๔ เป็นอุปาทินนะก็มี เป็นอนุปาทินนะก็มี ฌาน ๔ เป็นนอุปาทานะ ฯลฯ ฌาน ๔ เป็นโนกิเลสะ ฯลฯ

๑๓. ปิฏฐิทุกวิสัชนา

[๓๔๐] ฌาน ๔ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ ฌาน ๔ เป็นนภาวนาปหาตัพพะ ฌาน ๔ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ ฌาน ๔ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะปฐมฌาน เว้นวิตกที่เกิดขึ้นในฌานนี้เสีย เป็นสวิตักกะ ฌาน ๓ เป็นอวิตักกะปฐมฌาน เว้นวิจารที่เกิดขึ้นใน

ฌานนี้เสีย เป็นสวิจาระ ฌาน ๓ เป็นอวิจาระฌาน ๒ เว้นปีติที่เกิดขึ้นในฌานนี้เสีย เป็นสัปปีติกะ ฌาน ๒ เป็นอัปปีติกะฌาน ๒ เว้นปีติที่เกิดขึ้นในฌานนี้เสีย เป็นปีติสหคตะ ฌาน ๒ เป็นนปีติสหคตะฌาน ๓ เว้นสุขที่เกิดขึ้นในฌานนี้เสีย เป็นสุขสหคตะ จตุตถฌาน เป็นนสุขสหคตะจตุตถฌาน เว้นอุเบกขาที่เกิดขึ้นในฌานนี้เสีย เป็นอุเปกขาสหคตะ ฌาน ๓ เป็นนอุเปกขาสหคตะ ฌาน ๔ เป็นนกามาวจร ฌาน ๔ เป็นรูปาวจรก็มี เป็นนรูปาวจรก็มี ฌาน ๓ เป็นนอรูปาวจร จตุตถฌาน เป็นอรูปาวจรก็มี เป็นนอรูปาวจรก็มี ฌาน ๔ เป็นปริยาปันนะก็มี เป็นอปริยาปันนะก็มี ฌาน ๔ เป็นนิยยานิกะก็มี เป็นอนิยยานิกะก็มี ฌาน ๔ เป็นนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี ฌาน ๔ เป็นสอุตตระก็มี เป็นอนุตตระก็มี ฌาน ๔ เป็นอรณะ ฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

ฌานวิภังค์ จบบริบูรณ์

๑๓. อัปปมัญญาวิภังค์

สุตตันตภาชนีย์

[๗๔๑] อัปปมัญญา ๔ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ แผ่เมตตาจิตไปยังทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้นทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น ทิศเบื้องสูง ทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องขวางก็เช่นเดียวกันนี้ แผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ กว้างขวาง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวรไม่มีพยาบาท ไปยังสัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่

๒. แผ่กรุณาจิตไปยังทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น ทิศเบื้องสูง ทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องขวาง ก็เช่นเดียวกันนี้ แผ่กรุณาจิตอันไพบูลย์ กว้างขวาง หาประมาณมิได้ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท ไปยังสัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่

๓. แผ่มุทิตาจิตไปยังทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น ทิศเบื้องสูง ทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องขวาง ก็เช่นเดียวกันนี้ แผ่มุทิตาจิตอันไพบูลย์

กว้างขวาง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาทไปยังสัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่

๔. แผ่อุเบกขาจิตไปยังทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น ทิศเบื้องสูง ทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องขวาง ก็เช่นเดียวกันนี้ แผ่อุเบกขาจิตอันไพบูลย์ กว้างขวาง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท ไปยังสัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่

เมตตาอัปปมัญญานิเทศ

[๗๔๒] ก็ภิกษุแผ่เมตตาจิตไปยังทิศหนึ่งอยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุแผ่เมตตาจิตไปยังสัตว์ทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นบุคคลคนหนึ่งผู้เป็นที่รักใคร่ชอบใจแล้ว พึงรักใคร่ ฉะนั้น

[๗๔๓] ในบทเหล่านั้น เมตตา เป็นไฉน

การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ อันใด นี้เรียกว่าเมตตา

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑร มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณวิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าจิต

จิตนี้ สหรคต เกิดร่วม เจือปน สัมปยุต ด้วยเมตตานี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า เมตตาจิต

คำว่า ทิศหนึ่ง ได้แก่ ทิศบูรพา หรือทิศปัศจิม หรือทิศอุดร หรือทิศทักษิณ หรือทิศเบื้องสูง หรือทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องขวาง หรือทิศต่างๆ

บทว่า แผ่ไป คือ กระจายออกไป น้อมจิตไป

บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ประพฤติเป็นไปอยู่ รักษาอยู่เป็นไปอยู่ ให้เป็นไปอยู่ เที่ยวไปอยู่ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

คำว่า ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น มีอธิบายว่า ทิศหนึ่งฉันใด ทิศที่ ๒ ก็ฉันนั้น ทิศที่ ๓ ก็ฉันนั้น ทิศที่ ๔ ก็ฉันนั้น ทิศเบื้องสูงก็ฉันนั้น ทิศเบื้องต่ำก็ฉันนั้น ทิศเบื้องขวางก็ฉันนั้น ทิศต่างๆ ก็ฉันนั้น

คำว่า สัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่ามีอธิบายว่า คำว่า สัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า นั้นเป็นคำกล่าวกำหนดเอาสัตว์ทั่วทั้งหมดไม่มีส่วนเหลือ หาส่วนเหลือมิได้

คำว่า เมตตาจิต มีอธิบายว่า ในบทเหล่านั้น เมตตา เป็นไฉน

การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ อันใด นี้เรียกว่า เมตตา

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิต

จิตนี้ สหรคต เกิดร่วม เจือปน สัมปยุต ด้วยเมตตานี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า เมตตาจิต

บทว่า ไพบูลย์ มีอธิบายว่า จิตใดไพบูลย์ จิตนั้นกว้างขวาง จิตใดกว้างขวาง จิตนั้นหาประมาณมิได้ จิตใดหาประมาณมิได้ จิตนั้นไม่มีเวร จิตใดไม่มีเวร จิตนั้นไม่มีพยาบาท

บทว่า แผ่ไป คือ กระจายออกไป น้อมจิตไป

บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

กรุณาอัปปมัญญานิเทศ

[๗๔๔] ก็ภิกษุแผ่กรุณาจิตไปยังทิศหนึ่งอยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุแผ่กรุณาจิตไปยังสัตว์ทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นบุคคลคนหนึ่งผู้ตกทุกข์ได้ยากแล้วพึงสงสาร ฉะนั้น

[๗๔๕] ในบทเหล่านั้น กรุณา เป็นไฉน

การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสารในสัตว์ทั้งหลาย กรุณาเจโตวิมุตติ อันใด นี้เรียกว่า กรุณา

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิต

จิตนี้ สหรคต เกิดร่วม เจือปน สัมปยุต ด้วยกรุณานี้ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า กรุณาจิต

คำว่า ทิศหนึ่ง ได้แก่ทิศบูรพา หรือทิศปัศจิม หรือทิศอุดร หรือทิศทักษิณ หรือทิศเบื้องสูง หรือทิศเบื้องต่ำ หรือทิศเบื้องขวาง หรือทิศต่างๆ

บทว่า แผ่ไป คือ กระจายออกไป น้อมจิตไป

บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ประพฤติเป็นไปอยู่ รักษาอยู่เป็นไปอยู่ ให้เป็นไปอยู่ เที่ยวไปอยู่ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

คำว่า ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น มีอธิบายว่า ทิศหนึ่งฉันใด ทิศที่ ๒ ก็ฉันนั้น ทิศที่ ๓ ก็ฉันนั้น ทิศที่ ๔ ก็ฉันนั้น ทิศเบื้องสูงก็ฉันนั้น ทิศเบื้องต่ำก็ฉันนั้น ทิศเบื้องขวางก็ฉันนั้น ทิศต่างๆ ก็ฉันนั้น

คำว่า สัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่ามีอธิบายว่า คำว่า สัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า นั้นเป็นคำกล่าวกำหนดเอาสัตว์ทั่วทั้งหมด ไม่มีส่วนเหลือ หาส่วนเหลือมิได้

คำว่า กรุณาจิต มีอธิบายว่า ในบทเหล่านั้น กรุณา เป็นไฉน

การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสารในสัตว์ทั้งหลาย กรุณาเจโตวิมุตติ อันใด นี้เรียกว่า กรุณา

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิต

จิตนี้ สหรคต เกิดร่วม เจือปน สัมปยุต ด้วยกรุณานี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า กรุณาจิต

บทว่า ไพบูลย์ มีอธิบายว่า จิตใดไพบูลย์ จิตนั้นกว้างขวาง จิตใดกว้างขวาง จิตนั้นหาประมาณมิได้ จิตใดหาประมาณมิได้ จิตนั้นไม่มีเวร จิตใดไม่มีเวร จิตนั้นไม่มีพยาบาท

บทว่า แผ่ไป คือ กระจายออกไป น้อมจิตไป

บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

มุทิตาอัปปมัญญานิเทศ

[๗๔๖] ก็ภิกษุแผ่มุทิตาจิตไปยังทิศหนึ่งอยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุแผ่มุทิตาจิตไปยังสัตว์ทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นบุคคลคนหนึ่งผู้เป็นที่รักใคร่ชอบใจแล้ว พึงพลอยยินดี ฉะนั้น

[๗๔๗] ในบทเหล่านั้น มุทิตา เป็นไฉน

การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดีในสัตว์ทั้งหลายมุทิตาเจโตวิมุตติอันใด นี้เรียกว่า มุทิตา

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิต

จิตนี้ สหรคต เกิดร่วม เจือปน สัมปยุต ด้วยมุทิตานี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า มุทิตาจิต

คำว่า ทิศหนึ่ง ได้แก่ ทิศบูรพา หรือปัศจิม หรือทิศอุดร หรือทิศทักษิณหรือทิศเบื้องสูง หรือทิศเบื้องต่ำ หรือทิศเบื้องขวาง หรือทิศต่างๆ

บทว่า แผ่ไป คือ กระจายออกไป น้อมจิตไป

บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

คำว่า ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น มีอธิบายว่า ทิศหนึ่งฉันใด ทิศที่ ๒ ก็ฉันนั้น ทิศที่ ๓ ก็ฉันนั้น ทิศที่ ๔ ก็ฉันนั้น ทิศเบื้องสูงก็ฉันนั้น ทิศเบื้องต่ำก็ฉันนั้น ทิศต่างๆ ก็ฉันนั้น

คำว่า สัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า มีอธิบายว่า คำว่า สัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า นั้น เป็นคำกล่าวกำหนดเอาสัตว์ทั่วทั้งหมด ไม่มีส่วนเหลือ หาส่วนเหลือมิได้

คำว่า มุทิตาจิต มีอธิบายว่า ในบทเหล่านั้น มุทิตา เป็นไฉน

การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดีในสัตว์ทั้งหลายมุทิตาเจโตวิมุตติอันใด นี้เรียกว่า มุทิตา

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิต

จิตนี้ สหรคต เกิดร่วม เจือปน สัมปยุต ด้วยมุทิตานี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า มุทิตาจิต

บทว่า ไพบูลย์ มีอธิบายว่า จิตใดไพบูลย์ จิตนั้นกว้างขวาง จิตใดกว้างขวาง จิตนั้นหาประมาณมิได้ จิตใดหาประมาณมิได้ จิตนั้นไม่มีเวร จิตใดไม่มีเวร จิตนั้นไม่มีพยาบาท

บทว่า แผ่ไป คือ กระจายออกไป น้อมจิตไป

บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า อยู่

อุเบกขาอัปปมัญญานิเทศ

[๓๔๘] ก็ภิกษุแผ่อุเบกขาจิตไปยังทิศหนึ่งอยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุแผ่อุเบกขาจิตไปยังสัตว์ทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นบุคคลหนึ่งผู้เป็นที่ชอบใจก็ไม่ใช่ ไม่เป็นที่ชอบใจก็ไม่ใช่ แล้วพึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา ฉะนั้น

[๓๔๙] ในบทเหล่านั้น อุเบกขา เป็นไฉน

การวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความวางเฉยในสัตว์ทั้งหลาย อุเบกขาเจโตวิมุตติ อันใด นี้เรียกว่า อุเบกขา

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่า จิต

จิตนี้ สหรคต เกิดร่วม เจือปน สัมปยุต ด้วยอุเบกขานี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า อุเบกขาจิต

คำว่า ทิศหนึ่ง ได้แก่ ทิศบูรพา หรือทิศปัศจิม หรือทิศอุดร หรือทิศทักษิณ หรือทิศเบื้องสูง หรือทิศเบื้องต่ำ หรือทิศเบื้องขวาง หรือทิศต่างๆ

บทว่า แผ่ไป คือ กระจายออกไป น้อมจิตไป

บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้น จึงเรียกว่า อยู่

คำว่า ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น มีอธิบายว่า ทิศหนึ่งฉันใด ทิศที่ ๒ ก็ฉันนั้นทิศที่ ๓ ก็ฉันนั้น ทิศที่ ๔ ก็ฉันนั้น ทิศเบื้องสูงก็ฉันนั้น ทิศเบื้องต่ำก็ฉันนั้นทิศเบื้องขวางก็ฉันนั้น ทิศต่างๆ ก็ฉันนั้น

คำว่า สัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่ามีอธิบายว่า คำว่า สัตว์โลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า นั้นเป็นคำกล่าวกำหนดเอาสัตว์ทั่วทั้งหมดไม่มีส่วนเหลือ หาส่วนเหลือมิได้

คำว่า อุเบกขาจิต มีอธิบายว่า อุเบกขา เป็นไฉน

การวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความวางเฉยในสัตว์ทั้งหลาย อุเบกขาเจโตวิมุตติ อันใด นี้เรียกว่า อุเบกขา

จิต เป็นไฉน

จิต มโน มานัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุที่สมกัน อันใด นี้เรียกว่าจิต

จิตนี้ สหรคต เกิดร่วม เจือปน สัมปยุต ด้วยอุเบกขานี้ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า อุเบกขาจิต

บทว่า ไพบูลย์ มีอธิบายว่า จิตใดไพบูลย์ จิตนั้นกว้างขวาง จิตใดกว้างขวาง จิตนั้นหาประมาณมิได้ จิตใดหาประมาณมิได้ จิตนั้นไม่มีเวร จิตใดไม่มีเวร จิตนั้นไม่มีพยาบาท

บทว่า แผ่ไป คือ กระจายออกไป น้อมจิตไป

บทว่า อยู่ มีอธิบายว่า สืบเนื่องกันอยู่ ฯลฯ พักอยู่ ด้วยเหตุนั้นจึงเรียกว่า อยู่

สุตตันตภาชนีย์ จบ

อภิธรรมภาชนีย์

[๗๕๐] อัปปมัญญา ๔ คือ

๑. เมตตา

๒. กรุณา

๓. มุทิตา

๔. อุเบกขา

เมตตากุศลฌาน จตุกกนัย

[๗๕๑] ในอัปปมัญญา ๔ นั้น เมตตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยเมตตา ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตต ิ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า เมตตาธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

เมตตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตก วิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

เมตตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

เมตตากุศลฌาน ปัญจกนัย

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยเมตตา ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า เมตตาธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

ภิกษุ ในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

ภิกษุ ในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตก วิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

ภิกษุ ในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยเมตตา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

กรุณากุศลฌาน จตุกกนัย

[๗๕๒] กรุณา เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า กรุณาธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

กรุณา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณาอันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

กรุณา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

กรุณากุศลฌาน ปัญจกนัย

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า กรุณาธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตก วิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

มุทิตากุศลฌาน จตุกกนัย

[๗๕๓] มุทิตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่ามุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

มุทิตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตก วิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดีมุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

มุทิตา เป็นไฉน

ภิกษุ ในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดีมุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

มุทิตากุศลฌาน ปัญจกนัย

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่ามุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตก วิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดีมุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

อุเบกขากุศลฌาน

[๗๕๔] อุเบกขา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยอุเบกขา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขา อยู่ ในสมัยใดการวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความวางเฉย อุเบกขาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใดนี้เรียกว่า อุเบกขา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยอุเบกขา

[๗๕๕] อัปปมัญญา ๔ คือ

๑. เมตตา

๒. กรุณา

๓. มุทิตา

๔. อุเบกขา

เมตตาวิปากฌาน จตุกกนัย

[๗๕๖] ในอัปปมัญญา ๔ นั้น เมตตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยเมตตา ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยเมตตาอันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก

วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใดนี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

เมตตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า กุศล

ภิกษุบรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล เป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารมีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

เมตตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ที่ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า กุศล

เพราะคลายปีติได้อีกด้วย ภิกษุจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา อันเป็นวิบากเพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

เมตตาวิปากฌาน ปัญจกนัย

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยเมตตา ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยเมตตาอันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุบรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุบรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า เมตตาธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุจตุตถฌานที่สหรคต

ด้วยเมตตา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยะเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่ากุศล

เพราะคลายปีติได้อีกด้วย ภิกษุจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยเมตตา อันเป็นวิบากเพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

กรุณาวิปากฌาน จตุกกนัย

[๗๕๗] กรุณา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะมีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยกรุณา อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

กรุณา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบเป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า กุศล

ภิกษุบรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล เป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ

เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารมีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสารความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

กรุณา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

เพราะคลายปีติได้อีกด้วย ภิกษุจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา อันเป็นวิบากเพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสารกรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

กรุณาวิปากฌาน ปัญจกนัย

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ประกอบด้วยวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยกรุณา อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตกวิจาร มีปีติ และสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุบรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุบรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารมีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสารความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่ากุศล

เพราะคลายปีติได้อีกด้วย ภิกษุจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยกรุณา อันเป็นวิบากเพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ที่ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

มุทิตาวิปากฌาน จตุกกนัย

[๗๕๘] มุทิตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะมีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ชื่อว่า กุศล

ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยมุทิตาอันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดีความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติในสมัยนั้น อันใด นี่เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

มุทิตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตาอันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะมีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุบรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่ามุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

มุทิตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วยจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็น

อุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

เพราะคลายปีติได้อีกด้วย ภิกษุจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา อันเป็นวิบากเพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้ว ได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

มุทิตาวิปากฌาน ปัญจกนัย

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกามสงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ประกอบด้วยวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การพลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุบรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงอรูปภพ บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุบรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตก วิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารมีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า มุทิตาธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปีติได้อีกด้วย จึงเป็น ผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อยู่ และเสวยสุขด้วยนามกายบรรลุจตุตถฌานที่สหรคต ด้วยมุทิตา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรม เหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

เพราะคลายปีติได้อีกด้วย ภิกษุจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และ เสวยด้วยนามกาย บรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยมุทิตาอันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจร กุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแลซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าว สรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่ามุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

อุเบกขาวิปากฌาน

[๗๕๔] อุเบกขา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วย อุเบกขา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทใน ก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า กุศล

ภิกษุบรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยอุเบกขา อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรม อันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ ในสมัยใด การวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความวางเฉยอุเบกขาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า อุเบกขา ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยอุเบกขา

[๗๖๐] อัปปมัญญา ๔ คือ

๑. เมตตา

๒. กรุณา

๓. มุทิตา

๔. อุเบกขา

เมตตากิริยาฌาน จตุกกนัย

[๗๖๑] ในอัปปมัญญา ๔ นั้น เมตตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยเมตตา ประกอบด้วยวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

เมตตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบเป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

เมตตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌาน อันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร เพราะคลายปีติได้อีกด้วยจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตาซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใดการรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใดนี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

เมตตากิริยาฌาน ปัญจกนัย

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยเมตตา ประกอบด้วยวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใดนี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใดการรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใดนี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยเมตตา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ในสมัยใด การรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร เพราะคลายปีติได้อีกด้วยจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยเมตตา ซึ่งเป็น

ฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใดการรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ความรักใคร่ เมตตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใดนี้เรียกว่า เมตตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเมตตา

กรุณากิริยาฌาน จตุกกนัย

กรุณา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ประกอบด้วยวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสารความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใดนี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

กรุณา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

กรุณา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร เพราะคลายปีติได้อีกด้วยจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใดการสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใดนี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

กรุณากิริยาฌาน ปัญจกนัย

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ประกอบด้วยวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสารความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใดนี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใดการสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใดนี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยกรุณา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ ในสมัยใด การสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร เพราะคลายปีติได้อีกด้วยจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยกรุณา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใดการสงสาร กิริยาที่สงสาร ความสงสาร กรุณาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใดนี้เรียกว่า กรุณา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยกรุณา

มุทิตากิริยาฌาน จตุกกนัย

มุทิตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ประกอบด้วยวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า มุทิตาธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

มุทิตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

มุทิตา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร เพราะคลายปีติได้อีกด้วยจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใดการพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

มุทิตากิริยาฌาน ปัญจกนัย

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ประกอบด้วยวิตกวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่

ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า มุทิตาธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร บรรลุทุติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ไม่มีวิตก มีแต่วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ ในสมัยใดการพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร บรรลุตติยฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา อันเป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ อยู่ในสมัยใด การพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติในสมัยนั้น อันใด นี้เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร เพราะคลายปีติได้อีกด้วยจึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยมุทิตา ซึ่งเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ ในสมัยใดการพลอยยินดี กิริยาที่พลอยยินดี ความพลอยยินดี มุทิตาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้นอันใด นี้เรียกว่า มุทิตา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยมุทิตา

อุเบกขากิริยาฌาน

อุเบกขา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญรูปาวจรฌานอันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก เป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุข

และทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อนมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมัยใด การวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความวางเฉย อุเบกขาเจโตวิมุตติ ในสมัยนั้น อันใดนี้เรียกว่า อุเบกขา ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยอุเบกขา

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๗๖๒] อัปปมัญญา ๔ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ แผ่เมตตาจิตไปยังทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้นทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น ทิศเบื้องสูง ทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องขวางก็เช่นเดียวกันนี้ แผ่เมตตาจิตอันไพบูลย์ กว้างขวาง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวรไม่มีพยาบาท ไปยังสัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่

๒. แผ่กรุณาจิตไปยังทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น ทิศเบื้องสูง ทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องขวาง ก็เช่นเดียวกันนี้ แผ่กรุณาจิตอันไพบูลย์ กว้างขวาง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท ไปยังสัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่

๓. แผ่มุทิตาจิตไปยังทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้นทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น ทิศเบื้องสูง ทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องขวาง ก็เช่นเดียวกันนี้แผ่มุทิตาจิตอันไพบูลย์ กว้างขวาง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาทไปยังสัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่

๔. แผ่อุเบกขาจิตไปยังทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น ทิศเบื้องสูง ทิศเบื้องต่ำ ทิศเบื้องขวาง ก็เช่นเดียวกันนี้ แผ่อุเบกขาจิตอันไพบูลย์ กว้างขวาง หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท ไปยังสัตวโลกทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่า อยู่

ติกมาติกาปุจฉา ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาอัปปมัญญา ๔ อัปปมัญญาไหน เป็นกุศล อัปปมัญญาไหน เป็นอกุศล อัปปมัญญาไหน เป็นอัพยากฤต ฯลฯ อัปปมัญญาไหน เป็นสรณะอัปปมัญญาไหน เป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชนา

[๗๖๓] อัปปมัญญา ๔ เป็นกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี อัปปมัญญา ๓เป็นสุขเวทนาสัมปยุต อุเบกขา เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุต อัปปมัญญา ๔เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มีอัปปมัญญา ๔ เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี อัปปมัญญา ๔ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ อัปปมัญญา ๓ เป็นสวิตักกสวิจาระก็มีเป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี อุเบกขา เป็นอวิตักกาวิจาระอัปปมัญญา ๓ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นนอุเปกขาสหคตะกล่าวไม่ได้ว่าเป็นปีติสหคตะก็มี อุเบกขา เป็นอุเปกขาสหคตะ อัปปมัญญา ๔เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ อัปปมัญญา ๔ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ อัปปมัญญา ๔ เป็นอาจยคามีก็มี เป็นเนวาจยคามินาปจยคามีก็มีอัปปมัญญา ๔ เป็นเนวเสกขนาเสกขะ อัปปมัญญา ๔ เป็นมหัคคตะ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นปริตตารัมมณะ แม้เป็นมหัคคตารัมมณะ แม้เป็นอัปปมาณารัมมณะอัปปมัญญา ๔ เป็นมัชฌิมะ อัปปมัญญา ๔ เป็นอนิยตะ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคารัมมณะ แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติ อัปปมัญญา ๔ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มี อัปปมัญญา ๔ เป็นอดีตก็มีเป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ อัปปมัญญา ๔ เป็นอัชฌัตตะก็มีเป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี อัปปมัญญา ๔ เป็นพหิทธารัมมณะอัปปมัญญา ๔ เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ

ทุกมาติกาวิสัชนา

๑. เหตุโคจฉกวิสัชนา

[๗๖๔] เมตตา เป็นเหตุ อัปปมัญญา ๓ เป็นนเหตุ อัปปมัญญา ๔เป็นสเหตุกะ อัปปมัญญา ๔ เป็นเหตุสัมปยุต เมตตา เป็นเหตุสเหตุกะ อัปปมัญญา ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็น

เหตุสเหตุกะ เป็นแต่สเหตุกนเหตุ เมตตา เป็นเหตุเหตุสัมปยุต อัปปมัญญา ๓ กล่าวไม่ได้ว่าเป็นเหตุเหตุสัมปยุต เป็นแต่เหตุสัมปยุตตนเหตุ อัปปมัญญา ๓ เป็นนเหตุสเหตุกะ เมตตา กล่าวไม่ได้ว่าแม้เป็นนเหตุสเหตุกะ แม้เป็นนเหตุอเหตุกะ

๒. จูฬันตรทุกวิสัชนา

[๗๖๕] อัปปมัญญา ๔ เป็นสัปปัจจยะ อัปปมัญญา ๔ เป็นสังขตะอัปปมัญญา ๔ เป็นอนิทัสสนะ อัปปมัญญา ๔ เป็นอัปปฏิฆะ อัปปมัญญา ๔เป็นอรูป อัปปมัญญา ๔ เป็นโลกิยะ อัปปมัญญา ๔ เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ

๓. อาสวโคจฉกวิสัชนา

อัปปมัญญา ๔ เป็นโนอาสวะ อัปปมัญญา ๔ เป็นสาสวะ อัปปมัญญา ๔เป็นอาสววิปปยุต อัปปมัญญา ๔ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสาสวะ เป็นแต่สาสวโนอาสวะ อัปปมัญญา ๔ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ อัปปมัญญา ๔ เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะ

๔,๕,๖,๗,๘,๙,๑๐,๑๑,๑๒. สัญโญชนโคจฉกาทิวิสัชนา

อัปปมัญญา ๔ เป็นโนสัญโญชนะ ฯลฯ อัปปมัญญา ๔ เป็นโนคันถะ ฯลฯ อัปปมัญญา ๔ เป็นโนโอฆะ ฯลฯ อัปปมัญญา ๔ เป็นโนโยคะ ฯลฯ อัปปมัญญา ๔ เป็นโนนีวรณะ ฯลฯ อัปปมัญญา ๔ เป็นโนปรามาสะ ฯลฯ อัปปมัญญา ๔ เป็นสารัมมณะ อัปปมัญญา ๔ เป็นโนจิตตะ อัปปมัญญา ๔ เป็นเจตสิกะ อัปปมัญญา ๔ เป็นจิตตสัมปยุต อัปปมัญญา ๔เป็นจิตตสังสัฏฐะ อัปปมัญญา ๔ เป็นจิตตสมุฏฐานะ อัปปมัญญา ๔ เป็นจิตตสหภู อัปปมัญญา ๔ เป็นจิตตานุปริวัตติ อัปปมัญญา ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ อัปปมัญญา ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู อัปปมัญญา ๔ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ อัปปมัญญา ๔ เป็นพาหิระ อัปปมัญญา ๔ เป็นนอุปาทา อัปปมัญญา ๔ เป็นอุปาทินนะก็มี เป็นอนุปาทินนะก็มี อัปปมัญญา ๔ เป็นนอุปาทานะ ฯลฯ อัปปมัญญา ๔ เป็นโนกิเลสะ ฯลฯ

๑๓. ปิฏฐิทุกวิสัชนา

[๗๖๖] อัปปมัญญา ๔ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ อัปปมัญญา ๔ เป็นนภาวนาปหาตัพพะ อัปปมัญญา ๔ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ อัปปมัญญา ๔เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ

อัปปมัญญา ๓ เป็นสวิตักกะก็มี เป็นอวิตักกะก็มีอุเบกขา เป็นอวิตักกะ อัปปมัญญา ๓ เป็นสวิจาระก็มี เป็นอวิจาระก็มี อุเบกขาเป็นอวิจาระ อัปปมัญญา ๓ เป็นสัปปีติกะก็มี เป็นอัปปีติกะก็มี อุเบกขา เป็นอัปปีติกะ อัปปมัญญา ๓ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นนปีติสหคตะก็มี อุเบกขา เป็นนปีติสหคตะ อัปปมัญญา ๓ เป็นสุขสหคตะ อุเบกขา เป็นนสุขสหคตะ อุเบกขาเป็นอุเปกขาสหคตะ อัปปมัญญา ๓ เป็นนอุเปกขาสหคตะ อัปปมัญญา ๔เป็นนกามาวจร อัปปมัญญา ๔ เป็นรูปาวจร อัปปมัญญา ๔ เป็นนอรูปาวจรอัปปมัญญา ๔ เป็นปริยาปันนะ อัปปมัญญา ๔ เป็นอนิยยานิกะ อัปปมัญญา ๔เป็นอนิยตะ อัปปมัญญา ๔ เป็นสอุตตระ อัปปมัญญา ๔ เป็นอรณะ ฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

อัปปมัญญาวิภังค์ จบบริบูรณ์

๑๔. สิกขาปทวิภังค์

อภิธรรมภาชนีย์

แจกสิกขาบท ๕ ด้วยกามาวจรกุศลจิต ๘ นัยที่ ๑

[๗๖๗] สิกขาบท ๕ คือ

๑. ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท

๒. อทินนาทานาเวรมณีสิกขาบท

๓. กาเมสุมิจฉาจาราเวรมณีสิกขาบท

๔. มุสาวาทาเวรมณีสิกขาบท

๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท

[๗๖๘] ในสิกขาบท ๕ นั้น ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นในสมัยใด การงด การเว้น การเลิกละ การงดเว้น จากปาณาติบาต กิริยาไม่ทำปาณาติบาต การไม่ทำปาณาติบาต การไม่ล่วงละเมิดปาณาติบาต การไม่ล่วงเลยขอบเขตแห่งปาณาติบาต การกำจัดต้นเหตุแห่งปาณาติบาต ในสมัยนั้น อันใดของบุคคลผู้งดเว้นปาณาติบาต นี้เรียกว่า ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเวรมณี

ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นในสมัยใด การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน ในสมัยนั้น อันใด ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต นี้เรียกว่า ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา

ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ ปัคคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาตมีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท

ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขาสัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯสหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด การงด การเว้น การเลิกละ การงดเว้น จากปาณาติบาต กิริยาไม่ทำปาณาติบาต การไม่ทำปาณาติบาต การไม่ล่วงละเมิดปาณาติบาต การไม่ล่วงเลยขอบเขตแห่งปาณาติบาตการกำจัดต้นเหตุแห่งปาณาติบาต ในสมัยนั้น อันใด ของบุคคลผู้งดเว้นจาปาณาติบาต นี้เรียกว่า ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่าธรรมที่สัมปยุตด้วยเวรมณี

ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน ในสมัยนั้นอันใด ของบุคคลผู้งดเว้น จากปาณาติบาต นี้เรียกว่า ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบทธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา

ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ ปัคคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท

[๗๖๔] อทินนาทานาเวรมณีสิกขาบท ฯลฯ กาเมสุมิจฉาจาราเวรมณีสิกขาบท ฯลฯ มุสาวาทาเวรมณีสิกขาบท ฯลฯ สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นในสมัยใด การงด การเว้น การเลิกละ การงดเว้น จากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานกิริยาไม่ทำสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน การไม่ทำสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน การไม่ล่วงละเมิดสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน การไม่ล่วงเลยขอบเขตแห่งสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน การกำจัดต้นเหตุแห่งสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน

ในสมัยนั้น อันใดของบุคคลผู้งดเว้นจากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน นี้เรียกว่า สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเวรมณี

สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นในสมัยใด การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน ในสมัยนั้น อันใด ของบุคคลผู้งดเว้นจากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน นี้เรียกว่า สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา

สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ ปัคคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้งดเว้นจากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท

สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปยุตตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขาสัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณเกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯสหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด การงด การเว้น การเลิกละ การงดเว้น จากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน กิริยาไม่ทำสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน การไม่ทำสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน การไม่ล่วงละเมิดสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน การไม่ล่วงเลยขอบเขตแห่งสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานการกำจัดต้นเหตุแห่งสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน ในสมัยนั้น อันใด ของบุคคลผู้งดเว้นจากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน นี้เรียกว่า สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเวรมณี

สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด การคิดอ่าน กิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน ในสมัยนั้นอันใด ของบุคคลผู้งดเว้น

จากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน นี้เรียกว่า สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา

สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ ปัคคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้งดเว้นจากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท

แจกสิกขาบท ๕ ด้วยกามาวจรกุศลจิต ๘ นัยที่ ๒

[๗๗๐] สิกขาบท ๕ คือ

๑. ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท

๒. อทินนาทานาเวรมณีสิกขาบท

๓. กาเมสุมิจฉาจาราเวรมณีสิกขาบท

๔. มุสาวาทาเวรมณีสิกขาบท

๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท

[๗๗๑] ในสิกขาบท ๕ นั้น ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เป็นหีนะมัชฌิมะ ปณีตะ เป็นฉันทาธิปเตยยะ วิริยาธิปเตยยะ จิตตาธิปเตยยะ วีมังสาธิปเตยยะ เป็นฉันทาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เป็นวิริยาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เป็นจิตตาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะเป็นวีมังสาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เกิดขึ้นในสมัยใด การงดการเว้น การเลิกละ การงดเว้น จากปาณาติบาต กิริยาไม่ทำปาณาติบาต การไม่ทำปาณาติบาต การไม่ล่วงละเมิดปาณาติบาต การไม่ล่วงเลยขอบเขตแห่งปาณาติบาต การกำจัดต้นเหตุแห่งปาณาติบาต การกำจัดต้นเหตุแห่งปาณาติบาต ในสมัยนั้น อันใด ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต นี้เรียกว่า ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเวรมณี

ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เป็นหีนะมัชฌิมะ ปณีตะ เป็นฉันทาธิปเตยยะ วิริยาธิปเตยยะ จิตตาธิปเตยยะ วีมังสาธิปเตยยะ เป็นฉันทาธิปเตยยะ

อย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เป็นวิริยาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เป็นจิตตาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะเป็นวีมังสาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เกิดขึ้นในสมัยใด การคิดอ่านกิริยาที่คิดอ่าน ความคิดอ่าน ในสมัยนั้น อันใด ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต นี้เรียกว่า ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา

ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เป็นหีนะมัชฌิมะ ปณีตะ เป็นฉันทาธิปเตยยะ วิริยาธิปเตยยะ จิตตาธิปเตยยะ วีมังสาธิปเตยยะ เป็นฉันทาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เป็นวิริยาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เป็นจิตตาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะเป็นวีมังสาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เกิดขึ้นในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯปัคคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต มีในสมัยนั้นนี้เรียกว่าปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท

ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขาสัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาติ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เป็นฉันทาธิปเตยยะ วิริยาธิปเตยยะ จิตตาธิปเตยยะ เป็นฉันทาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เป็นวิริยาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เป็นจิตตาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะเกิดขึ้นในสมัยใด การงด การเว้น การเลิกละ การงดเว้นจากปาณาติบาต กิริยาที่ไม่ทำปาณาติบาต การไม่ทำปาณาติบาต การไม่ล่วงละเมิดปาณาติบาต การไม่ล่วงเลยขอบเขตแห่งปาณาติบาต การกำจัดต้นเหตุแห่งปาณาติบาต ในสมัยนั้นอันใด ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต นี้เรียกว่า ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบทธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเวรมณี ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา ฯลฯ ผัสสะ ฯลฯ ปัคคาหะอวิกเขปะ ของบุคคลผู้งดเว้นจากปาณาติบาต มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท

[๗๗๒] อทินนาทานาเวรมณีสิกขาบท ฯลฯ กาเมสุมิจฉาจาราเวรมณีสิกขาบท ฯลฯ มุสาวาทาเวรมณีสิกขาบท ฯลฯ สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เป็นหีนะมัชฌิมะ ปณีตะ เป็นฉันทาธิปเตยยะ วิริยาธิปเตยยะ จิตตาธิปเตยยะ วีมังสาธิปเตยยะ เป็นฉันทาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เป็นวิริยาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เป็นจิตตาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะเป็นวีมังสาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เกิดขึ้นในสมัยใด การงดการเว้น การเลิกละ การงดเว้น จากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน กิริยาไม่ทำสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน การไม่ทำสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน การไม่ล่วงละเมิดสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน การไม่ล่วงเลยขอบเขตแห่งสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานการกำจัดต้นเหตุแห่งสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน ในสมัยนั้น อันใด ของบุคคลผู้งดเว้นจากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน นี้เรียกว่า สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบทธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเวรมณี ฯลฯ ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา ฯลฯ ผัสสะ ฯลฯ ปัคคาหะอวิกเขปะ ของบุคคลผู้งดเว้นจากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท

สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขาสัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯสหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เป็นหีนะ เป็นมัชฌิมะปณีตะ เป็นฉันทาธิปเตยยะ วิริยาธิปเตยยะ จิตตาธิปเตยยะ เป็นฉันทาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เป็นวิริยาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะเป็นจิตตาธิปเตยยะอย่างหีนะ มัชฌิมะ ปณีตะ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใดการงด การเว้น การเลิกละ การงดเว้น จากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน กิริยาไม่ทำสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน การไม่ทำสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน การไม่ล่วงละเมิดสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน การไม่ล่วงเลยขอบเขตแห่งสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานการกำจัดต้นเหตุแห่งสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน ในสมัยนั้น อันใด ของบุคคล

ผู้งดเว้นจากสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน นี้เรียกว่า สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท ธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเวรมณี ฯลฯธรรมทั้งหลายที่เหลือ เรียกว่า ธรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา ฯลฯ ผัสสะ ฯลฯปัคคาหะ อวิกเขปะ ของบุคคลผู้งดเว้นจาก สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน มีในสมัยนั้น นี้เรียกว่า สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท

ธรรมเป็นสิกขา

[๗๗๓] ธรรมเหล่าไหน เป็นสิกขา

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใดผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า สิกขา

ธรรมเหล่าไหน เป็นสิกขา

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคต ด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจาก ญาณเกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯมีธรรมเป็น อารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใดผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า สิกขา

ธรรมเหล่าไหน เป็นสิกขา

ภิกษุเจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ ฯลฯ เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงอรูปภพ ฯลฯ เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลก ให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ประกอบด้วย วิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา อยู่ ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า สิกขา

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๗๗๔] สิกขาบท ๕ คือ

๑. ปาณาติปาตาเวรมณีสิกขาบท

๒. อทินนาทานาเวรมณีสิกขาบท

๓. กาเมสุมิจฉาจาราเวรมณีสิกขาบท

๔. มุสาวาทาเวรมณีสิกขาบท

๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณีสิกขาบท

ติกมาติกาปุจฉา-ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาสิกขาบท ๕ สิกขาบทไหนเป็นกุศล สิกขาบทไหนเป็นอกุศลสิกขาบทไหนเป็นอัพยากฤต ฯลฯ สิกขาบทไหนเป็นสรณะ สิกขาบทไหนเป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชนา

[๗๗๕] สิกขาบท ๕ เป็นกุศลอย่างเดียว สิกขาบท ๕ เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี สิกขาบท ๕ เป็นวิปากธัมมธรรมสิกขาบท ๕ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ สิกขาบท ๕ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะสิกขาบท ๕ เป็นสวิตักกสวิจาระ สิกขาบท ๕ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเบกขาสหคตะก็มี สิกขาบท ๕ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ สิกขาบท ๕ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ สิกขาบท ๕ เป็นอาจยคามี สิกขาบท ๕ เป็นเนวเสกขนาเสกขะ สิกขาบท ๕ เป็นปริตตะสิกขาบท ๕ เป็นปริตตารัมมณะ สิกขาบท ๕ เป็นมัชฌิมะ สิกขาบท ๕ เป็นอนิยตะ สิกขาบท ๕ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคารัมมณะ แม้เป็นมัคคเหตุกะแม้เป็นมัคคาธิปติ สิกขาบท ๕ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปปาที สิกขาบท ๕ เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มีสิกขาบท ๕ เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ สิกขาบท ๕ เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี สิกขาบท ๕ เป็นพหิทธารัมมณะ สิกขาบท ๕เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ

ทุกมาติกาวิสัชนา

๑. เหตุโคจฉกวิสัชนา

[๗๗๖] สิกขาบท ๕ เป็นนเหตุ สิกขาบท ๕ เป็นสเหตุกะ สิกขาบท ๕เป็นเหตุสัมปยุต สิกขาบท ๕ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นแต่สเหตุกนเหตุ สิกขาบท ๕ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นเหตุเหตุสัมปยุต เป็นแต่เหตุสัมปยุตตนเหตุ เป็นนเหตุสเหตุกะ

๒. จูฬันตรทุกวิสัชนา

สิกขาบท ๕ เป็นสัปปัจจยะ สิกขาบท ๕ เป็นสังขตะ สิกขาบท ๕เป็นอนิทัสสนะ สิกขาบท ๕ เป็นอัปปฏิฆะ สิกขาบท ๕ เป็นอรูป สิกขาบท ๕เป็นโลกิยะ สิกขาบท ๕ เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ

๓. อาสวโคจฉกวิสัชนา

สิกขาบท ๕ เป็นโนอาสวะ สิกขาบท ๕ เป็นสาสวะ สิกขาบท ๕ อาสววิปปยุต สิกขาบท ๕ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสาสวะ เป็นแต่สาสวโนอาสวะ สิกขาบท ๕ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ เป็นแต่อาสววิปปยุตตสาสวะ

๔,๕,๖,๗,๘,๙,๑๐. สัญโญชนโคจฉกาทิวิสัชนา

สิกขาบท ๕ เป็นโนสัญโญชนะ ฯลฯ สิกขาบท ๕ เป็นโนคันถะฯลฯ สิกขาบท ๕ เป็นโนโอฆะ ฯลฯ สิกขาบท ๕ เป็นโนโยคะ ฯลฯสิกขาบท ๕ เป็นโนนีวรณะ ฯลฯ สิกขาบท ๕ เป็นโนปรามาสะ ฯลฯสิกขาบท ๕ เป็นสารัมมณะ สิกขาบท ๕ เป็นโนจิตตะ สิกขาบท ๕ เป็นเจตสิกะสิกขาบท ๕ เป็นจิตตสัมปยุต สิกขาบท ๕ เป็นจิตตสังสัฏฐะ สิกขาบท ๕เป็นจิตตสมุฏฐานะ สิกขาบท ๕ เป็นจิตตสหภู สิกขาบท ๕ เป็นจิตตานุปริวัตติ สิกขาบท ๕ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ สิกขาบท ๕ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู สิกขาบท ๕ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ สิกขาบท ๕เป็นพาหิระ สิกขาบท ๕ เป็นนอุปาทา สิกขาบท ๕ เป็นอนุปาทินนะ

๑๑,๑๒,๑๓. อุปาทานโคจฉกาทิวิสัชนา

สิกขาบท ๕ เป็นนอุปาทานะ ฯลฯ สิกขาบท ๕ เป็นโนกิเลสะ ฯลฯสิกขาบท ๕ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ สิกขาบท ๕ เป็นนภาวนาปหาตัพพะสิกขาบท ๕ เป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ สิกขาบท ๕ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ สิกขาบท ๕ เป็นสวิตักกะ เป็นสวิจาระ สิกขาบท ๕ เป็นสัปปีติกะก็มีเป็นอัปปีติกะก็มี สิกขาบท ๕ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นนปีติ

สหคตะก็มี สิกขาบท ๕เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นนสุขสหคตะก็มี สิกขาบท ๕ เป็นอุเปกขาสหคตะก็มีเป็นนอุเปกขาสหคตะก็มี สิกขาบท ๕ เป็นกามาวจร สิกขาบท ๕ เป็นนรูปาวจร สิกขาบท ๕ เป็นนอรูปาวจร สิกขาบท ๕ เป็นปริยาปันนะ สิกขาบท ๕ เป็นอนิยยานิกะ สิกขาบท ๕ เป็นอนิยตะ สิกขาบท ๕ เป็นสอุตตระ สิกขาบท ๕เป็นอรณะ ฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

สิกขาปทวิภังค์ จบบริบูรณ์

๑๕. ปฏิสัมภิทาวิภังค์

สุตตันตภาชนีย์

[๗๗๗] ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ความรู้แตกฉานในอรรถ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในธรรมชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ปเภทวาร ๕

๑. สัจจวาร

[๗๗๘] ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ความรู้แตกฉานในทุกข์ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในทุกขสมุทัย ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในทุกขนิโรธ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทาความรู้แตกฉานในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

๒. เหตุวาร

[๗๗๙] ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ความรู้แตกฉานในเหตุ ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในผลของเหตุ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

๓. ธรรมวาร

[๗๘๐] ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเหล่าใด เกิดแล้ว มีแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา ธรรมเหล่านั้น เกิดแล้ว มีแล้ว เกิดพร้อมแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดเฉพาะแล้ว ปรากฏแล้ว ด้วยธรรมเหล่าใด ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทาความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

๔. ปัจจยาการวาร

[๗๘๑] ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ความรู้แตกฉานในชรามรณะ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในเหตุเกิดแห่งชรามรณะ ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในความดับแห่งชรามรณะ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในปฏิปทาอันเป็นเหตุให้ถึงความดับแห่งชรามรณะ ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลาย ชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทา

[๗๘๒] ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ความรู้แตกฉานในชาติ ฯลฯ ความรู้แตกฉานในภพ ฯลฯ ความรู้แตกฉานในอุปาทาน ฯลฯ ความรู้แตกฉานในตัณหา ฯลฯ ความรู้แตกฉานในเวทนา ฯลฯ ความรู้แตกฉานในผัสสะ ฯลฯ ความรู้แตกฉานในสฬายตนะ ฯลฯความรู้แตกฉานในนามรูป ฯลฯ ความรู้แตกฉานในวิญญาณ ฯลฯ ความรู้แตกฉานในสังขารทั้งหลาย ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในเหตุเกิดแห่งสังขาร ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในความดับแห่งสังขาร ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในปฏิปทาอันเป็นเหตุให้ถึงความดับแห่งสังขารชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

๕. ปริยัตติธรรมวาร

[๗๘๓] ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ในปฏิสัมภิทา ๔ เหล่านั้น ธัมมปฏิสัมภิทา เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมรู้แตกฉานซึ่งธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธัมมะ เวทัลละ นี้เรียกว่าธัมมปฏิสัมภิทา ภิกษุนั้น ย่อมรู้แตกฉานอรรถแห่งภาษิตนั้นๆ ว่า นี้เป็นอรรถแห่งภาษิตนี้ นี้เป็นอรรถแห่งภาษิตนี้ นี้เรียกว่า อัตถปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

สุตตันตภาชนีย์ จบ

อภิธรรมภาชนีย์

แจกปฏิสัมภิทา ๔ ด้วยกามาวจรกุศลจิต ๘

[๗๘๔] ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใดผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นกุศลความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในวิบากแห่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทาบุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

กามาวจรกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขาสัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯสหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นกุศล ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในวิบากแห่งธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคล รู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉาน ในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

แจกปฏิสัมภิทา ๔ ด้วยรูปาวจรกุศลจิต

ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน ที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ฯลฯ อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นกุศล ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในวิบาก แห่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้นย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้ แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วย ญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณ ปฏิสัมภิทา

แจกปฏิสัมภิทา ๔ ด้วยอรูปาวจรกุศลจิต

ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงอรูปภพ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา เพราะละสุข ฯลฯ อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้นธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นกุศล ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในวิบากแห่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทาบัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้นชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

แจกปฏิสัมภิทา ๔ ด้วยโลกุตตรกุศลจิต

ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม ฯลฯ บรรลุปฐมฌาน ฯลฯ เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาอยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นกุศล ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในวิบากแห่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้นย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณ

เหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

แจกปฏิสัมภิทา ๔ ด้วยอกุศลจิต ๑๒

[๗๘๕] ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอกุศล เป็นไฉน

อกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยทิฏฐิ มีรูปเป็นอารมณ์ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใด ผัสสะฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นอกุศล ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในวิบากแห่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใดความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอกุศล เป็นไฉน

อกุศลจิต สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยทิฏฐิ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูงฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากทิฏฐิ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัสวิปปยุตจากทิฏฐิ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยทิฏฐิ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยทิฏฐิ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูงฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากทิฏฐิ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขาวิปปยุตจากทิฏฐิ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ อกุศลจิต สหรคตด้วยโทมนัส

สัมปยุตด้วยปฏิฆะ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโทมนัส สัมปยุตด้วยปฏิฆะเกิดขึ้น โดยมีการชักจูง ฯลฯ อกุศลจิต สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยวิจิกิจฉาเกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยอุทธัจจะ มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯมีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าธรรมเป็นอกุศล ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในวิบากแห่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

แจกปฏิสัมภิทา ๓ ด้วยอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘

[๗๘๖] ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

จักขุวิญญาณ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นเพราะกามาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ผัสสะเวทนา สัญญา เจตนา จิต อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มนินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ชีวิตินทรีย์ หรือนามธรรม ที่อิงอาศัยเกิดขึ้นแม้อื่นใด มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ชื่อว่า ธรรมเป็นอัพยากฤต ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทาบัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

โสตวิญญาณ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯ ฆานวิญญาณ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น ฯลฯ ชิวหาวิญญาณ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขามีรสเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น ฯลฯ กายวิญญาณ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยสุขมีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น เพราะกามาวจรกุศลธรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต สุข เอกัคคตาแห่งจิตมนินทรีย์ สุขินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ หรือนามธรรมที่อิงอาศัยเกิดขึ้นแม้อื่นใด มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นอัพยากฤต ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนธาตุ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯมีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เพราะกามาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ผัสสะ เวทนา สัญญาเจตนา จิต วิตก วิจาร อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มนินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ชีวิตินทรีย์ หรือนามธรรมที่อิงอาศัยเกิดขึ้นแม้อื่นใด มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าธรรม เป็นอัพยากฤต ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทาบัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้นชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยโสมนัส มีรูปเป็นอารมณ์ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เพราะกามาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ผัสสะ เวทนา สัญญาเจตนา จิต วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ชีวิตินทรีย์ หรือนามธรรมที่อิงอาศัยเกิดขึ้นแม้อื่นใดมีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ชื่อว่า ธรรมเป็นอัพยากฤต ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทาบัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่าญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่าปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น เพราะกามาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ผัสสะ เวทนา สัญญาเจตนา จิต วิตก วิจาร อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มนินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ชีวิตินทรีย์ หรือนามธรรมที่อิงอาศัยเกิดขึ้นแม้อื่นใด มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ชื่อว่า ธรรมเป็นอัพยากฤต ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทาบัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น

ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้นชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

แจกปฏิสัมภิทา ๓ ด้วยกามาวจรวิบากจิต ๘

ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณมีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯสหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัสวิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ ... เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ ...เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ ... เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง เพราะกามาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯอวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นอัพยากฤต ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทาบุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

แจกปฏิสัมภิทา ๓ ด้วยรูปาวจรวิบากจิต

ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงรูปภพ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ฯลฯ อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นกุศล

โยคาวจรบุคคล สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ อันเป็นวิบาก เพราะรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ฯลฯ อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะมีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นอัพยากฤต ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใดความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

แจกปฏิสัมภิทา ๓ ด้วยอรูปาวจรวิบากจิต

ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิปทาเพื่อเข้าถึงอรูปภพ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ฯลฯ อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นกุศล

เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง โยคาวจรบุคคล จึงบรรลุจตุตถฌานที่สหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา อันเป็นวิบาก เพราะอรูปาวจรกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วนั้นแล ฯลฯ อยู่ในสมัยใดผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นอัพยากฤตความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้นย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า

นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลผู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

แจกปฏิสัมภิทา ๓ ด้วยโลกุตตรวิบากจิต

ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

โยคาวจรบุคคล เจริญโลกุตตรฌาน อันเป็นเครื่องนำออกไปจากโลกให้เข้าสู่นิพพาน เพื่อประหาณทิฏฐิ เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน ฯลฯ เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาอยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าธรรมเป็นกุศล

โยคาวจรบุคคล สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน อันเป็นวิบาก เพราะโลกุตตรกุศลฌานอันได้ทำไว้แล้วได้เจริญไว้แล้วนั้นแล ฯลฯ เป็นทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญา ชนิดสุญญตะ อยู่ในสมัยใดผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นอัพยากฤตความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้นย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้นด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

แจกปฏิสัมภิทา ๓ ด้วยอกุศลวิบากจิต ๗

ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

จักขุวิญญาณ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ฯลฯ โสตวิญญาณ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น ฯลฯ ฆานวิญญาณ

อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น ฯลฯ ชิวหาวิญญาณ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขามีรสเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น ฯลฯ กายวิญญาณ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยทุกข์มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น เพราะอกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้วในสมัยใด ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต ทุกข์ เอกัคคตาแห่งจิต มนินทรีย์ ทุกขินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ หรือนามธรรมที่อิงอาศัยเกิดขึ้นแม้อื่นใด มีในสมัยนั้นธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นอัพยากฤต ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้นด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนธาตุ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯมีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุ อันเป็นวิบาก สหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆเกิดขึ้น เพราะอกุศลกรรมอันได้ทำไว้แล้วได้สั่งสมไว้แล้ว ในสมัยใด ผัสสะเวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มนินทรีย์อุเปกขินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ หรือนามธรรมที่อิงอาศัยเกิดขึ้นแม้อื่นใด มีในสมัยนั้นธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นอัพยากฤต ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าอัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

แจกปฏิสัมภิทา ๓ ด้วยอเหตุกกิริยาจิต ๓

[๗๘๗] ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนธาตุ อันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบากสหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ในสมัยใด ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิตวิตก วิจาร อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มนินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ ชีวิตินทรีย์หรือนามธรรมที่อิงอาศัยเกิดขึ้นแม้อื่นใด มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าธรรมเป็นอัพยากฤต ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้นชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ อันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบากสหรคตด้วยโสมนัส มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้น ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุ อันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบากสหรคตด้วยอุเบกขา มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ เกิดขึ้นในสมัยใดผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต วิริยินทรีย์ สมาธินทรีย์ มนินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ หรือนามธรรมที่อิงอาศัยเกิดขึ้นแม้อื่นใด มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นอัพยากฤต ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทาบุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้นด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

แจกปฏิสัมภิทา ๓ ด้วยกิริยาจิต ๓ ประเภท

ปฏิสัมภิทา ๓ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๓. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ธรรมเป็นอัพยากฤต เป็นไฉน

มโนวิญญาณธาตุ อันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบาก สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัสวิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยโสมนัส วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้น ฯลฯสหรคตด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้น ฯลฯ สหรคตด้วยอุเบกขา วิปปยุตจากญาณ เกิดขึ้นโดยมีการชักจูง ฯลฯ ย่อมเจริญรูปาวจรฌาน ฯลฯ ย่อมเจริญรูปาวจรฌาน อันเป็นกิริยา ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่กรรมวิบากเป็นทิฏฐธัมมสุขวิหาร เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง จึงบรรลุจตุตถฌาน อันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา ฯลฯ อยู่ในสมัยใด ผัสสะ ฯลฯ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมเป็นอัพยากฤต ความรู้แตกฉานในธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้น ย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้นชื่อว่า นิรุตติปฏิสัมภิทา บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านี้ส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปฏิภาณ

ปฏิสัมภิทา

[๗๘๘] ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ปฏิสัมภิทา ๓ ย่อมเกิดในจิตตุปบาทที่สัมปยุตด้วยญาณฝ่ายกามาวจรกุศล๔ ดวง ในจิตตุปบาทที่สัมปยุตด้วยญาณฝ่ายกิริยา ๔ ดวง อัตถปฏิสัมภิทาย่อมเกิดในจิตตุปบาทเหล่านี้ด้วย ย่อมเกิดในมรรค ๔ ผล ๔ ด้วย

อภิธรรมภาชนีย์ จบ

ปัญหาปุจฉกะ

[๗๘๙] ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ติกมาติกาปุจฉา-ทุกมาติกาปุจฉา

บรรดาปฏิสัมภิทา ๔ ข้อไหนเป็นกุศล ข้อไหนเป็นอกุศล ข้อไหนเป็นอัพยากฤต ฯลฯ ข้อไหนเป็นสรณะ ข้อไหนเป็นอรณะ

ติกมาติกาวิสัชนา

[๗๙๐] ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี เป็นสุขเวทนาสัมปยุตก็มี เป็นอทุกขมสุขเวทนาสัมปยุตก็มี ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นแนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี อัตถปฏิสัมภิทา เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะ อัตถปฏิสัมภิทา เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะก็มี ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นอสังกิลิฏฐิสังกิเลสิกะ อัตถปฏิสัมภิทา เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะก็มี เป็นอสังกิลิฏฐาสังกิเลสิกะก็มี ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นสวิตักกสวิจาระ อัตถปฏิสัมภิทา เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มีเป็นอุเปกขาสหคตะก็มี ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นแนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นอาจยคามีก็มี เป็นเนวาจยคามินาปจยคามีก็มี อัตถปฏิสัมภิทา เป็นอาจยคามีก็มี เป็นอปจยคามี

ก็มี เป็นเนวาจยคามินาปจยคามีก็มี ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นเนวเสกขนาเสกขะ อัตถปฏิสัมภิทา เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสกขะก็มี เป็นเนวเสกขนาเสกขะก็มี ปฏิสัมภิทา ๓เป็นปริตตะ อัตถปฏิสัมภิทา เป็นปริตตะก็มี เป็นอัปปมาณะก็มี นิรุตติปฏิสัมภิทาเป็นปริตตารัมมณะ ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นปริตตารัมมณะก็มี เป็นมหัคคตารัมมณะก็มี เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นมัชฌิมะ อัตถปฏิสัมภิทาเป็นมัชฌิมะก็มี เป็นปณีตะก็มี ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นอนิยตะ อัตถปฏิสัมภิทาเป็นสัมมัตตนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี นิรุตติปฏิสัมภิทา กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคารัมมณะ แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติ อัตถปฏิสัมภิทา ไม่เป็นมัคคารัมมณะ เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคเหตุกะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มี ปฏิสัมภิทา ๒ เป็นแต่มัคคารัมมณะ ไม่เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปติก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นมัคคารัมมณะ แม้เป็นมัคคาธิปติก็มี ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่าเป็นอุปปาที อัตถปฏิสัมภิทา เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทีก็มี ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี นิรุตติปฏิสัมภิทา เป็นปัจจุปปันนารัมมณะ ปฏิสัมภิทา ๒ เป็นอตีตารัมมณะก็มี เป็นอนาคตารัมมณะก็มี เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี อัตถปฏิสัมภิทา เป็นอตีตารัมมณะก็มี เป็นอนาคตารัมมณะก็มี เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอตีตารัมมณะ แม้เป็นอนาคตารัมมณะ แม้เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี นิรุตติปฏิสัมภิทา เป็นพหิทธารัมมณะ ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มี เป็นพหิทธารัมมณะก็มีเป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นอนิทัสสนอัปปฏิฆะ

ทุกมาติกาวิสัชนา

๑, ๒. เหตุโคจฉกวิสัชนาและจูฬันตรทุกวิสัชนา

[๗๙๑] ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นเหตุ เป็นสเหตุกะ เป็นเหตุสัมปยุต เป็นเหตุสเหตุกะ เป็นเหตุเหตุสัมปยุต กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นนเหตุสเหตุกะ แม้เป็นนเหตุอเหตุกะ ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นสัปปัจจยะ เป็นสังขตะ เป็นอนิทัสสนะเป็นอัปปฏิฆะ เป็นอรูป ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นโลกิยะ อัตถปฏิสัมภิทา เป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มี ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นเกนจิวิญเญยยะ เป็นเกนจินวิญเญยยะ

๓. อาสวโคจฉกวิสัชนา

[๗๙๒] ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นโนอาสวะ ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นสาสวะอัตถปฏิสัมภิทา เป็นสาสวะก็มี เป็นอนาสวะก็มี ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นอาสววิปปยุต ปฏิสัมภิทา ๓ กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสาสวะ เป็นแต่สาสวโนอาสวะอัตถปฏิสัมภิทา กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอาสวสาสวะ เป็นแต่สาสวโนอาสวะก็มีกล่าวไม่ได้ว่า เป็นสาสวโนอาสวะก็มี ปฏิสัมภิทา ๔ กล่าวไม่ได้ว่า แม้เป็นอาสวอาสวสัมปยุต แม้เป็นอาสวสัมปยุตตโนอาสวะ ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นอาสว วิปปยุตตสาสวะ อัตถปฏิสัมภิทา เป็นอาสววิปปยุตตสาสวะก็มี เป็นอาสววิปปยุตตอนาสวะก็มี

๔,๕,๖,๗,๘,๙,๑๐,๑๑,๑๒. สัญโญชนโคจฉกาทิวิสัชนา

[๗๙๓] ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นโนสัญโญชนะ ฯลฯ ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นโนคันถะ ฯลฯ ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นโนโอฆะ ฯลฯ ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นโนโยคะฯลฯ ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นโนนีวรณะ ฯลฯ ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นโนปรามาสะ ฯลฯปฏิสัมภิทา ๔ เป็นสารัมมณะ เป็นโนจิตตะ เป็นเจตสิกะ เป็นจิตตสัมปยุตเป็นจิตตสังสัฏฐะ เป็นจิตตสมุฏฐานะ เป็นจิตตสหภู เป็นจิตตานุปริวัตติ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู เป็นจิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ เป็นพาหิระ เป็นนอุปาทา เป็นอนุปาทินนะ ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นนอุปาทานะ ฯลฯ ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นโนกิเลสะ ฯลฯ

๑๓. ปิฏฐิทุกวิสัชนา

[๗๙๔] ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นนทัสสนปหาตัพพะ เป็นนภาวนาปหาตัพพะเป็นนทัสสนปหาตัพพเหตุกะ เป็นนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นสวิตักกะ อัตถปฏิสัมภิทา เป็นสวิตักกะก็มี เป็นอวิตักกะก็มี ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นสวิจาระ อัตถปฏิสัมภิทา เป็นสวิจาระก็มี เป็นอวิจาระก็มี ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นสัปปีติกะก็มี เป็นอัปปีติกะก็มี เป็นปีติสหคตะก็มี เป็นนปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นนสุขสหคตะก็มี เป็น

อุเปกขาสหคตะก็มี เป็นนอุเปกขาสหคตะก็มี ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นกามาวจร อัตถปฏิสัมภิทา เป็นกามาวจรก็มี เป็นนกามาวจรก็มี ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นนรูปาวจร เป็นนอรูปาวจร ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นปริยาปันนะ อัตถปฏิสัมภิทา เป็นปริยาปันนะก็มี เป็นอปริยาปันนะก็มี ปฏิสัมภิทา ๓เป็นอนิยยานิกะ อัตถปฏิสัมภิทา เป็นนิยยานิกะก็มี เป็นอนิยยานิกะก็มี ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นอนิยตะ อัตถปฏิสัมภิทา เป็นนิยตะก็มี เป็นอนิยตะก็มี ปฏิสัมภิทา ๓ เป็นสอุตตระ อัตถปฏิสัมภิทา เป็นสอุตตระก็มี เป็นอนุตตระก็มี ปฏิสัมภิทา ๔เป็นอรณะ ฉะนี้แล

ปัญหาปุจฉกะ จบ

ปฏิสัมภิทาวิภังค์ จบบริบูรณ์

๑๖. ญาณวิภังค์

มาติกา

เอกกมาติกา

[๗๙๕] ญาณวัตถุหมวดละ ๑ คือ วิญญาณ ๕ (๑) เป็นเหตุ เป็นอเหตุกะ เป็นเหตุวิปปยุต เป็นสัปปัจจยะ เป็นสังขตะ เป็นอรูป เป็นโลกิยะเป็นสาสวะ เป็นสัญโญชนิยะ เป็นคันถนิยะ เป็นโอฆนิยะ เป็นโยคนิยะ เป็นนีวรณิยะ เป็นปรามัฏฐะ เป็นอุปาทานิยะ เป็นสังกิเลสิกะ เป็นอัพยากฤตเป็นสารัมมณะ เป็นอเจตสิกะ เป็นวิบาก เป็นอุปาทินนุปาทานิยะ เป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะ เป็นนสวิตักกสวิจาระ เป็นนอวิตักกวิจารมัตตะ เป็นอวิตักกาวิจาระเป็นนปีติสหคตะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะ เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะ เป็นเนวาจยคามินาปจยคามี เป็นเนวเสกขนาเสกขะ เป็นปริตตะเป็นกามาวจร เป็นนรูปาวจร เป็นนอรูปาวจร เป็นปริยาปันนะ เป็นโนอปริยาปันนะเป็นอนิยตะ เป็นอนิยยานิกะ เป็นอุปปันนมโนวิญญาณวิญเญยยะ เป็นอนิจจะ เป็นชราภิภูตะ

วิญญาณ ๕ มีวัตถุเป็นปัจจุบัน มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน มีวัตถุเกิดก่อนมีอารมณ์เกิดก่อน มีวัตถุเป็นภายใน มีอารมณ์เป็นภายนอก มีวัตถุยังไม่แตกดับมีอารมณ์ยังไม่แตกดับ มีวัตถุต่างกัน มีอารมณ์ต่างกัน ย่อมไม่เสวยอารมณ์ของกันและกัน ย่อมไม่เกิดขึ้นเพราะไม่นึก ย่อมไม่เกิดขึ้นเพราะไม่ทำไว้ในใจ จะเกิดขึ้นโดยไม่สับสนกันก็หาไม่ จะเกิดขึ้นไม่ก่อนไม่หลังกันก็หาไม่ ย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับของกันและกัน วิญญาณ ๕ ไม่มีความคิดนึก บุคคลย่อมไม่รู้แจ้งธรรมอะไรๆ ด้วยวิญญาณ ๕ วิญญาณ ๕ สักแต่ว่าเป็นที่ตกไปแห่งอารมณ์อันใดอันหนึ่ง บุคคลย่อมไม่รู้แจ้งธรรมอะไรๆ แม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕บุคคลย่อมไม่สำเร็จอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยวิญญาณ ๕ บุคคลย่อมไม่สำเร็จอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕ บุคคลย่อมไม่ประกอบกายกรรม

๑. จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ.

ไม่ประกอบวจีกรรม ด้วยวิญญาณ ๕ ย่อมไม่ประกอบกายกรรม ไม่ประกอบวจีกรรม แม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕ บุคคลย่อมไม่สมาทานกุศลธรรมและอกุศลธรรม ด้วยวิญญาณ ๕ ย่อมไม่สมาทานกุศลธรรมและอกุศลธรรม แม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕ บุคคลย่อมไม่เข้าสมาบัติ ไม่ออกจากสมาบัติด้วยวิญญาณ ๕ ย่อมไม่เข้าสมาบัติ ไม่ออกจากสมาบัติ แม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕บุคคลย่อมไม่จุติ ไม่เกิดด้วยวิญญาณ ๕ ย่อมไม่จุติ ไม่เกิด แม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕ บุคคลย่อมไม่หลับ ไม่ตื่น ไม่ฝัน ด้วยวิญญาณ ๕ ย่อมไม่หลับ ไม่ตื่นไม่ฝัน แม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕ ปัญญาที่แสดงเรื่องของวิญญาณ ๕ ตามความเป็นจริงดังที่กล่าวมานี้ ญาณวัตถุหมวดละ ๑ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

ทุกมาติกา

[๗๙๖] ญาณวัตถุหมวดละ ๒ คือ โลกิยปัญญา โลกุตตรปัญญาเกนจิวิญเญยยปัญญา เกนจินวิญเญยยปัญญา สาสวปัญญา อนาสวปัญญา อาสววิปปยุตตสาสวปัญญา อาสววิปปยุตตอนาสวปัญญา สัญโญชนิยปัญญา อสัญโญชนิยปัญญา สัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยปัญญา สัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยปัญญา คันถนิยปัญญา อคันถนิยปัญญา คันถวิปปยุตตคันถนิยปัญญาคันถวิปปยุตตอคันถนิยปัญญา โอฆนิยปัญญา อโนฆนิยปัญญา โอฆวิปปยุตตโอฆนิยปัญญา โอฆวิปปยุตตอโนฆนิยปัญญา โยคนิยปัญญา อโยคนิยปัญญา โยควิปปยุตตโยคนิยปัญญา โยควิปปยุตตอโยคนิยปัญญา นีวรณิยปัญญา อนีวรณิยปัญญา นีวรณวิปปยุตตนีวรณิยปัญญา นีวรณวิปปยุตตอนิวรณิยปัญญา ปรามัฏฐปัญญา อปรามัฏฐปัญญา ปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐปัญญา ปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐปัญญา อุปาทินนปัญญา อนุปาทินนปัญญา อุปาทานิยปัญญาอนุปาทานิยปัญญา อุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยปัญญา อุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยปัญญา สังกิเลสิกปัญญา อสังกิเลสิกปัญญา กิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกปัญญา กิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกปัญญา สวิตักกปัญญา อวิตักกปัญญา สวิจารปัญญา อวิจารปัญญา สัปปีติกปัญญา อัปปีติกปัญญา ปีติสหคตปัญญา นปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญา นสุขสหคตปัญญา อุเปกขาสหคตปัญญานอุเปกขาสหคตปัญญา กามาวจรปัญญา นกามาวจรปัญญา รูปาวจรปัญญานรูปาวจรปัญญา อรูปาวจรปัญญา นอรูปาวจรปัญญา

ปริยาปันนปัญญา อปริยาปันนปัญญา นิยยานิกปัญญา อนิยยานิกปัญญา นิยตปัญญา อนิยตปัญญาสอุตตรปัญญา อนุตตรปัญญา อัตถชาปิกปัญญา ชาปีตัตถปัญญา ญาณวัตถุหมวดละ ๒ ย่อมมี ด้วยประการฉะนี้

ติกมาติกา

[๗๙๗] ญาณวัตถุหมวดละ ๓ คือ จินตามยปัญญา สุตมยปัญญาภาวนามยปัญญา ทานมยปัญญา สีลมยปัญญา ภาวนามยปัญญา อธิสีลปัญญาอธิจิตตปัญญา อธิปัญญาปัญญา อายโกศล อปายโกศล อุปายโกศล

วิปากปัญญา วิปากธัมมธัมมปัญญา เนววิปากนวิปากธัมมธัมมปัญญาอุปาทินนุปาทานิยปัญญา อนุปาทินนุปาทานิยปัญญา อนุปาทินนานุปาทานิยปัญญาสวิตักกสวิจารปัญญา อวิตักกวิจารมัตตปัญญา อวิตักกาวิจารปัญญา ปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญา อุเปกขาสหคตปัญญา อาจยคามินีปัญญา อปจยคามินีปัญญา เนวาจยคามินีนาปจยคามินีปัญญา เสกขปัญญา อเสกขปัญญา เนวเสกขนาเสกขปัญญา ปริตตปัญญา มหัคคตปัญญาอัปปมาณปัญญา ปริตรัมมณปัญญา มหัคคตารัมมณปัญญา อัปปมาณารัมมณปัญญามัคคารัมมณปัญญามัคคเหตุกปัญญา มัคคาธิปตินีปัญญา อุปปันนปัญญา อนุปปันนปัญญา อุปปาทินีปัญญา อดีตปัญญา อนาคตปัญญา ปัจจุปปันนปัญญา อตีตารัมมณปัญญาอนาคตารัมมณปัญญา ปัจจุปปันนารัมมณปัญญา อัชฌัตตปัญญา พหิทธาปัญญา อัชฌัตตพหิทธารัมมณปัญญา อัชฌัตตารัมมณปัญญา พหิทธารัมมณปัญญาอัชฌัตตพหิทธารัมมณปัญญา

สวิตักกสวิจารปัญญา เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี สวิตักกสวิจารปัญญา เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะก็มี สวิตักกสวิจารปัญญาเป็นปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี สวิตักกสวิจารปัญญา เป็นอาจยคามินีก็มี เป็นอปจยคามินีก็มีเป็นเนวาจยคามินีนาปจยคามินีก็มี สวิตักกสวิจารปัญญา เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสกขะก็มีเป็นเนวเสกขนาเสกขะก็มี สวิตักกสวิจารปัญญา เป็นปริตตะก็มี เป็นมหัคคตะก็มี เป็นอัปปมาณะก็มี สวิตักกสวิจารปัญญา เป็นปริตตารัมมณะก็มี เป็นมหัคคตารัมมณะก็มีเป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี

สวิตักกสวิจารปัญญา เป็นมัคคารัมมณะก็มี เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปตินีก็มี สวิตักกสวิจารปัญญา เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทินีก็มี สวิตักกสวิจารปัญญา เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี สวิตักกสวิจารปัญญา เป็นอตีตารัมมณะก็มี เป็นอนาคตารัมมณะก็มี เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี สวิตักกสวิจารปัญญา เป็นอัชฌัตตะก็มีเป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี สวิตักกสวิจารปัญญา เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มี เป็นพหิทธารัมมณะก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี

อวิตักกวิจารมัตตปัญญา เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี อวิตักกวิจารมัตตปัญญา เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มีเป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะก็มี อวิตักกวิจารมัตตปัญญา เป็นอาจยคามินีก็มี เป็นอปจยคามินีก็มี เป็นเนวาจยคามินีนาปจยคามินีก็มี อวิตักกวิจารปัญญา เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสขะก็มี เป็นเนวเสกขนาเสกขะก็มี อวิตักกวิจารปัญญา เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทินีก็มีอวิตักกวิจารปัญญา เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี อวิตักกวิจารปัญญา เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี

อวิตักกาวิจารปัญญา เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี อวิตักกาวิจารปัญญา เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นเป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะก็มี อวิตักกาวิจารปัญญาเป็นปีติสหคตะก็มี เป็นสุขสหคตะก็มี เป็นอุเปกขาสหคตะก็มี อวิตักกาวิจารปัญญา เป็นอาจยคามินีก็มี เป็นอปจยคามินีก็มี เป็นเนวาจยคามินีนาปจยคามินีก็มี อวิตักกาวิจารปัญญา เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสกขะก็มี เป็นเนวเสกขนาเสกขะก็มี อวิตักกาวิจารปัญญา เป็นปริตตารัมมณะก็มี เป็นมหัคคตารัมมณะก็มีเป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี อวิตักกาวิจารปัญญา เป็นมัคคารัมมณะก็มี เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปตินีก็มี อวิตักกาวิจารปัญญา เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทินีก็มี อวิตักกาวิจารปัญญา เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มีเป็นปัจจุบันก็มี อวิตักกาวิจารปัญญา เป็นอตีตารัมมณะก็มี เป็นอนาคตารัมมณะก็มี เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี อวิตักกาวิจารปัญญา เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี อวิตักกาวิจารปัญญา เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มี เป็นพหิทธารัมมณะก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี

ปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญา เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี ปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญาเป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะก็มี ปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญา เป็นสวิตักกสวิจาระก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตะก็มี เป็นอวิตักกาวิจาระก็มี ปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญาเป็นอาจยคามินีก็มี เป็นอปจยคามินีก็มี เป็นเนวาจยคามินีนาปจยคามินีก็มี ปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญา เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสกขะก็มี เป็นเนวเสกขนาเสกขะก็มี ปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญา เป็นปริตตะก็มี เป็นมหัคคตะก็มี เป็นอัปปมาณะก็มี ปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญา เป็นปริตตารัมมณะก็มี เป็นมหัคคตารัมมณะก็มี เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี ปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญา เป็นมัคคารัมมณะก็มี เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปตินีก็มีปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญา เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปันนะก็มี เป็นอุปปาทินีก็มี ปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญา เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มีเป็นปัจจุบันก็มี ปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญา เป็นอตีตารัมมณะก็มี เป็นอนาคตารัมมณะก็มี เป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี ปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญา เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี ปีติสหคตปัญญา สุขสหคตปัญญา เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มี เป็นพหิทธารัมมณะก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี

อุเปกขาสหคตปัญญา เป็นวิบากก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี อุเปกขาสหคตปัญญา เป็นอุปาทินนุปาทานิยะก็มีเป็นอนุปาทินนุปาทานิยะก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยะก็มี อุเปกขาสหคตปัญญา เป็นอาจยคามินีก็มี เป็นอปจยคามินีก็มี เป็นเนวาจยคามินีนาปจยคามินีก็มี อุเปกขาสหคตปัญญา เป็นเสกขะก็มี เป็นอเสกขะก็มี เป็นเนวเสกขนาเสกขะก็มี อุเปกขาสหคตปัญญา เป็นปริตตะก็มี เป็นมหัคคตะก็มี เป็นอัปปมาณะก็มี อุเปกขาสหคตปัญญา เป็นปริตตารัมมณะก็มี เป็นมหัคคตารัมมณะก็มี เป็นอัปปมาณารัมมณะก็มี อุเปกขาสหคตปัญญา เป็นมัคคารัมมณะก็มี เป็นมัคคเหตุกะก็มี เป็นมัคคาธิปตินีก็มี อุเปกขาสหคตปัญญา เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอนุปันนะก็มี เป็นอุปปาทินีก็มี อุเปกขาสหคตปัญญา เป็นอดีตก็มี เป็นอนาคตก็มี เป็นปัจจุบันก็มี อุเปกขาสหคตปัญญา

เป็นอตีตารัมมณะก็มี เป็นอนาคตารัมมณะก็มีเป็นปัจจุปปันนารัมมณะก็มี อุเปกขาสหคตปัญญา เป็นอัชฌัตตะก็มี เป็นพหิทธาก็มี อุเปกขาสหคตปัญญา เป็นอัชฌัตตพหิทธาก็มี เป็นอัชฌัตตารัมมณะก็มีเป็นพหิทธารัมมณะก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธารัมมณะก็มี ญาณวัตถุ หมวดละ ๓ย่อมมี ด้วยประการฉะนี้

จตุกกมาติกา

[๗๙๘] ญาณวัตถุหมวดละ ๔ คือ กัมมัสสกตาญาณ สัจจานุโลมิกญาณ มัคคสมังคิญาณ ผลสมังคิญาณ ทุกขญาณ ทุกขสมุทยญาณ ทุกขนิโรธญาณ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ กามาวจรปัญญา รูปาวจรปัญญาอรูปาวจรปัญญา อปริยาปันนปัญญา ธรรมญาณ อันวยญาณ ปริจจญาณสัมมติญาณ อาจยโนอปจยปัญญา อปจยโนอาจยปัญญา อาจยอปจยปัญญาเนวาจย โนอปจยปัญญา นิพพิทาโนปฏิเวธปัญญา ปฏิเวธโนนิพพิทาปัญญานิพพิทาปฏิเวธปัญญา เนว นิพพิทาโนปฏิเวธปัญญา หานภาคินีปัญญา ฐิติภาคินีปัญญา วิเสสภาคินีปัญญา นิพเพธภาคินีปัญญา ปฏิสัมภิทา ๔ ปฏิปทา ๔อารมณ์ ๔ ชรามรณญาณ ชรามรณสมุทยญาณ ชรามรณนิโรธญาณ ชรามรณนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ ชาติญาณ ฯลฯ ภวญาณ ฯลฯ อุปาทานญาณ ฯลฯตัณหาญาณ ฯลฯ เวทนาญาณ ฯลฯ ผัสสญาณ ฯลฯ สฬายตนญาณ ฯลฯนามรูปญาณ ฯลฯ วิญญาณญาณ ฯลฯ สังขารญาณ สังขารสมุทยญาณสังขารนิโรธญาณ สังขารนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ ญาณวัตถุ หมวดละ ๔ ย่อมมี ด้วยประการฉะนี้

ปัญจก-ฉักก-สัตตก-อัฏฐก-นวกมาติกา

[๗๙๙] ญาณวัตถุ หมวดละ ๕ คือ สัมมาสมาธิมีองค์ ๕ สัมมาสมาธิมีญาณ ๕ ญาณวัตถุ หมวดละ ๕ ย่อมมี ด้วยประการฉะนี้

ญาณวัตถุ หมวดละ ๖ คือ ปัญญาในอภิญญา ๖ ญาณวัตถุ หมวดละ ๖ย่อมมี ด้วยประการฉะนี้

ญาณวัตถุ หมวดละ ๗ คือ ญาณวัตถุในธรรมแต่ละ ๗ ละ ๗ ญาณวัตถุหมวดละ ๗ ย่อมมี ด้วยประการฉะนี้

ญาณวัตถุ หมวดละ ๘ คือ ปัญญาในวรรค ๕ ปัญญามรรค ๔ ปัญญูรในผล ๔ ญาณวัตถุ หมวด ๘ ย่อมมี ด้วยประการฉะนี้

ญาณวัตถุ หมวดละ ๙ คือ ปัญญาในอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ ญาณวัตถุหมวดละ ๙ ย่อมมี ด้วยประการฉะนี้

ทสกมาติกา

[๘๐๐] ญาณวัตถุ หมวดละ ๑๐ คือ พระตถาคตประกอบด้วยกำลังเหล่าใดจึงทรงปฏิญาณฐานะอันประเสริฐ ทรงบันลือสีหนาทในบริษัท ทรงประกาศพรหมจักร กำลังเหล่านั้นชื่อว่า กำลัง ๑๐ ของพระตถาคต

กำลัง ๑๐ ของพระตถาคต เป็นไฉน

๑. พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบธรรมที่เป็นฐานะโดยความเป็นฐานะ และธรรมที่ไม่ใช่ฐานะโดยความไม่ใช่ฐานะ ตามความเป็นจริง พระตถาคตทรงทราบธรรมที่เป็นฐานะโดยความเป็นฐานะ และธรรมที่ไม่ใช่ฐานะโดยความไม่ใช่ฐานะ ตามความเป็นจริง แม้ใด แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคตพระตถาคตทรงอาศัยกำลังใดแล้ว จึงทรงปฏิญาณฐานะอันประเสริฐ ทรงบันลือสีหนาทในบริษัท ทรงประกาศพรหมจักร แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต

๒. ยังมีข้ออื่นอีก พระตถาคตย่อมทรงทราบวิบากของกัมมสมาทาน อันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ตามความเป็นจริง โดยฐานะ โดยเหตุ พระตถาคตทรงทราบวิบากของกัมมสมาทานอันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ตามความเป็นจริงโดยฐานะ โดยเหตุ แม้ใด แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต พระตถาคตทรงอาศัยกำลังใดแล้ว จึงปฏิญาณฐานะอันประเสริฐ ทรงบันลือสีหนาท ในบริษัททรงประกาศพรหมจักร แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต

๓. ยังมีข้ออื่นอีก พระตถาคตย่อมทรงทราบทางไปสู่ภูมิทั้งปวงตามความเป็นจริง พระตถาคตทรงทราบทางไปสู่ภูมิทั้งปวงตามความเป็นจริง แม้ใด แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต พระตถาคตทรงอาศัยกำลังใดแล้ว จึงทรงปฏิญาณฐานอันประเสริฐ ทรงบันลือสีหนาทในบริษัท ทรงประกาศพรหมจักร แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต

๔. ยังมีข้ออื่นอีก พระตถาคตย่อมทรงทราบโลกอันเป็นอเนกธาตุเป็นนานาธาตุ ตามความเป็นจริง พระตถาคตทรงทราบโลกอันเป็นอเนกธาตุเป็นนานาธาตุ ตามความเป็นจริง แม้ใด แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคตพระตถาคตทรงอาศัยกำลังใดแล้ว จึงทรงปฏิญาณฐานะอันประเสริฐ ทรงบันลือสีหนาทในบริษัท ทรงประกาศพรหมจักร แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต

๕. ยังมีข้ออื่นอีก พระตถาคตย่อมทรงทราบความที่สัตว์ทั้งหลายมีอัธยาศัยต่างๆ กัน ตามความเป็นจริง พระตถาคตทรงทราบความที่สัตว์ทั้งหลายมีอัธยาศัยต่างๆ กัน ตามความเป็นจริง แม้ใด แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคตพระตถาคตทรงอาศัยกำลังใดแล้ว จึงทรงปฏิญาณฐานะอันประเสริฐ ทรงบันลือสีหนาทในบริษัท ทรงประกาศพรหมจักร แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต

๖. ยังมีข้ออื่นอีก พระตถาคตย่อมทรงทราบความแก่กล้าและไม่แก่กล้าแห่งอินทรีย์ของสัตว์เหล่าอื่น ของบุคคลเหล่าอื่น ตามความเป็นจริง พระตถาคต ทรงทราบความแก่กล้าและไม่แก่กล้าแห่งอินทรีย์ของสัตว์เหล่าอื่น ของบุคคลเหล่าอื่น ตามความเป็นจริง แม้ใด แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคตพระตถาคตทรงอาศัยกำลังใดแล้ว จึงทรงปฏิญาณฐานะอันประเสริฐ ทรงบันลือสีหนาทในบริษัท ทรงประกาศพรหมจักร แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต

๗. ยังมีข้ออื่นอีก พระตถาคตย่อมทรงทราบความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว ความออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ ตามความเป็นจริงพระตถาคตทรงทราบความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว ความออก แห่งฌานวิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ ตามความเป็นจริง แม้ใด แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต พระตถาคตทรงอาศัยกำลังใดแล้ว จึงทรงปฏิญาณฐานะอันประเสริฐทรงบันลือสีหนาทในบริษัท ทรงประกาศพรหมจักร แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต

๘. ยังมีข้ออื่นอีก พระตถาคตย่อมทรงทราบความระลึกชาติหนหลังได้ตามความเป็นจริง พระตถาคตทรงทราบความระลึกชาติหนหลังได้ตามความเป็นจริง แม้ใด แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต พระตถาคตทรงอาศัยกำลังใดแล้ว จึงทรงปฏิญาณฐานะอันประเสริฐ ทรงบันลือสีหนาทในบริษัท ทรงประกาศพรหมจักร แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต

๙. ยังมีข้ออื่นอีก พระตถาคตย่อมทรงทราบความจุติและเกิดของสัตว์ทั้งหลายตามความเป็นจริง พระตถาคตทรงทราบความจุติและเกิดของสัตว์ทั้งหลายตามความเป็นจริง แม้ใด แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต พระตถาคตทรงอาศัยกำลังใดแล้ว จึงทรงปฏิญาณฐานะอันประเสริฐ ทรงบันลือสีหนาทในบริษัท ทรงประกาศพรหมจักร แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต

๑๐. ยังมีข้ออื่นอีก พระตถาคตย่อมทรงทราบความสิ้นอาสวะตามความเป็นจริง พระตถาคตทรงทราบความสิ้นอาสวะตามความเป็นจริง แม้ใด แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต พระตถาคตทรงอาศัยกำลังใดแล้ว จึงทรงปฏิญาณฐานะอันประเสริฐ ทรงบันลือสีหนาทในบริษัท ทรงประกาศพรหมจักร แม้ข้อนี้ก็เป็นกำลังของพระตถาคต

พระตถาคตประกอบด้วยกำลังเหล่าใด จึงทรงปฏิญาณฐานะอันประเสริฐทรงบันลือสีหนาทในบริษัท ทรงประกาศพรหมจักร กำลังเหล่านี้ ชื่อว่า กำลัง ๑๐ของพระตถาคต ญาณวัตถุ หมวดละ ๑๐ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

มาติกา จบ

เอกกนิเทศ

[๘๐๑] วิญญาณ ๕ เป็นนเหตุทั้งนั้น เป็นอเหตุกะทั้งนั้น เป็นเหตุวิปปยุตทั้งนั้น เป็นสัปปัจจยะทั้งนั้น เป็นสังขตะทั้งนั้น เป็นอรูปทั้งนั้น เป็นโลกิยะทั้งนั้น เป็นสาสวะทั้งนั้น เป็นสัญโญชนิยะทั้งนั้น เป็นคันถนิยะทั้งนั้นเป็นโอฆนิยะทั้งนั้น เป็นโยคนิยะทั้งนั้น เป็นนีวรณิยะทั้งนั้น เป็นปรามัฏฐะทั้งนั้นเป็นอุปาทานิยะทั้งนั้น เป็นสังกิเลสิกะทั้งนั้น เป็นอัพยากฤตทั้งนั้น เป็นสารัมมณะทั้งนั้น เป็นอเจตสิกะทั้งนั้น เป็นวิบากทั้งนั้น เป็นอุปาทินนุปาทานิยะทั้งนั้นเป็นอสังกิลิฏฐสังกิเลสิกะทั้งนั้น ไม่เป็นสวิตักกสวิจาระทั้งนั้น ไม่เป็นอวิตักกวิจารมัตตะทั้งนั้น เป็นอวิตักกาวิจาระทั้งนั้น ไม่เป็นปีติสหคตะทั้งนั้น เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพะทั้งนั้น เป็นเนวทัสสนนภาวนาปหาตัพพเหตุกะทั้งนั้น เป็นเนวาจยคามินาปจยคามีทั้งนั้น เป็นเนวเสกขนาเสกขะทั้งนั้น เป็นปริตตะทั้งนั้นเป็นกามาวจรทั้งนั้น ไม่เป็นรูปาวจรทั้งนั้น ไม่เป็นอรูปาวจรทั้งนั้น เป็นปริยาปันนะทั้งนั้น

ไม่เป็นอปริยาปันนะทั้งนั้น เป็นอนิยตะทั้งนั้น เป็นอนิยยานิกะทั้งนั้นเป็นอุปปันนมโน
วิญญาณวิญเญยยะทั้งนั้น เป็นอนิจจะทั้งนั้น เป็นชราภิภูตะทั้งนั้น

[๘๐๒] คำว่า วิญญาณ ๕ มีวัตถุเป็นปัจจุบัน มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน นั้น
คือ เมื่อวัตถุเกิดขึ้น เมื่ออารมณ์เกิดขึ้น วิญญาณ ๕ ก็เกิดขึ้น

คำว่า วิญญาณ ๕ มีวัตถุเกิดก่อน มีอารมณ์เกิดก่อน นั้น คือเมื่อวัตถุเกิดก่อน
เมื่ออารมณ์เกิดก่อน วิญญาณ ๕ จึงเกิดขึ้น

คำว่า วิญญาณ ๕ มีวัตถุเป็นภายใน มีอารมณ์เป็นภายนอกนั้น คือ วัตถุ
ของวิญญาณ ๕ เป็นภายใน อารมณ์ของวิญญาณ ๕ เป็นภายนอก

คำว่า วิญญาณ ๕ มีวัตถุยังไม่แตกดับ มีอารมณ์ยังไม่แตกดับนั้น คือ วิญญาณ ๕
เกิดขึ้น ในเมื่อวัตถุยังไม่แตกดับ ในเมื่ออารมณ์ยังไม่แตกดับ

คำว่า วิญญาณ ๕ มีวัตถุต่างกัน มีอารมณ์ต่างกัน นั้น มีอธิบายว่า วัตถุและ
อารมณ์ของจักขุวิญญาณเป็นอย่างหนึ่ง วัตถุและอารมณ์ของโสตวิญญาณเป็นอีกอย่างหนึ่ง วัตถุ
และอารมณ์ของฆานวิญญาณเป็นอีกอย่างหนึ่งวัตถุ และ อารมณ์ของชิวหาวิญญาณเป็นอีกอย่างหนึ่ง
วัตถุและอารมณ์ ของกายวิญญาณเป็นอีกอย่างหนึ่ง

คำว่า วิญญาณ ๕ ไม่เสวยอารมณ์ของกันและกัน นั้น มีอธิบายว่า โสต
วิญญาณย่อมไม่เสวยอารมณ์ของจักขุวิญญาณ แม้จักขุวิญญาณก็ย่อมไม่เสวยอารมณ์ของโสต
วิญญาณ ฆานวิญญาณย่อมไม่เสวยอารมณ์ของจักขุวิญญาณแม้จักขุวิญญาณก็ย่อมไม่เสวยอารมณ์
ของฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณย่อมไม่เสวยอารมณ์ของจักขุวิญญาณ แม้จักขุวิญญาณก็ย่อม
ไม่เสวยอารมณ์ของชิวหาวิญญาณกายวิญญาณย่อมไม่เสวยอารมณ์ของจักขุวิญญาณ แม้จักขุ
วิญญาณก็ย่อมไม่เสวยอารมณ์ของกายวิญญาณ จักขุวิญญาณย่อมไม่เสวยอารมณ์ของโสตวิญญาณ ฯลฯ
จักขุวิญญาณย่อมไม่เสวยอารมณ์ของฆานวิญญาณ ฯลฯ จักขุวิญญาณย่อมไม่เสวยอารมณ์ของ
ชิวหาวิญญาณ ฯลฯ จักขุวิญญาณย่อมไม่เสวยอารมณ์ของกายวิญญาณแม้กายวิญญาณก็ย่อมไม่
เสวยอารมณ์ของจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณย่อมไม่เสวยอารมณ์ของกายวิญญาณ แม้กายวิญญาณ
ก็ย่อมไม่เสวยอารมณ์ของโสตวิญญาณฆานวิญญาณย่อมไม่เสวยอารมณ์ของกายวิญญาณ แม้
กายวิญญาณก็ย่อมไม่เสวยอารมณ์ของฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณย่อมไม่เสวยอารมณ์ของกาย
วิญญาณ แม้กายวิญญาณก็ย่อมไม่เสวยอารมณ์ของชิวหาวิญญาณ

คำว่า วิญญาณ ๕ ไม่เกิด เพราะไม่พิจารณา นั้น คือ เมื่อพิจารณาอารมณ์ วิญญาณ ๕ จึงเกิดขึ้น

คำว่า วิญญาณ ๕ ไม่เกิด เพราะไม่ทำไว้ในใจ นั้น คือ เมื่อทำอารมณ์ไว้ในใจ วิญญาณ ๕ จึงเกิดขึ้น

คำว่า วิญญาณ ๕ จะเกิดขึ้นโดยไม่สับสนกันก็หาไม่ นั้น คือวิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นตามลำดับของกันและกัน

คำว่า วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน นั้น คือ วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นในขณะเดียวกัน

คำว่า วิญญาณ ๕ ไม่เกิดขึ้นต่อจากลำดับของกันและกัน นั้นมีอธิบายว่า โสตวิญญาณย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่จักขุวิญญาณเกิด แม้จักขุวิญญาณก็ย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่โสตวิญญาณเกิด ฆานวิญญาณย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่จักขุวิญญาณเกิด แม้จักขุวิญญาณก็ย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่ฆานวิญญาณเกิด ชิวหาวิญญาณย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่จักขุวิญญาณเกิด แม้จักขุวิญญาณก็ย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่ชิวหาวิญญาณเกิด กายวิญญาณย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่จักขุวิญญาณเกิด แม้จักขุวิญญาณก็ย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่กายวิญญาณเกิด จักขุวิญญาณย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่โสตวิญญาณเกิด ฯลฯ จักขุวิญญาณย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่ฆานวิญญาณเกิด ฯลฯ จักขุวิญญาณย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่ชิวหาวิญญาณเกิด ฯลฯ จักขุวิญญาณย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่กายวิญญาณเกิดแม้กายวิญญาณก็ย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่จักขุวิญญาณเกิด โสตวิญญาณย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่กายวิญญาณเกิด แม้กายวิญญาณก็ย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่โสตวิญญาณเกิด ฆานวิญญาณย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่กายวิญญาณเกิด แม้กายวิญญาณก็ย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่ฆานวิญญาณเกิด ชิวหาวิญญาณย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่กายวิญญาณเกิด แม้กายวิญญาณก็ย่อมไม่เกิดต่อจากลำดับที่ชิวหาวิญญาณเกิด

คำว่า วิญญาณ ๕ ไม่มีความคิดนึก นั้น คือ ความนึก ความคิดความพิจารณา หรือความกระทำไว้ในใจ ย่อมไม่มีแก่วิญญาณ ๕

คำว่า บุคคลย่อมไม่รู้แจ้งธรรมอะไรๆ ด้วยวิญญาณ ๕ นั้น คือบุคคลย่อมไม่รู้แจ้งธรรมอะไรๆ ด้วยวิญญาณ ๕

คำว่า วิญญาณ ๕ สักแต่ว่าเป็นที่ตกไปแห่งอารมณ์อันใดอันหนึ่ง นั้น คือ เป็นแต่สักว่าคลองแห่งอารมณ์อันใดอันหนึ่งเท่านั้น

คำว่า บุคคลย่อมไม่รู้แจ้งธรรมอะไรๆ แม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕ นั้น คือ บุคคลย่อมไม่รู้แจ้งธรรมอะไรๆ แม้ด้วยมโนธาตุ ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕

คำว่า บุคคลย่อมไม่สำเร็จอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยวิญญาณ ๕ นั้น คือ บุคคลย่อมไม่สำเร็จอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ การเดินการยืน การนั่ง การนอน ด้วยวิญญาณ ๕

คำว่า บุคคลย่อมไม่สำเร็จอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่งแม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕ นั้น คือ บุคคลย่อมไม่สำเร็จอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่งคือ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน แม้ด้วยมโนธาตุ ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕

คำว่า บุคคลย่อมไม่ประกอบกายกรรม ไม่ประกอบวจีกรรมด้วยวิญญาณ ๕ นั้น คือ บุคคลย่อมไม่ประกอบกายกรรม วจีกรรม ด้วยวิญญาณ ๕

คำว่า บุคคลย่อมไม่ประกอบกายกรรม ไม่ประกอบวจีกรรมแม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕ นั้น คือ บุคคลย่อมไม่ประกอบกายกรรมวจีกรรม แม้ด้วยมโนธาตุ ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕

คำว่า บุคคลย่อมไม่สมาทานกุศลธรรมและอกุศลธรรม ด้วยวิญญาณ ๕ นั้น คือ บุคคลมิได้สมาทานกุศลธรรมและอกุศลธรรม ด้วยวิญญาณ ๕

คำว่า บุคคลย่อมไม่สมาทานกุศลธรรมและอกุศลธรรม แม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕ นั้น คือ บุคคลมิได้สมาทานกุศลธรรมและอกุศลธรรม แม้ด้วยมโนธาตุต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕

คำว่า บุคคลไม่ได้เข้าสมาบัติ ไม่ได้ออกจากสมาบัติ ด้วยวิญญาณ ๕ นั้น คือ บุคคลมิได้เข้าสมาบัติ มิได้ออกจากสมาบัติ ด้วยวิญญาณ ๕

คำว่า บุคคลไม่ได้เข้าสมาบัติ ไม่ได้ออกจากสมาบัติ แม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕ นั้น คือ บุคคลมิได้เข้าสมาบัติ มิได้ออกจากสมาบัติ แม้ด้วยมโนธาตุ ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕

คำว่า บุคคลย่อมไม่จุติ ไม่เกิดด้วยวิญญาณ ๕ นั้น คือ บุคคลมิได้จุติ มิได้เกิดด้วยวิญญาณ ๕

คำว่า บุคคลย่อมไม่จุติ ไม่เกิดแม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕นั้น คือ บุคคลมิได้จุติ มิได้เกิด แม้ด้วยมโนธาตุ ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕

คำว่า บุคคลย่อมไม่หลับ ไม่ตื่น ไม่ฝัน ด้วยวิญญาณ ๕ นั้นคือ บุคคลมิได้หลับ มิได้ตื่น มิได้ฝัน ด้วยวิญญาณ ๕

คำว่า บุคคลย่อมไม่หลับ ไม่ตื่น ไม่ฝัน แม้ต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕ นั้น คือ บุคคลมิได้หลับ มิได้ตื่น มิได้ฝัน แม้ด้วยมโนธาตุต่อจากลำดับแห่งวิญญาณ ๕

ความรู้เรื่องวิญญาณ ๕ ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่า ปัญญาที่แสดงเรื่องของวิญญาณ ๕ ตามความเป็นจริง ญาณวัตถุ หมวดละ ๑ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

ทุกนิเทศ

[๘๐๓] ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า โลกิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า โลกุตตรปัญญา

ปัญญาทั้งหมด ชื่อว่า เกนจิวิญเญยยปัญญา และเกนจินวิญเญยยปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า สาสวปัญญาปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อนาสวปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า อาสววิปปยุตตสาสวปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อาสววิปปยุตตอนาสวปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ นั้น ชื่อว่า สัญโญชนิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อสัญโญชนิยปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า สัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า สัญโญชนวิปปยุตตอสัญโญชนิยปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า คันถนิยปัญญาปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อคันถนิยปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า คันถวิปปยุตตคันถนิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า คันถวิปปยุตตอคันถนิยปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า โอฆนิยปัญญาปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อโนฆนิยปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า โอฆวิปปยุตตโอฆนิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า โอฆวิปปยุตตอโนฆนิยปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า โยคนิยปัญญาปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อโยคนิยปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า โยควิปปยุตตโยคนิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า โยควิปปยุตตอโยคนิยปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า นีวรณิยปัญญาปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อนีวรณิยปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า นีวรณวิปปยุตตนีวรณิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า นีวรณวิปปยุตตอนีวรณิยปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า ปรามัฏฐปัญญาปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อปรามัฏฐปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า ปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า ปรามาสวิปปยุตตอปรามัฏฐปัญญา

ปัญญาในวิปากธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า อุปาทินนปัญญา ปัญญาในกุศลธรรมในภูมิ ๓ ในกิริยาอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อนุปาทินนปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า อุปาทานิยปัญญาปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อนุปาทานิยปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า อุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อุปาทานวิปปยุตตอนุปาทานิยปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า สังกิเลสิกปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อสังกิเลสิกปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า กิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า กิเลสวิปปยุตตอสังกิเลสิกปัญญา

ปัญญาอันสัมปยุตด้วยวิตก ชื่อว่า สวิตักกปัญญา ปัญญาอันปราศจากวิตก ชื่อว่า อวิตักกปัญญา

ปัญญาอันสัมปยุตด้วยวิจาร ชื่อว่า สวิจารปัญญา ปัญญาอันปราศจากวิจาร ชื่อว่า อวิจารปัญญา

ปัญญาอันสัมปยุตด้วยปีติ ชื่อว่า สัปปีติกปัญญา ปัญญาอันปราศจากปีติ ชื่อว่า อัปปีติกปัญญา

ปัญญาอันสัมปยุตด้วยปีติ ชื่อว่า ปีติสหคตปัญญา ปัญญาอันปราศจากปีติ ชื่อว่า นปีติสหคตปัญญา

ปัญญาอันสัมปยุตด้วยสุข ชื่อว่า สุขสหคตปัญญา ปัญญาอันปราศจากสุข ชื่อว่า นสุขสหคตปัญญา

ปัญญาอันสัมปยุตด้วยอุเบกขา ชื่อว่า อุเปกขาสหคตปัญญา ปัญญาอันปราศจากอุเบกขา ชื่อว่า นอุเปกขาสหคตปัญญา

ปัญญาในกามาวจรกุศลธรรมและกามาวจรอัพยากตธรรม ชื่อว่า กามาวจรปัญญา รูปาวจรปัญญา อรูปาวจรปัญญา อปริยาปันนปัญญา ชื่อว่า นกามาวจรปัญญา

ปัญญาในรูปาวจรกุศลธรรมและรูปาวจรอัพยากตธรรม ชื่อว่า รูปาวจรปัญญา กามาวจรปัญญา อรูปาวจรปัญญา อปริยาปันนปัญญา ชื่อว่า นรูปาวจรปัญญา

ปัญญาในอรูปาวจรกุศลธรรมและอรูปาวจรอัพยากตธรรม ชื่อว่า อรูปาวจรปัญญา กามาวจรปัญญา รูปาวจรปัญญา อปริยาปันนปัญญา ชื่อว่า นอรูปาวจรปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า ปริยาปันนปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อปริยาปันนปัญญา

ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า นิยยานิกปัญญา ปัญญาในกุศลธรรมในภูมิ ๓ ในวิปากธรรมในภูมิ ๔ ในกิริยาอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า อนิยยานิกปัญญา

ปัญญาในมรรค ๔ ชื่อว่า นิยตปัญญา ปัญญาในกุศลธรรมในภูมิ ๓ ในวิปากธรรมในภูมิ ๔ ในกิริยาอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า อนิยตปัญญา

ปัญญาในกุศลธรรมและอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า สอุตตรปัญญาปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อนุตตรปัญญา

ในปัญญาเหล่านั้น อัตถชาปิกปัญญา เป็นไฉน

ปัญญาที่เป็นกิริยาอัพยากฤตในกุศลธรรมในภูมิ ๔ ของพระอรหันต์ ผู้กำลังยังอภิญญาให้เกิดขึ้น ผู้กำลังยังสมาบัติให้เกิดขึ้น ชื่อว่า อัตถชาปิกปัญญา

ปัญญาที่เป็นกิริยาอัพยากฤตในวิปากธรรมในภูมิ ๔ ของพระอรหันต์ เมื่อขณะที่อภิญญาเกิดขึ้นแล้ว เมื่อขณะที่สมาบัติเกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่า ชาปิตัตถปัญญา

ญาณวัตถุหมวดละ ๒ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

ติกนิเทศ

[๘๐๔] ในญาณวัตถุหมวดละ ๓ นั้น จินตามยปัญญา เป็นไฉน

ในการงานทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในศิลปะทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในวิชาทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี บุคคลมิได้ฟังจากผู้อื่น ย่อมได้กัมมัสสกตาญาณ หรือย่อมได้สัจจานุโลมิกญาณ ว่ารูปไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ว่าเวทนาไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ว่าสัญญาไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ว่าวิญญาณไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ย่อมได้อนุโลมิกญาณขันติญาณ ทิฏฐิญาณ รุจิญาณ มุติญาณ เปกขญาณ ธัมมนิชฌานขันติญาณอันใด ซึ่งมีลักษณะอย่างนั้น นี้เรียกว่า จินตามยปัญญา

สุตมยปัญญา เป็นไฉน

ในการงานทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในศิลปะทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี ในวิชาทั้งหลายที่ต้องน้อมนำไปด้วยปัญญาก็ดี บุคคลได้ฟังจากผู้อื่นแล้ว จึงได้กัมมัสสกตาญาณ หรือได้สัจจานุโลมิกญาณ ว่ารูปไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่าเวทนาไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ว่าสัญญาไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ว่าวิญญาณไม่เที่ยง ดังนี้บ้าง ได้อนุโลมิกญาณ ขันติญาณทิฏฐิญาณ รุจิญาณ มุติญาณ เปกขญาณ ธัมมนิชฌานขันติญาณอันใด ซึ่งมีลักษณะอย่างนั้น นี้เรียกว่า สุตมยปัญญา

ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติแม้ทั้งหมด เรียกว่า ภาวนามยปัญญา

[๘๐๕] ทานมยปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภทานเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ให้ทาน นี้เรียกว่า ทานมยปัญญา

สีลมยปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภศีล เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้รักษาศีล นี้เรียกว่า สีลมยปัญญา

ปัญญาของผู้เข้าสมาบัติแม้ทั้งหมด เรียกว่า ภาวนามยปัญญา

[๘๐๖] อธิสีลปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด เกิดขึ้น แก่ผู้สำรวมด้วยปาฏิโมกขสังวรศีล นี้เรียกว่า อธิสีลปัญญา

อธิจิตปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด เกิดขึ้น แก่โยคาวจรบุคคลผู้เข้ารูปาวจรสมาบัติ และอรูปาวจรสมาบัติ นี้เรียกว่า อธิจิตตปัญญา

อธิปัญญาปัญญา เป็นไฉน

ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ นี้เรียกว่า อธิปัญญาปัญญา

[๘๐๗] อายโกศล เป็นไฉน

บุคคลผู้มีปัญญาย่อมรู้ชัดว่า เมื่อเราพิจารณาธรรมเหล่านี้ อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็จะไม่เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็จะละได้ หรือเมื่อเราพิจารณาธรรมเหล่านี้ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็จะเกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็จะเป็นไปเพื่อความภิยโยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิในความข้อนั้น อันใด นี้เรียกว่า อายโกศล

อปายโกศล เป็นไฉน

บุคคลผู้มีปัญญาย่อมรู้ชัดว่า เมื่อเราพิจารณาธรรมเหล่านี้ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็จะไม่เกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็จะดับไป หรือเมื่อเราพิจารณาธรรมเหล่านี้ อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็จะเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็จะเป็นไปเพื่อความภิยโยยิ่ง

เพื่อความไพบูลย์ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ ในความข้อนั้น อันใด นี้เรียกว่าอปายโกศล

ปัญญาแม้ทั้งหมด ที่เป็นอุบาย แก้ไขในกิจรีบด่วนหรือภัยที่เกิดขึ้นแล้วนั้นเรียกว่าอุปายโกศล

[๘๐๘] ปัญญาในวิปากธรรมในภูมิ ๔ ชื่อว่า วิปากปัญญา ปัญญาในกุศลธรรมในภูมิ ๔ ชื่อว่า วิปากธัมมธัมมปัญญา ปัญญาในกิริยาอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า เนววิปากนวิปากธัมมธัมมปัญญา

[๘๐๙] ปัญญาในวิปากธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า อุปาทินนุปาทานิยปัญญาปัญญาในกุศลธรรมในภูมิ ๓ ในกิริยาอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า อนุปาทินนุปาทานิยปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อนุปาทินนานุปาทานิยปัญญา

[๘๑๐] ปัญญาอันสัมปยุตด้วยวิตกวิจาร ชื่อว่า สวิตักกสวิจารปัญญาปัญญาอันปราศจากวิตกแต่สัมปยุตด้วยวิจาร ชื่อว่า อวิตักกวิจารมัตตปัญญาปัญญาอันปราศจากวิตกวิจาร ชื่อว่า อวิตักกาวิจารปัญญา

[๘๑๑] ปัญญาอันสัมปยุตด้วยปีติ ชื่อว่า ปีติสหคตปัญญา ปัญญาอันสัมปยุตด้วยสุข ชื่อว่า สุขสหคตปัญญา ปัญญาอันสัมปยุตด้วยอุเบกขา ชื่อว่าอุเปกขาสหคตปัญญา

[๘๑๒] ปัญญาในกุศลธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า อาจยคามินีปัญญาปัญญาในมรรค ๔ ชื่อว่า อปจยคามินีปัญญา ปัญญาในวิปากธรรมในภูมิ ๔ในกิริยาอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า เนวาจยคามินีนาปจยคามินีปัญญา

[๘๑๓] ปัญญาในมรรค ๔ ในผล ๓ ชื่อว่า เสกขปัญญา ปัญญาในอรหัตตผลอันเป็นส่วนเบื้องสูง ชื่อว่า อเสกขปัญญา ปัญญาในกุศลธรรมในภูมิ ๓ในวิปากธรรมในภูมิ ๓ ในกิริยาอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ ชื่อว่า เนวเสกขนาเสกขปัญญา

[๘๑๔] ปัญญาในกามาวจรกุศลธรรมและกามาวจรอัพยากตธรรม ชื่อว่าปริตตปัญญา ปัญญาในรูปาวจรกุศลธรรม รูปาวจรอัพยากตธรรม อรูปาวจรกุศลธรรม และอรูปาวจรอัพยากตธรรม ชื่อว่า มหัคคตปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ผล ๔ ชื่อว่า อัปปมาณปัญญา

[๘๑๕] ปริตตารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภปริตตธรรมเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปริตตารัมมณปัญญา

มหัคคตารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภมหัคคตธรรมเกิดขึ้น นี้เรียกว่า มหัคคตารัมมณปัญญา

อัปปมาณารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ อันใด ปรารภอัปปมาณธรรมเกิดขึ้น นี้เรียกว่า อัปปมาณารัมมณปัญญา

[๘๑๖] มัคคารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภอริยมรรคเกิดขึ้น นี้เรียกว่า มัคคารัมมณปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ชื่อมัคคเหตุกปัญญา

มัคคาธิปตินีปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด กระทำอริยมรรคให้เป็นอธิบดีเกิดขึ้น นี้เรียกว่า มัคคาธิปตินีปัญญา

[๘๑๗] ปัญญาในวิปากธรรมในภูมิ ๔ เป็นอุปปันนะก็มี เป็นอุปปาทินีก็มี กล่าวไม่ได้ว่าเป็นอนุปปันนะ ปัญญาในกุศลธรรมในภูมิ ๔ ในกิริยาอัพยากตธรรมในภูมิ ๓ เป็นอุปปันนะก็มีเป็นอนุปปันนะก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นอุปปาทินี

[๘๑๘] ปัญญาทั้งหมดนั้นแล เป็นอดีตปัญญาก็มี เป็นอนาคตปัญญาก็มี เป็นปัจจุปปันนปัญญาก็มี

[๘๑๙] อตีตารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภธรรมอันเป็นอดีตเกิดขึ้น นี้เรียกว่า อตีตารัมมณปัญญา

อนาคตารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภธรรมอันเป็นอนาคตเกิดขึ้น นี้เรียกว่า อนาคตารัมมณปัญญา

ปัจจุปันนารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภธรรมอันเป็นปัจจุบันเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปัจจุปันนารัมมณปัญญา

[๘๒๐] ปัญญาทั้งหมดนั้นแลเป็นอัชฌัตตปัญญาก็มี เป็นพหิทธาปัญญาก็มี เป็นอัชฌัตตพหิทธาปัญญาก็มี

[๘๒๑] อัชฌัตตารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภธรรมอันเป็นไปภายในเกิดขึ้น นี้เรียกว่า อัชฌัตตารัมมณปัญญา

พหิทธารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภธรรมอันเป็นภายนอกเกิดขึ้น นี้เรียกว่า พหิทธารัมมณปัญญา

อัชฌัตตพหิทธารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภธรรมทั้งภายในและภายนอกเกิดขึ้น นี้เรียกว่า อัชฌัตตพหิทธารัมมณปัญญา

ญาณวัตถุ หมวดละ ๓ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

จตุกกนิเทส

[๘๒๒] ในญาณวัตถุ หมวดละ ๔ นั้น กัมมัสสกตาญาณ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด มีลักษณะรู้อย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วมีผล การบูชาพระรัตนตรัยมีผล การบวงสรวงมีผล ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วทั้งหลายมีอยู่ โลกนี้มีอยู่ โลกหน้ามีอยู่ มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ผู้จุติและปฏิสนธิมีอยู่ สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ รู้ยิ่งเห็นจริงประจักษ์ซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ทั่วกัน มีอยู่ในโลกนี้ ดังนี้ นี้เรียกว่า กัมมัสสกตาญาณ ยกเว้นสัจจานุโลมิกญาณ กุศลปัญญาที่เป็นสาสวะแม้ทั้งหมด ชื่อว่ากัมมัสสกตาญาณ

สัจจานุโลมิกญาณ เป็นไฉน

อนุโลมิกญาณ ขันติญาณ ทิฏฐิญาณ รุจิญาณ มุติญาณ เปกขญาณธัมมนิชฌาน ขันติญาณ อันใด มีลักษณะรู้อย่างนี้ ว่ารูปไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่าเวทนาไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่าสัญญาไม่เที่ยงดังนี้บ้าง ว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยงดังนี้บ้างว่าวิญญาณไม่เที่ยงดังนี้บ้าง นี้เรียกว่า สัจจานุโลมิกญาณ

ปัญญาในมรรค ๔ ชื่อว่า มัคคสมังคิญาณ

ปัญญาในผล ๔ ชื่อว่า ผลสมังคิญาณ

[๘๒๓] มัคคสมังคิญาณ ได้แก่ ความรู้แม้ในทุกข์นี้ ความรู้แม้ในทุกขสมุทัยนี้ ความรู้แม้ในทุกขนิโรธนี้ ความรู้แม้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทานี้

ทุกขญาณ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภทุกข์เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ทุกขญาณ

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภทุกขสมุทัยเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ทุกขสมุทยญาณ ฯลฯ ปรารภทุกขนิโรธเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธญาณ ฯลฯ ปรารภทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ

[๘๒๔] ปัญญาในกามาวจรกุศลธรรมและกามาวจรอัพยากตธรรม ชื่อว่ากามาวจรปัญญา ปัญญาในรูปาวจรกุศลธรรมและรูปาวจรอัพยากตธรรม ชื่อว่ารูปาวจรปัญญา ปัญญาในอรูปาวจรกุศลธรรมและอรูปาวจรอัพยากตธรรม ชื่อว่าอรูปาวจรปัญญา ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า อปริยาปันนปัญญา

[๘๒๕] ธัมมญาณเป็นไฉน

ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ชื่อว่า ธัมมญาณ

พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงส่งนัยคือปัจจเวกขณญาณไปในอดีตและอนาคตด้วยธรรมนี้ที่พระองค์ทรงรู้แล้ว ทรงเห็นแล้ว ทรงบรรลุแล้ว ทรงรู้แจ้งแล้วทรงหยั่งถึงแล้วว่า ในอดีตกาล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งได้รู้ทุกข์แล้วได้รู้ทุกขสมุทัยแล้ว ได้รู้ทุกขนิโรธแล้ว ได้รู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็ได้รู้ทุกข์นี้เอง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็ได้รู้ทุกขสมุทัยนี้เอง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็ได้รู้ทุกขนิโรธนี้เอง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็ได้รู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทานี้เอง ในอนาคตกาล สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง จักรู้ทุกข์ จักรู้ทุกขสมุทัย จักรู้ทุกขนิโรธ จักรู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็จักรู้ทุกข์นี้เอง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็จักรู้ทุกขสมุทัยนี้เอง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็จักรู้ ทุกขนิโรธนี้เอง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นก็จักรู้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทานี้เองปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิในการส่งนัยคือปัจจเวกขณญาณไปนั้น อันใด นี้เรียกว่า อันวยญาณ

ปริจจญาณ เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ กำหนดรู้จิตของสัตว์เหล่าอื่นของบุคคลเหล่าอื่นด้วยจิต(ของตน) คือ จิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ชัดว่า จิตมีโทสะ จิตปราศจากโทสะก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ชัดว่า จิตมีโมหะ จิตปราศจากโมหะก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ชัดว่า จิตหดหู่ จิตฟุ้งซ่านก็รู้ชัดว่า จิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่า จิตเป็นมหัคคตะ จิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ชัดว่า จิตไม่เป็นมหัคคตะ จิตเป็นสอุตตระก็รู้ชัดว่า จิตเป็นสอุตตระ จิตเป็นอนุตตระก็รู้ชัดว่า จิตเป็นอนุตตระ จิตตั้งมั่นก็รู้ชัดว่า จิตตั้งมั่น จิตไม่ตั้งมั่นก็รู้ชัดว่า จิตไม่ตั้งมั่น จิตหลุดพ้นก็รู้ชัดว่า จิตหลุดพ้น จิตยังไม่หลุดพ้นก็รู้ชัดว่า จิตยังไม่หลุดพ้น ปัญญากิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ ในจิตของสัตว์เหล่าอื่นของบุคคลเหล่าอื่นนั้น อันใด นี้เรียกว่า ปริจจญาณ

ยกเว้นธัมมญาณ อันวยญาณ ปริจจญาณ ปัญญาที่เหลือ เรียกว่าสัมมติญาณ

[๘๒๖] อาจย โนอปจยปัญญา เป็นไฉน

ปัญญาในกามาวจรกุศลธรรม ชื่อว่า อาจย โนอปจยปัญญา

ปัญญาในมรรค ๔ ชื่อว่า อปจยโนอาจยปัญญา

ปัญญาในรูปาวจรกุศลธรรมและอรูปาวจรกุศลธรรม ชื่อว่า อาจยอปจยปัญญา ปัญญาที่เหลือชื่อว่า เนวาจยโนอปจยปัญญา

[๘๒๗] นิพพิทาโนปฏิเวธปัญญา เป็นไฉน

บุคคลเป็นผู้ปราศจากความยินดีในกามทั้งหลาย ด้วยปัญญาใด แต่ไม่ได้แทงตลอดอภิญญาและสัจจธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่า นิพพิทาโนปฏิเวธปัญญา

บุคคลเป็นผู้ปราศจากความยินดีในกามทั้งหลายนั้นแล ได้แทงตลอดอภิญญา ด้วยปัญญาแต่ไม่ได้แทงตลอดสัจจธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่า ปฏิเวธโนนิพพิทาปัญญา

ปัญญาในมรรค ๔ ชื่อว่า นิพพิทาปฏิเวธปัญญา

ปัญญาที่เหลือชื่อว่า เนวนิพพิทาโนปฏิเวธปัญญา

[๘๒๘] หานภาคินีปัญญา เป็นไฉน

สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยกาม ซ่านไปยังโยคาวจรบุคคล ผู้ได้ปฐมฌาน ปัญญาของโยคาวจรบุคคลนั้นชื่อว่า หานภาคินี สติอันสมควรแก่ธรรมนั้น ตั้งมั่น ปัญญา ชื่อว่า ฐิติภาคินี สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยฌานที่ไม่มีวิตกซ่านไป ปัญญา ชื่อว่า วิเสสภาคินี สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยนิพพิทาญาณ ประกอบด้วยวิราคะ ซ่านไป ปัญญา ชื่อว่า นิพเพธภาคินี

สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยวิตก ซ่านไปยังโยคาวจรบุคคลผู้ได้ทุติยฌาน ปัญญาของโยคาวจรบุคคลนั้น ชื่อว่า หานภาคินี สติอันสมควรแก่ธรรมนั้นตั้งมั่น ปัญญา ชื่อว่า ฐิติภาคินี สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยอุเบกขาซ่านไปปัญญา ชื่อว่า วิเสสภาคินี สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยนิพพิทาญาณ ประกอบด้วยวิราคะ ซ่านไป ปัญญา ชื่อว่า นิพเพธภาคินี

สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยปีติ ซ่านไปยังโยคาวจรบุคคลผู้ได้ตติยฌาน ปัญญาของโยคาวจรบุคคลนั้น ชื่อว่า หานภาคินี สติอันสมควรแก่ธรรมนั้นตั้งมั่น ปัญญา ชื่อว่า ฐิติภาคินี สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยอทุกขมสุขเวทนาซ่านไป ปัญญา ชื่อว่า วิเสสภาคินี สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยนิพพิทาญาณประกอบด้วยวิราคะ ซ่านไป ปัญญาชื่อว่า นิพเพธภาคินี

สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยสุข ซ่านไปยังโยคาวจรบุคคลผู้ได้จตุตถฌาน ปัญญาของโยคาวจรบุคคลนั้น ชื่อว่า หานภาคินี สติอันสมควรแก่ธรรมนั้นตั้งมั่น ปัญญา ชื่อว่า ฐิติภาคินี สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยอากาสานัญจายตนฌาน ซ่านไป ปัญญา ชื่อว่า วิเสสภาคินี สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยนิพพิทาญาณ ประกอบด้วยวิราคะ ซ่านไป ปัญญา ชื่อว่า นิพเพธภาคินี

สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยรูป ซ่านไปยังโยคาวจรบุคคลผู้ได้อากาสานัญจายตนฌาน ปัญญาของโยคาวจรบุคคลนั้น ชื่อว่า หานภาคินี สติอันสมควรแก่ธรรมนั้น ตั้งมั่น ปัญญาชื่อว่า ฐิติภาคินี สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยวิญญาณัญจายตนฌาน ซ่านไป ปัญญา ชื่อว่า วิเสสภาคินี สัญญามนสิการอันสหคตด้วยนิพพิทาญาณ ประกอบด้วยวิราคะ ซ่านไป ปัญญา ชื่อว่า นิพเพธภาคินี

สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยอากาสานัญจายตนฌาน ซ่านไปยังโยคาวจรบุคคลผู้ได้วิญญาณัญจายตนฌาน ปัญญาของโยคาวจรบุคคลนั้น ชื่อว่า หานภาคินี สติอันสมควรแก่ธรรมนั้น

ตั้งมั่น ปัญญา ชื่อว่า ฐิติภาคินี สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยอากิญจัญญายตนฌาน ซ่านไป ปัญญา ชื่อว่า วิเสสภาคินีสัญญามนสิการอันสหรคตด้วยนิพพิทาญาณ ประกอบด้วยวิราคะ ซ่านไป ปัญญาชื่อว่า นิพเพธภาคินี

สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยวิญญาณัญจายตนฌาน ซ่านไป ยังโยคาวจรบุคคลผู้ได้ อากิญจัญญายตนฌาน ปัญญาของโยคาวจรบุคคลนั้น ชื่อว่า หานภาคินี สติอันสมควรแก่ธรรม นั้น ตั้งมั่น ปัญญา ชื่อว่า ฐิติภาคินี สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ซ่านไป ปัญญา ชื่อว่า วิเสสภาคินี สัญญามนสิการอันสหรคตด้วยนิพพิทาญาณ ประกอบ ด้วยวิราคะ ซ่านไปปัญญา ชื่อว่า นิพเพธภาคินี

[๘๒๙] ปฏิสัมภิทา ๔ เป็นไฉน

ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อัตถปฏิสัมภิทา

๒. ธัมมปฏิสัมภิทา

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา

ความรู้แตกฉานในอรรถ ชื่อว่า อัตถปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในธรรม ชื่อว่า ธัมมปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้ แตกฉานในญาณทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิทาเหล่านี้ชื่อว่า ปฏิสัมภิทา ๔

[๘๓๐] ปฏิปทาปัญญา ๔ เป็นไฉน

ปฏิปทาปัญญา ๔ คือ

๑. ทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาปัญญา

๒. ทุกขาปฏิปทาขิปปาภิญญาปัญญา

๓. สุขาปฏิปทาทันธาภิญญาปัญญา

๔. สุขาปฏิปทาขิปปาภิญญาปัญญา

ในปฏิปทาปัญญา ๔ นั้น ทุกขาปฏิปทาทันธาภิญญาปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด เกิดขึ้น แก่โยคาวจรบุคคล ผู้ยังสมาธิให้เกิดขึ้นโดยยากลำบาก รู้ฐานะนั้นก็ช้า นี้เรียกว่า ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญาปัญญา

ทุกขาปฏิปทาขิปปาภิญญาปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด เกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคล ผู้ยังสมาธิให้เกิดขึ้นโดยยากลำบาก แต่รู้ฐานะนั้นเร็ว นี้เรียกว่า ทุกขาปฏิปทาขิปปาภิญญาปัญญา

สุขาปฏิปทาทันธาภิญญาปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด เกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคล ผู้ยังสมาธิให้เกิดขึ้นโดยไม่ยากลำบาก แต่รู้ฐานะนั้นช้า นี้เรียกว่า สุขาปฏิปทาทันธาภิญญาปัญญา

สุขาปฏิปทาขิปปาภิญญาปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด เกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคล ผู้ยังสมาธิให้เกิดขึ้นโดยไม่ยากไม่ลำบาก รู้ฐานะนั้นก็เร็ว นี้เรียกว่า สุขาปฏิปทาขิปปาภิญญาปัญญา

เหล่านี้ชื่อว่า ปฏิปทาปัญญา

[๘๓๑] อารัมมณปัญญา ๔ เป็นไฉน

อารัมมณปัญญา ๔ คือ

๑. ปริตตปริตตารัมมณปัญญา

๒. ปริตตอัปปมาณารัมมณปัญญา

๓. อัปปมาณปริตตารัมมณปัญญา

๔. อัปปมาณอัปปมาณารัมมณปัญญา

ในอารัมมณปัญญา ๔ นั้น ปริตตปริตตารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด เกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคล ผู้ได้สมาธิยังไม่ชำนาญคล่องแคล่ว แผ่อารมณ์ไปเล็กน้อย นี้เรียกว่า ปริตตปริตตารัมมณปัญญา

ปริตตอัปปมาณารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด เกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคล ผู้ได้สมาธิยังไม่ชำนาญคล่องแคล่ว แผ่อารมณ์ไปหาประมาณมิได้ นี้เรียกว่า ปริตตอัปปมาณารัมมณปัญญา

อัปปมาณปริตตารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด เกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคล ผู้ได้สมาธิชำนาญคล่องแคล่ว แผ่อารมณ์ไปเล็กน้อย นี้เรียกว่า อัปปมาณปริตตารัมมณปัญญา

อัปปมาณอัปปมาณารัมมณปัญญา เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด เกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคล ผู้ได้สมาธิชำนาญคล่องแคล่ว แผ่อารมณ์ไปหาประมาณมิได้ นี้เรียกว่า อัปปมาณอัปปมาณารัมมณปัญญา

เหล่านี้เรียกว่า อารัมมณปัญญา ๔

[๘๓๒] มัคคสมังคิญาณ ได้แก่ ญาณแม้ในชรามรณะนี้ ญาณแม้ในชรามรณสมุทัยนี้ ญาณแม้ในชรามรณนิโรธนี้ ญาณแม้ในชรามรณนิโรธคามินีปฏิปทานี้

ชรามรณญาณ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภชรามรณะเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ชรามรณญาณ

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภชรามรณสมุทัยเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ชรามรณสมุทยญาณ ฯลฯปรารภชรามรณนิโรธเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ชรามรณนิโรธญาณ ฯลฯ ปรารภชรามรณนิโรธคามินีปฏิปทาเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ

มัคคสมังคิญาณ ได้แก่ ญาณแม้ในชาตินี้ ฯลฯ ญาณแม้ในภพนี้ฯลฯ ญาณแม้ในอุปาทานนี้ ฯลฯ ญาณแม้ในตัณหานี้ ฯลฯ ญาณแม้ในเวทนานี้ ฯลฯ ญาณแม้ในผัสสะนี้ ฯลฯ ญาณแม้ในสฬายตนะนี้ ฯลฯญาณแม้ในนามรูปนี้ ฯลฯ ญาณแม้ในวิญญาณนี้ ฯลฯ ญาณแม้ในสังขารนี้ญาณแม้ในสังขารนี้สมุทัยนี้ ญาณแม้ในสังขารนี้โรธนี้ ญาณแม้ในสังขารนิโรธคามินีปฏิปทานี้

ในญาณเหล่านั้น สังขารญาณ เป็นไฉน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภสังขารทั้งหลายเกิดขึ้น นี้เรียกว่า สังขารญาณ

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิอันใด ปรารภสังขารสมุทัยเกิดขึ้น นี้เรียกว่า สังขารสมุทยญาณ ฯลฯ ปรารภสังขารนิโรธเกิดขึ้น นี้เรียกว่า สังขารนิโรธญาณ ฯลฯ ปรารภสังขารนิโรธคามินีปฏิปทาเกิดขึ้น นี้เรียกว่า สังขารนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ

ญาณวัตถุ หมวดละ ๔ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

ปัญจกนิเทศ

[๘๓๓] ในญาณวัตถุ หมวดละ ๕ นั้น สัมมาสมาธิมีองค์ ๕ เป็นไฉน

ปัญญาที่แผ่ปีติไป ปัญญาที่แผ่สุขไป ปัญญาที่แผ่จิตไป ปัญญาที่แผ่แสงสว่างไป และปัจจเวกขณนิมิต

ปัญญาในฌาน ๒ ชื่อว่า ปัญญาที่แผ่ปีติไป ปัญญาในฌาน ๓ ชื่อว่า ปัญญาที่แผ่สุขไป ญาณกำหนดรู้จิตของผู้อื่น ชื่อว่า ปัญญาที่แผ่จิตไปทิพพจักขุ ชื่อว่า ปัญญาที่แผ่แสงสว่างไป ปัจจเวกขณญาณของโยคาวจรบุคคลผู้ออกจากสมาธินั้นๆ ชื่อว่า ปัจจเวกขณนิมิต นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิมีองค์ ๕

[๘๓๔] สัมมาสมาธิมีญาณ ๕ เป็นไฉน

ญาณเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้มีสุขในปัจจุบันด้วย มีสุขเป็นวิบากต่อไปด้วย ญาณเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้ไกลจากกิเลส หาอามิสมิได้ ญาณเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้อันบุรุษมีปัญญาทราม เสพไม่ได้ ญาณเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้สงบ ประณีต ได้ความสงบระงับ ได้บรรลุแล้วโดยความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่บรรลุโดยการข่มนิวรณ์ ห้ามกิเลสด้วยจิตที่เป็นสสังขาริกญาณเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า ก็เรานั้นแลมีสติเข้าสมาธินี้ มีสติออกจากสมาธินี้ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิมีญาณ ๕

ญาณวัตถุหมวดละ ๕ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

ฉักกนิเทศ

[๘๓๕] ในญาณวัตถุ หมวดละ ๖ นั้น ปัญญาในอภิญญา ๖ เป็นไฉน

ปัญญาในอภิญญา ๖ คือ

๑. อิทธิวิธญาณ

๒. โสตธาตุวิสุทธิญาณ

๓. ปรจิตตญาณ

๔. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

๕. จุตูปปาตญาณ

๖. อาสวักขยญาณ

เหล่านี้ชื่อว่า ปัญญาในอภิญญา ๖ ญาณวัตถุหมวดละ ๖ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

สัตตกนิเทศ

[๘๓๖] ในญาณวัตถุ หมวดละ ๗ นั้น ญาณวัตถุในธรรมแต่ละ ๗ละ ๗ เป็นไฉน

ความรู้ว่า ชรามรณะเกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มีชรามรณะก็ไม่มี ความรู้ว่า แม้ในอดีตกาล ชรามรณะก็เกิดเพราะชาติปัจจัยความรู้ว่า แม้ในอดีตกาล เมื่อชาติไม่มี ชรามรณะก็ไม่มี ความรู้ว่า แม้ใน อนาคตกาล ชรามรณะก็เกิดเพราะชาติเป็นปัจจัย ความรู้ว่า แม้ในอนาคตกาลเมื่อชาติไม่มี ชรามรณก็ไม่มี ความรู้ว่า ธัมมฐิติญาณของบุคคลนั้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา

ความรู้ว่า ชาติเกิดเพราะภพเป็นปัจจัย ฯลฯ ความรู้ว่า ภพเกิดเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ฯลฯ ความรู้ว่า อุปาทานเกิดเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ฯลฯความรู้ว่า ตัณหาเกิดเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ฯลฯ ความรู้ว่า เวทนาเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ฯลฯ ความรู้ว่า ผัสสะเกิดเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ฯลฯความรู้ว่า สฬายตนะเกิดเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ฯลฯ ความรู้ว่า นามรูปเกิดเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ฯลฯ ความรู้ว่า วิญญาณเกิดเพราะสังขารเป็นปัจจัยฯลฯ ความรู้ว่า สังขารเกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ความรู้ว่า เมื่ออวิชชาไม่มีสังขารก็ไม่มี ความรู้ว่า แม้ในอดีตกาลสังขารก็เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ความรู้ว่า แม้ในอดีตกาล เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารก็ไม่มี ความรู้ว่า แม้ในอนาคตกาลสังขารก็เกิดเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ความรู้ว่า แม้ในอนาคตกาล เมื่ออวิชชาไม่มีสังขารก็ไม่มี ความรู้ว่า ธัมมฐิติญาณของบุคคลนั้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดามีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา

เหล่านี้ชื่อว่า ญาณวัตถุในธรรมแต่ละ ๗ ละ ๗ ญาณวัตถุหมวดละ ๗ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

อัฏฐกนิเทศ

[๘๓๗] ในญาณวัตถุ หมวดละ ๘ ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ เป็นไฉน

ปัญญาในโสดาปัตติมรรค ปัญญาในโสดาปัตติผล ปัญญาในสกทาคามิมรรค ปัญญาในสกทาคามิผล ปัญญาในอนาคามิมรรค ปัญญาในอนาคามิผลปัญญาในอรหัตตมรรค ปัญญาในอรหัตตผล

เหล่านี้ชื่อว่า ปัญญาในมรรค ๔ ผล ๔ ญาณวัตถุหมวดละ ๘ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

นวกนิเทศ

[๘๓๘] ในญาณวัตถุหมวดละ ๙ นั้น ปัญญาในอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ เป็นไฉน

ปัญญาในปฐมฌานสมาบัติ ปัญญาในทุติยฌานสมาบัติ ปัญญาในตติยฌานสมาบัติ ปัญญาในจตุตถฌานสมาบัติ ปัญญาในอากาสานัญจายตนสมาบัติปัญญาในวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ปัญญาในอากิญจัญญายตนสมาบัติ ปัญญาในเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ปัจจเวกขณญาณของโยคาวจรบุคคล ผู้ออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

เหล่านี้ชื่อว่า ปัญญาในอนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ ญาณวัตถุหมวดละ ๙ย่อมมีด้วยประการฉะนี้

ทสกนิเทศ

[๘๓๙] ในญาณวัตถุหมวดละ ๑๐ นั้น ญาณรู้ธรรมที่เป็นฐานะโดยความเป็นฐานะและธรรมที่ไม่ใช่ฐานะโดยความไม่ใช่ฐานะ ตามความเป็นจริง ของพระตถาคต เป็นไฉน

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุคคลผู้โสดาบันถึงพร้อมด้วยมัคคทิฏฐิจะพึงยึดถือสังขารอะไรๆ โดยความเป็นของเที่ยงนั้น ไม่ใช่เหตุไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่ปุถุชนพึงยึดถือสังขารอะไรๆ โดยความเป็นของเที่ยงนั้นแลเป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุคคลผู้โสดาบันถึงพร้อมด้วยมัคคทิฏฐิจะพึงยึดถือสังขารอะไรๆ โดยความเป็นสุขนั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัยไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้

ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่ปุถุชนพึงยึดถือสังขารอะไรๆ โดยความเป็นสุขนั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุคคลผู้โสดาบันถึงพร้อมด้วยมัคคทิฏฐิ จะพึงยึดถือธรรมอะไรๆ โดยความเป็นอัตตาตัวตนนั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่ปุถุชนพึงยึดถือธรรมอะไรๆ โดยความเป็นอัตตาตัวตนนั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุคคลผู้โสดาบันถึงพร้อมด้วยมัคคทิฏฐิ จะพึงฆ่ามารดานั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่ปุถุชนพึงฆ่ามารดานั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุคคลผู้โสดาบันถึงพร้อมด้วยมัคคทิฏฐิ จะพึงฆ่าบิดา ฯลฯ จะพึงฆ่าพระอรหันต์ ฯลฯ จะพึงมีจิตประทุษร้ายยังพระโลหิตของพระตถาคตให้ห้อขึ้น ฯลฯ จะพึงยังสงฆ์ให้แตกจากกัน ฯลฯจะพึงนับถือศาสดาอื่น ฯลฯ จะพึงเกิดในภพที่ ๘ นั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัยไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่ปุถุชนพึงเกิดในภพที่ ๘ นั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า๒ พระองค์จะพึงอุบัติขึ้นพร้อมกันในโลกธาตุอันเดียวกันนั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพึงอุบัติขึ้นแต่พระองค์เดียวในโลกธาตุอันหนึ่งนั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่พระเจ้าจักรพรรดิ ๒ องค์จะพึงอุบัติขึ้นพร้อมกันในโลกธาตุอันเดียวกันนั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่พระเจ้าจักรพรรดิพึงอุบัติขึ้นแต่องค์เดียวในโลกธาตุอันหนึ่งนั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่หญิงจะพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุรุษพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้นั้นแล เป็นฐานะที่หาได้เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่หญิงจะพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้นั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่าข้อที่บุรุษพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้นั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่หญิงจะพึงเกิดเป็นพระอินทร์เป็นมาร เป็นมหาพรหมนั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุรุษพึงเกิดเป็นพระอินทร์ เป็นมาร เป็นมหาพรหม นั้นแลเป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่กายทุจริตจะพึงเกิดผลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ นั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่กายทุจริตพึงเกิดผลที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจนั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่วจีทุจริต และมโนทุจริตจะพึงเกิดผลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจนั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่วจีทุจริตและมโนทุจริตพึงเกิดผลที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจนั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่กายสุจริตจะพึงเกิดผลที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ นั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่กายสุจริตพึงเกิดผลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ นั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่วจีสุจริต และมโนสุจริตจะพึงเกิดผลที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ นั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่วจีสุจริตและมโนสุจริต พึงเกิดผลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจนั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยกายทุจริต เบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก จะพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกายทุจริตเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยกายทุจริต เบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก พึงเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกายทุจริตเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยวจีทุจริตและมโน-ทุจริต เบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก จะพึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะวจีทุจริตและมโนทุจริตเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยวจีทุจริตและมโนทุจริต เบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก พึงเข้าถึงอบาย ทุคติวินิบาต นรก เพราะกายทุจริตและมโนทุจริตเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยกายสุจริต เบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก จะพึงเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาตนรก เพราะกายสุจริตเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยกายสุจริต เบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกายสุจริตเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยวจีสุจริตและมโนสุจริต เบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก จะพึงเข้าถึงอบายทุคติ วินิบาต นรก เพราะวจีสุจริตและมโนสุจริตเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้น ไม่ใช่เหตุ ไม่ใช่ปัจจัย ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ย่อมทรงทราบว่า ข้อที่บุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยวจีสุจริตและมโนสุจริต เบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก พึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะวจีสุจริตและมโนสุจริตเป็นเหตุเป็นปัจจัย นั้นแล เป็นฐานะที่หาได้ เป็นฐานะที่มีได้

พระตถาคต ย่อมทรงทราบว่า ธรรมเหล่าใดๆ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้ธรรมเหล่าใดๆ เกิดขึ้น ธรรมเหล่านั้นๆ เป็นฐานะ ธรรมเหล่าใดๆ ไม่เป็นเหตุไม่เป็นปัจจัย ให้ธรรมเหล่าใดๆ เกิดขึ้น ธรรมเหล่านั้นๆ ไม่ใช่ฐานะ ปัญญากิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิ ในธรรมที่เป็นฐานะและธรรมที่ไม่ใช่ฐานะนั้น อันใด นี้ชื่อว่า ญาณรู้ธรรมที่เป็นฐานะโดยความเป็นฐานะ และธรรมที่ไม่ใช่ฐานะโดยความไม่ใช่ฐานะตามความเป็นจริง ของพระตถาคต

[๘๔๐] ญาณที่รู้วิบากของกัมมสมาทานที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ตามความเป็นจริง โดยฐานะ โดยเหตุ ของพระตถาคต เป็นไฉน

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า กัมมสมาทานอันเป็นบาปบางอย่างอันคติสมาบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้ผลก็มี กัมมสมาทานอันเป็นบาปบางอย่าง อันอุปธิสมบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้ผล

ก็มี กัมมสมาทานอันเป็นบาปบางอย่าง อันกาลสมบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้ผลก็มี กัมมสมาทานอันเป็นบาปบางอย่าง อันปโยคสมบัติห้ามไว้จึงไม่ให้ผลก็มี กัมมสมาทานอันเป็นบาปบางอย่าง อาศัยคติวิบัติจึงได้ผลก็มี กัมมสมาทานอันเป็นบาปบางอย่าง อาศัยอุปธิวิบัติจึงให้ผลก็มี กัมมสมาทานอันเป็นบาปบางอย่าง อาศัยกาลวิบัติจึงให้ผลก็มี กัมมสมาทานอันเป็นบาปบางอย่าง อาศัยปโยควิบัติจึงให้ผลก็มี

กัมมสมาทานอันเป็นบุญบางอย่าง อันคติวิบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้ผลก็มีกัมมสมาทานอันเป็นบุญบางอย่าง อันอุปธิวิบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้ผลก็มี กัมมสมาทานอันเป็นบุญบางอย่าง อันกาลวิบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้ผลก็มี กัมมสมาทานอันเป็นบุญบางอย่าง อันปโยควิบัติห้ามไว้ จึงไม่ให้ผลก็มี กัมมสมาทานอันเป็นบุญบางอย่าง อาศัยคติสมบัติ จึงให้ผลก็มี กัมมสมาทานอันเป็นบุญบางอย่างอาศัยอุปธิสมบัติ จึงให้ผลก็มี กัมมสมาทานอันเป็นบุญบางอย่าง อาศัยกาลสมบัติจึงให้ผลก็มี กัมมสมาทานอันเป็นบุญบางอย่าง อาศัยปโยคสมบัติ จึงให้ผลก็มี

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิในกัมมสมาทานเหล่านั้น อันใด นี้ชื่อว่า ญาณรู้วิบากของกัมมสมาทานที่เป็นอดีตอนาคต ปัจจุบัน ตามความเป็นจริง โดยฐานะ โดยเหตุ ของพระตถาคต

[๘๔๑] ญาณรู้ทางไปสู่ภูมิทั้งปวง ตามความเป็นจริง ของพระตถาคตเป็นไฉน

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า ทางนี้ ปฏิปทานี้ ให้ไปสู่นรก ย่อมทรงทราบว่า ทางนี้ ปฏิปทานี้ ให้ไปสู่กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ย่อมทรงทราบว่าทางนี้ ปฏิปทานี้ ให้ไปสู่ปิตติวิสัย ย่อมทรงทราบว่า ทางนี้ ปฏิปทานี้ ให้ไปสู่มนุสสโลก ย่อมทรงทราบว่า ทางนี้ ปฏิปทานี้ ให้ไปสู่เทวโลก ย่อมทรงทราบว่า ทางนี้ ปฏิปทานี้ ให้ถึงนิพพาน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิในทางไปสู่ภูมิทั้งปวงนั้น อันใด นี้ชื่อว่า ญาณรู้ทางไปสู่ภูมิทั้งปวงตามความเป็นจริง ของพระตถาคต

[๘๔๒] ญาณรู้โลกอันเป็นอเนกธาตุ เป็นนานาธาตุ ตามความเป็นจริงของพระตถาคตเป็นไฉน

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบความเป็นต่างๆ แห่งขันธ์ ย่อมทรงทราบความเป็นต่างๆ แห่งอายตนะ ย่อมทรงทราบความเป็นต่างๆ แห่งธาตุ ชื่อว่าย่อมทรงทราบโลกเป็นอเนกธาตุเป็นนานาธาตุ

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิในโลกอันเป็นอเนกธาตุเป็นนานาธาตุนั้น อันใด นี้ชื่อว่า ญาณรู้โลกอันเป็นอเนกธาตุเป็นนานาธาตุตามความเป็นจริง ของพระตถาคต

[๘๔๓] ญาณรู้ความที่สัตว์ทั้งหลายมีอัธยาศัยต่างๆ กัน ตามความเป็นจริง ของพระตถาคต เป็นไฉน

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบว่า สัตว์ทั้งหลายมีอัธยาศัยทรามก็มีสัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีตก็มี สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทราม ย่อมคบหาสมาคมเข้าใกล้กับเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยทราม สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีตย่อมคบหาสมาคมเข้าใกล้กับเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยประณีต แม้ในอดีตกาล สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทราม ก็ได้คบหาสมาคมเข้าใกล้กับเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยทรามมาแล้ว สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีต ก็ได้คบหาสมาคมเข้าใกล้กับเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยประณีตมาแล้ว แม้ในอนาคตกาล สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทราม ก็จักคบหาสมาคมเข้าใกล้กับเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยทราม สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีต ก็จักคบหาสมาคมเข้าใกล้กับเหล่าสัตว์ที่มีอัธยาศัยประณีต

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิในความที่สัตว์ทั้งหลายมีอัธยาศัยต่างๆ กันนั้น อันใด นี้ชื่อว่า ญาณรู้ความที่สัตว์ทั้งหลายมีอัธยาศัยต่างๆ กัน ตามความเป็นจริง ของพระตถาคต

[๘๔๔] ญาณรู้ความแก่กล้าและไม่แก่กล้าแห่งอินทรีย์ของสัตว์เหล่าอื่น ของบุคคลเหล่าอื่น ตามความเป็นจริง ของพระตถาคตเป็นไฉน

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงทราบอาสยะ อนุสัย จริต และอัธยาศัยของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมทรงทราบเหล่าสัตว์ที่มีธุลีคือกิเลสน้อย มีธุลีคือกิเลสมากมีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการชั่ว แนะนำให้รู้ได้ง่ายและแนะนำให้รู้ได้ยาก ควรแก่การตรัสรู้ และไม่ควรแก่การตรัสรู้

ก็อาสยะของสัตว์ทั้งหลาย เป็นไฉน

ความเห็นว่า โลกเที่ยง หรือความเห็นว่าโลกไม่เที่ยง ความเห็นว่าโลกมีที่สุด หรือความเห็นว่าโลกไม่มีที่สุด ความเห็นว่าชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้นหรือความเห็นว่าชีพเป็นอย่างอื่น สรีระก็เป็นอย่างอื่น ความเห็นว่าสัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเกิดอีก หรือความเห็นว่าสัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมไม่เกิดอีกความเห็นว่า สัตว์เบื้องหน้า

แต่ตายแล้วย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี หรือความเห็นว่าสัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้ สัตว์ทั้งหลายผู้อาศัยภวทิฏฐิหรือวิภวทิฏฐิดังที่กล่าวมานี้ก็มี หรือสัตว์ทั้งหลายไม่เข้าไปอาศัยส่วนสุดทั้ง ๒ นี้ ได้อนุโลมิกขันติ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยของกันและกันและอาศัยกันและกันเกิดขึ้นก็มี หรือญาณความรู้ตามความเป็นจริงนี้เรียกว่า อาสยะของสัตว์ทั้งหลาย

ก็อนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย เป็นไฉน

อนุสัย ๗ คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย มานานุสัย ทิฏฐานุสัยวิจิกิจฉานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย

ราคานุสัยของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมนอนเนื่องอยู่ในปิยรูป สาตรูปในโลกปฏิฆานุสัยของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมนอนเนื่องอยู่ในอัปปิยรูป อสาตรูปในโลกอวิชชาตกไปแล้วในธรรมทั้ง ๒ นี้ ด้วยอาการอย่างนี้ มานะ ทิฏฐิ และวิจิกิจฉาพึงเห็นว่าตั้งอยู่ในที่แห่งเดียวกันกับอวิชชานั้น นี้เรียกว่า อนุสัยของสัตว์ทั้งหลาย

จริตของสัตว์ทั้งหลาย เป็นไฉน

ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร อันเป็นกามาวจรภูมิหรือรูปาวจรภูมิและอรูปาวจรภูมิ นี้ชื่อว่า จริตของสัตว์ทั้งหลาย

อัธยาศัยของสัตว์ทั้งหลาย เป็นไฉน

สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทรามก็มี สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีตก็มีสัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทราม ย่อมคบหาสมาคมเข้าใกล้กับสัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทราม สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีต ย่อมคบหาสมาคมเข้าใกล้กับสัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีต แม้ในอดีตกาล สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทราม ได้คบหาสมาคมเข้าใกล้กับสัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทรามมาแล้ว สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีต ได้คบหาสมาคมเข้าใกล้กับสัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีตมาแล้ว แม้ในอนาคตกาล สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทราม จักคบหาสมาคมเข้าใกล้กับสัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยทราม สัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีต จักคบหาสมาคมเข้าใกล้กับสัตว์ทั้งหลายที่มีอัธยาศัยประณีต นี้ชื่อว่า อัธยาศัยของสัตว์ทั้งหลาย

สัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีคือกิเลสมากเหล่านั้น เป็นไฉน

กิเลสวัตถุ ๑๐ คือ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะอุทธัจจะ อหิริกะ อโนตตัปปะ กิเลสวัตถุ ๑๐ เหล่านี้ อันสัตว์เหล่าใด เสพมากแล้ว ทำให้เกิดแล้ว ทำให้มากแล้ว เพิ่มพูนขึ้นแล้ว สัตว์เหล่านี้นั้น ชื่อว่าผู้มีธุลีคือกิเลสมาก

สัตว์ทั้งหลายผู้มีธุลีคือกิเลสน้อยเหล่านั้น เป็นไฉน

กิเลสวัตถุ ๑๐ เหล่านี้ อันสัตว์เหล่าใดมิได้เสพมากแล้ว มิได้ทำให้เกิดแล้ว มิได้ทำให้มากแล้ว มิได้เพิ่มพูนขึ้นแล้ว สัตว์เหล่านี้นั้น ชื่อว่า มีธุลีคือกิเลสน้อย

สัตว์ทั้งหลายผู้มีอินทรีย์อ่อนเหล่านั้น เป็นไฉน

อินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อันสัตว์เหล่าใดมิได้เสพให้มากแล้ว มิได้อบรมแล้วมิได้ทำให้มากแล้ว มิได้เพิ่มพูนขึ้นแล้ว สัตว์เหล่านี้นั้น ชื่อว่า ผู้มีอินทรีย์อ่อน

สัตว์ทั้งหลายผู้มีอินทรีย์แก่กล้าเหล่านั้น เป็นไฉน

อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ อันสัตว์เหล่าใดเสพมากแล้ว อบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว เพิ่มพูนขึ้นแล้ว สัตว์เหล่านี้นั้น ชื่อว่า ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า

สัตว์ทั้งหลายผู้มีอาการชั่วเหล่านั้น เป็นไฉน

สัตว์เหล่านั้นใด มีอาสยะชั่ว มีอนุสัยชั่ว มีจริตชั่ว มีอัธยาศัยชั่ว มีธุลีคือกิเลสมาก มีอินทรีย์อ่อน สัตว์เหล่านี้นั้น ชื่อว่า มีอาการชั่ว

สัตว์ทั้งหลายผู้มีอาการดีเหล่านั้น เป็นไฉน

สัตว์เหล่านั้นใด มีอาสยะดี มีอนุสัยดี มีจริตดี มีอัธยาศัยดี มีธุลีคือกิเลสน้อย มีอินทรีย์แก่กล้า สัตว์เหล่านี้นั้น ชื่อว่า มีอาการดี

สัตว์ทั้งหลายที่แนะนำให้รู้ได้ยากเหล่านั้น เป็นไฉน

สัตว์เหล่านั้นใด มีอาการชั่ว สัตว์เหล่านี้นั้น ชื่อว่า แนะนำให้รู้ได้ยากส่วนสัตว์เหล่าใดมีอาการดี สัตว์เหล่านั้นแล ชื่อว่า แนะนำให้รู้ได้ง่าย

สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่ควรแก่การตรัสรู้เหล่านั้น เป็นไฉน

สัตว์เหล่านั้นใด ประกอบด้วยเครื่องกั้นกาง คือ กรรม ประกอบด้วย เครื่องกั้นกาง คือ กิเลส ประกอบด้วยเครื่องกั้นกาง คือ วิบาก ไม่มีศรัทธา ไม่มีฉันทะ มีปัญญาทราม ไม่ควรเพื่อจะหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้ สัตว์เหล่านี้นั้น ชื่อว่า ผู้ไม่ควรแก่การตรัสรู้

สัตว์ทั้งหลายผู้ควรแก่การตรัสรู้เหล่านั้น เป็นไฉน

สัตว์เหล่านั้นใด ไม่ประกอบด้วยเครื่องกั้นกาง คือ กรรม ไม่ประกอบด้วยเครื่องกั้นกาง คือ กิเลส ไม่ประกอบเครื่องกั้นกาง คือ วิบาก มีศรัทธา มีฉันทะ มีปัญญา ควรที่จะหยั่งลงสู่สัมมัตตนิยามในกุศลธรรมทั้งหลายได้ สัตว์เหล่านี้นั้น ชื่อว่า ผู้ควรแก่การตรัสรู้

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิในความแก่กล้าและไม่แก่กล้าแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายนั้น อันใด นี้ชื่อว่าญาณรู้ความแก่กล้าและไม่แก่กล้าแห่งอินทรีย์ของสัตว์เหล่าอื่น ของบุคคลเหล่าอื่นตามความเป็นจริง ของพระตถาคต

[๘๔๕] ญาณรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว ความออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ ตามความเป็นจริง ของพระตถาคตเป็นไฉน

โยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌาน ๔ จำพวก ชื่อว่า ฌายี คือโยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานบางคน ย่อมสำคัญผิดซึ่งฌานที่ตนได้แล้วว่ายังไม่ได้ก็มี โยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานบางคน ย่อมสำคัญผิดซึ่งฌานที่ตนยังไม่ได้ว่าได้แล้วก็มี โยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานบางคน ย่อมสำคัญถูกซึ่งฌานที่ตนได้แล้วว่า ได้แล้วก็มีโยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานบางคน ย่อมสำคัญถูกซึ่งฌานที่ตนยังไม่ได้ว่า ยังไม่ได้ก็มี เหล่านี้ชื่อว่า โยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌาน ๔ จำพวก

ยังมีโยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานอีก ๔ จำพวก คือ โยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานบางคน เข้าฌานช้าออกเร็วก็มี โยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานบางคน เข้าฌานเร็วออกช้าก็มี โยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานบางคน เข้าฌานช้าออกช้าก็มีโยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานบางคน เข้าฌานเร็วออกเร็วก็มี เหล่านี้ชื่อว่า โยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌาน ๔ จำพวก

ยังมีโยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานอีก ๔ จำพวก คือ โยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานบางคน ฉลาดกำหนดสมาธิในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดกำหนดสมาบัติในสมาธิก็มี โยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานบางคน ฉลาดกำหนดสมาบัติในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดกำหนดสมาธิในสมาธิก็มี โยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานบางคน ฉลาดกำหนดสมาธิในสมาธิ และฉลาดกำหนดสมาบัติในสมาธิก็มี โยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌานบางคน ไม่ฉลาดกำหนดสมาธิในสมาธิ และไม่ฉลาดกำหนดสมาบัติในสมาธิก็มี เหล่านี้ชื่อว่า โยคาวจรบุคคลผู้เจริญฌาน ๔ จำพวก

คำว่า ฌาน ได้แก่ฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน

คำว่า วิโมกข์ ได้แก่วิโมกข์ ๘ คือ โยคาวจรบุคคลผู้ได้รูปฌานโดยทำบริกรรมในรูปภายใน ย่อมเห็นรูปทั้งหลาย นี้จัดเป็นวิโมกข์ที่ ๑ โยควจรบุคคลผู้ได้รูปฌานโดยทำบริกรรมในรูปภายนอก ย่อมเห็นรูปทั้งหลายในภายนอกนี้จัดเป็นวิโมกข์ที่ ๒ โยคาวจรบุคคลเป็นผู้น้อมจิตไปว่า งามแท้ นี้จัดเป็นวิโมกข์ที่ ๓ เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา เพราะไม่มนสิการซึ่งนานัตตสัญญา โยคาวจรบุคคลจึงบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน โดยบริกรรมว่า อากาศไม่มีที่สุด ดังนี้ อยู่ นี้จัดเป็นวิโมกข์ที่ ๔

เพราะก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง โยคาวจรบุคคลจึงบรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน โดยบริกรรมว่า วิญญาณไม่มีที่สุด ดังนี้ อยู่ นี้จัดเป็นวิโมกข์ที่ ๕ เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญ-จายตนะโดยประการทั้งปวง โยคาวจรบุคคลจึงบรรลุอากิญจัญญายตนฌาน โดยบริกรรมว่า วิญญาณน้อยหนึ่งไม่มี ดังนี้อยู่ นี้จัดเป็นวิโมกข์ที่ ๖ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวงโยคาวจรบุคคลจึงบรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน นี้จัดเป็นวิโมกข์ที่ ๗ เพราะก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง โยคาวจรบุคคลจึงบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธ อยู่ นี้จัดเป็นวิโมกข์ที่ ๘

คำว่า สมาธิ ได้แก่สมาธิ ๓ คือ สวิตักกสวิจารสมาธิ อวิตักกวิจารมัตตสมาธิ อวิตักกาวิจารสมาธิ

คำว่า สมาบัติ ได้แก่อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙ คือ ปฐมฌานสมาบัติทุติยฌานสมาบัติ ตติยฌานสมาบัติ จตุตถฌานสมาบัติ อากาสานัญจายตนสมาบัติวิญญาณัญจายตนสมาบัติ อากิญจัญญายตนสมาบัติ เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

คำว่า ความเศร้าหมอง ได้แก่ธรรมข้างฝ่ายเสื่อม

คำว่า ความผ่องแผ้ว ได้แก่ธรรมข้างฝ่ายวิเศษ

คำว่า ความออก ได้แก่แม้ความผ่องแผ้ว ก็ชื่อว่า ความออก แม้ความออกจากสมาธินั้นๆ ก็ชื่อว่า ความออก

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิในความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว ความออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ นั้น อันใด นี้ชื่อว่า ญาณรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว ความออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติ ตามความเป็นจริงของพระตถาคต

[๘๔๖] ญาณรู้ความระลึกชาติหนหลังได้ตามความเป็นจริงของพระตถาคต เป็นไฉน

พระตถาคตในโลกนี้ ย่อมทรงระลึกชาติหนหลังได้หลายๆ ชาติ คือ ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้างแสนชาติบ้าง หลายสังวัฏฏกัปป์บ้าง หลายวิวัฏฏกัปป์บ้าง หลายสังวัฏฏวิวัฏฏกัปป์บ้าง ว่าข้าพเจ้าอยู่ในภพโน้น มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีวรรณะอย่างนี้มีอาหารอย่างนี้ ได้เสวยสุขและทุกข์อย่างนี้ มีกำหนดอายุอย่างนี้ ข้าพเจ้า

จุติจากชาตินั้นแล้วไปเกิดในภพโน้น ข้าพเจ้าอยู่ในภพนั้น มีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้มีวรรณะอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ ได้เสวยสุขและทุกข์อย่างนี้ มีกำหนดอายุอย่างนี้ข้าพเจ้าจุติจากชาตินั้นแล้วมาเกิดในภพนี้ พระตถาคตทรงระลึกชาติหนหลังได้หลายๆ ชาติ พร้อมทั้งอาการและอุทเทสด้วยประการฉะนี้

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิในความระลึกชาติหนหลังได้นั้น อันใด นี้ชื่อว่า ญาณรู้ความระลึกชาติหนหลังได้ตามความเป็นจริงของพระตถาคต

[๘๔๗] ญาณรู้ความจุติและเกิดแห่งสัตว์ทั้งหลายของพระตถาคต เป็นไฉน

พระตถาคตในโลกนี้ มีทิพพจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงเลยจักขุของสามัญมนุษย์ ทรงเห็นเหล่าสัตว์ผู้กำลังจุติและเกิด เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ไปสุคติ ไปทุคติ ทรงทราบเหล่าสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์ทั้งหลายผู้เจริญเหล่านี้หนอ ประกอบกายทุจริต ประกอบวจีทุจริต ประกอบมโนทุจริต ติเตียนพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นมิจฉาทิฏฐิ ถือเอามิจฉาทิฏฐิกรรมเบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรกหรือสัตว์ผู้เจริญเหล่านี้ ประกอบกายสุจริต ประกอบวจีสุจริต ประกอบมโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นสัมมาทิฏฐิ ถือเอาสัมมาทิฏฐิกรรมสัตว์เหล่านั้น เบื้องหน้าแต่ความตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์พระตถาคตมีทิพพจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงเลยจักขุของสามัญมนุษย์ ทรงเห็นเหล่าสัตว์ผู้กำลังจุติและเกิด เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ไปสุคติไปทุคติ ทรงทราบเหล่าสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิในความจุติและเกิดแห่งสัตว์ทั้งหลายนั้น อันใด นี้ชื่อว่า ญาณรู้ความจุติและเกิดแห่งสัตว์ทั้งหลายของพระตถาคต

[๘๔๘] ญาณรู้ความสิ้นอาสวะ ตามความเป็นจริงของพระตถาคต เป็นไฉน

พระตถาคตในโลกนี้ ทรงรู้ยิ่งด้วยพระองค์เอง ทรงทำให้แจ้ง ทรงเข้าถึงซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป อยู่ในทิฏฐิธรรม

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทิฏฐิในความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายนั้น อันใด นี้ชื่อว่า ญาณรู้ความสิ้นอาสวะตามความเป็นจริง ของพระตถาคต ฉะนี้แล

ญาณวิภังค์ จบบริบูรณ์

๑๗. ขุททกวัตถุวิภังค์

มาติกา

เอกกมาติกา

[๘๔๙] ความมัวเมาในชาติ ความมัวเมาในโคตร ความมัวเมาในความไม่มีโรค ความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว ความมัวเมาในชีวิต ความมัวเมาในลาภ ความมัวเมาในสักการะ ความมัวเมาในการทำความเคารพ ความมัวเมาในความเป็นหัวหน้า ความมัวเมาในบริวาร ความมัวเมาในโภคสมบัติ ความมัวเมาในวรรณะแห่งสรีระและคุณความดี ความมัวเมาในการศึกษา ความมัวเมาในปฏิภาณ ความมัวเมาในความเป็นผู้รัตตัญญู ความมัวเมาในความถือบิณฑบาตเป็นวัตร ความมัวเมาในความไม่มีใครดูหมิ่น ความมัวเมาในอิริยาบถ ความมัวเมาในอิทธิฤทธิ์ ความมัวเมาในยศ ความมัวเมาในศีล ความมัวเมาในฌาน ความมัวเมาในศิลปะ ความมัวเมาในความมีทรวดทรงสูง ความมัวเมาในความมีทรวดทรงสันทัด ความมัวเมาในความมีทรวดทรงงาม ความมัวเมาในความมีร่างกายบริบูรณ์ความมัวเมา ความประมาท ความหัวดื้อ ความแข่งดี ความอยากได้เกินประมาณความมักมาก ความปรารถนาลามก การพูดเสียดแทง การพูดเกียดกัน การชอบตกแต่ง การประพฤติไม่สมควร ความไม่ยินดี ความโงกง่วง ความบิดกาย ความเมาอาหาร ความย่อหย่อนแห่งจิต การหลอกลวง การพูดประจบ การแสดงนิมิต การพูดติเตียน การแลกเปลี่ยนลาภด้วยลาภ ความสำคัญตนว่าเลิศกว่าเขาความสำคัญตนว่าเสมอเขา ความสำคัญตนว่าเลวกว่าเขา ผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา ผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตนว่าเสมอเขาผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตนว่าเลวกว่าเขา ผู้เสมอเขา สำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา ผู้เสมอเขา สำคัญตนว่าเสมอเขา ผู้เสมอเขา สำคัญตนว่าเลวกว่าเขา ผู้เลวกว่าเขา สำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา ผู้เลวกว่าเขา สำคัญตนว่าเสมอเขา ผู้เลวกว่าเขา สำคัญตนว่าเลวกว่าเขา ความถือตัว ความดูหมิ่นผู้อื่น ความเย่อหยิ่ง ความดูหมิ่นตัวเอง ความสำคัญว่าได้บรรลุธรรมวิเศษ ความสำคัญว่ามีอัตตาตัวตน ความถือตัวผิด ความคิดถึงญาติความคิดถึงชนบท ความคิดไม่ตายตัว ความคิดเกี่ยวด้วยความเอ็นดูผู้อื่น ความคิดเกี่ยวด้วยลาภสักการะและชื่อเสียง ความคิดเกี่ยวด้วยความไม่มีใครดูหมิ่น

ทุกมาติกา

[๘๕๐] โกธะ ความโกรธ อุปนาหะ ความผูกโกรธไว้ มักขะ ความลบหลู่คุณท่าน ปลาสะ ความตีเสมอ อิสสา ความริษยา มัจฉริยะ ความตระหนี่ มายา ความเจ้าเล่ห์ สาเถยยะ ความโอ้อวด อวิชชา ความไม่รู้ภวตัณหา ความปรารถนาภพ ภวทิฏฐิ ความเห็นว่าเกิด วิภวทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เกิด สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง อุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เที่ยง อันตวาทิฏฐิ ความเห็นว่ามีที่สุด อนันตวาทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีที่สุด ปุพพันตานุทิฏฐิ ความเห็นปรารภส่วนอดีต อปรันตานุทิฏฐิ ความเห็นปรารภส่วนอนาคตอหิริกะ ความไม่ละอายต่อการประพฤติทุจริต อโนตตัปปะ ความไม่เกรงกลัวต่อการประพฤติทุจริต โทวจัสสตา ความเป็นผู้ว่ายาก ปาปมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว อนาชชวะ ความไม่ซื่อตรง อมัททวะ ความไม่อ่อนโยน อขันติ ความไม่อดทน อโสรัจจะ ความไม่สงบเสงี่ยม อสาขัลยะ ความไม่มีวาจาอ่อนหวานอัปปฏิสันถาระ ความไม่มีการปฏิสันถาร อินทริยอคุตตทวารตา ความเป็นผู้ไม่สำรวมในอินทรีย์ ๖ โภชนอมัตตัญญุตา ความเป็นผู้ไม่รู้ประมาณในโภชนาหารมุฏฐสัจจะ ความเป็นผู้ไม่มีสติ อสัมปชัญญะ ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะสีลวิปัตติ ความวิบัติแห่งศีล ทิฏฐิวิปัตติ ความวิบัติแห่งทิฏฐิ อัชฌัตตสัญโญชนะ สัญโญชน์ภายใน พหิทธาสัญโญชนะ สัญโญชน์ภายนอก

ติกมาติกา

[๘๕๑] อกุศลมูล ๓ อกุศลวิตก ๓ อกุศลสัญญา ๓ อกุศลธาตุ ๓ทุจริต ๓ อาสวะ ๓ สัญโญชน์ ๓ ตัณหา ๓ ตัณหา ๓ แม้อีกนัยหนึ่ง ตัณหา ๓แม้อีกนัยหนึ่ง เอสนา ๓ วิธา ๓ ภัย ๓ ตมะ ๓ ติตถายตนะ ๓ กิญจนะ ๓อังคณะ ๓ มละ ๓ วิสมะ ๓ วิสมะ ๓ แม้อีกนัยหนึ่ง อัคคิ ๓ กสาวะ ๓ กสาวะ ๓ แม้ อีกนัยหนึ่ง อัสสาททิฏฐิ ความเห็นผิดอันประกอบด้วยความยินดี อัตตานุทิฏฐิความเห็นผิดว่ามีอัตตาตัวตน มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด อรติ ความไม่ยินดีวิเหสา ความเบียดเบียน อธัมมจริยา ความประพฤติอธรรม โทวจัสสตาความเป็นผู้ว่ายาก ปาปมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว นานัตตสัญญา สัญญาต่างๆ อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน โกสัชชะ ความเกียจคร้าน ปมาทะ ความประมาทอสันตุฏฐิตา ความไม่สันโดษ อสัมปชัญญตา ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะมหิจฉตา ความมักมาก อหิริกะ

ความไม่ละอายต่อการประพฤติทุจริต อโนตตัปปะ ความไม่เกรงกลัวต่อการประพฤติทุจริต ปมาทะ ความประมาท อนาทริยะความไม่เอื้อเฟื้อ โทวจัสสตา ความเป็นผู้ว่ายาก ปาปมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว อัสสัทธิยะ ความไม่เชื่อ อวทัญญุตา ความเป็นผู้ไม่รู้ถ้อยคำด้วยอำนาจความตระหนี่อันกระด้าง โกสัชชะ ความเกียจคร้าน อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่านอสังวร ความไม่สำรวม ทุสสีลยะ ความทุศีล อริยอทัสสนกัมยตา ความไม่อยากเห็นพระอริยเจ้า สัทธัมมอโสตุกัมยตา ความไม่อยากฟังพระสัทธรรม อุปารัมภจิตตตา ความเป็นผู้มีจิตคิดแข่งดี มุฏฐสัจจะ ความเป็นผู้ไม่มีสติ อสัมปชัญญะ ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ เจตโสวิกเขปะ ความฟุ้งซ่านแห่งจิต อโยนิโสมนสิการ ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย กุมมัคคเสวนา การเสพทางชั่ว เจตโสลีนัตตะ ความย่อหย่อนแห่งจิต

จตุกกมาติกา

[๘๕๒] อาสวะ ๔ คันถะ ๔ โอฆะ ๔ โยคะ ๔ อุปาทาน ๔ ตัณหุปปาทา ๔ อคติคมนะ ๔ วิปริเยสะ ๔ อนริยโวหาร ๔ อนริยโวหาร ๔ แม้อีกนัยหนึ่ง ทุจริต ๔ ทุจริต ๔ แม้อีกนัยหนึ่ง ภัย ๔ ภัย ๔ แม้อีกนัยหนึ่ง ภัย ๔แม้อีกนัยหนึ่ง ภัย ๔ แม้อีกนัยหนึ่ง ทิฏฐิ ๔

ปัญจกมาติกา

[๘๕๓] โอรัมภาคิยสัญโญชน์ ๕ อุทธัมภาคิยสัญโญชน์ ๕ มัจฉริยะ ๕สังคะ ๕ สัลละ ๕ เจโตขีละ ๕ เจตโสวินิพันธะ ๕ นิวรณ์ ๕ อนันตริยกรรม๕ ทิฏฐิ ๕ เวร ๕ พยสนะ ๕ โทษแห่งความไม่อดทน ๕ ภัย ๕ ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ ๕

ฉักกมาติกา

[๘๕๔] วิวาทมูล ๖ เคหสิตฉันทราคธรรม ๖ วิโรธวัตถุ ๖ ตัณหากายะ ๖ อคารวะ ๖ ปริหานิยธรรม ๖ ปริหานิยธรรม ๖ แม้อีกนัยหนึ่งโสมนัสสอุปวิจาร ๖ โทมนัสสอุปวิจาร ๖ อุเปกขาอุปวิจาร ๖ เคหสิตโสมนัส๖ เคหสิตโทมนัส ๖ เคหสิตอุเปกขา ๖ ทิฏฐิ ๖

สัตตกมาติกา

[๘๕๕] อนุสัย ๗ ปริยุฏฐาน ๗ สัญโญชน์ ๗ อสัทธรรม ๗ ทุจริต ๗มานะ ๗ ทิฏฐิ ๗

อัฏฐกมาติกา

[๘๕๖] กิเลสวัตถุ ๘ กุสีตวัตถุ ๘ จิตตปฏิฆาตในโลกธรรม ๘ อนริยโวหาร ๘ มิจฉัตตะ ๘ ปุริสโทษ ๘ อสัญญีวาทะ ๘ เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ ๘

นวกมาติกา

[๘๕๗] อาฆาตวัตถุ ๙ ปุริสมละ ๙ มานะ ๙ ตัณหามูลกธรรม ๙ อิญชิตะ๙ มัญญิตะ ๙ผันทิตะ ๙ ปปัญจิตะ ๙ สังขตะ ๙

ทสกมาติกา

[๘๕๘] กิเลสวัตถุ ๑๐ อาฆาตวัตถุ ๑๐ อกุศลกรรมบถ ๑๐ สัญโญชน์๑๐ มิจฉัตตะ ๑๐ มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ อันตคาหิกทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐

[๘๕๙] ตัณหาวิจริตอาศัยอายตนะภายใน ๑๘ ตัณหาวิจริต อาศัยอายตนะภายนอก ๑๘ ประมวลเข้าด้วยกันเป็นตัณหาวิจริต ๓๖

ตัณหาวิจริตเป็นอดีต ๓๖ ตัณหาวิจริตเป็นอนาคต ๓๖ ตัณหาวิจริตเป็นปัจจุบัน ๓๖ ประมวลเข้าด้วยกันเป็นตัณหาวิจริต ๑๐๘

ทิฏฐิ ๖๒ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพรหมชาลสูตร

มาติกา จบ

เอกกนิเทศ

[๘๖๐] ในเอกกมาติกาเหล่านั้น ความมัวเมาในชาติ เป็นไฉน

ความมัวเมา กิริยาที่มัวเมา สภาพที่มัวเมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัวสภาพที่ถือตัว การยกตน การเทอดตน การเชิดชูตนดุจธง การยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยชาติ นี้เรียกว่า ความมัวเมาในชาติ

[๘๖๑] ความมัวเมาในโคตร เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยโคตรนี้เรียกว่า ความมัวเมาในโคตร

ความมัวเมาในความไม่มีโรค เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยความไม่มีโรค นี้เรียกว่า ความมัวเมาในความไม่มีโรค

ความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยความเป็นหนุ่มสาว นี้เรียกว่า ความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว

ความมัวเมาในชีวิต เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยชีวิต นี้เรียกว่า ความมัวเมาในชีวิต

ความมัวเมาในลาภ เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยลาภ นี้เรียกว่า ความมัวเมาในลาภ

ความมัวเมาในสักการะ เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยสักการะนี้เรียกว่า ความมัวเมาในสักการะ

ความมัวเมาในการทำความเคารพ เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยการทำความเคารพ นี้เรียกว่า ความมัวเมาในการทำความเคารพ

ความมัวเมาในความเป็นหัวหน้า เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยความเป็นหัวหน้า นี้เรียกว่า ความมัวเมาในความเป็นหัวหน้า

ความมัวเมาในบริวาร เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยบริวาร นี้เรียกว่า ความมัวเมาในบริวาร

ความมัวเมาในโภคสมบัติ เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยโภคสมบัตินี้เรียกว่า ความมัวเมาในโภคสมบัติ

ความมัวเมาในวรรณะแห่งสรีระและคุณความดี เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยวรรณะแห่งสรีระและคุณความดี นี้เรียกว่า ความมัวเมาในวรรณะแห่งสรีระและคุณความดี

ความมัวเมาในการศึกษา เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยการศึกษานี้เรียกว่า ความมัวเมาในการศึกษา

ความมัวเมาในปฏิภาณ เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยปฏิภาณ นี้เรียกว่า ความมัวเมาในปฏิภาณ

ความมัวเมาในความเป็นผู้รัตตัญญู เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยความเป็นผู้รัตตัญญู นี้เรียกว่า ความมัวเมาในความเป็นผู้รัตตัญญู

ความมัวเมาในความถือบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยความเป็นผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร นี้เรียกว่า ความมัวเมาในความถือบิณฑบาตเป็นวัตร

ความมัวเมาในความไม่มีใครดูหมิ่น เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยความไม่มีใครดูหมิ่น นี้เรียกว่า ความมัวเมาในความไม่มีใครดูหมิ่น

ความมัวเมาในอิริยาบถ เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยอิริยาบถ นี้เรียกว่า ความมัวเมาในอิริยาบถ

ความมัวเมาในอิทธิฤทธิ์ เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยอิทธิฤทธิ์นี้เรียกว่า ความมัวเมาในอิทธิฤทธิ์

ความมัวเมาในยศ เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยยศ นี้เรียกว่า ความมัวเมาในยศ

ความมัวเมาในศีล เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยศีล นี้เรียกว่า ความมัวเมาในศีล

ความมัวเมาในฌาน เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยฌาน นี้เรียกว่า ความมัวเมาในฌาน

ความมัวเมาในศิลปะ เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยศิลปะ นี้เรียกว่า ความมัวเมาในศิลปะ

ความมัวเมาในความมีทรวดทรงสูง เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยความมีทรวดทรงสูง นี้เรียกว่า ความมัวเมาในความมีทรวดทรงสูง

ความมัวเมาในความมีทรวดทรงสันทัด เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยความมีทรวดทรงสันทัด นี้เรียกว่า ความมัวเมาในความมีทรวดทรงสันทัด

ความมัวเมาในความมีทรวดทรงงาม เป็นไฉน

ความมัวเมา ฯลฯ ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยความมีทรวดทรงงาม นี้เรียกว่า ความมัวเมาในความมีทรวดทรงงาม

ความมัวเมาในความมีร่างกายบริบูรณ์ เป็นไฉน

ความมัวเมา กิริยาที่มัวเมา สภาพที่มัวเมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัวสภาพที่ถือตัว การยกตน การเทอดตน การเชิดชูตนดุจธง การยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง เพราะอาศัยความมีร่างกายบริบูรณ์ นี้เรียกว่า ความมัวเมาในความมีร่างกายบริบูรณ์

[๘๖๒] ความมัวเมา เป็นไฉน

ความมัวเมา กิริยาที่มัวเมา สภาพที่มัวเมา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัวสภาพที่ถือตัว การยกตน การเทอดตน การเชิดชูตนดุจธง การยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง อันใด นี้เรียกว่า ความมัวเมา

[๘๖๓] ความประมาท เป็นไฉน

ความปล่อยจิตไป ความเพิ่มพูนการปล่อยจิตไป ในกายทุจริต วจีทุจริตมโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ หรือความกระทำโดยไม่เคารพ ความกระทำโดยไม่ติดต่อ ความกระทำไม่มั่นคง ความประพฤติย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระ ความไม่เสพให้มาก ความไม่ทำให้เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งใจจริง ความไม่ประกอบเนืองๆ ความประมาท ในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลายความประมาท กิริยาที่ประมาท สภาพที่ประมาท อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้นี้เรียกว่า ความประมาท

[๘๖๔] ความหัวดื้อ เป็นไฉน

ความหัวดื้อ กิริยาที่หัวดื้อ สภาพที่หัวดื้อ ความแข็งกระด้าง ความหยาบคาย ความถือรั้น ความไม่อ่อนโยน อันใด นี้เรียกว่า ความหัวดื้อ

[๘๖๕] ความแข่งดี เป็นไฉน

ความแข่งดี ความแข่งขึ้นหน้า กิริยาที่แข่งดี กิริยาที่แข่งขึ้นหน้า สภาพที่แข่งขึ้นหน้า อันใด นี้เรียกว่า ความแข่งดี

[๘๖๖] ความอยากได้เกินประมาณ เป็นไฉน

ความอยากได้มากของภิกษุผู้ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะคิลานปัจจยเภสัช และบริขาร หรือด้วยกามคุณ ๕ ความปรารถนา การปรารถนาความมักมาก ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิตอันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความอยากได้เกินประมาณ

[๘๖๗] ความมักมาก เป็นไฉน

ความอยากได้มากของภิกษุผู้ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะคิลานปัจจยเภสัช และบริขาร หรือด้วยกามคุณ ๕ ความปรารถนา การปรารถนาความมักมาก ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิตอันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความมักมาก

[๘๖๘] ความปรารถนาลามก เป็นไฉน

คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ย่อมปรารถนาว่า ขอชนจงรู้เราว่าเป็นผู้มีศรัทธา เป็นผู้ทุศีล ย่อมปรารถนาว่า ขอชนจงรู้เราว่า เป็นผู้มีศีล เป็นผู้มีการศึกษาน้อย ย่อมปรารถนาว่า ขอชนจงรู้เราว่า เป็นผู้มีการศึกษามาก เป็นผู้ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ย่อมปรารถนาว่า ขอชนจงรู้เราว่า เป็นผู้ชอบสงัด เป็นผู้เกียจคร้าน ย่อมปรารถนาว่า ขอชนจงรู้เราว่า เป็นผู้ปรารภความเพียรเป็นผู้มีสติหลงลืม ย่อมปรารถนาว่า ขอชนจงรู้เราว่า เป็นผู้มีสติตั้งมั่น เป็นผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น ย่อมปรารถนาว่า ขอชนจงรู้เราว่า เป็นผู้มีจิตตั้งมั่น เป็นผู้มีปัญญาทราม ย่อมปรารถนาว่า ขอชนจงรู้เราว่า เป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้ยังไม่สิ้นอาสวะย่อมปรารถนาว่า ขอชนจงรู้เราว่า เป็นผู้สิ้นอาสวะ ความปรารถนา การปรารถนาความปรารถนาลามก ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความปรารถนาลามก

[๘๖๙] การพูดเสียดแทง เป็นไฉน

การพูดเสียดแทง สภาพที่พูดเสียดแทง การพูดเป็นสี่เหลี่ยมสี่คม กิริยาที่พูดเป็นสี่เหลี่ยมสี่คม การพูดมีเหลี่ยมมีคู สภาพที่พูดมีเหลี่ยมมีคู อันใด นี้เรียกว่า การพูดเสียดแทง

[๘๗๐] การพูดเกียดกัน เป็นไฉน

การพูดเกียดกัน กิริยาที่พูดเกียดกัน สภาพที่พูดเกียดกัน ความละโมภกิริยาที่ละโมภ สภาพที่ละโมภ ความถ่อมตนเพื่อจะได้ ความต้องการสิ่งที่ประณีตอันใด นี้เรียกว่า การพูดเกียดกัน

[๘๗๑] การชอบตกแต่ง เป็นไฉน

การตกแต่งจีวร การตกแต่งบาตร การตกแต่งเสนาสนะ การตกแต่งกายอันเปื่อยเน่า หรือการตกแต่งบริขารภายนอก การประเทืองผิว การเล่นหัว การร่าเริง ความกำหนัดยินดี สภาพที่กำหนัดยินดี ความตกแต่ง กิริยาที่ตกแต่งอันใด นี้เรียกว่า การชอบตกแต่ง

[๘๗๒] ความประพฤติไม่สมควร เป็นไฉน

ความไม่ประพฤติตาม ความประพฤติขัดขืน ความไม่เอื้อเฟื้อ สภาพที่ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ ความไม่เชื่อฟัง ในบุคคลใดบุคคลหนึ่งผู้ควรเคารพคือ บิดามารดา พี่ชาย

พี่สาว อาจารย์ อุปัชฌายะ พระพุทธเจ้า หรือสาวกของพระพุทธเจ้า นี้เรียกว่า ความประพฤติไม่สมควร

[๘๗๓] ความไม่ยินดี เป็นไฉน

ความไม่ยินดี กิริยาที่ไม่ยินดี ความไม่ยินดียิ่ง กิริยาที่ไม่ยินดียิ่ง ความรำคาญ ความกระวนกระวายใจ ในเสนาสนะที่สงัด หรือในอธิกุศลธรรมคือสมถะและวิปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่ง นี้เรียกว่า ความไม่ยินดี

[๘๗๔] ความโงกง่วง เป็นไฉน

ความง่วงงุน กิริยาที่ง่วงงุน สภาพที่ใจง่วงงุน ความเกียจคร้าน กิริยาที่เกียจคร้าน สภาพที่เกียจคร้าน อันใด นี้เรียกว่า ความโงกง่วง

[๘๗๕] ความบิดกาย เป็นไฉน

ความเหยียดกาย การเหยียดกาย ความโน้มกายไปข้างหน้า ความโน้มกายไปรอบ ๆ ความตั้งตัวตรง ความไม่สบายกาย อันใดนี้เรียกว่า ความบิดกาย

[๘๗๖] ความเมาอาหาร เป็นไฉน

ความมึนเมาเพราะอาหาร ความอึดอัดเพราะอาหาร ความร้อนกระวนกระวายเพราะอาหาร ความหนักเนื้อหนักตัวเพราะอาหาร อันใด ของผู้บริโภคอาหารแล้ว นี้เรียกว่า ความเมาอาหาร

[๘๗๗] ความย่อหย่อนแห่งจิต เป็นไฉน

ความไม่สมประกอบแห่งจิต ความไม่ควรแก่การงานแห่งจิต ความท้อแท้ความถดถอย การย่อหย่อน กิริยาที่ย่อหย่อน สภาพที่ย่อหย่อน การหดหู่ กิริยาที่หดหู่ สภาพที่หดหู่ แห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า ความย่อหย่อนแห่งจิต

[๘๗๘] การหลอกลวง เป็นไฉน

การหลอกลวงเกี่ยวด้วยการเสพปัจจัย การหลอกลวงด้วยการพูดเลียบเคียงหรือการดำรงอิริยาบถ กิริยาที่ดำรงอิริยาบถ ความดำรงอิริยาบถด้วยดี ความสยิ้วหน้า สภาพที่สยิ้วหน้า การหลอกลวง กิริยาที่หลอกลวง สภาพที่หลอกลวงของภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและชื่อเสียง ผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ นี้เรียกว่า การหลอกลวง

[๘๗๙] การพูดประจบ เป็นไฉน

การทักทายคนอื่น การแนะนำตัวเอง การพูดปลอบโยน การพูดยกย่องการพูดเยินยอ การพูดอ้อมค้อม การพูดชมเชย การพูดสรรเสริญ การพูดสรรเสริญบ่อยๆ การพูดเอาใจให้คนรัก การพูดยกย่องเพื่อต้องการให้เขารักการพูดทีจริงทีเล่นเสมอด้วยแกงถั่ว การเป็นผู้รับเลี้ยงเด็ก ของภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและชื่อเสียง ผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ อันใดนี้เรียกว่า การพูดประจบ

[๘๘๐] การแสดงนิมิต เป็นไฉน

การทำนิมิต ความฉลาดในการทำนิมิต การพูดเกี่ยวด้วยปัจจัย การพูดเป็นเลศนัย การกระซิบใกล้ๆ การพูดเลียบเคียง แก่ชนเหล่าอื่น อันใด ของภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและชื่อเสียง ผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำนี้เรียกว่า การแสดงนิมิต

[๘๘๑] การพูดติเตียน เป็นไฉน

การด่า การพูดข่ม การนินทา การพูดตำหนิโทษ การกล่าวโทษ การพูดติเตียน การพูดเหยียดหยาม การพูดให้เสียชื่อเสียง การพูดให้เสียชื่อเสียงอย่างร้ายแรง การนำเรื่องไปเที่ยวติเตียน การพูดไพเราะต่อหน้านินทาลับหลังแก่ชนเหล่าอื่น อันใด ของภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและชื่อเสียง ผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ นี้เรียกว่า การพูดติเตียน

[๘๘๒] การแลกเปลี่ยนลาภด้วยลาภ เป็นไฉน

ภิกษุผู้มุ่งลาภสักการะและชื่อเสียง ผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความอยากครอบงำ นำอามิสที่ได้จากข้างนี้ไปให้ข้างโน้น นำอามิสที่ได้จากข้างโน้นมาให้ข้างนี้ การปรารถนา การเสาะหา การแสวงหา กิริยาที่เที่ยวหา กิริยาที่แสวงหา ซึ่งอามิสด้วยอามิส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า การแลกเปลี่ยนลาภด้วยลาภ

[๘๘๓] ความสำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมถือตัวโดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติโดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะ โดยวิทยฐานะ โดยการศึกษาหรือโดยปฏิภาณ ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว สภาพที่ถือตัว การยกตน การเทอดตน การเชิดชูตนดุจธง ความยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง อันใดมีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความสำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา

[๘๘๔] ความสำคัญตนว่าเสมอเขา เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมถือตัวโดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติโดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดย ความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะ โดยวิทยฐานะ โดยการศึกษาโดยปฏิภาณ ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว สภาพที่ถือตัว การยกตน การเทิดตนการเชิดชูตนดุจธง ความยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความสำคัญตนว่าเสมอเขา

[๘๘๕] ความสำคัญตนว่าเลวกว่าเขา เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมดูหมิ่นตนเองโดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือโดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะ โดยวิทยฐานะ โดยการศึกษาหรือโดยปฏิภาณ ความดูหมิ่นตน กิริยาที่ดูหมิ่นตน สภาพที่ดูหมิ่นตน ความเกลียดตน ความเกลียดตนยิ่ง สภาพที่เกลียดตนยิ่ง ความดูถูกตน ความดูถูกตนว่าต่ำช้า ความดูแคลนตน อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความสำคัญตนว่าเลวกว่าเขา

[๘๘๖] ผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตนว่าเลิศกว่าคนอื่นๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะโดยวิทยฐานะ โดยการศึกษา หรือโดยปฏิภาณ เขาอาศัยการถือตนว่าเลิศกว่าคนอื่นๆ เช่นนั้นแล้วถือตัว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว สภาพที่ถือตัว การยกตนการเทิดตน การเชิดชูตนดุจธง ความยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธงอันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา

[๘๘๗] ผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตนว่าเสมอเขา เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตนว่าเสมอกับคนอื่นๆโดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุลโดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยวิทยฐานะ โดยการศึกษา หรือโดยปฏิภาณ เขาอาศัยการถือตนว่าเสมอกับคนอื่นๆ เช่นนั้นแล้วถือตัว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว สภาพที่ถือตัว การยกตนการเทิดตน การเชิดชูตนดุจธง ความยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธงอันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตนว่าเสมอเขา

[๘๘๘] ผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตนว่าเลวกว่าเขา เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เลิศกว่าเขา ถือตนว่าเลวกว่าคนอื่นๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะ โดยวิทยฐานะ โดยการศึกษา หรือโดยปฏิภาณ เขาอาศัยการถือตนว่าเลวกว่าคนอื่นๆ เช่นนั้นแล้วดูหมิ่นตน ความดูหมิ่นตน กิริยาที่ดูหมิ่นตน ความเกลียดตน กิริยาที่เกลียดตนยิ่ง สภาพที่เกลียดตนอย่างยิ่ง ความดูถูกตน ความดูถูกตนว่าต่ำช้า ความดูแคลนตน อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตนว่าเลวกว่าเขา

[๘๘๙] ผู้เสมอเขา สำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เสมอเขา ถือตัวว่าเลิศกว่าคนอื่นๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล ฯลฯเขาอาศัยการถือตนว่าเลิศกว่าคนอื่นๆ เช่นนั้นแล้วถือตัว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว สภาพที่ถือตัว การยกตน การเทิดตน การเชิดชูตนดุจธง ความยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ผู้เสมอเขา สำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา

[๘๙๐] ผู้เสมอเขา สำคัญตนว่าเสมอเขา เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เสมอเขา ถือตนว่าเสมอกับคนอื่นๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล ฯลฯเขาอาศัยการถือตนว่าเสมอกับคนอื่นๆ เช่นนั้นแล้วถือตัว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว สภาพที่ถือตัว การยกตน การเทอดตน การเชิดชูตนดุจธง ความยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ผู้เสมอเขา สำคัญตนว่าเสมอเขา

[๘๙๑] ผู้เสมอเขา สำคัญตนว่าเลวกว่าเขา เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เสมอเขา ถือตนว่าเลวกว่าคนอื่นๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล ฯลฯเขาอาศัยการถือตนว่าเลวกว่าคนอื่นๆ เช่นนั้นแล้วดูหมิ่นตน ความดูหมิ่นตน กิริยาที่ดูหมิ่นตน สภาพที่ดูหมิ่นตน ความเกลียดตน กิริยาที่เกลียดตนยิ่ง สภาพที่ดูหมิ่นตน ความดูถูกตน ความดูถูกตนว่าต่ำช้า ความดูแคลนตน อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ผู้เสมอเขา สำคัญตนว่าเลวกว่าเขา

[๘๘๒] ผู้เลวกว่าเขา สำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเลวกว่าเขา ถือตนว่าเลิศกว่าคนอื่นๆ โดยอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล ฯลฯเขาอาศัยการถือตนว่าเลิศกว่าคนอื่นๆ เช่นนั้นแล้วถือตัว การถือตัว กิริยาที่ถือตัวสภาพที่ถือตัว การยกตน การเทอดตน การเชิดชูตนดุจธง ความยกตนขึ้นความที่จิตต้องการเป็นดุจธง อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ผู้เลวกว่าเขาสำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา

[๘๘๓] ผู้เลวกว่าเขา สำคัญตนว่าเสมอเขา เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เลวกว่าเขา ถือตนว่าเสมอกับคนอื่นๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล ฯลฯเขาอาศัยการถือตนว่าเสมอกับคนอื่นๆ เช่นนั้นแล้วถือตัว ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว สภาพที่ถือตัว การยกตน การเทอดตน การเชิดชูตนดุจธง การยกตนขึ้นความที่จิตต้องการเป็นดุจธง อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ผู้เลวกว่าเขาสำคัญตนว่าเสมอเขา

[๘๘๔] ผู้เลวกว่าเขา สำคัญตนว่าเลวกว่าเขา เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถือตนว่าเลวกว่าคนอื่นๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล ฯลฯ เขาอาศัยการถือตนว่าเลวกว่าคนอื่นๆ เช่นนั้นแล้วดูหมิ่นตน ความดูหมิ่นตน กิริยาที่ดูหมิ่นตนสภาพที่ดูหมิ่นตน ความเกลียดตน กิริยาที่เกลียดตน สภาพที่เกลียดตนยิ่งความดูถูกตน ความดูถูกตนว่าต่ำช้า ความดูแคลนตน อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ผู้เลวกว่าเขา สำคัญตนว่าเลวกว่าเขา

[๘๘๕] ความถือตัว เป็นไฉน

ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว สภาพที่ถือตัว การยกตน การเทอดตนความที่จิตต้องการเป็นดุจธง การเชิดชูตนดุจธง การยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง อันใด นี้เรียกว่า ความถือตัว

[๘๘๖] ความดูหมิ่นผู้อื่น เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ ดูหมิ่นคนอื่นๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือโดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล ฯลฯ ความถือตัว กิริยาที่ถือตัวสภาพที่ถือตัว การยกตน การเทิดตน การเชิดชูตนดุจธง ความยกตนขึ้นความที่จิตต้องการเป็นดุจธง อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความดูหมิ่นผู้อื่น

[๘๙๗] ความเย่อหยิ่ง เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ เบื้องต้นถือตนว่าเสมอกับคนอื่นๆ ต่อมาภายหลังถือตนว่าเลิศกว่าคนอื่นๆ ไม่ลดตนให้ต่ำกว่าคนอื่นๆ โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งคือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล ฯลฯ ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว สภาพที่ถือตัว การยกตน การเทิดตน การเชิดชูตนดุจธง ความยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความเย่อหยิ่ง

[๘๙๘] ความดูหมิ่นตนเอง เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ ดูหมิ่นตนเอง โดยเหตุอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติโดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดยความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะ โดยวิทยฐานะ โดยการศึกษาหรือโดยปฏิภาณ ความดูหมิ่นตน กิริยาที่ดูหมิ่นตน สภาพที่ดูหมิ่นตน ความเกลียดตน ความดูถูกตน ความดูถูกตนว่าต่ำช้า ความดูแคลนตน อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความดูหมิ่นตนเอง

[๘๙๙] ความสำคัญว่าได้บรรลุธรรมวิเศษ เป็นไฉน

ความสำคัญว่าถึงแล้วในธรรมที่ตนยังไม่ถึง ความสำคัญว่าทำแล้วในกิจที่ตนยังไม่ได้ทำ ความสำคัญว่าบรรลุแล้วในธรรมที่ตนยังไม่บรรลุ ความสำคัญว่าได้ทำให้แจ้งแล้ว ในธรรมที่ตนยังไม่ได้ทำให้แจ้ง ความถือตัว กิริยาที่ถือตัวสภาพที่ถือตัว การยกตน การเทิดตน การเชิดชูตนดุจธง ความยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง อันใดมีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความสำคัญว่าได้บรรลุธรรมวิเศษ

[๙๐๐] ความสำคัญว่ามีอัตตาตัวตน เป็นไฉน

ความสำคัญในรูป ว่าเป็นตัวเรา ความพอใจในรูปว่าเป็นตัวเรา ความเข้าใจในรูปว่าเป็นตัวเรา ความสำคัญในเวทนาว่าตัวเรา ฯลฯ ความสำคัญในสัญญาว่าเป็นตัวเรา ฯลฯ ความสำคัญในสังขารว่าเป็นตัวเรา ฯลฯ ความสำคัญในวิญญาณว่าเป็นตัวเรา ความพอใจในวิญญาณว่าเป็นตัวเรา ความเข้าใจในวิญญาณว่าเป็นตัวเรา ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว สภาพที่ถือตัว การยกตน การเทิดตน การเชิดชูตนดุจธง ความยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง อันใดมีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความสำคัญว่า มีอัตตา ตัวตน

[๘๐๑] ความถือตัวผิด เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ ถือตนโดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือโดยหน้าที่การงานอันลามก โดยศิลปะอันลามก โดยวิทยฐานะอันลามก โดยการศึกษาอันลามก โดยปฏิภาณอันลามก โดยศีลอันลามก โดยวัตรอันลามก โดยศีลและวัตรอันลามก หรือโดยทิฏฐิอันลามก ความถือตัว กิริยาที่ถือตัว สภาพที่ถือตัวการยกตน การเทิดตน การเชิดชูตนดุจธง การยกตนขึ้น ความที่จิตต้องการเป็นดุจธง อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ความถือตัวผิด

[๘๐๒] ความคิดถึงญาติ เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ ความดำริผิด อันอิงอาศัยกามคุณปรารภถึงหมู่ญาติ นี้เรียกว่า ความคิดถึงญาติ

[๘๐๓] ความคิดถึงชนบท เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ ความดำริผิด อันอิงอาศัยกามคุณปรารภถึงชนบท นี้เรียกว่า ความคิดถึงชนบท

[๘๐๔] ความคิดไม่ตายตัว เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ ความดำริผิด อันอิงอาศัยกามคุณประกอบด้วยทุกกรกิริยา หรือประกอบด้วยทิฏฐิ นี้เรียกว่า ความคิดไม่ตายตัว

[๘๐๕] ความคิดเกี่ยวด้วยความเอ็นดูผู้อื่น เป็นไฉน

สมณพราหมณ์บางคนในโลกนี้ คลุกคลีกับคฤหัสถ์อยู่ มีความรื่นเริงร่วมกัน มีความโศกเศร้าร่วมกัน ถึงคราวสุข สุขด้วย ถึงคราวทุกข์ ทุกข์ด้วยเมื่อมีกิจที่จะพึงทำเกิดขึ้นก็พยายามช่วยทำด้วยตนเอง ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ ความดำริผิดอันอิงอาศัยกามคุณ ในการคลุกคลีกับคฤหัสถ์เหล่านั้น นี้เรียกว่า ความคิดเกี่ยวด้วยความเอ็นดูผู้อื่น

[๘๐๖] ความคิดเกี่ยวด้วยลาภสักการะและชื่อเสียง เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ ความดำริผิด อันอิงอาศัยกามคุณปรารภลาภสักการะและชื่อเสียง นี้เรียกว่า ความคิดเกี่ยวด้วยลาภสักการะและชื่อเสียง

[๘๐๗] ความคิดเกี่ยวด้วยความไม่อยากให้ใครดูหมิ่น เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ รำพึงว่า คนเหล่าอื่นอย่าได้ดูหมิ่นเรา โดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ โดยชาติ โดยโคตร โดยความเป็นลูกผู้มีสกุล โดยความเป็นผู้มีรูปงาม โดยทรัพย์ โดย

ความเป็นใหญ่ โดยหน้าที่การงาน โดยศิลปะโดยวิทยฐานะ โดยการศึกษา โดยปฏิภาณ ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯความดำริผิด อันอิงอาศัยกามคุณ ในความไม่อยากให้ใคร ดูหมิ่นนั้น นี้เรียกว่าความคิดที่เกี่ยวด้วยความไม่อยากให้ใครดูหมิ่น

ทุกนิเทศ

[๙๐๘] ในทุกมาติกาเหล่านั้น โกธะ ความโกรธ เป็นไฉน

ความโกรธ กิริยาที่โกรธ สภาพที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย สภาพที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย สภาพที่คิดปองร้าย ความยินร้าย ความยินร้ายอย่างแรง ความดุร้าย ความปากร้ายความไม่แช่มชื่นแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า โกธะ ความโกรธ

อุปนาหะ ความผูกโกรธไว้ เป็นไฉน

ความโกรธครั้งแรก ชื่อว่า ความโกรธ ความโกรธในเวลาต่อมา ชื่อว่าความผูกโกรธไว้ ความผูกโกรธไว้ กิริยาที่ผูกโกรธไว้ สภาพที่ผูกโกรธไว้ ความตั้งไว้ ความทรงไว้ ความดำรงไว้ ความสั่งสมไว้ ความผูกพันไว้ ความยึดมั่นไว้ซึ่งความโกรธ อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า อุปนาหะ ความผูกโกรธไว้

[๙๐๙] มักขะ ความลบหลู่คุณท่าน เป็นไฉน

ความลบหลู่คุณท่าน กิริยาที่ลบหลู่คุณท่าน สภาพที่ลบหลู่คุณท่าน กิริยาที่ดูหมิ่นผู้มีบุญคุณ การดูหมิ่นผู้มีบุญคุณ อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่ามักขะ ความลบหลู่คุณท่าน

ปลาสะ ความตีเสมอ เป็นไฉน

ความตีเสมอ กิริยาที่ตีเสมอ สภาพที่ตีเสมอ ความตีตัวเสมอ โดยนำความชนะของตนมาอ้าง เหตุแห่งความวิวาท ความแข่งดี ความไม่ลดละ อันใดนี้เรียกว่า ปลาสะ ความตีเสมอ

[๙๑๐] อิสสา ความริษยา เป็นไฉน

ความริษยา กิริยาที่ริษยา สภาพที่ริษยา ความเกียดกัน กิริยาที่เกียดกันสภาพที่เกียดกัน ในลาภ สักการะ การทำความเคารพ ความนับถือ การกราบไหว้ และการบูชา ของผู้อื่น อันใด นี้เรียกว่า อิสสา ความริษยา

มัจฉริยะ ความตระหนี่ เป็นไฉน

มัจฉริยะ ความตระหนี่ ๕ อย่าง คือ ความตระหนี่ที่อยู่ ความตระหนี่ตระกูล ความตระหนี่ลาภ ความตระหนี่วรรณะและความตระหนี่ธรรม ความตระหนี่กิริยาที่ตระหนี่ สภาพที่ตระหนี่ ความหวงแหน ความเหนียวแน่น ความปกปิดความไม่เอาใจใส่ อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี่เรียกว่า มัจฉริยะ ความตระหนี่

[๙๑๑] มายา ความเจ้าเล่ห์ เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติทุจริตด้วยกาย วาจา ใจ แล้วตั้งความปรารถนาลามกไว้ เพราะมีความต้องการปกปิดทุจริตนั้นเป็นเหตุ คือ ปรารถนาว่าใครอย่ารู้ทันเราเลย ดำริว่าใครอย่ารู้ทันเราเลย พูดว่าใครอย่ารู้ทันเราเลย พยายามด้วยกายว่าใครอย่ารู้ทันเราเลย ความเจ้าเล่ห์ ความเป็นคนเจ้าเล่ห์ กิริยาที่ทำให้หลง ความลวง ความโกง ความกลบเกลื่อน ความหลีกเลี่ยง ความซ่อน ความซ่อนบัง ความปกปิด ความปิดบัง ความไม่เปิดเผย ความไม่ทำให้แจ้ง ความปิดมิดชิด การกระทำที่ชั่ว อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี่เรียกว่า มายา ความเจ้าเล่ห์

สาเถยยะ ความโอ้อวด เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้โอ้อวดมาก การโอ้อวดสภาพที่โอ้อวด ความโอ้อวด ความกระด้าง สภาพที่กระด้าง การพูดเป็นเหลี่ยมเป็นคู สภาพที่พูดเป็นเหลี่ยมเป็นคู ของบุคคลนั้น อันใด นี่เรียกว่า สาเถยยะความโอ้อวด

[๙๑๒] อวิชชา ความไม่รู้ เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูล คือ โมหะอันใด นี้เรียกว่า อวิชชา ความไม่รู้

ภวตัณหา ความปรารถนาภพ เป็นไฉน

ความพอใจในภพ ความยินดีในภพ ความเพลิดเพลินในภพ ความปรารถนาในภพ ความเยื่อใยในภพ ความเร่าร้อนในภพ ความสยบในภพ ความหมกมุ่นในภพ อันใด นี้เรียกว่า ภวตัณหา ความปรารถนาภพ

[๙๑๓] ภวทิฏฐิ ความเห็นว่าเกิด เป็นไฉน

ความเห็นว่า อัตตาและโลกจักมี ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ภวทิฏฐิความเห็นว่าเกิด

วิภวทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เกิด เป็นไฉน

ความเห็นว่า อัตตาจักไม่มีและโลกจักไม่มี ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าวิภวทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่เกิด

[๙๑๔] สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง เป็นไฉน

ความเห็นว่า อัตตาเที่ยงและโลกเที่ยง ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง

อุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ เป็นไฉน

ความเห็นว่า อัตตาจักขาดสูญและโลกจักขาดสูญ ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า อุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ

[๙๑๕] อันตวาทิฏฐิ ความเห็นว่ามีที่สุด เป็นไฉน

ความเห็นว่า อัตตามีที่สุด และโลกมีที่สุด ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า อันตวาทิฏฐิ ความเห็นว่ามีที่สุด

อนันตวาทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีที่สุด เป็นไฉน

ความเห็นว่า อัตตาไม่มีที่สุด และโลกไม่มีที่สุด ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าอนันตวาทิฏฐิ ความเห็นว่าไม่มีที่สุด

[๙๑๖] ปุพพันตานุทิฏฐิ ความเห็นปรารภส่วนอดีต เป็นไฉน

ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด ปรารภส่วนอดีตเกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปุพพันตานุทิฏฐิ ความเห็นปรารภส่วนอดีต

อปรันตานุทิฏฐิ ความเห็นปรารภส่วนอนาคต เป็นไฉน

ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด ปรารภส่วนอนาคตเกิดขึ้น นี้เรียกว่า อปรันตานุทิฏฐิ ความเห็นปรารภส่วนอนาคต

[๙๑๗] อหิริกะ ความไม่ละอายต่อการประพฤติทุจริต เป็นไฉน

ความไม่ละอายต่อการประพฤติทุจริตอันเป็นสิ่งที่ควรละอาย ความไม่ละอายต่อการประกอบอกุศลบาปธรรมทั้งหลาย อันใด นี้เรียกว่า อหิริกะ ความไม่ละอายต่อการประพฤติทุจริต

อโนตตัปปะ ความไม่เกรงกลัวต่อการประพฤติทุจริต เป็นไฉน

ความไม่เกรงกลัวต่อการประพฤติทุจริตอันเป็นสิ่งที่ควรเกรงกลัว ความไม่เกรงกลัวต่อการประกอบอกุศลบาปธรรมทั้งหลาย อันใด นี้เรียกว่า อโนตตัปปะ ความไม่เกรงกลัวต่อการประพฤติทุจริต

[๘๑๘] โทวจัสสตา ความเป็นผู้ว่ายาก เป็นไฉน

กิริยาที่เป็นผู้ว่ายาก ความเป็นผู้ว่ายาก สภาพที่เป็นผู้ว่ายาก ความยึดถือข้างขัดขืน ความพอใจทางโต้แย้ง กิริยาที่ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ ความไม่เชื่อฟังในเมื่อถูกว่ากล่าวโดยสหธรรม นี้เรียกว่า โทวจัสสตาความเป็นผู้ว่ายาก

ปาปมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว เป็นไฉน

บุคคลเหล่าใด ไม่มีศรัทธา ไม่มีศีล มีการศึกษาน้อย มีความตระหนี่ มีปัญญูทราม การเสพ การเสพเป็นนิตย์ การเสพด้วยดี การคบ การคบด้วยดี ความภักดี ความจงรักภักดีแก่บุคคลเหล่านั้น ความเป็นผู้โน้มน้าวไปตามบุคคลเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่า ปาปมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว

[๘๑๙] อนาชชวะ ความไม่ซื่อตรง เป็นไฉน

ความไม่ตรง สภาพที่ไม่ตรง ความคด ความโค้ง ความงอ อันใด นี้เรียกว่า อนาชชวะ ความไม่ซื่อตรง

อมัททวะ ความไม่อ่อนโยน เป็นไฉน

ความไม่อ่อนน้อม สภาพที่ไม่อ่อนน้อม ความกระด้าง ความหยาบคายสภาพที่กระด้าง ความแข็งกระด้าง ความถือรั้น ความไม่อ่อนน้อม อันใด นี้เรียกว่า อมัททวะ ความไม่อ่อนโยน

[๘๒๐] อขันติ ความไม่อดทน เป็นไฉน

ความไม่อดทน สภาพที่ไม่อดทน ความไม่อดกลั้น ความดุร้าย ความปวดร้าว ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า อขันตี ความไม่อดทน

อโสรัจจะ ความไม่สงบเสงี่ยม เป็นไฉน

ความล่วงละเมิดทางกาย ความล่วงละเมิดทางวาจา ความล่วงละเมิดทั้งทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่า อโสรัจจะ ความไม่สงบเสงี่ยม ความเป็นผู้ทุศีลแม้ทั้งหมด ก็เรียกว่า อโสรัจจะ ความไม่สงบเสงี่ยม

[๙๒๑] อสาขัลยะ ความเป็นผู้มีวาจาไม่อ่อนหวาน เป็นไฉน

วาจาใด เป็นปม หยาบคาย เผ็ดร้อนต่อผู้อื่น กระทบผู้อื่น ยั่วให้โกรธไม่เป็นไป เพื่อสมาธิ บุคคลพูดวาจาเช่นนั้น ความเป็นผู้มีวาจาไม่อ่อนหวานความเป็นผู้มีวาจาไม่สละสลวย ความเป็นผู้มีวาจาหยาบในลักษณะดังกล่าวนั้นอันใด นี้เรียกว่า อสาขัลยะ ความเป็นผู้มีวาจาไม่อ่อนหวาน

อัปปฏิสันถาระ ความไม่มีการปฏิสันถาร เป็นไฉน

ปฏิสันถาร ๒ คือ อามิสปฏิสันถาร ๑ ธัมมปฏิสันถาร ๑ บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่ทำการปฏิสันถาร ด้วยอามิสปฏิสันถาร หรือด้วยธัมมปฏิสันถารนี้เรียกว่า อัปปฏิสันถาระ ความไม่มีการปฏิสันถาร

[๙๒๒] อินทริยอคุตตทวารตา ความเป็นผู้ไม่สำรวมในอินทรีย์ ๖เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว เป็นผู้ถือนิมิต เป็นผู้ถืออนุพยัญชนะ บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย คือ อภิชฌาและโทมนัส พึงครอบงำบุคคลนั้น ผู้ไม่สำรวมจักขุนทรีย์อยู่ เพราะการไม่สำรวมจักขุนทรีย์ใดเป็นเหตุย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์นั้น ไม่รักษาจักขุนทรีย์นั้น ไม่สำเร็จการสำรวมในจักขุนทรีย์นั้น ฟังเสียงด้วยโสตะแล้ว ฯลฯ สูดกลิ่นด้วยฆานะแล้วฯลฯ ลิ้มรสด้วยชิวหาแล้ว ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว เป็นผู้ถือนิมิต เป็นผู้ถืออนุพยัญชนะ บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย คือ อภิชฌาและโทมนัส พึงครอบงำบุคคลนั้น ผู้ไม่สำรวมมนินทรีย์อยู่เพราะการไม่สำรวมมนินทรีย์ใดเป็นเหตุ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์นั้นไม่รักษามนินทรีย์นั้น ไม่สำเร็จการสำรวมในมนินทรีย์นั้น

การไม่คุ้มครอง กิริยาที่ไม่คุ้มครอง การไม่รักษา การไม่สำรวม ซึ่งอินทรีย์ ๖ เหล่านี้อันใด นี้เรียกว่า อินทริยอคุตตทวารตา ความเป็นผู้ไม่สำรวมในอินทรีย์ ๖

โภชนอมัตตัญญุตา ความไม่รู้ประมาณในโภชนาหาร เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่พิจารณาโดยแยบคาย บริโภคอาหารเพื่อเล่นเพื่อมัวเมา เพื่อให้ผิวพรรณสวยงาม เพื่อความอ้วนพี ความไม่สันโดษ ความไม่รู้ประมาณ ความไม่พิจารณาในโภชนาหารนั้น อันใด นี้เรียกว่า โภชนอมัตตัญญุตา ความไม่รู้ประมาณในโภชนาหาร

[๙๒๓] มุฏฐสัจจะ ความเป็นผู้ไม่มีสติ เป็นไฉน

ความระลึกไม่ได้ ความตามระลึกไม่ได้ ความหวนระลึกไม่ได้ ความระลึกไม่ได้ สภาพที่ระลึกไม่ได้ สภาพที่ทรงจำ ความเลื่อนลอย ความหลงลืมอันใด นี้เรียกว่า มุฏฐสัจจะ ความเป็นผู้ไม่มีสติ

อสัมปชัญญะ ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใดนี้เรียกว่า อสัมปชัญญะ ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ

[๙๒๔] สีลวิปัตติ ความวิบัติแห่งศีล เป็นไฉน

ความล่วงละเมิดทางกาย ความล่วงละเมิดทางวาจา ความล่วงละเมิดทั้งทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่า สีลวิปัตติ ความวิบัติแห่งศีล ความทุศีลแม้ทั้งหมด ก็เรียกว่า สีลวิปัตติ ความวิบัติแห่งศีล

ทิฏฐิวิปัตติ ความวิบัติแห่งทิฏฐิ เป็นไฉน

ความเห็นว่า ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ฯลฯ สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกอื่น ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้ ไม่มีในโลก ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าทิฏฐิวิปัตติ ความวิบัติแห่งทิฏฐิ มิจฉาทิฏฐิแม้ทั้งหมด ก็เรียกว่า ทิฏฐิวิปัตติความวิบัติแห่งทิฏฐิ

[๙๒๕] อัชฌัตตสัญโญชนะ สัญโญชน์ภายใน เป็นไฉน

สัญโญชน์เบื้องต่ำ ๕ จัดเป็นอัชฌัตตสัญโญชนะ สัญโญชน์ภายในสัญโญชน์เบื้องสูง ๕ จัดเป็นพหิทธาสัญโญชนะ สัญโญชน์ภายนอก

ติกนิเทศ

[๙๒๖] ในติกมาติกาเหล่านั้น อกุศลมูล ๓ เป็นไฉน

โลภะ โทสะ โมหะ

บรรดาอกุศลมูล ๓ นั้น โลภะ เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดีความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิตความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความใคร่ ความรักใคร่ ความข้องอยู่ความจมอยู่ ธรรมชาติผู้คร่าไป ธรรมชาติผู้หลอกลวง ธรรมชาติผู้ยังสัตว์ให้เกิดธรรมชาติผู้ยังให้เกิดพร้อม ธรรมชาติ

อันร้อยรัด ธรรมชาติอันมีข่าย ธรรมชาติอันกำซาบใจ ธรรมชาติอันซ่านไป ธรรมชาติเหมือนเส้นด้าย ธรรมชาติอันแผ่ไปธรรมชาติผู้ประมวลมา ธรรมชาติเป็นเพื่อนสองปณิธาน ธรรมชาติผู้นำไปสู่ภพตัณหาเหมือนป่า ตัณหาเหมือนดง ความเกี่ยวข้อง ความเยื่อใย ความห่วงใย ความผูกพัน การหวัง กิริยาที่หวัง สภาพที่หวัง ความหวังรูป ความหวังเสียงความหวังกลิ่น ความหวังรส ความหวังโผฏฐัพพะ ความหวังลาภ ความหวังทรัพย์ความหวังบุตร ความหวังชีวิต ธรรมชาติผู้กระซิบ ธรรมชาติผู้กระซิบทั่ว ธรรมชาติผู้กระซิบยิ่ง การกระซิบ กิริยาที่กระซิบ สภาพที่กระซิบ การละโมภ กิริยาที่ละโมภ สภาพที่ละโมภ ธรรมชาติที่เป็นเหตุซมซานไป ความใคร่ในอารมณ์ดีๆความกำหนัดในฐานะอันไม่ควร ความโลภเกินขนาด ความติดใจ กิริยาที่ติดใจความปรารถนา ความกระหยิ่มใจ ความปรารถนานัก กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ ตัณหาในอรูปภพ ตัณหาในนิโรธ (คือ ราคะที่สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ) รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหาธัมมตัณหา โอฆะ โยคะ คันถะ อุปาทาน อาวรณ์ นิวรณ์ เครื่องปิดบังเครื่องผูก อุปกิเลส อนุสัย ปริยุฏฐาน ตัณหาเหมือนเถาวัลย์ ความปรารถนาวัตถุมีอย่างต่างๆ รากเง่าแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แดนเกิดแห่งทุกข์ บ่วงแห่งมาร เบ็ดแห่งมาร แดนแห่งมาร ตัณหาเหมือนแม่น้ำ ตัณหาเหมือนข่าย ตัณหาเหมือนเชือกผูก ตัณหาเหมือนสมุทร อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ อันใดนี้เรียกว่า โลภะ

โทสะ เป็นไฉน

ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้กระทำความเสื่อมเสียแก่เราแล้วความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเราแล้ว ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเราความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำความเจริญแก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเราแล้ว ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเจริญแก่ผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำความเจริญแก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา หรือความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นในฐานะอันใช่เหตุ

ความอาฆาตแห่งจิต การกระทบกระทั่งความกระทบกระทั่ง ความยินร้าย ความขุ่นเคือง การขุ่นเคือง ความขุ่นเคืองอย่างแรง ความคิดประทุษร้าย การมุ่งคิดประทุษร้าย ความมุ่งคิดประทุษร้าย ความพยาบาทแห่งจิต ความคิดประทุษร้ายทางใจ ความโกรธ กิริยาที่โกรธ สภาพที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย สภาพที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย สภาพที่คิดปองร้าย การยินร้าย ความยินร้ายความดุร้าย ความปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้นี้เรียกว่า โทสะ

โมหะ เป็นไฉน

ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคตความไม่รู้ทั้งในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ความไม่รู้ในธรรมอันเป็นปัจจัยของกันและกันและอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาโดยถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา การไม่กระทำให้ประจักษ์ ความทรามปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงใหล อวิชชา โอฆะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยุฏฐานคืออวิชชา ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า โมหะ

เหล่านี้เรียกว่า อกุศลมูล ๓

[๘๒๗] อกุศลวิตก ๓ เป็นไฉน

กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก

บรรดาวิตก ๓ นั้น กามวิตก เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ ความดำริผิด อันเกี่ยวด้วยกามนี้เรียกว่า กามวิตก

พยาบาทวิตก เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ ความดำริผิด อันเกี่ยวด้วยความพยาบาท นี้เรียกว่า พยาบาทวิตก

วิหิงสาวิตก เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ ความดำริผิด อันเกี่ยวด้วยความเบียดเบียน นี้เรียกว่า วิหิงสาวิตก

เหล่านี้เรียกว่า อกุศลวิตก ๓

[๙๒๘] อกุศลสัญญา ๓ เป็นไฉน

กามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา

บรรดาสัญญา ๓ นั้น กามสัญญา เป็นไฉน

ความจำ กิริยาที่จำ สภาพที่จำ อันเกี่ยวด้วยกาม นี้เรียกว่า กามสัญญา

พยาบาทสัญญา เป็นไฉน

ความจำ กิริยาที่จำ สภาพที่จำ เกี่ยวด้วยพยาบาท นี้เรียกว่า พยาบาทสัญญา

วิหิงสาสัญญา เป็นไฉน

ความจำ กิริยาที่จำ สภาพที่จำ อันเกี่ยวด้วยความเบียดเบียน นี้เรียกว่าวิหิงสาสัญญา

เหล่านี้เรียกว่า อกุศลสัญญา ๓

[๙๒๙] อกุศลธาตุ ๓ เป็นไฉน

กามธาตุ พยาบาทธาตุ วิหิงสาธาตุ

บรรดาอกุศลธาตุ ๓ นั้น กามธาตุ เป็นไฉน

กามวิตก จัดเป็นกามธาตุ พยาบาทวิตก จัดเป็นพยาบาทธาตุ วิหิงสาวิตก จัดเป็นวิหิงสาธาตุ

บรรดาวิตก ๓ นั้น กามวิตก เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ ความดำริผิด อันเกี่ยวด้วยกามนี้เรียกว่า กามวิตก

พยาบาทวิตก เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ ความดำริผิด อันเกี่ยวด้วยความพยาบาท นี้เรียกว่า พยาบาทวิตก

วิหิงสาวิตก เป็นไฉน

ความตรึก ความตรึกอย่างแรง ฯลฯ ความดำริผิด อันเกี่ยวด้วยความเบียดเบียน นี้เรียกว่า วิหิงสาวิตก

เหล่านี้เรียกว่า อกุศลธาตุ ๓

[๙๓๐] ทุจริต ๓ เป็นไฉน

กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต

บรรดาทุจริต ๓ นั้น กายทุจริต เป็นไฉน

ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร นี้เรียกว่า กายทุจริต
วจีทุจริต เป็นไฉน
มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาปะ นี้เรียกว่า วจีทุจริต
มโนทุจริต เป็นไฉน
อภิชฌา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ นี้เรียกว่า มโนทุจริต
กายทุจริต เป็นไฉน
กายกรรมฝ่ายอกุศล ชื่อว่า กายทุจริต
วจีกรรมฝ่ายอกุศล ชื่อว่า วจีทุจริต
มโนกรรมฝ่ายอกุศล ชื่อว่า มโนทุจริต
บรรดาทุจริต ๓ นั้น กายกรรมฝ่ายอกุศล เป็นไฉน
กายสัญเจตนาฝ่ายอกุศล ชื่อว่า กายกรรมฝ่ายอกุศล
วจีสัญเจตนาฝ่ายอกุศล ชื่อว่า วจีกรรมฝ่ายอกุศล
มโนสัญเจตนาฝ่ายอกุศล ชื่อว่า มโนกรรมฝ่ายอกุศล
เหล่านี้เรียกว่า ทุจริต ๓
[๙๓๑] อาสวะ ๓ เป็นไฉน
กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ
บรรดาอาสวะ ๓ นั้น กามาสวะ เป็นไฉน
ความพอใจในกาม ฯลฯ ความหมกมุ่นในกาม อันใด นี้เรียกว่ากามาสวะ
ภวาสวะ เป็นไฉน
ความพอใจในภพ ฯลฯ ความหมกมุ่นในภพ อันใด นี้เรียกว่า ภวาสวะ
อวิชชาสวะ เป็นไฉน
ความไม่รู้ในทุกข์ ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือ โมหะ นี้เรียกว่าอวิชชาสวะ
เหล่านี้เรียกว่า อาสวะ ๓
[๙๓๒] สัญโญชน์ ๓ เป็นไฉน
สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส
บรรดาสัญโญชน์ ๓ เหล่านั้น สักกายทิฏฐิ เป็นไฉน

ปุถุชนในโลกนี้ ผู้ไร้การศึกษา ไม่ได้เห็นพระอริยเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยเจ้า ไม่ได้เห็นสัปบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัปบุรุษย่อมเห็นรูปเป็นตน หรือเห็นตนมีรูป เห็นรูปในตน เห็นตนในรูป ย่อมเห็นเวทนาเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นสังขารเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญาณเป็นตน หรือเห็นตนมีวิญญาณ เห็นวิญญาณในตน เห็นตนในวิญญาณ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า สักกายทิฏฐิ

วิจิกิจฉา เป็นไฉน

ปุถุชนเคลือบแคลงสงสัยในพระศาสดา เคลือบแคลงสงสัยในพระธรรมเคลือบแคลงสงสัยในพระสงฆ์ เคลือบแคลงสงสัยในสิกขา เคลือบแคลงสงสัยในส่วนอดีต เคลือบแคลงสงสัยในส่วนอนาคต เคลือบแคลงสงสัยทั้งในส่วนอดีตและส่วนอนาคต เคลือบแคลงสงสัยในธรรมอันเป็นปัจจัยของกันและกันและอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ความเคลือบแคลง กิริยาที่เคลือบแคลง สภาพที่เคลือบแคลง ฯลฯ ความกระด้างแห่งจิต ความลังเลใจ อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้นี้เรียกว่า วิจิกิจฉา

สีลัพพตปรามาส เป็นไฉน

สมณพราหมณ์ภายนอกศาสนานี้ มีความเห็นว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมีได้ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยศีลและวัตร ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯการถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า สีลัพพตปรามาส

เหล่านี้เรียกว่า สัญโญชน์ ๓

[๙๓๓] ตัณหา ๓ เป็นไฉน

กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

บรรดาตัณหา ๓ นั้น ภวตัณหา เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิตอันสหรคตด้วยภวทิฏฐิ นี้เรียกว่า ภวตัณหา

วิภวตัณหา เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิตอันสหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ นี้เรียกว่า วิภวตัณหา ตัณหาที่เหลือนอกนั้น เรียกว่า กามตัณหา

บรรดาตัณหา ๓ นั้น กามตัณหา เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิตอันประกอบด้วยกามธาตุ นี้เรียกว่า กามตัณหา

ความกำหนัด ความกำหนัดนักแห่งจิต ฯลฯ อันประกอบด้วยรูปธาตุและอรูปธาตุ เรียกว่า ภวตัณหา

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิตอันสหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ นี้เรียกว่า วิภวตัณหา

เหล่านี้เรียกว่า ตัณหา ๓

[๙๓๔] ตัณหา ๓ แม้อีกนัยหนึ่ง เป็นไฉน

กามตัณหา รูปตัณหา อรูปตัณหา

บรรดาตัณหา ๓ นั้น กามตัณหา เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิตอันประกอบด้วยกามธาตุ นี้เรียกว่า กามตัณหา

รูปตัณหา เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิตอันประกอบด้วยรูปธาตุ นี้เรียกว่า รูปตัณหา

อรูปตัณหา เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิตอันประกอบด้วยอรูปธาตุ นี้เรียกว่า อรูปตัณหา

เหล่านี้เรียกว่า ตัณหา ๓

[๙๓๕] ตัณหา ๓ แม้อีกนัยหนึ่ง เป็นไฉน

รูปตัณหา อรูปตัณหา นิโรธตัณหา

บรรดาตัณหา ๓ นั้น รูปตัณหา เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิตอันประกอบด้วยรูปธาตุ นี้เรียกว่า รูปตัณหา

อรูปตัณหา เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิตอันประกอบด้วยอรูปธาตุ นี้เรียกว่า อรูปตัณหา

นิโรธตัณหา เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิตอันสหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ นี้เรียกว่า นิโรธตัณหา

เหล่านี้เรียกว่า ตัณหา ๓

[๙๓๖] เอสนา ๓ เป็นไฉน

กาเมสนา ภเวสนา พรหมจริเยสนา

บรรดาเอสนา ๓ นั้น กาเมสนา เป็นไฉน

ความพอใจในกาม ฯลฯ ความหมกมุ่นในกาม อันใด นี้เรียกว่ากาเมสนา

ภเวสนา เป็นไฉน

ความพอใจในภพ ฯลฯ ความหมกมุ่นในภพ อันใด นี้เรียกว่าภเวสนา

พรหมจริเยสนา เป็นไฉน

ความเห็นว่าโลกเที่ยง หรือความเห็นว่าโลกไม่เที่ยง ฯลฯ สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายจะเกิดอีกก็หามิได้ จะไม่เกิดอีกก็หามิได้ ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า พรหมจริเยสนา

บรรดาเอสนา ๓ นั้น กาเมสนา เป็นไฉน

ความกำหนัดในกาม กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันเป็นอกุศลตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับความกำหนัดในกามนั้น นี้เรียกว่า กาเมสนา

ภเวสนา เป็นไฉน

ความกำหนัดในภพ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันเป็นอกุศลตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับความกำหนัดในภพนั้น นี้เรียกว่า ภเวสนา

ความเห็นว่าโลกมีที่สุด กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม อันเป็นอกุศลตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับความเห็นว่าโลกมีที่สุดนั้น นี้เรียกว่า พรหมจริเยสนา

เหล่านี้เรียกว่า เอสนา ๓

[๙๓๗] วิธา ๓ เป็นไฉน

ความถือตัวว่าประเสริฐกว่าเขา ความถือตัวว่าเสมอเขา ความถือตัวว่าเลวกว่าเขา เหล่านี้เรียกว่า วิธา ๓

[๙๓๘] ภัย ๓ เป็นไฉน

ชาติภัย ชราภัย มรณภัย

บรรดาภัย ๓ นั้น ชาติภัย เป็นไฉน

ความกลัว ความขลาด ความหวาดเสียว ความชูชันแห่งขน ความสะดุ้งแห่งจิต เพราะอาศัยความเกิด นี้เรียกว่า ชาติภัย

ชราภัย เป็นไฉน

ความกลัว ความขลาด ความหวาดเสียว ความชูชันแห่งขน ความสะดุ้งแห่งจิต เพราะอาศัยชรา นี้เรียกว่า ชราภัย

มรณภัย เป็นไฉน

ความกลัว ความขลาด ความหวาดเสียว ความชูชันแห่งขน ความสะดุ้งแห่งจิต เพราะอาศัยความตาย นี้เรียกว่า มรณภัย

เหล่านี้เรียกว่า ภัย ๓

[๙๓๙] ตมะ ๓ เป็นไฉน

บุคคลย่อมเคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ปรารภอดีตกาล ย่อมเคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ปรารภอนาคตกาลย่อมเคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ปรารภปัจจุบันกาล

เหล่านี้เรียกว่า ตมะ ๓

[๙๔๐] ติตถายตนะ ๓ เป็นไฉน

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาทะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า คนเรานี้ย่อมได้เสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมได้เสวยสุขทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์ทั้งหมดนั้น เพราะได้ทำเหตุไว้ในปางก่อน

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาทะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า คนเรานี้ย่อมได้เสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมได้เสวยสุขทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์ทั้งหมดนั้น เพราะเหตุคือมีผู้เป็นใหญ่สร้างให้

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาทะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า คนเรานี้ย่อมได้เสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมได้เสวยสุขทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์ทั้งหมดนั้น โดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย

เหล่านี้เรียกว่า ติตถายตนะ ๓

[๙๔๑] กิญจนะ ๓ เป็นไฉน

กิเลสเครื่องกังวลคือราคะ กิเลสเครื่องกังวลคือโทสะ กิเลสเครื่องกังวลคือโมหะ เหล่านี้เรียกว่า กิญจนะ ๓

[๙๔๒] อังคณะ ๓ เป็นไฉน

กิเลสเพียงดังเนินคือราคะ กิเลสเพียงดังเนินคือโทสะ กิเลสเพียงดังเนินคือโมหะ เหล่านี้เรียกว่า อังคณะ ๓

[๙๔๓] มละ ๓ เป็นไฉน

มลทินคือราคะ มลทินคือโทสะ มลทินคือโมหะ เหล่านี้เรียกว่า มละ ๓

[๙๔๔] วิสมะ ๓ เป็นไฉน

ความไม่สม่ำเสมอคือราคะ ความไม่สม่ำเสมอคือโทสะ ความไม่สม่ำเสมอคือโมหะ เหล่านี้เรียกว่า วิสมะ ๓

[๙๔๕] วิสมะ ๓ แม้อีกนัยหนึ่ง เป็นไฉน

ความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางกาย ความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางวาจาความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางใจ เหล่านี้เรียกว่า วิสมะ ๓

[๙๔๖] อัคคิ ๓ เป็นไฉน

ไฟคือราคะ ไฟคือโทสะ ไฟคือโมหะ เหล่านี้เรียกว่า อัคคิ ๓

[๙๔๗] กสาวะ ๓ เป็นไฉน

น้ำฝาดคือราคะ น้ำฝาดคือโทสะ น้ำฝาดคือโมหะ เหล่านี้เรียกว่ากสาวะ ๓

[๙๔๘] กสาวะ ๓ แม้อีกนัยหนึ่ง เป็นไฉน

น้ำฝาดทางกาย น้ำฝาดทางวาจา น้ำฝาดทางใจ เหล่านี้เรียกว่า กสาวะ ๓

[๙๔๙] อัสสาททิฏฐิ ความเห็นผิดอันประกอบด้วยความยินดี เป็นไฉน

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีวาทะอย่างนี้ มีความเห็นอย่างนี้ว่า กามทั้งหลายไม่มีโทษ ดังนี้ เขาจึงบริโภคกาม นี้เรียกว่า อัสสาททิฏฐิความเห็นผิดอันประกอบด้วยความยินดี

อัตตานุทิฏฐิ ความตามเห็นว่ามีอัตตาตัวตน เป็นไฉน

ปุถุชนในโลกนี้ ผู้ไร้การศึกษา ไม่ได้เห็นพระอริยะเจ้า ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะเจ้า ไม่ได้เห็นสัปบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัปบุรุษย่อมเห็นรูปเป็นตน หรือเห็นตนมีรูป เห็นรูปในตน เห็นตนในรูป ย่อมเห็นเวทนาเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นสังขารเป็นตน ฯลฯย่อมเห็นวิญญาณเป็นตน หรือเห็นตนมีวิญญาณ เห็นวิญญาณในตน เห็นตนในวิญญาณ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า อัตตานุทิฏฐิ ความตามเห็นว่ามีอัตตาตัวตน

มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด เป็นไฉน

ความเห็นว่า ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ฯลฯ สมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ยิ่งเห็นจริงประจักษ์ซึ่งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยตนเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้ ไม่มีในโลกนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ สัสสตทิฏฐิ จัดเป็นอัสสาททิฏฐิ สักกายทิฏฐิ จัดเป็นอัตตานุทิฏฐิ อุจเฉททิฏฐิ จัดเป็นมิจฉาทิฏฐิ

[๙๕๐] อรติ ความไม่ยินดี เป็นไฉน

ความไม่ยินดี กิริยาที่ไม่ยินดี ความไม่ยินดียิ่ง กิริยาที่ไม่ยินดียิ่ง ความกระสัน ความดิ้นรน ในเสนาสนะอันสงัด หรือในอธิกุศลธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งนี้เรียกว่า อรติ ความไม่ยินดี

วิเหสา ความเบียดเบียน เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยฝ่ามือบ้าง ก้อนดินบ้าง ท่อนไม้บ้าง ศาตราบ้าง เชือกบ้าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ความบีบคั้นความบีบคั้นยิ่ง ความเบียดเบียน ความเบียดเบียนยิ่ง ความทำให้เดือดร้อน ความทำให้เดือดร้อนยิ่ง ความทำร้ายสัตว์อื่น อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าวิเหสา ความเบียดเบียน

อธัมมจริยา ความประพฤติไม่เป็นธรรม เป็นไฉน

ความประพฤติไม่เป็นธรรมทางกาย ความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางกายความประพฤติไม่เป็นธรรมทางวาจา ความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางวาจา ความประพฤติไม่เป็นธรรมทางใจ ความประพฤติไม่สม่ำเสมอทางใจ นี้เรียกว่า อธัมมจริยา ความประพฤติไม่เป็นธรรม

[๙๕๑] โทวจัสสตา ความเป็นผู้ว่ายาก เป็นไฉน

กิริยาที่เป็นผู้ว่ายาก ความเป็นผู้ว่ายาก สภาพที่เป็นผู้ว่ายาก ความยึดถือข้างขัดขืน ความพอใจทางโต้แย้ง กิริยาที่ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ ความไม่เชื่อฟังในเมื่อถูกว่ากล่าวโดยสหธรรม นี้เรียกว่า โทวจัสสตาความเป็นผู้ว่ายาก

ปาปมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว เป็นไฉน

บุคคลเหล่าใดไม่มีศรัทธา ไม่มีศีล มีการศึกษาน้อย มีความตระหนี่มีปัญญาทราม การเสพ การเสพเป็นนิตย์ การเสพด้วยดี การคบ การคบด้วยดีความภักดี ความจงรักภักดีแก่บุคคลเหล่านั้น ความเป็นผู้โน้มน้าวไปตามบุคคลเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่า ปาปมิตตตาความเป็นผู้มีมิตรชั่ว

นานัตตสัญญา สัญญาต่างๆ เป็นไฉน

สัญญาที่เกี่ยวด้วยกาม สัญญาที่เกี่ยวด้วยพยาบาท สัญญาที่เกี่ยวด้วยความเบียดเบียน นี้เรียกว่า นานัตตสัญญา สัญญาต่างๆ อกุศลสัญญา แม้ทั้งหมด ก็เรียกว่า นานัตตสัญญา

[๙๕๒] อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน เป็นไฉน

ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความกวัดแกว่งแห่งจิต ความพล่านแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

โกสัชชะ ความเกียจคร้าน เป็นไฉน

การปล่อยจิต ความเพิ่มพูนการปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ หรือความทำโดยความไม่เคารพ ความทำโดยไม่ติดต่อความทำโดยไม่มั่นคง ความประพฤติย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระ ความไม่เสพให้มาก ความไม่ทำให้เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งมั่นความไม่ประกอบเนืองๆ ความประมาท ในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่าโกสัชชะ ความเกียจคร้าน

ปมาทะ ความประมาท เป็นไฉน

การปล่อยจิต ความเพิ่มพูนการปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ หรือความทำโดยความไม่เคารพ ความทำโดยไม่ติดต่อความทำโดยไม่มั่นคง ความประพฤติย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระ ความไม่เสพให้มาก ความไม่ทำให้เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งมั่นความไม่ประกอบเนืองๆ ความประมาท ในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย ความประมาท กิริยาที่ประมาท สภาพที่ประมาท อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าปมาทะ ความประมาท

[๙๕๓] อสันตุฏฐิตา ความไม่สันโดษ เป็นไฉน

ความอยากได้มากยิ่ง ของบุคคลผู้ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจยเภสัช และบริขาร ตามมีตามได้หรือด้วยกามคุณ ๕ ความปรารถนาการปรารถนา ความไม่สันโดษ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯความกำหนัดนักแห่งจิตอันใดมีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า อสันตุฏฐิตา ความไม่สันโดษ

อสัมปชัญญตา ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือ โมหะ อันใดนี้เรียกว่า อสัมปชัญญตา ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ

มหิจฉตา ความมักมาก เป็นไฉน

ความอยากได้มากยิ่งของบุคคลผู้ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจยเภสัช และบริขาร ตามมีตามได้หรือด้วยกามคุณ ๕ ความปรารถนา การปรารถนา ความมักมาก ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯความกำหนัดนักแห่งจิต อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า มหิจฉตา ความมักมาก

[๙๕๔] อหิริกะ ความไม่ละอายต่อการประพฤติทุจริต เป็นไฉน

ความไม่ละอายต่อการประพฤติทุจริตอันเป็นสิ่งที่ควรละอาย ความไม่ละอายต่อการประกอบอกุศลบาปธรรมทั้งหลาย อันใด นี้เรียกว่า อหิริกะ ความไม่ละอายต่อการประพฤติทุจริต

อโนตตัปปะ ความไม่เกรงกลัวต่อการประพฤติทุจริต เป็นไฉน

ความไม่เกรงกลัวต่อการประพฤติทุจริตอันเป็นสิ่งที่ควรเกรงกลัว ความไม่เกรงกลัวต่อการประกอบอกุศลบาปธรรมทั้งหลาย อันใด นี้เรียกว่า อโนตตัปปะความไม่เกรงกลัวต่อการประพฤติทุจริต

ปมาทะ ความประมาท เป็นไฉน

การปล่อยจิต ความเพิ่มพูน การปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริตมโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ หรือความทำโดยความไม่เคารพ ความทำโดยไม่ติดต่อ ความไม่มั่นคง ความประพฤติย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระ ความไม่เสพให้มาก ความไม่ทำให้เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งมั่น ความไม่ประกอบเนืองๆ ความประมาทในการ

เจริญกุศลธรรมทั้งหลายความประมาท กิริยาที่ประมาท สภาพที่ประมาท อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้นี้เรียกว่า ปมาทะ ความประมาท

[๙๕๕] อนาทริยะ ความไม่เอื้อเฟื้อ เป็นไฉน

ความไม่เอื้อเฟื้อ สภาพที่ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ ความไม่เชื่อฟังความไม่ถือเอา กิริยาที่ไม่ถือเอา สภาพที่ไม่ถือเอา ความไม่มีศีล ความไม่ยำเกรงอันใด นี้เรียกว่า อนาทริยะ ความไม่เอื้อเฟื้อ

โทวจัสสตา ความเป็นผู้ว่ายาก เป็นไฉน

กิริยาที่เป็นผู้ว่ายาก ความเป็นผู้ว่ายาก สภาพที่เป็นผู้ว่ายาก ความยึดถือข้างขัดขืน ความพอใจทางโต้แย้ง ความไม่เอื้อเฟื้อ สภาพที่ไม่เอื้อเฟื้อ ความไม่เคารพ ความไม่เชื่อฟัง ในเมื่อถูกว่ากล่าวโดยสหธรรม นี้เรียกว่า โทวจัสสตาความเป็นผู้ว่ายาก

ปาปมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว เป็นไฉน

บุคคลเหล่าใด ไม่มีศรัทธา ทุศีล มีการศึกษาน้อย มีความตระหนี่มีปัญญาทราม การเสพ การเสพเป็นนิตย์ การเสพด้วยดี การคบ การคบด้วยดความภักดี ความจงรักภักดี แก่บุคคลเหล่านั้น ความเป็นผู้โน้มน้าวไปตามบุคคลเหล่านั้น อันใด นี้เรียกว่าปาปมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว

[๙๕๖] อัสสัทธิยะ ความไม่มีศรัทธา เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่มีปัญญา ไม่มีศรัทธา ไม่เชื่อพระพุทธเจ้าพระธรรม พระสงฆ์ ความไม่มีศรัทธา กิริยาที่ไม่เชื่อ กิริยาที่ไม่ปลงใจเชื่อความไม่เลื่อมใสยิ่ง อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า อัสสัทธิยะ ความไม่มีศรัทธา

อวทัญญุตา ความเป็นผู้ไม่รู้ถ้อยคำด้วยอำนาจความตระหนี่อันกระด้าง เป็นไฉน

มัจฉริยะ ความตระหนี่ ๕ คือ อาวาสมัจฉริยะ ความตระหนี่ที่อยู่กุลมัจฉริยะ ความตระหนี่ตระกุล ลาภมัจฉริยะ ความตระหนี่ลาภ วัณณมัจฉริยะความตระหนี่วรรณะ ธัมมมัจฉริยะ ความตระหนี่ธรรม ความตระหนี่ กิริยาที่ตระหนี่ สภาพที่ตระหนี่ ความหวงแหน ความเหนียวแน่น ความปกปิด ความไม่เอาใจใส่ อันใด ลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า อวทัญญุตา ความเป็นผู้ไม่รู้ถ้อยคำด้วยอำนาจความตระหนี่อันกระด้าง

โกสัชชะ ความเกียจคร้าน เป็นไฉน

การปล่อยจิต ความเพิ่มพูนการปล่อยจิตไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต หรือในกามคุณ ๕ หรือความทำโดยความไม่เคารพ ความไม่ทำโดยติดต่อความไม่ทำให้มั่นคง ความประพฤติย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้งธุระความไม่เสพให้มาก ความไม่ทำให้เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความไม่ตั้งมั่นความไม่ประกอบเนืองๆ ความประมาท ในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่าโกสัชชะ ความเกียจคร้าน

[๙๕๗] อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน เป็นไฉน

ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความกวัดแกว่งแห่งจิต ความพล่านแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน

อสังวร ความไม่สำรวม เป็นไฉน

บุคคลบางคนในโลกนี้ เห็นรูปด้วยจักษุแล้ว เป็นผู้ถือนิมิต เป็นผู้ถืออนุพยัญชนะ บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย คือ อภิชฌาและโทมนัส พึงครอบงำบุคคลนั้น ผู้ไม่สำรวมจักขุนทรีย์อยู่ เพราะการไม่สำรวมจักขุนทรีย์ใดเป็นเหตุย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์นั้น ไม่รักษาจักขุนทรีย์นั้น ไม่สำเร็จการสำรวมในจักขุนทรีย์นั้น ฟังเสียงด้วยโสตะแล้ว ฯลฯ สูดกลิ่นด้วยฆานะแล้ว ฯลฯ ลิ้มรสด้วยชิวหาแล้ว ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้วเป็นผู้ถือนิมิต เป็นผู้ถืออนุพยัญชนะ บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย คือ อภิชฌาและโทมนัส พึงครอบงำบุคคลนั้น ผู้ไม่สำรวมมนินทรีย์อยู่ เพราะการไม่สำรวมมนินทรีย์ใดเป็นเหตุย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อสำรวมมนินทรีย์นั้น ไม่รักษามนินทรีย์นั้นไม่สำเร็จการสำรวมในมนินทรีย์นั้น นี้เรียกว่า อสังวร ความไม่สำรวม

ทุสสีลยะ ความเป็นผู้ทุศีล เป็นไฉน

ความล่วงละเมิดทางกาย ความล่วงละเมิดทางวาจา ความล่วงละเมิดทั้งทางกายและวาจา นี้เรียกว่า ทุสสีลยะ ความเป็นผู้ทุศีล

[๙๕๘] อริยอทัสสนกัมยตา ความไม่อยากเห็นพระอริยะเจ้าเป็นไฉน

บรรดาบทเหล่านั้น พระอริยะเจ้า เป็นไฉน พระพุทธเจ้าและพระสาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระอริยะเจ้า ความไม่ต้องการจะพบ ความไม่ต้องการจะเห็น ความไม่ต้องการจะเข้าใกล้ ความไม่ต้องการจะสมาคมกับพระอริยะเจ้าเหล่านี้ อันใด นี้เรียกว่า อริยอทัสสนกัมยตา ความไม่อยากเห็นพระอริยะเจ้า

สัทธัมมอโสตุกัมยตา ความไม่อยากฟังพระสัทธรรม เป็นไฉน

บรรดาบทเหล่านั้น พระสัทธรรม เป็นไฉน สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เรียกว่าพระสัทธรรม ความไม่ต้องการจะฟัง ความไม่ต้องการจะสดับ ความไม่ต้องการจะเรียน ความไม่ต้องการจะทรงจำซึ่งพระสัทธรรมนี้ อันใด นี้เรียกว่า สัทธัมมอโสตุกัมยตา ความไม่อยากฟังพระสัทธรรม

อุปารัมภจิตตตา ความเป็นผู้มีจิตคิดแข่งดี เป็นไฉน

บรรดาบทเหล่านั้น ความคิดแข่งดี เป็นไฉน ความคิดแข่งดี ความคิดแข่งดีเนืองๆ กิริยาที่คิดแข่งดี กิริยาที่คิดแข่งดีเนืองๆ สภาพที่คิดแข่งดีเนืองๆความดูถูก ความดูหมิ่น ความดูแคลน ความคอยแสวงหาโทษ อันใด นี้เรียกว่าอุปารัมภจิตตตา ความเป็นผู้มีจิตคิดแข่งดี

[๙๕๙] มุฏฐสัจจะ ความเป็นผู้ไม่มีสติ เป็นไฉน

ความระลึกไม่ได้ ความตามระลึกไม่ได้ ความหวนระลึกไม่ได้ ความระลึกไม่ได้ สภาพที่ระลึกไม่ได้ ความทรงจำไม่ได้ ความเลื่อนลอย ความหลงลืมอันใด นี้เรียกว่า มุฏฐสัจจะ ความเป็นผู้ไม่มีสติ

อสัมปชัญญะ ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ เป็นไฉน

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือ โมหะอันใด นี้เรียกว่า อสัมปชัญญะ ความเป็นผู้ไม่มีสัมปชัญญะ

เจตโสวิกเขปะ ความฟุ้งซ่านแห่งจิต เป็นไฉน

ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความกวัดแกว่งแห่งจิต ความพล่านแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า เจตโสวิกเขปะ ความฟุ้งซ่านแห่งจิต

[๙๖๐] อโยนิโสมนสิการ ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายเป็นไฉน

ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย ในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคายในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาตัวตนว่าเป็นอัตตาตัวตน ความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม หรือความนึก ความนึกเนืองๆ ความคิด ความพิจารณาความทำไว้ในใจ แห่งจิต โดยผิดจากความจริง นี้เรียกว่า อโยนิโสมนสิการความทำไว้ในใจโดยไม่แยบคาย

กุมมัคคเสวนา การเสพทางชั่ว เป็นไฉน

บรรดาบทเหล่านั้น ทางชั่ว เป็นไฉน มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะมิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธินี้เรียกว่า ทางชั่ว การเสพ การเสพเป็นนิตย์ การเสพด้วยดี การคบ การคบด้วยดีการชอบใจ ความชอบใจ ซึ่งทางชั่วนี้ ความเป็นผู้โน้มน้าวไปตามทางชั่วนี้ อันใดนี้เรียกว่า กุมมัคคเสวนา การเสพทางชั่ว

เจตโสลีนัตตะ ความย่อหย่อนแห่งจิต เป็นไฉน

ความไม่สมประกอบแห่งจิต ความไม่ควรแก่การงานแห่งจิต ความท้อแท้ความถดถอย ความย่อหย่อน กิริยาที่ย่อหย่อน สภาพที่ย่อหย่อน ความซบเซากิริยาที่ซบเซา สภาพที่ซบเซาแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่า เจตโสลีนัตตะ ความย่อหย่อนแห่งจิต

จตุกกนิเทศ

[๙๖๑] ในจตุกกมาติกาเหล่านั้น อาสวะ ๔ เป็นไฉน

กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะ

บรรดาอาสวะ ๔ นั้น กามาสวะ เป็นไฉน

ความพอใจในกาม ฯลฯ ความหมกมุ่นในกาม อันใด นี้เรียกว่า กามาสวะ

ภวาสวะ เป็นไฉน

ความพอใจในภพ ฯลฯ ความหมกมุ่นในภพ อันใด นี้เรียกว่า ภวาสวะ

ทิฏฐาสวะ เป็นไฉน

ความเห็นว่าโลกเที่ยง ฯลฯ ความเห็นว่าสัตว์เบื้องหน้า แต่ตายแล้วจะเกิดอีกก็หามิได้ จะไม่เกิดอีกก็หามิได้ ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯการถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า ทิฏฐาสวะ มิจฉาทิฏฐิแม้ทั้งหมดก็เรียกว่า ทิฏฐาสวะ

อวิชชาสวะ เป็นไฉน

ความไม่รู้ในทุกข์ ฯลฯ ลิ่มคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ นี้เรียกว่าอวิชชาสวะ เหล่านี้เรียกว่า อาสวะ ๔

[๙๖๒] คันถะ ๔ เป็นไฉน

อภิชฌากายคันถะ พยาปาทกายคันถะ สีลัพพตปรามาสกายคันถะ อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ

บรรดาคันถะ ๔ นั้น อภิชฌากายคันถะ เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความเพ่งเล็งที่จะเอาทรัพย์สมบัติของผู้อื่น อกุศลมูลคือโลภะ อันใด นี้เรียกว่าอภิชฌากายคันถะ

พยาปาทกายคันถะ เป็นไฉน

ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำความเสื่อมเสียแก่เราแล้วฯลฯ ความดุร้ายความปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต อันใด นี้เรียกว่าพยาปาทกายคันถะ

สีลัพพตปรามาสกายคันถะ เป็นไฉน

สมณพราหมณ์ภายนอกศาสนานี้ มีความเห็นว่า ความบริสุทธิ์ ย่อมมีได้ด้วยศีลด้วยวัตร ด้วยศีลและวัตร ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาสอันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า สีลัพพตปรามาสกายคันถะ

อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ เป็นไฉน

ความเห็นว่าโลกเที่ยง นี้แหละจริง อย่างอื่นไม่จริง ความเห็นว่าโลกไม่เที่ยง นี้แหละจริง อย่างอื่นไม่จริง ฯลฯ ความเห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วจะเกิดอีกก็หามิได้ จะไม่เกิดอีกก็หามิได้ นี้แหละจริง อย่างอื่นไม่จริง ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ ยกเว้นสีลัพพตปรามาสกายคันถะ มิจฉาทิฏฐิแม้ทั้งหมด ก็เรียกว่า อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ

เหล่านี้เรียกว่า คันถะ ๔

[๙๖๓] โอฆะ ๔ ฯลฯ โยคะ ๔ ฯลฯ อุปาทาน ๔ เป็นไฉน

กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีลัพพตุปาทาน อัตตวาทุปาทาน

บรรดาอุปาทาน ๔ นั้น กามุปาทาน เป็นไฉน

ความพอใจในกาม ฯลฯ ความหมกมุ่นในกาม อันใด นี้เรียกว่ากามุปาทาน

ทิฏฐุปาทาน เป็นไฉน

ความเห็นว่า ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล การบูชาพระรัตนตรัยไม่มีผลฯลฯ สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ผู้ปฏิบัติชอบ รู้ยิ่งเห็นแจ้งประจักษ์ซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองแล้ว

ประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้ไม่มีในโลก ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่าทิฏฐุปาทาน ยกเว้นสีลัพพตุปาทานและอัตตวาทุปาทาน มิจฉาทิฏฐิแม้ทั้งหมดก็เรียกว่า ทิฏฐุปาทาน

สีลัพพตุปาทาน เป็นไฉน

สมณพราหมณ์ภายนอกศาสนานี้ มีความเห็นว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมีได้ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยศีลและวัตร ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯการถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า สีลัพพตุปาทาน

อัตตวาทุปาทาน เป็นไฉน

ปุถุชนในโลกนี้ ผู้ไร้การศึกษา ไม่ได้เห็นพระอริยะเจ้า ไม่ฉลาดในธรรม ของพระอริยะเจ้า ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะเจ้า ไม่ได้เห็นสัปบุรุษไม่ฉลาดในธรรมของสัปบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัปบุรุษ ย่อมเห็นรูปเป็นตน หรือเห็นตนมีรูป เห็นรูปในตน เห็นตนในรูป ย่อมเห็นเวทนาเป็นตนฯลฯ ย่อมเห็นสัญญาเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นสังขารเป็นตน ฯลฯ ย่อมเห็นวิญญาณเป็นตน หรือเห็นตนมีวิญญาณ เห็นวิญญาณในตน เห็นตนในวิญญาณทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ฯลฯ การถือเอาโดยวิปลาส อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า อัตตวาทุปาทาน

เหล่านี้เรียกว่า อุปาทาน ๔

[๙๖๔] ตัณหุปาทา ๔ เป็นไฉน

ตัณหาเมื่อจะเกิดขึ้นแก่ภิกษุ ย่อมเกิดเพราะจีวรเป็นเหตุบ้าง ตัณหาเมื่อจะเกิดแก่ภิกษุ ย่อมเกิดเพราะบิณฑบาตเป็นเหตุบ้าง ตัณหาเมื่อจะเกิดแก่ภิกษุ ย่อมเกิดเพราะเสนาสนะเป็นเหตุบ้าง ตัณหาเมื่อจะเกิดแก่ภิกษุ ย่อมเกิดเพราะปัจจัยดังกล่าวมานี้อันประณีตและประณีตยิ่งเป็นเหตุบ้าง

เหล่านี้เรียกว่า ตัณหุปปาทา ๔

[๙๖๕] อคติคมนะ ๔ เป็นไฉน

บุคคลย่อมลำเอียงเพราะรักใคร่กัน ย่อมลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน ย่อมลำเอียงเพราะเขลา ย่อมลำเอียงเพราะกลัว ความลำเอียง การถึงความลำเอียงการลำเอียงเพราะรักใคร่กัน การลำเอียงเพราะเป็นพวกพ้องกัน ความหันเหไปเหมือนน้ำไหล อันใด มีลักษณะเช่นว่านี้ เหล่านี้เรียกว่า อคติคมนะ ๔

[๙๖๖] วิปริเยสะ ๔ เป็นไฉน

ความเข้าใจผิดด้วยอำนาจสัญญา ความเข้าใจผิดด้วยอำนาจจิต ความเข้าใจผิดด้วยอำนาจทิฏฐิ ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ความเข้าใจผิดด้วยอำนาจสัญญาความเข้าใจผิดด้วยอำนาจจิต ความเข้าใจผิดด้วยอำนาจทิฏฐิ ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ความเข้าใจผิดด้วยอำนาจสัญญา ความเข้าใจผิดด้วยอำนาจจิต ความเข้าใจผิดด้วยอำนาจทิฏฐิ ในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาตัวตนว่าเป็นอัตตาตัวตน ความเข้าใจผิดด้วยอำนาจสัญญา ความเข้าใจผิดด้วยอำนาจจิต ความเข้าใจผิดด้วยอำนาจทิฏฐิในสิ่งที่ไม่งามว่างาม

เหล่านี้เรียกว่า วิปริเยสะ ๔

[๙๖๗] อนริยโวหาร ๔ เป็นไฉน

เมื่อไม่เห็น พูดว่าเห็น เมื่อไม่ได้ยิน พูดว่าได้ยิน เมื่อไม่รู้ พูดว่ารู้เมื่อไม่รู้แจ้ง พูดว่ารู้แจ้งเหล่านี้เรียกว่า อนริยโวหาร ๔

[๙๖๘] อนริยโวหาร ๔ อีกนัยหนึ่ง เป็นไฉน

เมื่อเห็น พูดว่าไม่เห็น เมื่อได้ยิน พูดว่าไม่ได้ยิน เมื่อรู้ พูดว่าไม่รู้เมื่อรู้แจ้ง พูดว่าไม่รู้แจ้งเหล่านี้เรียกว่า อนริยโวหาร ๔

[๙๖๙] ทุจริต ๔ เป็นไฉน

ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท

เหล่านี้เรียกว่า ทุจริต ๔

[๙๗๐] ทุจริต ๔ อีกนัยหนึ่ง เป็นไฉน

มุสาวาท ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัปปลาปะ

เหล่านี้เรียกว่า ทุจริต ๔

[๙๗๑] ภัย ๔ เป็นไฉน

ชาติภัย ชราภัย พยาธิภัย มรณภัย

เหล่านี้เรียกว่า ภัย ๔

[๙๗๒] ภัย ๔ อีกนัยหนึ่ง เป็นไฉน

ราชภัย โจรภัย อุทกภัย อัคคีภัย

เหล่านี้เรียกว่า ภัย ๔

[๙๗๓] ภัย ๔ อีกนัยหนึ่ง เป็นไฉน

ภัยเกิดแต่คลื่น ภัยเกิดแต่จรเข้ ภัยเกิดแต่วังวน ภัยเกิดแต่ปลาร้ายเหล่านี้เรียกว่า ภัย ๔

[๙๗๔] ภัย ๔ อีกนัยหนึ่ง เป็นไฉน

ภัยเกิดแต่การค่อนขอดตัวเอง ภัยเกิดแต่การค่อนขอดผู้อื่น ภัยเกิดแต่อาชญา ภัยเกิดแต่อบายเหล่านี้เรียกว่า ภัย ๔

[๙๗๕] ทิฏฐิ ๔ เป็นไฉน

ทิฏฐิเกิดขึ้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า สุขทุกข์ตนทำเอง ทิฏฐิเกิดขึ้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า สุขทุกข์คนอื่นกระทำให้ ทิฏฐิเกิดขึ้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า สุขทุกข์ตนทำเองด้วยคนอื่นทำให้ด้วย ทิฏฐิเกิดขึ้นโดยแน่แท้มั่นคงว่า สุขทุกข์ไม่ได้ทำเองด้วย คนอื่นไม่ได้ทำให้ด้วย แต่เกิดขึ้นเองโดยเฉพาะ

เหล่านี้เรียกว่า ทิฏฐิ ๔

ปัญจกนิเทศ

[๙๗๖] ในปัญจกมาติกาเหล่านั้น โอรัมภาคิยสัญโญชน์ ๕ เป็นไฉน

โอรัมภาคิยสัญโญชน์ ๕ คือ

๑. สักกายทิฏฐิ

๒. วิจิกิจฉา

๓. สีลัพพตปรามาส

๔. กามฉันทะ

๕. พยาบาท

เหล่านี้เรียกว่า โอรัมภาคิยสัญโญชน์ ๕

[๙๗๗] อุทธัมภาคิยสัญโญชน์ ๕ เป็นไฉน

อุทธัมภาคิยสัญโญชน์ ๕ คือ

๑. รูปราคะ

๒. อรูปราคะ

๓. มานะ

๔. อุทธัจจะ

๕. อวิชชา

เหล่านี้เรียกว่า อุทธัมภาคิยสัญโญชน์ ๕

[๙๗๘] มัจฉริยะ ๕ เป็นไฉน

มัจฉริยะ ๕ คือ

๑. อาวาสมัจฉริยะ ความตระหนี่ที่อยู่

๒. กุลมัจฉริยะ ความตระหนี่ตระกูล

๓. ลาภมัจฉริยะ ความตระหนี่ลาภ

๔. วัณณมัจฉริยะ ความตระหนี่วรรณะ

๕. ธัมมมัจฉริยะ ความตระหนี่ธรรม

เหล่านี้เรียกว่า มัจฉริยะ ๕

[๙๗๙] สังคะ ๕ เป็นไฉน

สังคะ ๕ คือ

๑. ราคสังคะ เครื่องข้องคือราคะ

๒. โทสสังคะ เครื่องข้องคือโทสะ

๓. โมหสังคะ เครื่องข้องคือโมหะ

๔. มานสังคะ เครื่องข้องคือมานะ

๕. ทิฏฐิสังคะ เครื่องข้องคือทิฏฐิ

เหล่านี้เรียกว่า สังคะ ๕

[๙๘๐] สัลละ ๕ เป็นไฉน

สัลละ ๕ คือ

๑. ราคสัลละ ลูกศรคือราคะ

๒. โทสสัลละ ลูกศรคือโทสะ

๓. โมหสัลละ ลูกศรคือโมหะ

๔. มานสัลละ ลูกศรคือมานะ

๕. ทิฏฐิสัลละ ลูกศรคือทิฏฐิ

เหล่านี้เรียกว่า สัลละ ๕

[๙๘๑] เจโตขีละ ๕ เป็นไฉน

เจโตขีละ ๕ คือ

๑. บุคคลย่อมเคลือบแคลง สงสัย ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า

๒. ย่อมเคลือบแคลง สงสัย ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระธรรม

๓. ย่อมเคลือบแคลง สงสัย ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์

๔. ย่อมเคลือบแคลง สงสัย ไม่ปลงใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในสิกขา

๕. เป็นผู้มีจิตขุ่นเคือง ไม่ชอบใจ มีจิตกระทบกระทั่ง กระด้างกระเดื่องในเพื่อนพรหมจารีบุคคลทั้งหลาย

เหล่านี้เรียกว่า เจโตขีละ ๕

[๙๘๒] เจโตวินิพันธะ ๕ เป็นไฉน

เจโตวินิพันธะ ๕ คือ

๑. บุคคลเป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ยังไม่ปราศจากความพอใจ ยังไม่ปราศจากความรักใคร่ ยังไม่ปราศจากความกระหาย ยังไม่ปราศจากความเร่าร้อน ยังไม่ปราศจากความอยากในกาม

๒. เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ยังไม่ปราศจากความพอใจยังไม่ปราศจากความรักใคร่ ยังไม่ปราศจากความกระหาย ยังไม่ปราศจากความเร่าร้อน ยังไม่ปราศจากความอยากในกาย

๓. เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ยังไม่ปราศจากความพอใจ ยังไม่ปราศจากความรักใคร่ ยังไม่ปราศจากความกระหาย ยังไม่ปราศจากความเร่าร้อนยังไม่ปราศจากความอยากในรูป

๔. บริโภคอาหารเต็มท้องตามความต้องการแล้ว หาความสุขในการนอน หาความสุขในการพลิกไปมา หาความสุขในการหลับอยู่

๕. ปรารถนาเป็นเทวดาตนใดตนหนึ่ง แล้วประพฤติพรหมจรรย์ด้วย ผูกใจว่า เราจักเป็นเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ หรือเทวดาผู้มีศักดิ์น้อยตนใดตนหนึ่งด้วยศีลนี้ หรือด้วยตบะนี้ หรือพรหมจรรย์นี้

เหล่านี้เรียกว่า เจโตวินิพันธะ ๕

[๙๘๓] นิวรณ์ ๕ เป็นไฉน

นิวรณ์ ๕ คือ

๑. กามฉันทนิวรณ์ ธรรมอันห้ามกุศลธรรมไม่ให้เกิดขึ้น คือกามฉันทะ

๒. พยาปาทนิวรณ์ ธรรมอันห้ามกุศลธรรมไม่ให้เกิดขึ้น คือพยาบาท

๓. ถีนมิทธนิวรณ์ ธรรมอันห้ามกุศลธรรมไม่ให้เกิดขึ้น คือถีนมิทธะ

๔. อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ ธรรมอันห้ามกุศลธรรมไม่ให้เกิดขึ้น คือ อุทธัจจกุกกุจจะ

๕. วิจิกิจฉานิวรณ์ ธรรมอันห้ามกุศลธรรมไม่ให้เกิดขึ้น คือวิจิกิจฉา

เหล่านี้เรียกว่า นิวรณ์ ๕

[๘๘๔] อนันตริยกรรม ๕ เป็นไฉน

อนันตริยกรรม ๕ คือ

๑. มาตุฆาต ฆ่ามารดา

๒. ปิตุฆาต ฆ่าบิดา

๓. อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์

๔. โลหิตุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้น

๕. สังฆเภท ยังสงฆ์ให้แตกจากกัน

เหล่านี้เรียกว่า อนันตริยกรรม ๕

[๘๘๕] ทิฏฐิ ๕ เป็นไฉน

ทิฏฐิ ๕ คือ

๑. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวยืนยันดังนี้ว่า อัตตามีสัญญาเบื้องหน้าแต่ตายไม่แปรผัน

๒. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวยืนยันดังนี้ว่า อัตตาไม่มีสัญญาเบื้องหน้าแต่ตายไม่แปรผัน

๓. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวยืนยันดังนี้ว่า อัตตามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เบื้องหน้าแต่ตายไม่แปรผัน

๔. ก็หรือว่า สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติความขาดสูญความพินาศความไม่มี ของสัตว์ซึ่งปรากฏมีอยู่

๕. ก็หรือว่า สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง กล่าวยืนยันทิฏฐธัมมนิพพาน

เหล่านี้เรียกว่า ทิฏฐิ ๕

[๘๘๖] เวร ๕ เป็นไฉน

เวร ๕ คือ

๑. ปาณาติบาต ฆ่าสัตว์

๒. อทินนาทาน ลักทรัพย์

๓. กาเมสุมิจฉาจาร ประพฤติผิดในกาม

๔. มุสาวาท พูดเท็จ

๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน ดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

เหล่านี้เรียกว่า เวร ๕

[๘๘๗] พยสนะ ๕ เป็นไฉน

พยสนะ ๕ คือ

๑. ญาติพยสนะ ความพินาศแห่งญาติ

๒. โภคพยสนะ ความพินาศแห่งทรัพย์

๓. โรคพยสนะ ความพินาศเพราะโรค

๔. สีลพยสนะ ความพินาศแห่งศีล

๕. ทิฏฐิพยสนะ ความพินาศแห่งทิฏฐิ

เหล่านี้เรียกว่า พยสนะ ๕

[๘๘๘] โทษแห่งความไม่อดทน ๕ เป็นไฉน

โทษแห่งความไม่อดทน ๕ คือ

๑. ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบใจของชนมาก

๒. มีเวรมาก

๓. มีโทษมาก

๔. ตายโดยความหลงลืม

๕. เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

เหล่านี้เรียกว่า โทษแห่งความไม่อดทน ๕

[๘๘๙] ภัย ๕ เป็นไฉน

ภัย ๕ คือ

๑. ภัยเกิดแต่การเลี้ยงชีพ

๒. ภัยเกิดแต่การติเตียน

๓. ภัยคือความขลาดกลัว เมื่อเข้าสู่ที่ประชุม

๔. ภัยเกิดแต่มรณะ

๕. ภัยเกิดแต่อบาย

เหล่านี้เรียกว่า ภัย ๕

[๘๔๐] ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ ๕ เป็นไฉน

ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ ๕ คือ

๑. สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญ เมื่อใดแล อัตตานี้เพียบพร้อม พรั่งพร้อม บำรุงบำเรอ ด้วยกามคุณ ๕ อยู่ ท่านผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล อัตตานี้จึงชื่อว่า ได้บรรลุทิฏฐธัมมนิพพานอันยอดเยี่ยม สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติทิฏฐธัมมนิพพานอันยอดเยี่ยมของสัตว์ผู้ปรากฏมีอยู่ ด้วยประการอย่างนี้

๒. สมณะหรือพราหมณ์อื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์นั้นว่า ท่านผู้เจริญ ท่านกล่าวอัตตาใด อัตตานี้มีอยู่แล เราจะได้กล่าวว่า อัตตานั้นไม่มีก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้จะชื่อว่าได้บรรลุทิฏฐธัมมนิพพานอันยอดเยี่ยม ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็หามิได้ ข้อนั้นมีอะไรเป็นเหตุ ท่านผู้เจริญ เพราะกามทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ความเศร้าโศก ความร่ำไห้ความทุกข์ ความโทมนัส ความคับแค้นใจ ย่อมเกิดขึ้นเพราะกามเหล่านั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่น ท่านผู้เจริญ เมื่อใดแล อัตตานี้สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรมแล้ว บรรลุปฐมฌาน ฯลฯ อยู่ ท่านผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แลอัตตานี้จึงชื่อว่า ได้บรรลุทิฏฐธัมมนิพพานอันยอดเยี่ยม สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติทิฏฐธัมมนิพพานอันยอดเยี่ยมของสัตว์ผู้ปรากฏมีอยู่ ด้วยประการอย่างนี้

๓. สมณะหรือพราหมณ์อื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์นั้นว่า ท่านผู้เจริญ ท่านกล่าวอัตตาใด อัตตานี้มีอยู่แล เราจะได้กล่าวว่า อัตตานั้นไม่มีก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้จะชื่อว่าได้บรรลุทิฏฐธัมมนิพพานอันยอดเยี่ยม ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็หามิได้ ข้อนั้นมีอะไรเป็นเหตุ วิตก วิจารใด มีอยู่ในปฐมฌานนั้น ปฐมฌานนี้ย่อมปรากฏเป็นของหยาบ

เพราะวิตกและวิจารนั้น ท่านผู้เจริญเมื่อใดแล อัตตานี้บรรลุทุติยฌาน อันเป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารสงบ ฯลฯ อยู่ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล อัตตานี้จึงชื่อว่า ได้บรรลุทิฏฐธัมมนิพพาน อันยอดเยี่ยม สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติทิฏฐธัมมนิพพานอันยอดเยี่ยม ของสัตว์ผู้ปรากฏมีอยู่ ด้วยประการอย่างนี้

๔. สมณะหรือพราหมณ์อื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์นั้นว่า ท่านผู้เจริญ ท่านกล่าวอัตตาใด อัตตานี้มีอยู่แล เราจะได้กล่าวว่า อัตตานั้นไม่มีก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้จะชื่อว่าได้บรรลุทิฏฐธัมมนิพพานอันยอดเยี่ยมด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็หามิได้ ข้อนั้นมีอะไรเป็นเหตุ ปีติ ความลำพองใจใด มีอยู่ในทุติยฌานนั้น ทุติยฌานนี้ย่อมปรากฏเป็นของหยาบ เพราะปีติและความลำพองใจนั้นท่านผู้เจริญ เมื่อใดแล เพราะคลายปีติได้อีกด้วย อัตตานี้บรรลุตติยฌาน ฯลฯอยู่ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล อัตตานี้จึงชื่อว่าได้บรรลุทิฏฐธัมมนิพพาน อันยอดเยี่ยมสมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติทิฏฐธัมมนิพพานอันยอดเยี่ยมของสัตว์ผู้ปรากฏมีอยู่ ด้วยประการอย่างนี้

๕. สมณะหรือพราหมณ์อื่น กล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์นั้นว่า ท่านผู้เจริญ ท่านกล่าวอัตตาใด อัตตานี้มีอยู่แล เราจะได้กล่าวว่า อัตตานั้นไม่มีก็มิได้ ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้ชื่อว่าได้บรรลุทิฏฐธัมมนิพพานอันยอดเยี่ยม ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็หามิได้ ข้อนี้มีอะไรเป็นเหตุ สุขและความนึกคิดทางใจใด มีอยู่ในตติยฌานนั้น ตติยฌานนี้ ย่อมปรากฏเป็นของหยาบเพราะสุขและความนึกคิดทางใจนั้น เมื่อใดแล อัตตานี้บรรลุจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ ฯลฯ อยู่ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล อัตตานี้จึงชื่อว่าได้บรรลุทิฏฐธัมมนิพพานอันยอดเยี่ยม สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง ย่อมบัญญัติทิฏฐธัมมนิพพานอันยอดเยี่ยมของสัตว์ผู้ปรากฏมีอยู่ ด้วยประการอย่างนี้

เหล่านี้เรียกว่า ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ ๕

ฉักกนิเทศ

[๙๔๑] ในฉักกมาติกาเหล่านั้น วิวาทมูล ๖ เป็นไฉน

ความโกรธ ความหลบหลู่คุณท่าน ความริษยา ความโอ้อวด ความปราถนาลามก ความยึดถือแต่ความเห็นของตนเหล่านี้เรียกว่า วิวาทมูล ๖

[๙๙๒] ฉันทราคเคหสิตธรรม ๖ เป็นไฉน

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิต อันอิงอาศัยกามคุณ ในรูปที่น่าชอบใจ ฯลฯ ในเสียงที่น่าชอบใจ ฯลฯ ในกลิ่นที่น่าชอบใจ ฯลฯ ในรสที่น่าชอบใจ ฯลฯ ในโผฏฐัพพะที่น่าชอบใจ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ ความกำหนัดนักแห่งจิตอันอิงอาศัยกามคุณ ในธรรมารมณ์ที่น่าชอบใจเหล่านี้เรียกว่า ฉันทราคเคหสิตธรรม ๖

[๙๙๓] วิโรธวัตถุ ๖ เป็นไฉน

ความอาฆาต ความกระทบกระทั่งแห่งจิต ฯลฯ ความดุร้าย ความปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต ในรูปที่ไม่น่าชอบใจ ฯลฯ ในเสียงที่ไม่น่าชอบใจ ฯลฯ ในกลิ่นที่ไม่น่าชอบใจ ฯลฯ ในรสที่ไม่น่าชอบใจ ฯลฯ ในโผฏฐัพพะที่ไม่น่าชอบใจ ความอาฆาต ความกระทบกระทั่งแห่งจิต ฯลฯความดุร้าย ความปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต ในธรรมารมณ์ที่ไม่น่าชอบใจเหล่านี้เรียกว่า วิโรธวัตถุ ๖

[๙๙๔] ตัณหากาย ๖ เป็นไฉน

รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธัมมตัณหา เหล่านี้เรียกว่า ตัณหากาย ๖

[๙๙๕] อคารวะ ๖ เป็นไฉน

บุคคลไม่เคารพ ไม่เชื่อฟังในพระศาสดา ประพฤติเป็นไปอยู่ ฯลฯในพระธรรม ประพฤติเป็นไปอยู่ ฯลฯ ในพระสงฆ์ ประพฤติเป็นไปอยู่ ฯลฯในสิกขา ประพฤติเป็นไปอยู่ ฯลฯ ในความไม่ประมาท ประพฤติเป็นไปอยู่บุคคลไม่เคารพ ไม่เชื่อฟังในการปฏิสันถาร ประพฤติเป็นไปอยู่เหล่านี้เรียกว่า อคารวะ ๖

[๙๙๖] ปริหานิยธรรม ๖ เป็นไฉน

ความยินดีในการก่อสร้าง ความยินดีในการสนทนา ความยินดีในการหลับนอน ความยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่ ความยินดีในการอยู่ร่วมกัน ความยินดีในธรรมเป็นเหตุให้เนิ่นช้าเหล่านี้เรียกว่า ปริหานิยธรรม ๖

[๙๙๗] ปริหานิยธรรม ๖ อีกนัยหนึ่ง เป็นไฉน

ความยินดีในการก่อสร้าง ความยินดีในการสนทนา ความยินดีในการหลับนอน ความยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่ ความเป็นผู้ว่ายาก ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว เหล่านี้เรียกว่า ปริหานิยธรรม ๖

[๙๙๘] โสมนัสสุปวิจาร ๖ เป็นไฉน

เห็นรูปด้วยตาแล้ว ครุ่นคิดถึงรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ฟังเสียงด้วยหูแล้ว ฯลฯ ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้ว ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ครุ่นคิดถึงธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสเหล่านี้เรียกว่า โสมนัสสุปวิจาร ๖

[๙๙๙] โทมนัสสุปวิจาร ๖ เป็นไฉน

เห็นรูปด้วยตาแล้ว ครุ่นคิดถึงรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส ฟังเสียงด้วยหูแล้ว ฯลฯ ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้ว ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ครุ่นคิดถึงธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส เหล่านี้เรียกว่า โทมนัสสุปวิจาร ๖

[๑๐๐๐] อุเปกขุปวิจาร ๖ เป็นไฉน

เห็นรูปด้วยตาแล้ว ครุ่นคิดถึงรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ฟังเสียงด้วยหูแล้ว ฯลฯ ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้ว ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว ฯลฯ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ครุ่นคิดถึงธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา

เหล่านี้เรียกว่า อุเปกขุปวิจาร ๖

[๑๐๐๑] เคหสิตโสมนัส ๖ เป็นไฉน

ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันอิงอาศัยกามคุณ ในรูปอันเป็นที่ชอบใจ ฯลฯ ในเสียงอันเป็นที่ชอบใจ ฯลฯ ในกลิ่นอันเป็นที่ชอบใจ ฯลฯ ในรสอันเป็นที่ชอบใจ ฯลฯ ในโผฏฐัพพะอันเป็นที่ชอบใจ ความสบายทางใจ ความสุขทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่สบายเป็นสุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัสอันอิงอาศัยกามคุณ ในธรรมารมณ์อันเป็นที่ชอบใจเหล่านี้เรียกว่า เคหสิตโสมนัส ๖

[๑๐๐๒] เคหสิตโทมนัส ๖ เป็นไฉน

ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันอิงอาศัยกามคุณ ในรูปอันไม่เป็นที่ชอบใจ ฯลฯ ในเสียงอันไม่เป็นที่ชอบใจ ฯลฯ ในกลิ่นอันไม่เป็นที่ชอบใจ ฯลฯ ในรสอันไม่เป็นที่ชอบใจ ฯลฯในโผฏฐัพพะอันไม่เป็นที่ชอบใจ ความไม่สบายทางใจ ความทุกข์ทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่สบายเป็นทุกข์อันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันอิงอาศัยกามคุณ ในธรรมารมณ์อันไม่เป็นที่ชอบใจ เหล่านี้เรียกว่า เคหสิตโทมนัส ๖

[๑๐๐๓] เคหสิตอุเปกขา ๖ เป็นไฉน

ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันอิงอาศัยกามคุณ ในรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ฯลฯ ในเสียงอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ฯลฯ ในกลิ่นอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ฯลฯ ในรสอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ฯลฯ ในโผฏฐัพพะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา ความสบายทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สบายทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขอันเกิดแต่เจโตสัมผัส อันอิงอาศัยกามคุณ ในธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาเหล่านี้เรียกว่า เคหสิตอุเปกขา ๖

[๑๐๐๔] ทิฏฐิ ๖ เป็นไฉน

ความเห็นเกิดขึ้นแก่ผู้นี้โดยแน่แท้มั่นคงว่า อัตตาของเรามีอยู่ ดังนี้บ้างความเห็นเกิดขึ้นแก่ผู้นี้โดยแน่แท้มั่นคงว่า อัตตาของเราไม่มี ดังนี้บ้าง ความเห็นเกิดขึ้นแก่ผู้นี้โดยแน่แท้มั่นคงว่า เรารู้จักอัตตาด้วยอัตตา ดังนี้บ้าง ความเห็นเกิดขึ้นแก่ผู้นี้โดยแน่แท้มั่นคงว่า เรารู้จักอนัตตาด้วยอัตตา ดังนี้บ้าง ความเห็นเกิดขึ้นแก่ผู้นี้โดยแน่แท้มั่นคงว่า เรารู้จักอัตตาด้วยอนัตตา ดังนี้บ้าง ความเห็นเกิดขึ้นแก่ผู้นี้โดยแน่แท้มั่นคงว่า อัตตาของเรานี้นั้นเป็นผู้กล่าว เป็นผู้เสวย ย่อมเสวยผลแห่งความดีและความชั่วในภพนั้นๆ สิ้นกาลนาน อัตตานั้นไม่เกิด ไม่ได้มีมาแล้วในอดีต อัตตานั้นไม่เกิด จักไม่มีในอนาคต อัตตาเป็นของเที่ยง ยั่งยืนมั่นคง ไม่แปรผัน ดังนี้บ้าง เหล่านี้เรียกว่า ทิฏฐิ ๖

สัตตกนิเทศ

[๑๐๐๕] ในสัตตกมาติกาเหล่านั้น อนุสัย ๗ เป็นไฉน

กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย มานานุสัย ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัยภวราคานุสัย อวิชชานุสัยเหล่านี้เรียกว่า อนุสัย ๗

[๑๐๐๖] ปริยุฏฐาน ๗ เป็นไฉน

กามราคปริยุฏฐาน ปฏิฆปริยุฏฐาน มานปริยุฏฐาน ทิฏฐิปริยุฏฐานวิจิกิจฉาปริยุฏฐาน ภวราคปริยุฏฐาน อวิชชาปริยุฏฐานเหล่านี้เรียกว่า ปริยุฏฐาน ๗

[๑๐๐๗] สัญโญชน์ ๗ เป็นไฉน

กามราคสัญโญชน์ ปฏิฆสัญโญชน์ มานสัญโญชน์ ทิฏฐิสัญโญชน์วิจิกิจฉาสัญโญชน์ ภวราคสัญโญชน์ อวิชชาสัญโญชน์เหล่านี้เรียกว่า สัญโญชน์ ๗

[๑๐๐๘] อสัทธรรม ๗ เป็นไฉน

บุคคลเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ มีการศึกษาน้อยเกียจคร้าน หลงลืมสติ มีปัญญาทรามเหล่านี้เรียกว่า อสัทธรรม ๗

[๑๐๐๙] ทุจริต ๗ เป็นไฉน

ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจาผรุสวาจา สัมผัปปลาปะเหล่านี้เรียกว่า ทุจริต ๗

[๑๐๑๐] มานะ ๗ เป็นไฉน

มานะ อติมานะ มานาติมานะ โอมานะ อธิมานะ อัสมิมานะ มิจฉามานะเหล่านี้เรียกว่า มานะ ๗

[๑๐๑๑] ทิฏฐิ ๗ เป็นไฉน

สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่าท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานี้มีรูป สำเร็จด้วยมหาภูตรูป ๔ เกิดในสุกกะของมารดาเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ท่านผู้เจริญด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล อัตตานี้จึงได้ชื่อว่า ขาดสูญด้วยดี สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มี ของสัตว์ผู้ปรากฏมีอยู่ด้วยประการอย่างนี้

สมณะหรือพราหมณ์อื่นกล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์นั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ท่านกล่าวอัตตาใด อัตตานั้นมีอยู่แล เราจะได้กล่าวว่า อัตตานั้นไม่มี ก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้จะได้ชื่อว่าขาดสูญด้วยดี ด้วยเหตุเพียงท่านนี้ ก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ อัตตาอื่นเป็นทิพย์มีรูปท่องเที่ยงอยู่ในกามภูมิ มีอาหารคือคำข้าวเป็นภักษา มีอยู่แล ท่านย่อมไม่รู้ไม่เห็นอัตตานั้น เราย่อมรู้เห็นอัตตานั้นท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานั้นแล เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ท่านผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล อัตตานี้จึงได้ชื่อว่าขาดสูญด้วยดี สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ผู้ปรากฏมีอยู่ ด้วยประการอย่างนี้

สมณะหรือพราหมณ์อื่นกล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์นั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ท่านกล่าวอัตตาใด อัตตานั้นมีอยู่แล เราจะได้กล่าวว่า อัตตานั้นไม่มี ก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้จะได้ชื่อว่าขาดสูญด้วยดี ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ก็หามิได้ ท่านผู้เจริญอัตตาอื่นเป็นทิพย์มีรูปสำเร็จแล้วด้วยใจ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบทุกส่วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง มีอยู่แล ท่านย่อมไม่รู้ไม่เห็นอัตตานั้น เราย่อมรู้เห็นอัตตานั้น ท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานั้นแลเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ท่านผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล อัตตานี้จึงได้ชื่อว่า ขาดสูญด้วยดี สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง บัญญัติความขาดสูญความพินาศความไม่มีของสัตว์ผู้ปรากฏมีอยู่ ด้วยประการอย่างนี้

สมณะหรือพราหมณ์อื่นกล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์นั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ท่านกล่าวอัตตาใด อัตตานั้นมีอยู่แล เราจะได้กล่าวว่า อัตตานั้นไม่มี ก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้จะได้ชื่อว่า ขาดสูญด้วยดี ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ อัตตาอื่นที่เข้าถึงอากาสานัญจายตนฌาน โดยบริกรรมว่าอากาศไม่มีที่สุด เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะความดับไปแห่งปฏิฆสัญญา เพราะไม่มนสิการซึ่งนานัตตสัญญา มีอยู่แล ท่านย่อมไม่รู้ไม่เห็นอัตตานั้น เราย่อมรู้เห็นอัตตานั้น ท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานั้นแล เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ท่านผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล อัตตานี้จึงได้ชื่อว่า ขาดสูญด้วยดี สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มีของสัตว์ ผู้ปรากฏมีอยู่ ด้วยประการอย่างนี้

สมณะหรือพราหมณ์อื่นกล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์นั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ท่านกล่าวอัตตาใด อัตตานั้นมีอยู่แล เราจะได้กล่าวว่า อัตตานั้นไม่มี ก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้จะได้ชื่อว่าขาดสูญด้วยดี ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ อัตตาอื่นที่เข้าถึงวิญญาณัญจายตนฌาน โดยบริกรรมว่าวิญญาณไม่มีที่สุด ดังนี้ เพราะก้าวล่วงอากาสานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง มีอยู่แล ท่านย่อมไม่รู้ไม่เห็นอัตตานั้น เราย่อมรู้เห็นอัตตานั้น ท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานั้นแล เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ท่านผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล อัตตานี้จึงได้ชื่อว่า ขาดสูญด้วยดี สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มี ของสัตว์ผู้ปรากฏมีอยู่ด้วยประการอย่างนี้

สมณะหรือพราหมณ์อื่นกล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์นั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ท่านกล่าวอัตตาใด อัตตานั้นมีอยู่แล เราจะได้กล่าวว่า อัตตานั้นไม่มี ก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้จะได้ชื่อว่า ขาดสูญด้วยดี ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ อัตตาอื่นที่เข้าถึงอากิญจัญญายตนฌาน โดยบริกรรมว่าวิญญาณน้อยหนึ่งไม่มี ดังนี้ เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวงมีอยู่แล ท่านย่อมไม่รู้ไม่เห็นอัตตานั้น เราย่อมรู้เห็นอัตตานั้น ท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานั้นแล เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ท่านผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล อัตตานี้จึงได้ชื่อว่า ขาดสูญด้วยดี สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มี ของสัตว์ผู้ปรากฏมีอยู่ ด้วยประการอย่างนี้

สมณะหรือพราหมณ์อื่นกล่าวกะสมณะหรือพราหมณ์นั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ท่านกล่าวอัตตาใด อัตตานั้นมีอยู่แล เราจะได้กล่าวว่า อัตตานั้นไม่มี ก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ แต่อัตตานี้จะได้ชื่อว่าขาดสูญด้วยดี ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็หามิได้ ท่านผู้เจริญ อัตตาอื่นที่เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง มีอยู่แล ท่านย่อมไม่รู้ไม่เห็นอัตตานั้น เราย่อมรู้เห็นอัตตานั้น ท่านผู้เจริญ เพราะอัตตานั้นแล เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมขาดสูญ ย่อมพินาศ ย่อมไม่มี ท่านผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล อัตตานี้จึงได้ชื่อว่าขาดสูญด้วยดี สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่ง บัญญัติความขาดสูญ ความพินาศ ความไม่มี ของสัตว์ผู้ปรากฏมีอยู่ด้วยประการอย่างนี้เหล่านี้เรียกว่า ทิฏฐิ ๗

อัฏฐกนิเทศ

[๑๐๑๒] ในอัฏฐกมาติกาเหล่านั้น กิเลสวัตถุ ๘ เป็นไฉน

โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะเหล่านี้เรียกว่า กิเลสวัตถุ ๘

[๑๐๑๓] กุสีตวัตถุ ๘ เป็นไฉน

กุสีตวัตถุ ๘ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ มีการงานที่ต้องทำ เธอเกิดความคิดอย่างนี้ว่า เราจักต้องทำการงานแล แต่เมื่อเราทำการงานอยู่ จักลำบากกาย อย่ากระนั้นเลยเราจะนอนละ เธอก็นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุคุณที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง นี้จัดเป็นกุสีตวัตถุข้อที่ ๑

๒. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุทำการงานแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราได้ทำการงานแล้ว เมื่อเรากำลังทำการงานอยู่ ลำบากกาย อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนละ เธอก็นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุคุณที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง นี้จัดเป็นกุสีตวัตถุข้อที่ ๒

๓. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุต้องเดินทาง เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราจักต้องเดินทางแล แต่เมื่อเราเดินทางไป จักลำบากกาย อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนละเธอก็นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุคุณที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง นี้จัดเป็นกุสีตวัตถุข้อที่ ๓

๔. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเดินทางแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราได้เดินทางแล้ว เมื่อเรากำลังเดินทางอยู่ ลำบากกาย อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนละเธอก็นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุคุณที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง นี้จัดเป็นกุสีตวัตถุข้อที่ ๔

๕. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเที่ยวไปในบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ไม่ได้โภชนะอันเศร้าหมองหรือประณีตพอแก่ความต้องการ เธอคิดอย่างนี้ว่า เมื่อเราเที่ยวไปตามบ้านหรือนิคม ก็ไม่ได้โภชนะอันเศร้าหมองหรือประณีตพอแก่ความต้องการ กายของเรานั้นลำบาก

ไม่ควรแก่การงาน อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนละเธอก็นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุคุณที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง นี้จัดเป็นกุสีตวัตถุข้อที่ ๕

๖. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเที่ยวไปตามบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ได้โภชนะอันเศร้าหมอง หรือประณีตพอแก่ความต้องการแล้ว เธอคิดอย่างนี้ว่า เมื่อเราเที่ยวไปตามบ้านหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต ได้โภชนะอันเศร้าหมองหรือประณีตพอแก่ความต้องการแล้ว กายของเรานั้นหนัก ไม่ควรแก่การงาน จะเป็นเหมือนถั่วหมัก อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนละเธอก็นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุคุณที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง นี้จัดเป็นกุสีตวัตถุข้อที่ ๖

๗. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเกิดอาพาธขึ้นเล็กน้อย เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเกิดอาพาธขึ้นเล็กน้อย ความดำริเพื่อจะนอนมีอยู่ อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนละ เธอก็นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุคุณที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง นี้จัดเป็นกุสีตวัตถุข้อที่ ๗

๘. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุหายไข้แล้ว แต่ยังไม่นาน เธอคิดอย่างนี้ว่าเราหายไข้แล้ว แต่ยังไม่นาน กายของเราอ่อนเพลีย ไม่ควรแก่การงาน อย่ากระนั้นเลย เราจะนอนละ เธอก็นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อถึงคุณที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุคุณที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งคุณที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง นี้จัดเป็นกุสีตวัตถุข้อที่ ๘

เหล่านี้เรียกว่า กุสีตวัตถุ ๘

[๑๐๑๔] จิตตปฏิฆาตในโลกธรรม ๘ เป็นไฉน

จิตตปฏิฆาตในโลกธรรม ๘ คือ

๑. ความยินดีในลาภ

๒. ความยินร้ายในความเสื่อมลาภ

๓. ความยินดีในยศ

๔. ความยินร้ายในความเสื่อมยศ

๕. ความยินดีในความสรรเสริญ

๖. ความยินร้ายในความนินทา

๗. ความยินดีในสุข

๘. ความยินร้ายในทุกข์

นี้เรียกว่า จิตตปฏิฆาตในโลกธรรม ๘

[๑๐๑๕] อนริยโวหาร ๘ เป็นไฉน

อนริยโวหาร ๘ คือ

๑. เมื่อไม่เห็น พูดว่าเห็น

๒. เมื่อไม่ได้ยิน พูดว่าได้ยิน

๓. เมื่อไม่รู้ พูดว่ารู้

๔. เมื่อไม่รู้แจ้ง พูดว่ารู้แจ้ง

๕. เมื่อเห็น พูดว่าไม่เห็น

๖. เมื่อได้ยิน พูดว่าไม่ได้ยิน

๗. เมื่อรู้ พูดว่าไม่รู้

๘. เมื่อรู้แจ้ง พูดว่าไม่รู้แจ้ง

เหล่านี้เรียกว่า อนริยโวหาร ๘

[๑๐๑๖] มิจฉัตตะ ๘ เป็นไฉน

มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะมิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ

เหล่านี้เรียกว่า มิจฉัตตะ ๘

[๑๐๑๗] ปุริสโทษ ๘ เป็นไฉน

ปุริสโทษ ๘ คือ

๑. ภิกษุในศาสนานี้ โจทภิกษุด้วยอาบัติ ภิกษุที่ถูกโจทด้วยอาบัตินั้นแก้ตัวด้วยความไม่มีสติว่า เราระลึกไม่ได้ๆ ดังนี้ นี้จัดเป็นปุริสโทษข้อที่ ๑

๒. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุในศาสนานี้ โจทภิกษุด้วยอาบัติ ภิกษุที่ถูกโจทด้วยอาบัตินั้น ได้โต้ตอบผู้โจทว่า ประโยชน์อะไรหนอ ด้วยการกล่าวสำหรับท่านผู้โง่เขลา ผู้ไม่ฉลาด แม้ท่านยังสำคัญผิดที่จะกล่าวกะเรา ดังนี้ นี้จัดเป็นปุริสโทษข้อที่ ๒

๓. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุในศาสนานี้ โจทภิกษุด้วยอาบัติ ภิกษุที่ถูกโจทด้วยอาบัตินั้น กลับปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้โจทนั่นแหละว่า ท่านนั่นแหละต้องอาบัติชื่อนี้ ท่านจงแสดงอาบัตินั้นเสียก่อน ดังนี้ นี้จัดเป็นปุริสโทษข้อที่ ๓

๔. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุในศาสนานี้ โจทภิกษุด้วยอาบัติ ภิกษุที่ถูกโจทด้วยอาบัตินั้น ยกเหตุอื่นๆ มาพูดกลบเกลื่อน พูดชักให้เขวไปนอกเรื่องทำเคือง ทำโกรธ ทำอาการไม่พอใจ นี้จัดเป็นปุริสโทษข้อที่ ๔

๕. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุในศาสนานี้ โจทภิกษุด้วยอาบัติ ภิกษุที่ถูกโจทด้วยอาบัตินั้น โบกมือปฏิเสธในท่ามกลางสงฆ์ นี้จัดเป็นปุริสโทษข้อที่ ๕

๖. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุในศาสนานี้ โจทภิกษุด้วยอาบัติ ภิกษุที่ถูกโจทด้วยอาบัตินั้น นิ่งเสีย ทรมานสงฆ์ให้ลำบาก นี้จัดเป็นปุริสโทษข้อที่ ๖

๗. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุในศาสนานี้ โจทภิกษุด้วยอาบัติ ภิกษุที่ถูกโจทด้วยอาบัตินั้น ไม่เอื้อเฟื้อต่อสงฆ์ ไม่เอื้อเฟื้อต่อโจท หลีกไปเสียตามชอบใจทั้งที่ยังต้องอาบัติอยู่ นี้จัดเป็นปุริสโทษข้อที่ ๗

๘. ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุในศาสนานี้ โจทภิกษุด้วยอาบัติ ภิกษุที่ถูกโจทด้วยอาบัตินั้น พูดอย่างนี้ว่า ทำไมหนอท่านจึงขวนขวายในเรานัก บัดนี้เราจะลาสิกขาสึกไปเป็นคฤหัสถ์ เธอนั้นก็ลาสิกขาสึกไปเป็นคฤหัสถ์แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บัดนี้แลท่านทั้งหลายจงยินดีแช่มชื่นเถิด ดังนี้ นี้จัดเป็นปุริสโทษข้อที่ ๘

[๑๐๑๘] อสัญญีวาทะ ๘ เป็นไฉน

อสัญญีวาทะ ๘ คือ

๑. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาที่มีรูป เบื้องหน้าแต่ตายย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา

๒. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาที่ไม่มีรูป เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา

๓. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูปเบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา

๔. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาที่มีรูปก็ไม่ใช่ ที่หารูปมิได้ก็มิใช่ เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา

๕. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาที่มีที่สุด เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา

๖. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาที่หาที่สุดมิได้ เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา

๗. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาทั้งที่มีที่สุดและไม่มีที่สุดเบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา

๘. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาที่มีที่สุดก็ไม่ใช่ ที่หาที่สุดมิได้ก็ไม่ใช่ เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า ไม่มีสัญญา

เหล่านี้เรียกว่า อสัญญีวาทะ ๘

[๑๐๑๙] เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ ๘ เป็นไฉน

เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ ๘ คือ

๑. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาที่มีรูป เบื้องหน้าแต่ตายย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

๒. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาที่ไม่มีรูป เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

๓. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูปเบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

๔. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตามีรูปก็ไม่ใช่ ไม่มีรูปก็ไม่ใช่ เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

๕. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาที่มีที่สุด เบื้องหน้าแต่ตายย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

๖. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาที่ไม่มีที่สุด เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

๗. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตาทั้งที่มีที่สุดและไม่มีที่สุดเบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

๘. สมณะหรือพราหมณ์พวกหนึ่งถือว่า อัตตามีที่สุดก็ไม่ใช่ ไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่ เบื้องหน้าแต่ตาย ย่อมไม่แปรผัน จึงบัญญัติอัตตานั้นว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

เหล่านี้เรียกว่า เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ ๘

นวกนิเทศ

[๑๐๒๐] ในนวกมาติกาเหล่านั้น อาฆาตวัตถุ ๙ เป็นไฉน

อาฆาตวัตถุ ๙ คือ

๑. ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้กระทำความเสื่อมเสียแก่เราแล้ว

๒. ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา

๓. ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักกระทำความเสื่อมเสียแก่เรา

๔. ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้กระทำความเสื่อมเสียแก่คนเป็นที่รักที่ชอบพอของเราแล้ว

๕. ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา

๖. ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักกระทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเราแล้ว

๗. ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้กระทำประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเราแล้ว

๘. ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา

๙. ความอาฆาตย่อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา

เหล่านี้เรียกว่า อาฆาตวัตถุ ๙

[๑๐๒๑] ปุริสมละ ๙ เป็นไฉน

ปุริสมละ ๙ คือ

๑. โกธะ ความโกรธ

๒. มักขะ ความลบหลู่คุณท่าน

๓. อิสสา ความริษยา

๔. มัจฉริยะ ความตระหนี่

๕. มายา ความเจ้าเล่ห์

๖. สาเถยยะ ความโอ้อวด

๗. มุสาวาท พูดเท็จ

๘. ปาปิจฉา ความปรารถนาลามก

๙. มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด

เหล่านี้เรียกว่า ปุริสมละ ๙

[๑๐๒๒] มานะ ๙ เป็นไฉน

มานะ ๙ คือ

๑. ผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา

๒. ผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตนว่าเสมอเขา

๓. ผู้เลิศกว่าเขา สำคัญตนว่าเลวกว่าเขา

๔. ผู้เสมอเขา สำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา

๕. ผู้เสมอเขา สำคัญตนว่าเสมอเขา

๖. ผู้เสมอเขา สำคัญตนว่าเลวกว่าเขา

๗. ผู้เลวกว่าเขา สำคัญตนว่าเลิศกว่าเขา

๘. ผู้เลวกว่าเขา สำคัญตนว่าเสมอเขา

๙. ผู้เลวกว่าเขา สำคัญตนว่าเลวกว่าเขา

เหล่านี้เรียกว่า มานะ ๙

[๑๐๒๓] ตัณหามูลกธรรม ๙ เป็นไฉน

ตัณหามูลกธรรม ๙ คือ

๑. เพราะอาศัยตัณหา จึงเกิดการแสวงหา

๒. เพราะอาศัยการแสวงหา จึงเกิดการได้

๓. เพราะอาศัยการได้ จึงเกิดการวินิจฉัย

๔. เพราะอาศัยการวินิจฉัย จึงเกิดฉันทราคะ

๕. เพราะอาศัยฉันทราคะ จึงเกิดความยึดถือ

๖. เพราะอาศัยความยึดถือ จึงเกิดการหวงแหน

๗. เพราะอาศัยการหวงแหน จึงเกิดความตระหนี่

๘. เพราะอาศัยความตระหนี่ จึงเกิดการรักษา

๙. เพราะอาศัยการรักษา จึงเกิดบาปอกุศลธรรม หลายประการ คือการจับท่อนไม้ การจับศาสตรา การทะเลาะ การเกี่ยงแย้ง การวิวาท การพูดขึ้นมึงกูการพูดส่อเสียด การพูดเท็จ

เหล่านี้เรียกว่า ตัณหามูลกธรรม ๙

[๑๐๒๔] อิญชิตะ ๙ เป็นไฉน

อิญชิตะ ๙ คือ

๑. ความหวั่นไหวว่า มีเรา

๒. ความหวั่นไหวว่า เป็นเรา

๓. ความหวั่นไหวว่า นี้เป็นเรา

๔. ความหวั่นไหวว่า เราจักมี

๕. ความหวั่นไหวว่า เราจักเป็นสัตว์มีรูป

๖. ความหวั่นไหวว่า เราจักเป็นสัตว์ไม่มีรูป

๗. ความหวั่นไหวว่า เราจักเป็นสัตว์มีสัญญา

๘. ความหวั่นไหวว่า เราจักเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา

๙. ความหวั่นไหวว่า เราจักเป็นสัตว์มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

เหล่านี้เรียกว่า อิญชิตะ ๙

[๑๐๒๕] มัญญิตะ ๙ ผันทิตะ ๙ ปปัญจิตะ ๙ สังขตะ ๙ เป็นไฉน

สังขตะ ๙ คือ

๑. ความปรุงแต่งว่า เรามี

๒. ความปรุงแต่งว่า เป็นเรา

๓. ความปรุงแต่งว่า นี้เป็นเรา

๔. ความปรุงแต่งว่า เราจักมี

๕. ความปรุงแต่งว่า เราจักเป็นสัตว์มีรูป

๖. ความปรุงแต่งว่า เราจักเป็นสัตว์ไม่มีรูป

๗. ความปรุงแต่งว่า เราจักเป็นสัตว์มีสัญญา

๘. ความปรุงแต่งว่า เราจักเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา

๙. ความปรุงแต่งว่า เราจักเป็นสัตว์มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

เหล่านี้เรียกว่า สังขตะ ๙

ทสกนิเทศ

[๑๐๒๖] ในทสกมาติกาเหล่านั้น กิเลสวัตถุ ๑๐ เป็นไฉน

กิเลสวัตถุ ๑๐ คือ

โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะอโนตตัปปะ เหล่านี้เรียกว่า กิเลสวัตถุ ๑๐

[๑๐๒๗] อาฆาตวัตถุ ๑๐ เป็นไฉน

อาฆาตวัตถุ ๑๐ คือ

๑. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำความเสื่อมเสียแก่เราแล้ว

๒. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา

๓. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่เรา

๔. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเราแล้ว

๕. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักเป็นที่ชอบพอของเรา

๖. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา

๗. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเราแล้ว

๘. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา

๙. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา

๑๐. ความอาฆาตเกิดขึ้นในฐานะอันไม่ควร

เหล่านี้เรียกว่า อาฆาตวัตถุ ๑๐

[๑๐๒๘] อกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นไฉน

อกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ

๑. ปาณาติบาต ฆ่าสัตว์

๒. อทินนาทาน ลักทรัพย์

๓. กาเมสุมิจฉาจาร ประพฤติผิดในกาม

๔. มุสาวาท พูดเท็จ

๕. ปิสุณาวาจา พูดส่อเสียด

๖. ผรุสวาจา พูดคำหยาบ

๗. สัมผัปปลาปะ พูดเพ้อเจ้อ

๘. อภิชฌา โลภอยากได้ของเขา

๙. พยาบาท ปองร้ายเขา

๑๐. มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม

เหล่านี้เรียกว่า อกุศลกรรมบถ ๑๐

[๑๐๒๙] สัญโญชน์ ๑๐ เป็นไฉน

สัญโญชน์ ๑๐ คือ

๑. กามราคสัญโญชน์

๒. ปฏิฆสัญโญชน์

๓. มานสัญโญชน์

๔. ทิฏฐิสัญโญชน์

๕. วิจิกิจฉาสัญโญชน์

๖. สีลัพพตปรามาสสัญโญชน์

๗. ภวราคสัญโญชน์

๘. อิสสาสัญโญชน์

๙. มัจฉริยสัญโญชน์

๑๐. อวิชชาสัญโญชน์

เหล่านี้เรียกว่า สัญโญชน์ ๑๐

[๑๐๓๐] มิจฉัตตะ ๑๐ เป็นไฉน

มิจฉัตตะ ๑๐ คือ

๑. มิจฉาทิฏฐิ

๒. มิจฉาสังกัปปะ

๓. มิจฉาวาจา

๔. มิจฉากัมมันตะ

๕. มิจฉาอาชีวะ

๖. มิจฉาวายามะ

๗. มิจฉาสติ

๘. มิจฉาสมาธิ

๙. มิจฉาญาณ

๑๐. มิจฉาวิมุตติ

เหล่านี้เรียกว่า มิจฉัตตะ ๑๐

[๑๐๓๑] มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ เป็นไฉน

มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ คือ

๑. ความเห็นว่า ทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล

๒. ความเห็นว่า การบูชาพระรัตนตรัยไม่มีผล

๓. ความเห็นว่า การบูชาเทวดาไม่มีผล

๔. ความเห็นว่า ผลวิบากของกรรมดีและกรรมชั่วไม่มี

๕. ความเห็นว่า โลกนี้ไม่มี

๖. ความเห็นว่า โลกหน้าไม่มี

๗. ความเห็นว่า มารดาไม่มี

๘. ความเห็นว่า บิดาไม่มี

๙. ความเห็นว่า สัตว์ที่จุติและเกิดไม่มี

๑๐. ความเห็นว่า สมณพราหมณ์ ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ รู้ยิ่งเห็นแจ้งประจักษ์ซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองแล้ว ประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้ ไม่มีในโลก

เหล่านี้เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐

[๑๐๓๒] อันตคาหิกทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ เป็นไฉน

อันตคาหิกทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐ คือ

๑. ความเห็นว่า โลกเที่ยง

๒. ความเห็นว่า โลกไม่เที่ยง

๓. ความเห็นว่า โลกมีที่สุด

๔. ความเห็นว่า โลกไม่มีที่สุด

๕. ความเห็นว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น

๖. ความเห็นว่า ชีพเป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น

๗. ความเห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเกิดอีก

๘. ความเห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมไม่เกิดอีก

๙. ความเห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี

๑๐. ความเห็นว่า สัตว์เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้

เหล่านี้เรียกว่า อันตคาหิกทิฏฐิมีวัตถุ ๑๐

อัฏฐารสกนิเทศ

[๑๐๓๓] ในมาติกานั้น ตัณหาวิจริต ๑๘ อาศัยเบญจขันธ์ภายในเป็นไฉน

ตัณหาว่าเรามี ดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราเป็นโดยประการนี้ ดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราเป็นอย่างนั้น ดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราเป็นโดยประการอื่น ดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราจักเป็น ดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราจักเป็นโดยประการนี้ ดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราจักเป็นอย่างนั้น ดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราจักเป็นโดยประการอื่น ดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราแน่นอน ดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราไม่แน่นอน ดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราพึงเป็น ดังนี้ก็มี ตัณหาว่าเราพึงเป็นโดยประการนี้ ดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราพึงเป็นอย่างนั้น ดังนี้ก็มี ตัณหาว่าเราพึงเป็นโดยประการอื่น ดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราพึงเป็นบ้าง ดังนี้ก็มี ตัณหาว่าเราพึงเป็นโดยประการนี้บ้าง ดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราพึงเป็นอย่างนั้นบ้างดังนี้ ก็มี ตัณหาว่าเราพึงเป็นโดยประการอื่นบ้าง ดังนี้ ก็มี

[๑๐๓๔] ก็ตัณหาว่า เรามี คืออย่างไร

คือ ไม่แยกธรรมอันใดอันหนึ่ง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณออกจากกันแล้ว ได้ฉันทะว่า เรามี ได้มานะว่า เรามี ได้ทิฏฐิว่า เรามี เมื่อธรรมทั้ง ๓ นั้นมีอยู่ ธรรม

เป็นเครื่องเนิ่นช้าเหล่านี้ว่า เราเป็นโดยประการนี้ หรือเราเป็นอย่างนั้น หรือเราเป็นโดยประการอื่นก็ย่อมมี

[๑๐๓๕] ก็ตัณหาว่า เราเป็นโดยประการนี้ คืออย่างไร

คือ ตัณหาว่า เราเป็นกษัตริย์ หรือเป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ หรือเป็นศูทรเป็นคฤหัสถ์ หรือเป็นบรรพชิต เป็นเทวดา หรือเป็นมนุษย์ มีรูป หรือไม่มีรูปมีสัญญา หรือไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ อย่างนี้ชื่อว่าตัณหาว่า เราเป็นโดยประการนี้

[๑๐๓๖] ก็ตัณหาว่า เราเป็นอย่างนั้น คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราก็เป็นกษัตริย์เหมือนกัน หรือเขาเป็นพราหมณ์ เราก็เป็นพราหมณ์เหมือนกัน หรือเขาเป็นแพศย์ เราก็เป็นแพศย์เหมือนกัน หรือเขาเป็นศูทร เราก็เป็นศูทรเหมือนกัน หรือเขาเป็นคฤหัสถ์ เราก็เป็นคฤหัสถ์เหมือนกัน หรือเขาเป็นบรรพชิตเราก็เป็นบรรพชิตเหมือนกัน หรือเขาเป็นเทวดา เราก็เป็นเทวดาเหมือนกัน หรือเขาเป็นมนุษย์ เราก็เป็นมนุษย์เหมือนกัน หรือเขามีรูป เราก็มีรูปเหมือนกันหรือเขาไม่มีรูป เราก็ไม่มีรูปเหมือนกัน หรือเขามีสัญญา เราก็มีสัญญาเหมือนกัน หรือเขาไม่มีสัญญา เราก็ไม่มีสัญญาเหมือนกัน หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราก็มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เหมือนกัน อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราเป็นอย่างนั้น

[๑๐๓๗] ก็ตัณหาว่า เราเป็นโดยประการอื่น คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราไม่ได้เป็นกษัตริย์เหมือนเขา หรือเขาเป็นพราหมณ์ เราไม่ได้เป็นพราหมณ์เหมือนเขาหรือเขาเป็นแพศย์ เราไม่ได้เป็นแพศย์เหมือนเขา หรือเขาเป็นศูทร เราไม่ได้เป็นศูทรเหมือนเขา หรือเขาเป็นคฤหัสถ์ เราไม่ได้เป็นคฤหัสถ์เหมือนเขา หรือเขาเป็นบรรพชิต เราไม่ได้เป็นบรรพชิตเหมือนเขา หรือเขาเป็นเทวดา เราไม่ได้เป็นเทวดาเหมือนเขา หรือเขาเป็นมนุษย์ เราไม่ได้เป็นมนุษย์เหมือนเขา หรือเขามีรูป เราไม่มีรูปเหมือนเขา หรือเขาไม่มีรูป เรามิใช่ไม่มีรูปเหมือนเขา หรือเขามีสัญญา เราไม่มีสัญญาเหมือนเขา หรือเขาไม่มีสัญญา เราไม่ใช่ไม่มีสัญญาเหมือนเขา หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราไม่ใช่มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เหมือนเขา อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราเป็นโดยประการอื่น

[๑๐๓๘] ก็ตัณหาว่า เราจักเป็น คืออย่างไร

คือ ไม่แยกธรรมอันใดอันหนึ่ง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณออกจากกันแล้ว ได้ฉันทะว่า เราจักเป็น ได้มานะว่า เราจักเป็น ได้ทิฏฐิว่า เราจักเป็น เมื่อธรรมทั้ง ๓ นั้นมีอยู่ ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าเหล่านี้ว่า เราจักเป็นโดยประการนี้ หรือเราจักเป็นอย่างนั้น หรือเราจักเป็นโดยประการอื่น ก็ย่อมมี

[๑๐๓๙] ก็ตัณหาว่า เราจักเป็นโดยประการนี้ คืออย่างไร

คือ ตัณหาว่า เราจักเป็นกษัตริย์ หรือจักเป็นพราหมณ์ จักเป็นแพศย์หรือจักเป็นศูทร จักเป็นคฤหัสถ์ หรือจักเป็นบรรพชิต จักเป็นเทวดา หรือจักเป็นมนุษย์ จักมีรูป หรือจักไม่มีรูป จักมีสัญญา หรือจักไม่มีสัญญา หรือจักมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราจักเป็นโดยประการนี้

[๑๐๔๐] ก็ตัณหาว่า เราจักเป็นอย่างนั้น คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราก็จักเป็นกษัตริย์เหมือนกัน หรือเขาเป็นพราหมณ์ เราก็จักเป็นพราหมณ์เหมือนกันฯลฯ หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราก็จักมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เหมือนกัน อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราจักเป็นอย่างนั้น

[๑๐๔๑] ก็ตัณหาว่า เราจักเป็นโดยประการอื่น คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับบุคคลอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์เราจักไม่ได้เป็นกษัตริย์เหมือนเขา หรือเขาเป็นพราหมณ์ เราจักไม่ได้เป็นพราหมณ์เหมือนเขา ฯลฯ หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราจักไม่เป็นผู้มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เหมือนเขา อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราจักเป็นโดยประการอื่น

[๑๐๔๒] ก็ตัณหาว่า เราแน่นอน คืออย่างไร

คือ ไม่แยกธรรมอันใดอันหนึ่ง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณออกจากกันแล้ว มีตัณหาว่า เราเที่ยง เรายั่งยืน เราแน่นอน เราไม่มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราแน่นอน

[๑๐๔๓] ก็ตัณหาว่า เราไม่แน่นอน คืออย่างไร

คือ ไม่แยกธรรมอันใดอันหนึ่ง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณออกจากกันแล้ว มีตัณหาว่า เราจักขาดสูญ เราจักพินาศ เราจักไม่มี อย่างนี้ชื่อว่าตัณหาว่า เราไม่แน่นอน

[๑๐๔๔] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็น คืออย่างไร

คือ ไม่แยกธรรมอันใดอันหนึ่ง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณออกจากกันแล้ว ได้ฉันทะว่า เราพึงเป็น ได้มานะว่า เราพึงเป็น ได้ทิฏฐิว่า เราพึงเป็น เมื่อธรรมทั้ง ๓ นั้นมีอยู่ ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าเหล่านี้ว่า เราพึงเป็นโดยประการนี้ หรือเราพึงเป็นอย่างนั้น หรือเราพึงเป็นโดยประการอื่น ก็ย่อมมี

[๑๐๔๕] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการนี้ คืออย่างไร

คือ ตัณหาว่า เราพึงเป็นกษัตริย์ หรือพึงเป็นพราหมณ์ พึงเป็นแพศย์หรือพึงเป็นศูทร พึงเป็นคฤหัสถ์ หรือพึงเป็นบรรพชิต พึงเป็นเทวดา หรือพึงเป็นมนุษย์พึงมีรูป หรือพึงไม่มีรูป พึงมีสัญญา หรือพึงไม่มีสัญญา หรือพึงมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการนี้

[๑๐๔๖] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นอย่างนั้น คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราก็พึงเป็นกษัตริย์เหมือนกัน หรือเขาเป็นพราหมณ์ เราก็พึงเป็นพราหมณ์เหมือนกันฯลฯ หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราก็พึงมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เหมือนกัน อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราพึงเป็นอย่างนั้น

[๑๐๔๗] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการอื่น คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราไม่พึงเป็นกษัตริย์เหมือนเขา หรือเขาเป็นพราหมณ์ เราไม่พึงเป็นพราหมณ์เหมือนเขา ฯลฯ หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราไม่พึงมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เหมือนเขา อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการอื่น

[๑๐๔๘] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นบ้าง คืออย่างไร

คือ ไม่แยกธรรมอันใดอันหนึ่ง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณออกจากกันแล้ว ได้ฉันทะว่า เราก็พึงเป็นบ้าง ได้มานะว่า เราก็พึงเป็นบ้าง ได้ทิฏฐิว่า เราก็พึงเป็นบ้าง เมื่อธรรมทั้ง ๓ นั้นมีอยู่ ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าเหล่านี้ว่า เราก็พึงเป็นโดยประการนี้บ้าง หรือพึงเป็นอย่างนั้นบ้าง หรือพึงเป็นโดยประการอื่นบ้าง ก็ย่อมมี

[๑๐๔๙] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการนี้บ้าง คืออย่างไร

คือ ตัณหาว่า เราก็พึงเป็นกษัตริย์บ้าง หรือพึงเป็นพราหมณ์บ้าง พึงเป็นแพศย์บ้าง

หรือพึงเป็นศูทรบ้าง พึงเป็นคฤหัสถ์บ้าง หรือพึงเป็นบรรพชิตบ้างพึงเป็นเทวดาบ้าง หรือพึงเป็นมนุษย์บ้าง พึงมีรูปบ้าง หรือพึงไม่มีรูปบ้าง พึงมีสัญญาบ้าง หรือพึงไม่มีสัญญาบ้าง หรือพึงมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่บ้างอย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการนี้บ้าง

[๑๐๕๐] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นอย่างนั้นบ้าง คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราก็พึงเป็นกษัตริย์เหมือนเขาบ้าง หรือเขาเป็นพราหมณ์ เราก็พึงเป็นพราหมณ์เหมือนเขาบ้าง ฯลฯ หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราก็พึงมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เหมือนเขาบ้าง อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราพึงเป็นอย่างนั้นบ้าง

[๑๐๕๑] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการอื่นบ้าง คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราก็พึงเป็นกษัตริย์เหมือนเขาบ้างก็หาไม่ หรือเขาเป็นพราหมณ์ เราก็พึงเป็นพราหมณ์เหมือนเขาบ้างก็หาไม่ ฯลฯ หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราก็พึงมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เหมือนเขาบ้างก็หาไม่ อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการอื่นบ้าง

เหล่านี้ชื่อว่า ตัณหาวิจริต ๑๘ อาศัยเบญจขันธ์ภายใน

[๑๐๕๒] ตัณหาวิจริต ๑๘ อาศัยเบญจขันธ์ภายนอก เป็นไฉน

ตัณหาว่า เรามีด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ตัณหาว่า เราเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ตัณหาว่า เราเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ตัณหาว่า เราเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ตัณหาว่า เราจักเป็นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ตัณหาว่า เราจักเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ตัณหาว่า เราจักเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ตัณหาว่า เราจักเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ตัณหาว่า เราแน่นอนด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ตัณหาว่า เราไม่แน่นอนด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ตัณหาว่า เราพึงเป็นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ตัณหาว่า เราพึงเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ตัณหาว่า เราพึงเป็นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง ตัณหาว่า เราพึงเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง

[๑๐๕๓] ก็ตัณหาว่า เรามีด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ คืออย่างไร

คือ แยกธรรมอันใดอันหนึ่ง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณออกจากกันแล้ว ได้ฉันทะว่า เรามีด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ได้มานะว่า เรามีด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ได้ทิฏฐิว่า เรามีด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เมื่อธรรมทั้ง ๓ นั้นมีอยู่ ธรรมเครื่องเนิ่นช้าเหล่านี้ว่า เรามีโดยประการนี้ด้วยรูปฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือเราเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือเราเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ก็ย่อมมี

[๑๐๕๔] ก็ตัณหาว่า เราเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ คืออย่างไร

คือ ตัณหาว่า เราเป็นกษัตริย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือเป็นพราหมณ์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ เป็นแพศย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้หรือเป็นศูทรด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ เป็นคฤหัสถ์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือเป็นบรรพชิตด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ เป็นเทวดาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือเป็นมนุษย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้มีรูปด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือไม่มีรูปด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้มีสัญญาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือไม่มีสัญญาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้

[๑๐๕๕] ก็ตัณหาว่า เราเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราก็เป็นกษัตริย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนกัน หรือเขาเป็นพราหมณ์ เราก็เป็นพราหมณ์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนกัน ฯลฯ เขามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราก็มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนกัน อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้

[๑๐๕๖] ก็ตัณหาว่า เราเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราก็เป็นกษัตริย์เหมือนเขา ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือเขาเป็นพราหมณ์ เราไม่เป็นพราหมณ์เหมือนเขา

ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ฯลฯ หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เรามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เหมือนเขาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ก็หามิได้ อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้

[๑๐๕๗] ก็ตัณหาว่า เราจักเป็นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้คืออย่างไร

คือ แยกธรรมอันใดอันหนึ่ง คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณออกจากกันแล้ว ได้ฉันทะว่า เราจักเป็นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ได้มานะว่า เราจักเป็นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ได้ทิฏฐิว่า เราจักเป็นด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้ เมื่อธรรมทั้ง ๓ นั้นมีอยู่ ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าเหล่านี้ว่า เราจักเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือเราจักเป็นอย่างนั้นด้วยรูปฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือเราจักเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ก็ย่อมมี

[๑๐๕๘] ก็ตัณหาว่า เราจักเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้คืออย่างไร

คือ ตัณหาว่า เราจักเป็นกษัตริย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือจักเป็นพราหมณ์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ จักเป็นแพศย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือจักเป็นศูทรด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ จักเป็นคฤหัสถ์ด้วยรูปฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือจักเป็นบรรพชิตด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ จักเป็นเทวดาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือจักเป็นมนุษย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือจักมีรูปด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือจักไม่มีรูปด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้ จักมีสัญญาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือจักไม่มีสัญญาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือจักมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้ อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราจักเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้

[๑๐๕๙] ก็ตัณหาว่า เราจักเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราก็จักเป็นกษัตริย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนกัน หรือเขาเป็นพราหมณ์เราก็จักเป็นพราหมณ์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนกัน ฯลฯ หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราก็จักมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนกัน อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราจักเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้

[๑๐๖๐] ก็ตัณหาว่า เราจักเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้ คืออย่างไร

คือตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราจักไม่เป็นกษัตริย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนเขา หรือเขาเป็นพราหมณ์เราจักไม่เป็นพราหมณ์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนเขา ฯลฯ หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราจักมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ด้วยรูปฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนเขาก็หามิได้ อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราจักเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้

[๑๐๖๑] ก็ตัณหาว่า เราแน่นอนด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้คืออย่างไร

คือ แยกธรรมอันใดอันหนึ่ง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณออกจากกันแล้ว มีตัณหาว่า เราเที่ยง เรายั่งยืน เราแน่นอน เราไม่มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราแน่นอนด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้

[๑๐๖๒] ก็ตัณหาว่า เราไม่แน่นอนด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ คืออย่างไร

คือ แยกธรรมอันใดอันหนึ่ง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณออกจากกันแล้ว มีตัณหาว่า เราจักขาดสูญ เราจักพินาศ เราจักไม่มี ด้วยรูปฯลฯ หรือวิญญาณนี้ อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราไม่แน่นอนด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้

[๑๐๖๓] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้คืออย่างไร

คือ แยกธรรมอันใดอันหนึ่ง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณออกจากกันแล้ว ได้ฉันทะว่า เราพึงเป็นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ได้มานะว่า เราพึงเป็นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ได้ทิฏฐิว่า เราพึงเป็นด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้ เมื่อธรรมทั้ง ๓ นั้นมีอยู่ ธรรมเครื่องเนิ่นช้าเหล่านี้ว่า เราพึงเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือเราพึงเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้ หรือเราพึงเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ ก็ย่อมมี

[๑๐๖๔] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ คืออย่างไร

คือ ตัณหาว่า เราพึงเป็นกษัตริย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือพึงเป็นพราหมณ์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ พึงเป็นแพศย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือพึงเป็นศูทรด้วย

รูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ พึงเป็นคฤหัสถ์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือพึงเป็นบรรพชิต ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ พึงเป็นเทวดาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือพึงเป็นมนุษย์ด้วย รูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ พึงเป็นผู้มีรูปด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือพึงเป็นผู้ไม่มีรูปด้วย รูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ พึงเป็นผู้มีสัญญาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือพึงเป็นผู้ไม่มีสัญญา ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ หรือพึงเป็นผู้มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ด้วยรูป ฯลฯ หรือ วิญญาณนี้ อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการนี้ ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้

[๑๐๖๕] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้ คือ อย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราก็พึงเป็นกษัตริย์ ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนกัน หรือเขาเป็นพราหมณ์ เราก็พึงเป็นพราหมณ์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนกัน ฯลฯ หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราก็พึงมีสัญญาก็ ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้เหมือนกัน อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เรา พึงเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้

[๑๐๖๖] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้ คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่าเขาเป็นกษัตริย์ เราไม่พึงเป็นกษัตริย์ ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนเขา หรือเขาเป็นพราหมณ์ เราไม่พึงเป็นพราหมณ์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนเขา ฯลฯ หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราไม่พึงมีสัญญาก็ ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้เหมือนเขา อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เรา พึงเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้

[๑๐๖๗] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง คืออย่างไร

คือ แยกธรรมอันใดอันหนึ่ง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณออกจากกัน แล้ว ได้ฉันทะว่า เราพึงเป็นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง ได้มานะว่า เราพึงเป็นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง ได้ทิฏฐิว่า เราพึงเป็นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง เมื่อธรรมทั้ง ๓ นั้นมีอยู่ ธรรมเครื่องเนิ่นช้าว่า เราพึงเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง หรือ เราพึงเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง หรือเราพึงเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง ก็ย่อมมี

[๑๐๖๘] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้บ้าง คืออย่างไร

คือ ตัณหาว่า เราพึงเป็นกษัตริย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง หรือพึงเป็นพราหมณ์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง เราพึงเป็นแพศย์ด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้บ้าง หรือพึงเป็นศูทรด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง เราพึงเป็น คฤหัสถ์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง หรือพึงเป็นบรรพชิตด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้บ้าง เราพึงเป็นเทวดาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง หรือพึงเป็นมนุษย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง เราพึงมีรูปด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง หรือพึงไม่มีรูปด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง เราพึงมีสัญญาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง หรือพึงไม่มีสัญญาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง หรือพึงมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้างอย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการนี้ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้

[๑๐๖๙] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราก็พึงเป็นกษัตริย์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้างเหมือนกัน หรือเขาเป็นพราหมณ์เราก็พึงเป็นพราหมณ์ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้างเหมือนกัน ฯลฯ หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราก็พึงมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้างเหมือนกัน อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราพึงเป็นอย่างนั้นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง

[๑๐๗๐] ก็ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯหรือวิญญาณนี้บ้าง คืออย่างไร

คือ ตัณหาที่เกิดขึ้นเพราะเปรียบเทียบกับคนอื่นว่า เขาเป็นกษัตริย์ เราไม่พึงเป็นกษัตริย์เหมือนเขาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง หรือเขาเป็นพราหมณ์เราไม่พึงเป็นพราหมณ์เหมือนเขาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง ฯลฯ หรือเขามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เราไม่พึงมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เหมือนเขาด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง อย่างนี้ชื่อว่า ตัณหาว่า เราพึงเป็นโดยประการอื่นด้วยรูป ฯลฯ หรือวิญญาณนี้บ้าง

เหล่านี้ชื่อว่า ตัณหาวิจริต ๑๘ อาศัยเบญจขันธ์ภายนอก

[๑๐๗๑] ตัณหาวิจริตอาศัยเบญจขันธ์ภายใน ๑๘ เหล่านี้ ตัณหาวิจริตอาศัยเบญจขันธ์ภายนอก ๑๘ เหล่านี้ ประมวลเข้ากันเป็นตัณหาวิจริต ๓๖

ตัณหาวิจริตดังกล่าวนี้เป็นอดีตกาล ๓๖ เป็นอนาคตกาล ๓๖ เป็นปัจจุบันกาล ๓๖ ประมวลเข้ากันเป็นตัณหาวิจริต ๑๐๘

[๑๐๗๒] ในมาติกานั้น ทิฏฐิ ๖๒ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพรหมชาลสูตร เป็นไฉน

คือ สัสสตวาทะ ๔ เอกัจจสัสสติกวาทะ ๔ อันตานันติกวาทะ ๔อมราวิกเขปิกวาทะ ๔ อธิจจสมุปปันนิกวาทะ ๒ สัญญีวาทะ ๑๖ อสัญญีวาทะ ๘เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ ๘ อุจเฉทวาทะ ๗ ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ ๕ ทิฏฐิ ๖๒เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพรหมชาลสูตร ด้วยประการฉะนี้

ขุททกวัตถุวิภังค์ จบ

๑๘. ธัมมหทยวิภังค์

สัพพสังคาหิกวาร

[๑๐๗๓] ขันธ์มีเท่าไร อายตนะมีเท่าไร ธาตุมีเท่าไร สัจจะมีเท่าไร อินทรีย์มีเท่าไร เหตุมีเท่าไร อาหารมีเท่าไร ผัสสะมีเท่าไรเวทนามีเท่าไร สัญญามีเท่าไร เจตนามีเท่าไร จิตมีเท่าไร

[๑๐๗๔] ขันธ์มี ๕ อายตนะมี ๑๒ ธาตุมี ๑๘ สัจจะมี ๔ อินทรีย์มี๒๒ เหตุมี ๙ อาหารมี ๔ ผัสสะมี ๗ เวทนามี ๗ สัญญามี ๗ เจตนามี ๗จิตมี ๗

[๑๐๗๕] ในธรรมเหล่านั้น ขันธ์ ๕ เป็นไฉน

คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์เหล่านี้เรียกว่า ขันธ์ ๕

[๑๐๗๖] อายตนะ ๑๒ เป็นไฉน

คือ จักขายตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะคันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ มนายตนะธัมมายตนะ เหล่านี้เรียกว่า อายตนะ ๑๒

[๑๐๗๗] ธาตุ ๑๘ เป็นไฉน

คือ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธัมมธาตุมโนวิญญาณธาตุ เหล่านี้เรียกว่า ธาตุ ๑๘

[๑๐๗๘] สัจจะ ๔ เป็นไฉน

คือ ทุกขสัจจะ สมุทยสัจจะ มัคคสัจจะ นิโรธสัจจะ เหล่านี้เรียกว่า สัจจะ ๔

[๑๐๗๙] อินทรีย์ ๒๒ เป็นไฉน

คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ อิตถินทรีย์ ปุริสนทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเปกขินทรีย์

สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ เหล่านี้เรียกว่า อินทรีย์ ๒๒

[๑๐๘๐] เหตุ ៩ เป็นไฉน

คือ กุศลเหตุ ๓ อกุศลเหตุ ๓ อัพยากตเหตุ ๓

ในเหตุ ៩ เหล่านั้น กุศลเหตุ ๓ เป็นไฉน

คือ กุศลเหตุ คือ อโลภะ กุศลเหตุ คือ อโทสะ กุศลเหตุ คือ อโมหะ เหล่านี้เรียกว่า กุศลเหตุ ๓

อกุศลเหตุ ๓ เป็นไฉน

คือ อกุศลเหตุ คือ โลภะ อกุศลเหตุ คือ โทสะ อกุศลเหตุ คือ โมหะเหล่านี้เรียกว่า อกุศลเหตุ ๓

อัพยากตเหตุ ๓ เป็นไฉน

คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ฝ่ายวิบากแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย หรือในกิริยาอัพยากตธรรมทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า อัพยากตเหตุ

[๑๐๘๑] อาหาร ๔ เป็นไฉน

คือ กพฬิงการาหาร ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร วิญญาณาหาร เหล่านี้เรียกว่า อาหาร ๔

[๑๐๘๒] ผัสสะ ๗ เป็นไฉน

คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัสมโนธาตุสัมผัส มโนวิญญาณธาตุสัมผัสเหล่านี้เรียกว่า ผัสสะ ๗

[๑๐๘๓] เวทนา ๗ เป็นไฉน

คือ เวทนาเกิดแต่จักขุสัมผัส เวทนาเกิดแต่โสตสัมผัส เวทนาเกิดแต่ฆานสัมผัส เวทนาเกิดแต่ชิวหาสัมผัส เวทนาเกิดแต่กายสัมผัส เวทนาเกิดแต่มโนธาตุสัมผัส เวทนาเกิดแต่มโนวิญญาณธาตุสัมผัสเหล่านี้เรียกว่า เวทนา ๗

[๑๐๘๔] สัญญา ๗ เป็นไฉน

คือ สัญญาเกิดแต่จักขุสัมผัส สัญญาเกิดแต่โสตสัมผัส สัญญาเกิดแต่ฆานสัมผัส สัญญาเกิดแต่ชิวหาสัมผัส สัญญาเกิดแต่กายสัมผัส สัญญาเกิดแต่มโนธาตุสัมผัส สัญญาเกิดแต่มโนวิญญาณธาตุสัมผัสเหล่านี้เรียกว่า สัญญา ๗

[๑๐๘๕] เจตนา ๗ เป็นไฉน

คือ เจตนาเกิดแต่จักขุสัมผัส เจตนาเกิดแต่โสตสัมผัส เจตนาเกิดแต่ฆานสัมผัส เจตนาเกิดแต่ชิวหาสัมผัส เจตนาเกิดแต่กายสัมผัส เจตนาเกิดแต่มโนธาตุสัมผัส เจตนาเกิดแต่มโนวิญญาณธาตุสัมผัสเหล่านี้เรียกว่า เจตนา ๗

[๑๐๘๖] จิต ๗ เป็นไฉน

คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ เหล่านี้เรียกว่า จิต ๗

อุปปัตตานุปปัตติวาร

[๑๐๘๗] ในกามธาตุ มีขันธ์เท่าไร ฯลฯ มีจิตเท่าไร

ในกามธาตุ มีขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สัจจะ ๓ อินทรีย์ ๒๒เหตุ ๙ อาหาร ๔ ผัสสะ ๗ เวทนา ๗ สัญญา ๗ เจตนา ๗ จิต ๗

บรรดาธรรมเหล่านั้น ขันธ์ ๕ ในกามธาตุ เป็นไฉน

คือ รูปขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ เหล่านี้เรียกว่า ขันธ์ ๕ ในกามธาตุ

อายตนะ ๑๒ ในกามธาตุ เป็นไฉน

คือ จักขายตนะ รูปายตนะ ฯลฯ ฆานายตนะ ธัมมายตนะ เหล่านี้เรียกว่า อายตนะ ๑๒ ในกามธาตุ

ธาตุ ๑๘ ในกามธาตุ เป็นไฉน

คือ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ ฯลฯ มโนธาตุ ธัมมธาตุมโนวิญญาณธาตุ เหล่านี้เรียกว่า ธาตุ ๑๘ ในกามธาตุ

สัจจะ ๓ ในกามธาตุ เป็นไฉน

คือ ทุกขสัจจะ สมุทยสัจจะ มัคคสัจจะ เหล่านี้เรียกว่า สัจจะ ๓ ในกามธาตุ

อินทรีย์ ๒๒ ในกามธาตุ เป็นไฉน

คือ จักขุนทรีย์ ฯลฯ อัญญาตาวินทรีย์ เหล่านี้เรียกว่า อินทรีย์ ๒๒ในกามธาตุ

เหตุ ๙ ในกามธาตุ เป็นไฉน

คือ กุศลเหตุ ๓ อกุศลเหตุ ๓ อัพยากตเหตุ ๓ เหล่านี้เรียกว่า เหตุ๙ ในกามธาตุ

อาหาร ๔ ในกามธาตุ เป็นไฉน

คือ กพฬิงการาหาร ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร วิญญาณาหาร เหล่านี้เรียกว่า อาหาร ๔ ในกามธาตุ

ผัสสะ ๗ ในกามธาตุ เป็นไฉน

คือ จักขุสัมผัส ฯลฯ มโนวิญญาณธาตุสัมผัส เหล่านี้เรียกว่า ผัสสะ๗ ในกามธาตุ

เวทนา ๗ สัญญา ๗ เจตนา ๗ จิต ๗ ในกามธาตุ เป็นไฉน

คือ จักขุวิญญาณ ฯลฯ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ เหล่านี้เรียกว่าจิต ๗ ในกามธาตุ

[๑๐๘๘] ในรูปธาตุ มีขันธ์เท่าไร ฯลฯ มีจิตเท่าไร

ในรูปธาตุ มีขันธ์ ๕ อายตนะ ๖ ธาตุ ๙ สัจจะ ๓ อินทรีย์ ๑๔ เหตุ๘ อาหาร ๓ ผัสสะ ๔ เวทนา ๔ สัญญา ๔ เจตนา ๔ จิต ๔

ขันธ์ ๕ ในรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ รูปขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ เหล่านี้เรียกว่า ขันธ์ ๕ ในรูปธาตุ

อายตนะ ๖ ในรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ จักขายตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททายตนะ มนายตนะ ธัมมายตนะ เหล่านี้เรียกว่า อายตนะ ๖ ในรูปธาตุ

ธาตุ ๙ ในรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัททธาตุ โสตวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธัมมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ เหล่านี้เรียกว่า ธาตุ ๙ ในรูปธาตุ

สัจจะ ๓ ในรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ ทุกขสัจจะ สมุทยสัจจะ มัคคสัจจะ เหล่านี้เรียกว่า สัจจะ ๓ ในรูปธาตุ

อินทรีย์ ๑๔ ในรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ มนินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์อุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ เหล่านี้เรียกว่า อินทรีย์๑๔ ในรูปธาตุ

เหตุ ๘ ในรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ กุศลเหตุ ๓ อกุศลเหตุ ๒ อัพยากตเหตุ ๓

บรรดาเหตุ ๘ ในรูปธาตุนั้น กุศลเหตุ ๓ เป็นไฉน

คือ กุศลเหตุคืออโลภะ กุศลเหตุคืออโทสะ กุศลเหตุคืออโมหะ เหล่านี้เรียกว่า กุศลเหตุ ๓

อกุศลเหตุ ๒ เป็นไฉน

คือ อกุศลเหตุคือโลภะ อกุศลเหตุคือโมหะ เหล่านี้เรียกว่า อกุศลเหตุ ๒

อัพยากตเหตุ ๓ เป็นไฉน

คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ฝ่ายวิบากแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย หรือในกิริยาอัพยากตธรรมทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า อัพยากตเหตุ ๓เหล่านี้เรียกว่า เหตุ ๘ ในรูปธาตุ

อาหาร ๓ ในรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร วิญญาณาหาร เหล่านี้เรียกว่า อาหาร๓ ในรูปธาตุ

ผัสสะ ๔ ในรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส มโนธาตุสัมผัส มโนวิญญาณธาตุสัมผัสเหล่านี้เรียกว่า ผัสสะ ๔ ในรูปธาตุ

เวทนา ๔ สัญญา ๔ เจตนา ๔ จิต ๔ ในรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ เหล่านี้เรียกว่า จิต ๔ ในรูปธาตุ

[๑๐๘๙] ในอรูปธาตุ มีขันธ์เท่าไร ฯลฯ มีจิตเท่าไร

ในอรูปธาตุ มีขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒ สัจจะ ๓ อินทรีย์ ๑๑ เหตุ๘ อาหาร ๓ ผัสสะ ๑ เวทนา ๑ สัญญา ๑ เจตนา ๑ จิต ๑

บรรดาธรรมเหล่านั้น ขันธ์ ๔ ในอรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เหล่านี้เรียกว่า ขันธ์ ๔ ในอรูปธาตุ

อายตนะ ๒ ในอรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ มนายตนะ ธัมมายตนะ เหล่านี้เรียกว่า อายตนะ ๒ ในอรูปธาตุ

ธาตุ ๒ ในอรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ มโนวิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ เหล่านี้เรียกว่า ธาตุ ๒ ในอรูปธาตุ

สัจจะ ๓ ในอรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ ทุกขสัจจะ สมุทยสัจจะ มัคคสัจจะ เหล่านี้เรียกว่า สัจจะ ๓ ในอรูปธาตุ

อินทรีย์ ๑๑ ในอรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ มนินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์เหล่านี้เรียกว่า อินทรีย์ ๑๑ ในอรูปธาตุ

เหตุ ๘ ในอรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ กุศลเหตุ ๓ อกุศลเหตุ ๒ อัพยากตเหตุ ๓ เหล่านี้เรียกว่า เหตุ๘ ในอรูปธาตุ

อาหาร ๓ ในอรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร วิญญาณาหาร เหล่านี้เรียกว่า อาหาร๓ ในอรูปธาตุ

ผัสสะ ๑ ในอรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ มโนวิญญาณธาตุสัมผัส นี้เรียกว่า ผัสสะ ๑ ในอรูปธาตุ

เวทนา ๑ สัญญา ๑ เจตนา ๑ จิต ๑ ในอรูปธาตุ เป็นไฉน

คือ มโนวิญญาณธาตุ นี้เรียกว่า จิต ๑ ในอรูปธาตุ

[๑๐๔๐] ในโลกุตตระ มีขันธ์เท่าไร ฯลฯ มีจิตเท่าไร

ในโลกุตตระ มีขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒ สัจจะ ๒ อินทรีย์ ๑๒เหตุ ๖ อาหาร ๓ ผัสสะ ๑ เวทนา ๑ สัญญา ๑ เจตนา ๑ จิต ๑

บรรดาธรรมเหล่านั้น ขันธ์ ๔ ในโลกุตตระ เป็นไฉน

คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เหล่านี้เรียกว่าขันธ์ ๔ ในโลกุตตระ

อายตนะ ๒ ในโลกุตตระ เป็นไฉน

คือ มนายตนะ ธัมมายตนะ เหล่านี้เรียกว่า อายตนะ ๒ ในโลกุตตระ

ธาตุ ๒ ในโลกุตตระ เป็นไฉน

คือ มโนวิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ เหล่านี้เรียกว่า ธาตุ ๒ ในโลกุตตระ

สัจจะ ๒ ในโลกุตตระ เป็นไฉน

คือ มัคคสัจจะ นิโรธสัจจะ เหล่านี้เรียกว่า สัจจะ ๒ ในโลกุตตระ

อินทรีย์ ๑๒ ในโลกุตตระ เป็นไฉน

คือ มนินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ เหล่านี้เรียกว่า อินทรีย์ ๑๒ ในโลกุตตระ

เหตุ ๖ ในโลกุตตระ เป็นไฉน

คือ กุศลเหตุ ๓ อัพยากตเหตุ ๓

บรรดาเหตุ ๖ เหล่านั้น กุศลเหตุ ๓ เป็นไฉน

คือ กุศลเหตุคืออโลภะ กุศลเหตุคืออโทสะ กุศลเหตุคืออโมหะ เหล่านี้เรียกว่า กุศลเหตุ ๓

อัพยากตเหตุ ๓ เป็นไฉน

คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ฝ่ายวิบากแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า อัพยากตเหตุ ๓

เหล่านี้เรียกว่า เหตุ ๖ ในโลกุตตระ

อาหาร ๓ ในโลกุตตระ เป็นไฉน

คือ ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร วิญญาณาหาร เหล่านี้เรียกว่า อาหาร๓ ใน โลกุตตระ

ผัสสะ ๑ ในโลกุตตระ เป็นไฉน

คือ มโนวิญญาณธาตุสัมผัส นี้เรียกว่า ผัสสะ ๑ ในโลกุตตระ

เวทนา ๑ สัญญา ๑ เจตนา ๑ จิต ๑ ในโลกุตตระ เป็นไฉน

คือ มโนวิญญาณธาตุ นี้เรียกว่า จิต ๑ ในโลกุตตระ

ปริยาปันนาปริยาปันนวาร

[๑๐๘๑] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน นับเนื่องในกามธาตุ ขันธ์ไหน ไม่นับเนื่องในกามธาตุ ฯลฯ บรรดาจิต ๗ จิตไหน นับเนื่องในกามธาตุ จิตไหน ไม่นับเนื่องในกามธาตุ

รูปขันธ์ นับเนื่องในกามธาตุ ขันธ์ ๔ นับเนื่องในกามธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในกามธาตุก็มี

อายตนะ ๑๐ นับเนื่องในกามธาตุ อายตนะ ๒ นับเนื่องในกามธาตุก็มีไม่นับเนื่องในกามธาตุก็มี

ธาตุ ๑๖ นับเนื่องในกามธาตุ ธาตุ ๒ นับเนื่องในกามธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในกามธาตุก็มี

สมุทยสัจจะ นับเนื่องในกามธาตุ สัจจะ ๒ ไม่นับเนื่องในกามธาตุ ทุกขสัจจะ นับเนื่องในกามธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในกามธาตุก็มี

อินทรีย์ ๑๐ นับเนื่องในกามธาตุ อินทรีย์ ๓ ไม่นับเนื่องในกามธาตุอินทรีย์ ๙ นับเนื่องในกามธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในกามธาตุก็มี

อกุศลเหตุ ๓ นับเนื่องในกามธาตุ เหตุ ๖ นับเนื่องในกามธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในกามธาตุก็มี

กพพิงการาหาร นับเนื่องในกามธาตุ อาหาร ๓ นับเนื่องในกามธาตุก็มีไม่นับเนื่องในกามธาตุก็มี

ผัสสะ ๖ นับเนื่องในกามธาตุ มโนวิญญาณธาตุสัมผัส นับเนื่องในกามธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในกามธาตุก็มี

เวทนา ๖ สัญญา ๖ เจตนา ๖ จิต ๖ นับเนื่องในกามธาตุ มโนวิญญาณธาตุ นับเนื่องในกามธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในกามธาตุก็มี

[๑๐๔๒] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน นับเนื่องในรูปธาตุ ขันธ์ไหน ไม่นับเนื่องในรูปธาตุ ฯลฯ บรรดาจิต ๗ จิตไหน นับเนื่องในรูปธาตุ จิตไหน ไม่นับเนื่องในรูปธาตุ

รูปขันธ์ ไม่นับเนื่องในรูปธาตุ ขันธ์ ๔ นับเนื่องในรูปธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในรูปธาตุก็มี

อายตนะ ๑๐ ไม่นับเนื่องในรูปธาตุ อายตนะ ๒ นับเนื่องในรูปธาตุก็มีไม่นับเนื่องในรูปธาตุก็มี

ธาตุ ๑๖ ไม่นับเนื่องในรูปธาตุ ธาตุ ๒ นับเนื่องในรูปธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในรูปธาตุก็มี

สัจจะ ๓ ไม่นับเนื่องในรูปธาตุ ทุกขสัจจะ นับเนื่องในรูปธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในรูปธาตุก็มี

อินทรีย์ ๑๓ ไม่นับเนื่องในรูปธาตุ อินทรีย์ ๙ นับเนื่องในรูปธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในรูปธาตุก็มี

อกุศลเหตุ ๓ ไม่นับเนื่องในรูปธาตุ เหตุ ๖ นับเนื่องในรูปธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในรูปธาตุก็มี

กพฬิงการาหาร ไม่นับเนื่องในรูปธาตุ อาหาร ๓ นับเนื่องในรูปธาตุก็มีไม่นับเนื่องในรูปธาตุก็มี

ผัสสะ ๖ ไม่นับเนื่องในรูปธาตุ มโนวิญญาณธาตุสัมผัส นับเนื่องในรูปธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในรูปธาตุก็มี

เวทนา ๖ สัญญา ๖ เจตนา ๖ จิต ๖ ไม่นับเนื่องในรูปธาตุ มโนวิญญาณธาตุ นับเนื่องในรูปธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในรูปธาตุก็มี

[๑๐๙๓] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน นับเนื่องในอรูปธาตุ ขันธ์ไหน ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุ ฯลฯ บรรดาจิต ๗ จิตไหน นับเนื่องในอรูปธาตุ จิตไหนไม่นับเนื่องในอรูปธาตุ

รูปขันธ์ ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุ ขันธ์ ๔ นับเนื่องในอรูปธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุก็มี

อายตนะ ๑๐ ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุ อายตนะ ๒ นับเนื่องในอรูปธาตุก็มีไม่นับเนื่องในอรูปธาตุก็มี

ธาตุ ๑๖ ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุ ธาตุ ๒ นับเนื่องในอรูปธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุก็มี

สัจจะ ๓ ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุ ทุกขสัจจะ นับเนื่องในอรูปธาตุก็มีไม่นับเนื่องในอรูปธาตุก็มี

อินทรีย์ ๑๔ ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุ อินทรีย์ ๘ นับเนื่องในอรูปธาตุก็มีไม่นับเนื่องในอรูปธาตุก็มี

อกุศลเหตุ ๓ ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุ เหตุ ๖ นับเนื่องในอรูปธาตุก็มีไม่นับเนื่องในอรูปธาตุก็มี

กพฬิงการาหาร ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุ อาหาร ๓ นับเนื่องในอรูปธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุก็มี

ผัสสะ ๖ นับเนื่องในอรูปธาตุ มโนวิญญาณธาตุสัมผัส นับเนื่องในอรูปธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุก็มี

เวทนา ๖ สัญญา ๖ เจตนา ๖ จิต ๖ ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุ มโนวิญญาณธาตุนับเนื่องในอรูปธาตุก็มี ไม่นับเนื่องในอรูปธาตุก็มี

[๑๐๙๔] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน เป็นโลกิยะ ขันธ์ไหน เป็นโลกุตตระฯลฯ บรรดาจิต ๗ จิตไหน เป็นโลกิยะ จิตไหน เป็นโลกุตตระ

รูปขันธ์ เป็นโลกิยะ ขัน ๔ เป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มี

อายตนะ ๑๐ เป็นโลกิยะ อายตนะ ๒ เป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มี

ธาตุ ๑๖ เป็นโลกิยะ ธาตุ ๒ เป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มี

สัจจะ๒ เป็นโลกิยะ สัจจะ ๒ เป็นโลกุตตระ

อินทรีย์ ๑๐ เป็นโลกิยะ อินทรีย์ ๓ เป็นโลกุตตระ อินทรีย์ ๙ เป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มี

อกุศลเหตุ ๓ เป็นโลกิยะ เหตุ ๖ เป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มี

กพฬิงการาหาร เป็นโลกิยะ อาหาร ๓ เป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มี

ผัสสะ ๖ เป็นโลกิยะ มโนวิญญาณธาตุสัมผัส เป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มี

เวทนา ๖ สัญญา ๖ เจตนา ๖ จิต ๖ เป็นโลกิยะ มโนวิญญาณธาตุเป็นโลกิยะก็มี เป็นโลกุตตระก็มี

วิชชมานาวิชชมานวาร

[๑๐๙๕] ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ขันธ์เท่าไร ย่อมเกิดปรากฏ ฯลฯ จิตเท่าไร ย่อมเกิดปรากฏ

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ขันธ์ ๕ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

อายตนะ ๑๑ ย่อมเกิดแก่สัตว์บางพวก อายตนะ ๑๐ ย่อมเกิดแก่สัตว์บางพวก อายตนะ ๑๐ เหล่าอื่นอีก ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก อายตนะ ๙ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก อายตนะ ๗ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก

ธาตุ ๑๑ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก ธาตุ ๑๐ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก ธาตุ ๑๐ เหล่าอื่นอีก ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก ธาตุ ៩ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก

สัจจะ ๑ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

อินทรีย์ ๑๔ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก อินทรีย์ ๑๓ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก อินทรีย์ ๑๓ เหล่าอื่นอีก ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวกอินทรีย์ ๑๒ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก อินทรีย์ ๑๐ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก อินทรีย์ ៩ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก อินทรีย์ ៩ เหล่าอื่นอีกย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก อินทรีย์ ๘ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก อินทรีย์ ๘ เหล่าอื่นอีก ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก อินทรีย์ ๗ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวกอินทรีย์ ๕ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก อินทรีย์ ๔ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก

เหตุ ๓ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก เหตุ ๒ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์บางพวก อเหตุกวิบากบางเหล่า ย่อมเกิดปรากฏ

อาหาร ๔ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

ผัสสะ ๑ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

เวทนา ๑ สัญญา ๑ เจตนา ๑ จิต ๑ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

[๑๐៩๖] ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ขันธ์ ๕ เหล่าไหนย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

คือ รูปขันธ์ ฯลฯ วิญญาณขันธ์ ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ขันธ์ ๕เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อายตนะ ๑๑ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อายตนะ ๑๑ คือ จักขายตนะ รูปายตนะ โสตายตนะฆานายตนะ คันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะมนายตนะ ธัมมายตนะ ย่อมเกิดปรากฏแก่กามาวจรเทวดา มนุษย์สมัยปฐมกัปเปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรกที่เป็นอุปปาติกสัตว์ ซึ่งมีอายตนะบริบูรณ์ ในกามธาตุ ในขณะที่เกิดอายตนะ ๑๑ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อายตนะ ๑๐ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อายตนะ ๑๐ คือ รูปายตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะคันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ มนายตนะธัมมายตนะ ย่อมเกิดปรากฏแก่เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก ที่เป็นอุปปาติกสัตว์ ซึ่งตาบอดมาแต่กำเนิด ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อายตนะ ๑๐เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อายตนะ ๑๐ เหล่าอื่นอีก ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อายตนะ ๑๐ คือ จักขายตนะ รูปายตนะ ฆานายตนะคันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ มนายตนะธัมมายตนะ ย่อมเกิดปรากฏแก่เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก ที่เป็นอุปปาติกสัตว์ ซึ่งหูหนวกมาแต่กำเนิด ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อายตนะ ๑๐เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อายตนะ ๙ ย่อมเกิดปรากฏแก่แก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อายตนะ ๙ คือ รูปายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ มนายตนะ ธัมมายตนะย่อมเกิดปรากฏแก่เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก ที่เป็นอุปปาติกสัตว์ซึ่งตาบอดและหูหนวกมาแต่กำเนิด ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อายตนะ ๙ เหล่านี้ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อายตนะ ๗ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อายตนะ ๗ คือ รูปายตนะ คันธายตนะ รสายตนะกายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ มนายตนะ ธัมมายตนะ ย่อมเกิดปรากฏแก่คัพภไสยกสัตว์ ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อายตนะ ๗ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ธาตุ ๑๑ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด ธาตุ ๑๑ คือ จักขุธาตุ รูปธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุคันธธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ มโนวิญญาณธาตุธัมมธาตุ ย่อมเกิดปรากฏแก่กามาวจรเทวดา มนุษย์สมัยปฐมกัป เปรต อสุรกายสัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก ที่เป็นอุปปาติกสัตว์ ซึ่งมีอายตนะบริบูรณ์ ในกามธาตุในขณะที่เกิด ธาตุ ๑๑ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ธาตุ ๑๐ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด ธาตุ ๑๐ คือ รูปธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุชิวหาธาตุ รสธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ ย่อมเกิดปรากฏแก่เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก ที่เป็นอุปปาติกสัตว์ซึ่งตาบอดมาแต่กำเนิด ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ธาตุ ๑๐ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ธาตุ ๑๐ เหล่าอื่นอีก ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด ธาตุ ๑๐ คือ จักขุธาตุ รูปธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุชิวหาธาตุ รสธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ ย่อมเกิดปรากฏแก่เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรกที่เป็นอุปปาติกสัตว์ ซึ่งหูหนวกมาแต่กำเนิด ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ธาตุ ๑๐ เหล่านั้น ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ธาตุ ๘ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด ธาตุ ๘ คือ รูปธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ชิวหาธาตุกายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ ย่อมเกิดปรากฏแก่เปรตอสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก ที่เป็นอุปปาติกสัตว์ ซึ่งตาบอดและหูหนวกมาแต่กำเนิด ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ธาตุ ๘ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ธาตุ ๗ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด ธาตุ ๗ คือ รูปธาตุ คันธธาตุ รสธาตุ กายธาตุโผฏฐัพพธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ ย่อมเกิดปรากฏแก่คัพภไสยกสัตว์ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ธาตุ ๗ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด สัจจะ ๑ อย่างไหน ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

คือ ทุกขสัจจะ ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด สัจจะ ๑ นี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๔ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๔ คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ อินถินทรีย์หรือปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์โสมนัสสินทรีย์หรืออุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ปัญญินทรีย์ ย่อมเกิดปรากฏแก่กามาวจรเทวดา ผู้เป็นสเหตุกญาณสัมปยุต ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๔ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๓ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๓ คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ อิตถินทรีย์หรือปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์โสมนัสสินทรีย์หรืออุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ย่อมเกิดปรากฏแก่กามาวจรเทวดา ผู้เป็นสเหตุกญาณวิปปยุต ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๓ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๓ เหล่าอื่นอีก ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๓ คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์หรืออุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมเกิดปรากฏแก่มนุษย์สมัยปฐมกัปผู้เป็นสเหตุกญาณสัมปยุต ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๓ เหล่านี้ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๒ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๒ คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์หรืออุเปกขินทรีย์สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ย่อมเกิดปรากฏแก่มนุษย์สมัยปฐมกัป ผู้เป็นสเหตุกญาณวิปปยุต ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๒ เหล่านี้ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๐ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๐ คือ กายินทรีย์ มนินทรีย์ อิตถินทรีย์หรือปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์หรืออุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมเกิดปรากฏแก่คัพภไสยกสัตว์ ผู้เป็นสเหตุกญาณสัมปยุต ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๐ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๙ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๙ คือ กายินทรีย์ มนินทรีย์ อิตถินทรีย์หรือปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์หรืออุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ย่อมเกิดปรากฏแก่คัพภไสยกสัตว์ ผู้เป็นสเหตุกญาณวิปปยุต ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๔ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๙ เหล่าอื่นอีก ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๙ คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ อิตถินทรีย์หรือปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์อุเปกขินทรีย์ ย่อมเกิดปรากฏ แต่เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรกที่เป็นอุปปาติกสัตว์ ซึ่งมีอายตนะบริบูรณ์ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๙เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๘ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๘ คือโสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์กายินทรีย์ มนินทรีย์ อิตถินทรีย์หรือปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ย่อมเกิดปรากฏแก่เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก ที่เป็นอุปปาติกสัตว์ซึ่งตาบอดมาแต่กำเนิด ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๘ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๘ เหล่าอื่นอีก ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๘ คือ จักขุนทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์กายินทรีย์ มนินทรีย์ อิตถินทรีย์หรือปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ ย่อมเกิดปรากฏแก่เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก ที่เป็นอุปปาติกสัตว์ ซึ่งหูหนวกมาแต่กำเนิด ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๘ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๗ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๗ คือ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์มนินทรีย์ อิตถินทรีย์หรือปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ย่อมเกิดปรากฏแก่เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก ที่เป็นอุปปาติกสัตว์ ซึ่งตาบอดและหูหนวกมาแต่กำเนิด ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๗ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๕ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๕ คือ กายินทรีย์ มนินทรีย์ อิตถินทรีย์หรือปุริสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ ย่อมเกิดปรากฏแก่คัพภไสยกสัตว์ ผู้เป็นอเหตุกะ เว้นผู้ที่เป็นนปุงสกะ ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๔ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๔ คือ กายินทรีย์ มนินทรีย์ ชีวิตินทรีย์อุเปกขินทรีย์ ย่อมเกิดปรากฏแก่คัพภไสยกสัตว์ ผู้เป็นอเหตุกนปุงสกสัตว์ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๔ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด เหตุ ๓ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด เหตุ ๓ คือ อโลภะที่เป็นวิปากเหตุ อโทสะที่เป็นวิปากเหตุ อโมหะที่เป็นวิปากเหตุ ย่อมเกิดปรากฏแก่กามาวจรเทวดา มนุษย์สมัยปฐมกัป คัพภไสยกสัตว์ ผู้เป็นสเหตุกญาณสัมปยุต ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด เหตุ ๓ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด เหตุ ๒ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์จำพวกไหน

ในขณะที่เกิด เหตุ ๒ คือ อโลภะที่เป็นวิปากเหตุ อโทสะที่เป็นวิปากเหตุ ย่อมเกิดปรากฏแก่กามาวจรเทวดา มนุษย์สมัยปฐมกัป คัพภไสยกสัตว์ ผู้เป็นสเหตุกญาณวิปปยุต ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด เหตุ ๒ เหล่านี้ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์เหล่านี้

อเหตุกวิบาก ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์นอกจากที่กล่าวมานี้

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อาหาร ๔ เหล่าไหน ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

คือ กวฬิงการาหาร ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร วิญญาณาหารในกามธาตุ ในขณะที่เกิด อาหาร ๔ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ผัสสะ ๑ อย่างไหน ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

คือ มโนวิญญาณธาตุสัมผัส ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด ผัสสะ ๑ นี้ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด เวทนา ๑ สัญญา ๑ เจตนา ๑จิต ๑ อย่างไหน ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

คือ มโนวิญญาณธาตุ ในกามธาตุ ในขณะที่เกิด จิต ๑ นี้ ย่อมเกิดปรากฏแก่สัตว์ทุกจำพวก

[๑๐๙๗] ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ขันธ์เท่าไร ย่อมเกิดปรากฏ ฯลฯ จิตเท่าไร ย่อมเกิดปรากฏ

ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ขันธ์ ๕ อายตนะ ๕ ธาตุ ๕ สัจจะ ๑อินทรีย์ ๑๐ เหตุ ๓ อาหาร ๓ ผัสสะ ๑ เวทนา ๑ สัญญา ๑ เจตนา ๑จิต ๑ ย่อมเกิดปรากฏแก่เทวดาทั้งหลาย เว้นแต่พวกอสัญญสัตว์

[๑๐๙๘] ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ขันธ์ ๕ เหล่าไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ขันธ์ ๕ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด อายตนะ ๕ เหล่าไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ จักขายตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ มนายตนะ ธัมมายตนะในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด อายตนะ ๕ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ธาตุ ๕ เหล่าไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ จักขุธาตุ รูปธาตุ โสตธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ธาตุ ๕ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด สัจจะ ๑ อย่างไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ ทุกขสัจจะ ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด สัจจะ ๑ นี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๐ เหล่าไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ มนินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์หรืออุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๑๐ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด เหตุ ๓ เหล่าไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ อโลภะ ที่เป็นวิปากเหตุ อโทสะ ที่เป็นวิปากเหตุ อโมหะ ที่เป็นวิปากเหตุ ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด เหตุ ๓ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด อาหาร ๓ เหล่าไหน ย่อมเกิดปรากฏ

ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร วิญญาณาหาร ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิดอาหาร ๓ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ผัสสะ ๑ อย่างไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ มโนวิญญาณธาตุสัมผัส ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ผัสสะ ๑ นี้ย่อมเกิดปรากฏ

ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด เวทนา ๑ สัญญา ๑ เจตนา ๑จิต ๑ อย่างไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ มโนวิญญาณธาตุ ในรูปธาตุ ในขณะที่เกิด จิต ๑ นี้ ย่อมเกิดปรากฏ

[๑๐๙๙] ในขณะที่เกิด ขันธ์เท่าไร ย่อมเกิดปรากฏ ฯลฯจิตเท่าไร ย่อมปรากฏ แก่เหล่าเทวดาอสัญญสัตว์

ในขณะที่เกิด ขันธ์ ๑ คือ รูปขันธ์ ย่อมเกิดปรากฏแก่เหล่าเทวดาอสัญญสัตว์

อายตนะ ๒ คือ รูปายตนะ ธัมมายตนะ ย่อมเกิดปรากฏ

ธาตุ ๒ คือ รูปธาตุ ธัมมธาตุ ย่อมเกิดปรากฏ

สัจจะ ๑ คือ ทุกขสัจจะ ย่อมเกิดปรากฏ

อินทรีย์ ๑ คือ รูปชีวิตินทรีย์ ย่อมเกิดปรากฏ

เหล่าเทวดาอสัญญสัตว์ ไม่มีเหตุ ไม่มีอาหาร ไม่มีผัสสะ ไม่มีเวทนาไม่มีสัญญา ไม่มีเจตนา ไม่มีจิต ย่อมเกิดปรากฏ

[๑๑๐๐] ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ขันธ์เท่าไร ฯลฯ จิตเท่าไร ย่อมเกิด ปรากฏ

ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ขันธ์ ๔ ย่อมเกิดปรากฏ อายตนะ ๒ย่อมเกิดปรากฏ ธาตุ ๒ ย่อมเกิดปรากฏ สัจจะ ๑ ย่อมเกิดปรากฏ อินทรีย์ ๘ย่อมเกิดปรากฏ เหตุ ๓ ย่อมเกิดปรากฏ อาหาร ๓ ย่อมเกิดปรากฏ ผัสสะ ๑ย่อมเกิดปรากฏ เวทนา ๑ สัญญา ๑ เจตนา ๑ จิต ๑ ย่อมเกิดปรากฏ

[๑๑๐๑] ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ขันธ์ ๔ เหล่าไหนย่อมเกิดปรากฏ

คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ในอรูปธาตุในขณะที่เกิด ขันธ์ ๔ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด อายตนะ ๒ เหล่าไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ มนายตนะ ธัมมายตนะ ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด อายตนะ ๒เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ธาตุ ๒ เหล่าไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ มโนวิญญาณธาตุ ธัมมธาตุ ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ธาตุ ๒เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด สัจจะ ๑ อย่างไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ ทุกขสัจจะ ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด สัจจะ ๑ นี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๘ เหล่าไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ มนินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด อินทรีย์ ๘เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด เหตุ ๓ เหล่าไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ อโลภะที่เป็นวิปากเหตุ อโทสะที่เป็นวิปากเหตุ อโมหะที่เป็นวิปากเหตุ ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด เหตุ ๓ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด อาหาร ๓ เหล่าไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร วิญญาณาหาร ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด อาหาร ๓ เหล่านี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ผัสสะ ๑ อย่างไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ มโนวิญญาณธาตุสัมผัส ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด ผัสสะ ๑ นี้ย่อมเกิดปรากฏ

ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด เวทนา ๑ สัญญา ๑ เจตนา ๑ จิต ๑อย่างไหน ย่อมเกิดปรากฏ

คือ มโนวิญญาณธาตุ ในอรูปธาตุ ในขณะที่เกิด จิต ๑ นี้ ย่อมเกิดปรากฏ

ภุมมันตรวาร

[๑๑๐๒] ธรรมที่เป็นกามาวจร ธรรมที่ไม่ใช่กามาวจร ธรรมที่เป็นรูปาวจร ธรรมที่ไม่ใช่รูปาวจร ธรรมที่เป็นอรูปาวจร ธรรมที่ไม่ใช่อรูปาวจร ธรรมที่เป็นโลกิยะ ธรรมที่เป็นโลกุตตระ

[๑๑๐๓] ธรรมที่เป็นกามาวจร เป็นไฉน

คือ ขันธ์ ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอันใด อันท่องเที่ยวอยู่ในระหว่างภูมินี้ อันนับเนื่องอยู่ในระหว่างภูมินี้ คือเบื้องต่ำกำหนดเอาอเวจีนรกเป็นที่สุด เบื้องบนกำหนดเอาเหล่าเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตีเป็นที่สุด เหล่านี้เชื่อว่า ธรรมที่เป็นกามาวจร

ธรรมที่ไม่ใช่กามาวจร เป็นไฉน

คือ ธรรมที่เป็นรูปาวจร ธรรมที่เป็นอรูปาวจร ธรรมที่เป็นโลกุตตระเหล่านี้ชื่อว่า ธรรมที่ไม่ใช่กามาวจร

ธรรมที่เป็นรูปาวจร เป็นไฉน

คือ จิตและเจตสิกธรรม ของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ หรือผู้เกิดแล้ว หรือผู้อยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม อันท่องเที่ยวอยู่ในระหว่างภูมินี้ อันนับเนื่องอยู่ในระหว่างภูมินี้ คือ เบื้องต่ำกำหนดเอาพรหมโลกเป็นที่สุด เบื้องบนกำหนดเอาเหล่าเทวดาชั้นอกนิฏฐะเป็นที่สุด เหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมที่เป็นรูปาวจร

ธรรมที่ไม่ใช่รูปาวจร เป็นไฉน

คือ ธรรมที่เป็นกามาวจร ธรรมที่เป็นอรูปาวจร ธรรมที่เป็นโลกุตตระเหล่านี้ชื่อว่า ธรรมที่ไม่ใช่รูปาวจร

ธรรมที่เป็นอรูปาวจร เป็นไฉน

คือ จิตและเจตสิกธรรม ของบุคคลผู้เข้าสมาบัติ หรือผู้เกิดแล้ว หรือผู้อยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม อันท่องเที่ยวอยู่ในระหว่างภูมินี้ อันนับเนื่องอยู่ในระหว่างภูมินี้ คือ เบื้องต่ำกำหนดเอาเหล่าเทวดาผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพเป็นที่สุด เบื้องบนกำหนดเอาเหล่าเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพเป็นที่สุด เหล่านี้ชื่อว่า ธรรมที่เป็นอรูปาวจร

ธรรมที่ไม่ใช่อรูปาวจร เป็นไฉน

คือ ธรรมที่เป็นกามาวจร ธรรมที่เป็นรูปาวจร ธรรมที่เป็นโลกุตตระเหล่านี้ ชื่อว่า ธรรมที่ไม่ใช่อรูปาวจร

ธรรมที่เป็นโลกิยะ เป็นไฉน

คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม อัพยากตธรรม ที่เป็นอารมณ์ของอาสวะอันเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร ได้แก่รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เหล่านี้ชื่อว่า ธรรมที่เป็นโลกิยะ

ธรรมที่เป็นโลกุตตระ เป็นไฉน

คือ มรรค ผลแห่งมรรค และอสังขตธาตุ (คือนิพพาน) เหล่านี้ชื่อว่า ธรรมที่เป็นโลกุตตระ

อุปปาทกัมมอายุปมาณวาร

[๑๑๐๔] คำว่า เทวดา ได้แก่เทวดา ๓ จำพวก คือ สมมติเทวดาอุปปัตติเทวดา วิสุทธิเทวดา

พระราชา พระเทวี พระราชกุมาร เรียกว่า สมมติเทวดา

เหล่าเทวดาชั้นบน นับแต่เหล่าเทวดาชั้นจาตุมหาราชขึ้นไป เรียกว่าอุปปัตติเทวดา

พระอรหันต์ทั้งหลาย เรียกว่า วิสุทธิเทวดา

[๑๑๐๕] คนทั้งหลาย ให้ทาน สมาทานศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว เกิดที่ไหน

คนทั้งหลาย ให้ทาน สมาทานศีล ทำอุโบสถกรรมแล้ว บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งกษัตริย์ผู้มหาศาล บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งพราหมณ์ผู้มหาศาล บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งคหบดีผู้มหาศาล บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งเหล่าเทวดาชั้นจาตุมหาราช บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งเหล่าเทวดาชั้นยามา บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งเหล่าเทวดาชั้นดุสิต บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งเหล่าเทวดาชั้นนิมมานรดี บางคนเข้าถึงความเป็นพวกแห่งเหล่าเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี

[๑๑๐๖] อายุของเหล่ามนุษย์ มีประมาณเท่าไร

คือ ประมาณ ๑๐๐ ปี ต่ำกว่าบ้าง เกินกว่าบ้างก็มี

อายุของเหล่าเทวดาชั้นจาตุมมหาราช มีประมาณเท่าไร

คือ ๕๐ ปี ของมนุษย์ นับเป็นวันหนึ่งและคืนหนึ่งของเหล่าเทวดาชั้นจาตุมมหาราช ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้นเป็น ๑ ปี ๕๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นกำหนดอายุของเหล่าเทวดาชั้นจาตุมมหาราช

นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๙ ล้านปี

อายุของเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ มีประมาณเท่าไร

คือ ๑๐๐ ปีของมนุษย์ นับเป็นวันหนึ่งและคืนหนึ่งของเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี๑,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นกำหนดอายุของเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์

นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๓ โกฏิ ๖ ล้านปี

อายุของเหล่าเทวดาชั้นยามา มีประมาณเท่าไร

คือ ๒๐๐ ปีของมนุษย์ นับเป็นวันหนึ่งและคืนหนึ่งของเหล่าเทวดาชั้นยามา ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี๒,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นกำหนดอายุของเหล่าเทวดาชั้นยามา

นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๑๔ โกฏิ ๔ ล้านปี

อายุของเหล่าเทวดาชั้นดุสิต มีประมาณเท่าไร

คือ ๔๐๐ ปีของมนุษย์ นับเป็นวันหนึ่งและคืนหนึ่งของเหล่าเทวดาชั้นดุสิต ๓๐ ราตรี โดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น ๑ ปี๔,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นกำหนดอายุของเหล่าเทวดาชั้นดุสิต

นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๕๗ โกฏิ ๖ ล้านปี

อายุของเหล่าเทวดาชั้นนิมมานรดี มีประมาณเท่าไร

คือ ๘๐๐ ปีของมนุษย์ นับเป็นวันหนึ่งและคืนหนึ่งของเหล่าเทวดาชั้นนิมมานรดี ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้น เป็น๑ ปี ๘,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นกำหนดอายุของเหล่าเทวดาชั้นนิมมานรดี

นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๒๓๐ โกฏิ ๔ ล้านปี

อายุของเหล่าเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี มีประมาณเท่าไร

คือ ๑,๖๐๐ ปีของมนุษย์ นับเป็นวันหนึ่งและคืนหนึ่งของเหล่าเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ๓๐ ราตรีโดยราตรีนั้น เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือนโดยเดือนนั้นเป็น ๑ ปี ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์โดยปีนั้น เป็นกำหนดอายุของเหล่าเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

นับอย่างปีมนุษย์ มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๙๒๑ โกฏิ ๖ ล้านปี

พวกเทวดากามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น เพียบพร้อมไปด้วยกามคุณทั้งปวงอายุของพวกเทวดากามาวจรสวรรค์ ๖ ชั้น นับรวมกันทั้งหมดเป็นเท่าไร เป็น๑๒๒๘ โกฏิ ๕ ล้านปี โดยนับอย่างปีมนุษย์

[๑๑๐๗] ผู้เจริญปฐมฌานได้อย่างสามัญ ไปเกิดที่ไหน

ผู้เจริญปฐมฌานได้อย่างสามัญ ไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นพรหมปาริสัชชา

อายุของเทวดาเหล่านั้น มีประมาณเท่าไร

มีประมาณเท่าส่วนที่ ๓ ที่ ๔ แห่งกัปป์ [คือ ๑ ใน ๓ หรือ ๑ ใน ๔แห่งกัปป์]

ผู้เจริญปฐมฌานได้อย่างกลาง ไปเกิดที่ไหน

ผู้เจริญปฐมฌานได้อย่างกลาง ไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นพรหมปุโรหิตา

อายุของเทวดาเหล่านั้น มีประมาณเท่าไร

มีประมาณกึ่งกัปป์

ผู้เจริญปฐมฌานได้อย่างประณีต ไปเกิดที่ไหน

ผู้เจริญปฐมฌานได้อย่างประณีต ไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นมหาพรหมา

อายุของเทวดาเหล่านั้น มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๑ กัปป์

ผู้เจริญทุติยฌานได้อย่างสามัญ ไปเกิดที่ไหน

ผู้เจริญทุติยฌานได้อย่างสามัญ ไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นปริตตาภา

อายุของเทวดาเหล่านั้น มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๒ กัปป์

ผู้เจริญทุติยฌานได้อย่างกลาง ไปเกิดที่ไหน

ผู้เจริญทุติยฌานได้อย่างกลาง ไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นอัปปมาณาภา

อายุของเทวดาเหล่านั้น มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๔ กัปป์

ผู้เจริญทุติยฌานได้อย่างประณีต ไปเกิดที่ไหน

ผู้เจริญทุติยฌานได้อย่างประณีต ไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นอาภัสสระ

อายุของเทวดาเหล่านั้น มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๘ กัปป์

ผู้เจริญตติยฌานได้อย่างสามัญ ไปเกิดที่ไหน

ผู้เจริญตติยฌานได้อย่างสามัญ ไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นปริตตสุภา

อายุของเทวดาเหล่านั้น มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๑๖ กัปป์

ผู้เจริญตติยฌานได้อย่างกลาง ไปเกิดที่ไหน

ผู้เจริญตติยฌานได้อย่างกลาง ไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นอัปปมาณสุภา

อายุของเทวดาเหล่านั้น มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๓๒ กัปป์

ผู้เจริญตติยฌานได้อย่างประณีต ไปเกิดที่ไหน

ผู้เจริญตติยฌานได้อย่างประณีต ไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นสุภกิณหะ

อายุของเทวดาเหล่านั้น มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๖๔ กัปป์

ผู้เจริญจตุตถฌาน บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาเหล่าอสัญญสัตว์ บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นเวหัปผลา บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นอวิหา บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นอตัปปา บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นสุทัสสา บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นสุทัสสี บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาชั้นอกนิฏฐะ บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ บางคนไปเกิดเป็นพวกเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ เพราะอารมณ์ต่างกัน เพราะมนสิการต่างกัน เพราะฉันทะต่างกัน เพราะปณิธิต่างกันเพราะอธิโมกข์ต่างกัน เพราะอภินิหารต่างกัน เพราะปัญญาต่างกัน

อายุของเหล่าเทวดาอสัญญสัตว์ และเหล่าเทวดาชั้นเวหัปผลามีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๕๐๐ กัปป์

อายุของเหล่าเทวดาชั้นอวิหา มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๑,๐๐๐ กัปป์

อายุของเหล่าเทวดาชั้นอตัปปา มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๒,๐๐๐ กัปป์

อายุของเหล่าเทวดาชั้นสุทัสสา มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๔,๐๐๐ กัปป์

อายุของเหล่าเทวดาชั้นสุทัสสี มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๘,๐๐๐ กัปป์

อายุของเหล่าเทวดาชั้นอกนิฏฐะ มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๑๖,๐๐๐ กัปป์

อายุของเหล่าเทวดาผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนภพ มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๒๐,๐๐๐ กัปป์

อายุของเหล่าเทวดาผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนภพ มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๔๐,๐๐๐ กัปป์

อายุของเหล่าเทวดาผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนภพ มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๖๐,๐๐๐ กัปป์

อายุของเหล่าเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนภพ มีประมาณเท่าไร

มีประมาณ ๘๔,๐๐๐ กัปป์

เหล่าสัตว์ที่มีอำนาจแห่งบุญส่งเสริม ไปแล้วสู่กามภพ และรูปภพ หรือแม้ไปสู่ภวัคคพรหม ย่อมกลับไปสู่ทุคติอีกได้ เหล่าสัตว์มีอายุยืนถึงเพียงนั้นก็ยังจุติเพราะสิ้นอายุ ภพไหนๆ ชื่อว่า เที่ยง ไม่มี สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ได้ตรัสไว้อย่างนี้ เพราะฉะนั้นแล เหล่านักปราชญ์ผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดรอบคอบ คำนึงถึงความจริงข้อนี้ จึงเจริญมรรคอันอุดมเพื่อพ้นจากชรามรณะ ครั้นเจริญมรรคอันบริสุทธิ์สะอาด ซึ่งมีปกติยังสัตว์ให้หยั่งถึงพระนิพพานแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่มีอาสวะปรินิพพาน เพราะกำหนดรู้อาสวะทั้งปวงฉะนี้แล

อภิญญเญยยาทิวาร

[๑๑๐๘] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน เป็นอภิญญเญยยธรรมขันธ์ไหน เป็นปริญญเญยยธรรม ขันธ์ไหน เป็นปหาตัพพธรรม ขันธ์ไหน เป็นภาเวตัพพธรรม ขันธ์ไหน เป็นสัจฉิกาตัพพธรรม ขันธ์ไหน ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ขันธ์ไหน ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ขันธ์ไหน ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม ฯลฯ บรรดาจิต ๗ จิตไหน เป็นอภิญญเญยยธรรม จิตไหน เป็นปริญญเญยยธรรม จิตไหน เป็นปหาตัพพธรรม จิตไหน เป็นภาเวตัพพธรรม จิตไหน เป็นสัจฉิกาตัพพธรรม จิตไหน ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม จิตไหน ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรมจิตไหน ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม

รูปขันธ์ เป็นอภิญญเญยยธรรม เป็นปริญญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรมไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม

ขันธ์ ๔ เป็นอภิญญเญยยธรรม เป็นปริญญเญยยธรรม เป็นปหาตัพพธรรมก็มี เป็นภาเวตัพพธรรมก็มี เป็นสัจฉิกาตัพพธรรมก็มี ไม่ใช่ปหาตัพพธรรมไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม ก็มี

อายตนะ ๑๐ เป็นอภิญญเญยยธรรม เป็นปริญญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม อายตนะ ๒ เป็นอภิญญเญยยธรรม เป็นปริญญเญยยธรรม เป็นปหาตัพพธรรมก็มี เป็นภาเวตัพพธรรมก็มี เป็นสัจฉิกาตัพพธรรมก็มี ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม ก็มี

ธาตุ ๑๖ เป็นอภิญญเญยยธรรม เป็นปริญญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม ธาตุ ๒ เป็นอภิญญเญยยธรรม เป็นปริญญเญยยธรรม เป็นปหาตัพพธรรม เป็นภาเวตัพพธรรมก็มี เป็นสัจฉิกาตัพพธรรมก็มี ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม ก็มี

สมุทยสัจ เป็นอภิญญเญยยธรรม เป็นปริญญเญยยธรรม เป็นปหาตัพพธรรมไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม มัคคสัจเป็นอภิญญเญยยธรรม เป็นปริญญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม เป็นภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม นิโรธสัจ เป็นอภิญญเญยยธรรม เป็นปริญญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรเป็นภาเวตัพพธรรม เป็นสัจฉิกาตัพพธรรม ทุกขสัจ เป็นอภิญญเญยยธรรม เป็นปริญญเญยยธรรม เป็นปหาตัพพธรรม ก็มี ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ก็มี

อินทรีย์ ๙ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม โทมนัสสินทรีย์ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม เป็นปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรมไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม เป็นภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรมอัญญินทรีย์ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม เป็นภาเวตัพพธรรมก็มี เป็นสัจฉิกาตัพพธรรมก็มี อัญญาตาวินทรีย์ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม เป็นสัจฉิกาตัพพธรรม อินทรีย์ ๓ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม เป็นภาเวตัพพธรรมก็มี เป็นสัจฉิกาตัพพธรรมก็มี ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรมก็มี อินทรีย์ ๖ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยธรรม เป็นปหาตัพพธรรมก็มี เป็นภาเวตัพพธรรมก็มี เป็นสัจฉิกาตัพพธรรมก็มีไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม ก็มี

อกุศลเหตุ ๓ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม เป็นปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม

กุศลเหตุ ๓ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม เป็นภาเวตัพพธรรม มิใช่สัจฉิกาตัพพธรรมก็มี ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ก็มี

อัพยากตเหตุ ๓ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม เป็นสัจฉิกาตัพพธรรม ก็มี ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม ก็มี

กพพิงการาหาร เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม อาหาร ๓ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม เป็นปหาตัพพธรรมก็มี เป็นภาเวตัพพธรรมก็มีเป็นสัจฉิกาตัพพธรรมก็มี ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม ก็มี

ผัสสะ ๖ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม มโนวิญญาณธาตุสัมผัสเป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม เป็นปหาตัพพธรรมก็มี เป็นภาเวตัพพธรรมก็มี เป็นสัจฉิกาตัพพธรรมก็มี ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรมไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม ก็มี

เวทนา ๖ สัญญา ๖ เจตนา ๖ จิต ๖ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม มโนวิญญาณธาตุ เป็นอภิญเญยยธรรม เป็นปริญเญยยธรรม เป็นปหาตัพพธรรมก็มี เป็นภาเวตัพพธรรมก็มี เป็นสัจฉิกาตัพพธรรมก็มี ไม่ใช่ปหาตัพพธรรม ไม่ใช่ภาเวตัพพธรรม ไม่ใช่สัจฉิกาตัพพธรรม ก็มี

อารัมมณวาร

[๑๑๐๙] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน เป็นสารัมมณธรรม ขันธ์ไหน เป็นอนารัมมณธรรม ฯลฯ บรรดาจิต ๗ จิตไหน เป็นสารัมมณธรรม จิตไหน เป็นอนารัมมณธรรม

รูปขันธ์ เป็นอนารัมมณธรรม ขันธ์ ๔ เป็นสารัมมณธรรม

อายตนะ ๑๐ เป็นอนารัมมณธรรม มนายตนะ เป็นสารัมมณธรรมธัมมายตนะ เป็นสารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณธรรม ก็มี

ธาตุ ๑๐ เป็นอนารัมมณธรรม ธาตุ ๗ เป็นสารัมมณธรรม ธัมมธาตุเป็นสารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณธรรม ก็มี

สัจจะ ๒ เป็นสารัมมณธรรม นิโรธสัจ เป็นอนารัมมณธรรม ทุกขสัจเป็นสารัมมณธรรมก็มี เป็นอนารัมมณธรรม ก็มี

อินทรีย์ ๗ เป็นอนารัมมณธรรม อินทรีย์ ๑๕ เป็นสารัมมณธรรมชีวิตินทรีย์ เป็นสารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณธรรม ก็มี

เหตุ ๙ เป็นสารัมมณธรรม

กพฬิงการาหาร เป็นอนารัมมณธรรม อาหาร ๓ เป็นสารัมมณธรรม

ผัสสะ ๗ เวทนา ๗ สัญญา ๗ เจตนา ๗ จิต ๗ เป็นสารัมมณธรรม

[๑๑๑๐] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน เป็นสารัมมณารัมมณธรรมขันธ์ไหน เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม ขันธ์ไหน เป็นอนารัมมณธรรมฯลฯ บรรดาจิต ๗ จิตไหน เป็นสารัมมณารัมมณธรรม จิตไหน เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม จิตไหน เป็นอนารัมมณธรรม

รูปขันธ์ เป็นอนารัมมณธรรม ขันธ์ ๔ เป็นสารัมมณารัมมณธรรม ก็มีเป็นอนารัมมณา-รัมมณธรรม ก็มี

อายตนะ ๑๐ เป็นอนารัมมณธรรม มนายตนะ เป็นสารัมมณารัมมณธรรมก็มี เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม ก็มี ธัมมายตนะ เป็นสารัมมณารัมมณธรรม ก็มีเป็นอนารัมมณรัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณธรรม ก็มี

ธาตุ ๑๐ เป็นอนารัมมณธรรม ธาตุ ๖ เป็นอนารัมมณารัมมณธรรมมโนวิญญาณธาตุ เป็นสารัมมณารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม ก็มีธัมมธาตุ เป็นสารัมมณรัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณธรรม ก็มี

นิโรธสัจ เป็นอนารัมมณธรรม มัคคสัจ เป็นอนารัมมณารัมมณธรรมสมุทยสัจ เป็นสารัมมณารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม ก็มี ทุกขสัจเป็นสารัมมณารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณธรรม ก็มี

อินทรีย์ ๗ เป็นอนารัมมณธรรม อินทรีย์ ๕ เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม อินทรีย์ ๘ เป็นสารัมมณารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม ก็มีชีวิตินทรีย์ เป็นสารัมมณรัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณธรรม ก็มี

เหตุ ๙ เป็นสารัมมณารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม ก็มี

กพฬิงการาหาร เป็นอนารัมมณธรรม อาหาร ๓ เป็นสารัมมณารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม ก็มี

ผัสสะ ๖ เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม มโนวิญญาณธาตุสัมผัส เป็นสารัมมณารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม ก็มี

เวทนา ๖ สัญญา ๖ เจตนา ๖ จิต ๖ เป็นอนารัมมณารัมมณธรรมมโนวิญญาณธาตุ เป็นสารัมมณารัมมณธรรม ก็มี เป็นอนารัมมณารัมมณธรรม ก็มี

ทิฏฐาทิวาร

[๑๑๑๑] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน เป็นทิฏฐธรรม ขันธ์ไหนเป็นสุตธรรม เป็นมุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม ขันธ์ไหน ไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม ไม่ใช่วิญญาตธรรม ฯลฯบรรดาจิต ๗ จิตไหน เป็นทิฏฐธรรม เป็นสุตธรรม เป็นมุตธรรมเป็นวิญญาตธรรม ขันธ์ไหน ไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม ไม่ใช่วิญญาตธรรม

รูปขันธ์ เป็นทิฏฐธรรม ก็มี เป็นสุตธรรม ก็มี เป็นมุตธรรม ก็มี ไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม ก็มี ขันธ์ ๔ไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม

รูปายตนะ เป็นทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม สัททายตนะ ไม่ใช่ทิฏฐธรรม เป็นสุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ ไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม เป็นมุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม อายตนะ ๗ ไม่ใช่ทิฏฐธรรมไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม

รูปธาตุ เป็นทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม สัททธาตุ ไม่ใช่ทิฏฐธรรม เป็นสุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม คันธธาตุ รสธาตุ โผฏฐัพพธาตุ ไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม เป็นมุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม ธาตุ ๑๓ ไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม

สัจจะ ๓ ไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม ทุกขสัจ เป็นทิฏฐธรรม ก็มี เป็นสุตธรรม ก็มี เป็นมุตธรรม ก็มีไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม ก็มี เป็นวิญญาตธรรม

อินทรีย์ ๒๒ ไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม

เหตุ ๙ ไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม

อาหาร ๔ ไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม

ผัสสะ ๗ ไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม

เวทนา ๗ สัญญา ๗ เจตนา ๗ จิต ๗ ไม่ใช่ทิฏฐธรรม ไม่ใช่สุตธรรม ไม่ใช่มุตธรรม เป็นวิญญาตธรรม

กุสลติกาทิวาร

[๑๑๑๒] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน เป็นกุศล ขันธ์ไหน เป็นอกุศล ขันธ์ไหน เป็นอัพยากฤต ฯลฯ บรรดาจิต ๗ จิตไหน เป็นกุศล จิตไหน เป็นอกุศล จิตไหน เป็นอัพยากฤต

รูปขันธ์ เป็นอัพยากฤต ขันธ์ ๔ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี

อายตนะ ๑๐ เป็นอัพยากฤต อายตนะ ๒ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มีเป็นอัพยากฤต ก็มี

ธาตุ ๑๖ เป็นอัพยากฤต ธาตุ ๒ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี

สมุทยสัจ เป็นอกุศล มัคคสัจ เป็นกุศล นิโรธสัจ เป็นอัพยากฤตทุกขสัจ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี

อินทรีย์ ๑๐ เป็นอัพยากฤต โทมนัสสินทรีย์ เป็นอกุศล อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ เป็นกุศล อินทรีย์ ๔ เป็นกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี อินทรีย์ ๖เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี

อกุศลเหตุ ๓ เป็นอกุศล กุศลเหตุ ๓ เป็นกุศล อัพยากตเหตุ ๓ เป็นอัพยากฤต

กพฬิงการาหาร เป็นอัพยากฤต อาหาร ๓ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มีเป็นอัพยากฤตก็มี

ผัสสะ ๖ เป็นอัพยากฤต มโนวิญญาณธาตุสัมผัส เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี

เวทนา ๖ สัญญา ๖ เจตนา ๖ จิต ๖ เป็นอัพยากฤต มโนวิญญาณธาตุ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี เป็นอัพยากฤตก็มี

เวทนาติกวาร

[๑๑๑๓] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน สัมปยุตด้วยสุขเวทนาขันธ์ไหน สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา ขันธ์ไหน สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา ฯลฯ บรรดาจิต ๗ จิตไหน สัมปยุตด้วยสุขเวทนา จิตไหน สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา จิตไหน สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา

ขันธ์ ๒ กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยสุขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยทุกขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา

ขันธ์ ๓ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี

อายตนะ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยสุขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยทุกขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา มนายตนะ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี ธัมมายตนะสัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วย

ทุกขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยสุขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยทุกขเวทนาหรือสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี

ธาตุ ๑๐ กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยสุขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยทุกขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา ธาตุ ๕ สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนากายวิญญาณธาตุ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี มโนวิญญาณธาตุ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี ธัมมธาตุ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยสุขเวทนาหรือสัมปยุตด้วยทุกขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา ก็มี

สัจจะ ๒ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มีนิโรธสัจ กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยสุขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยทุกขเวทนาหรือสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา ทุกขสัจ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยสุขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยทุกขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา ก็มี

อินทรีย์ ๑๒ กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยสุขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยทุกขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา อินทรีย์ ๖ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี อินทรีย์ ๓ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มีสัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี ชีวิตินทรีย์ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มีกล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยสุขเวทนาหรือสัมปยุตด้วยทุกขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา ก็มี

โทสะที่เป็นอกุศลเหตุ สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา เหตุ ๗ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี โมหะที่เป็นอกุศลเหตุ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี

กพพิงการาหาร กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยสุขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยทุกขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา อาหาร ๓ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี

ผัสสะ ๕ สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา กายสัมผัส สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี มโนวิญญาณธาตุสัมผัส สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี

เวทนา ๗ กล่าวไม่ได้ว่า สัมปยุตด้วยสุขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยทุกขเวทนา หรือสัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา

สัญญา ๕ เจตนา ๕ จิต ๕ สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา กายวิญญาณสัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี มโนวิญญาณธาตุ สัมปยุตด้วยสุขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาก็มี สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาก็มี

วิปากติกวาร

[๑๑๑๔] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน เป็นวิปากธรรม ขันธ์ไหนเป็นวิปากธัมมธรรม ขันธ์ไหน เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม ฯลฯบรรดาจิต ๗ จิตไหน เป็นวิปากธรรม จิตไหน เป็นวิปากธัมมธรรมจิตไหน เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม

รูปขันธ์ เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม ขันธ์ ๔ เป็นวิปากธรรมก็มีเป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี

อายตนะ ๑๐ เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม อายตนะ ๒ เป็นวิปากธรรมก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี

ธาตุ ๑๐ เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม ธาตุ ๕ เป็นวิปากธรรม มโนธาตุเป็นวิปากธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี ธาตุ ๒ เป็นวิปากธรรมก็มีเป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี

สัจจะ ๒ เป็นวิปากธัมมธรรม นิโรธสัจ เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมทุกขสัจ เป็นวิปากธรรมก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี

อินทรีย์ ๗ เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม อินทรีย์ ๓ เป็นวิปากธรรมอินทรีย์ ๒ เป็นวิปากธัมมธรรม อัญญินทรีย์ เป็นวิปากธรรมก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี อินทรีย์ ๙ เป็นวิปากธรรมก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี

เหตุ ๖ เป็นวิปากธัมมธรรม อัพยากตเหตุ ๓ เป็นวิปากธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี

กพฬิงการาหาร เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรม อาหาร ๓ เป็นวิปากธรรมก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี

ผัสสะ ๕ เป็นวิปากธรรม มโนธาตุสัมผัส เป็นวิปากธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี มโนวิญญาณธาตุสัมผัส เป็นวิปากธรรมก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี

เวทนา ๕ สัญญา ๕ เจตนา ๕ จิต ๕ เป็นวิปากธรรม มโนธาตุเป็นวิปากธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี มโนวิญญาณธาตุ เป็นวิปากธรรมก็มี เป็นวิปากธัมมธรรมก็มี เป็นเนววิปากนวิปากธัมมธรรมก็มี

อุปาทินนุปาทานิยติกวาร

[๑๑๑๕] ขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมขันธ์ไหน เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรม ขันธ์ไหน เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยธรรม ฯลฯ บรรดาจิต ๗ จิตไหน เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรม จิตไหน เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรม จิตไหน เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยธรรม

รูปขันธ์ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มีขันธ์ ๔ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยธรรมก็มี

อายตนะ ๕ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรม สัททายตนะ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรม อายตนะ ๔ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี อายตนะ ๒ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยธรรมก็มี

ธาตุ ๑๐ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรม สัททธาตุ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรม ธาตุ ๕ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มีธาตุ ๒ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยธรรมก็มี

สมุทยสัจ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรม สัจจะ ๒ เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยธรรม ทุกขสัจ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี

อินทรีย์ ៩ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรม โทมนัสสินทรีย์ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรม อินทรีย์ ๓ เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยธรรม อินทรีย์ ៩เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยธรรมก็มี

อกุศลเหตุ ๓ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรม กุศลเหตุ ๓ เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยธรรมก็มี อัพยากตเหตุ ๓ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยธรรมก็มี

กพฬิงการาหาร เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี อาหาร ๓ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยธรรมก็มี

ผัสสะ ๕ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรม มโนธาตุสัมผัส เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี มโนวิญญาณธาตุสัมผัส เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนานุปาทานิยธรรมก็มี

เวทนา ๕ สัญญา ๕ เจตนา ๕ จิต ๕ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมมโนธาตุ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มีมโนวิญญาณธาตุ เป็นอุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มี เป็นอนุปาทินนุปาทานิยธรรมก็มีเป็นอนุปาทินนานุปาทานิยธรรมก็มี

วิตักกติกวาร

[๑๑๑๖] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน เป็นสวิตักกสวิจารธรรมขันธ์ไหน เป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรม ขันธ์ไหน เป็นอวิตักกาวิจารธรรม ฯลฯ บรรดาจิต ๗ จิตไหน เป็นสวิตักกสวิจารธรรม จิตไหนเป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรม จิตไหน เป็นอวิตักกาวิจารธรรม

รูปขันธ์ เป็นอวิตักกาวิจารธรรม ขันธ์ ๓ เป็นสวิตักกสวิจารธรรมก็มีเป็น อวิตักกวิจารมัตตธรรมก็มี เป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มี สังขารขันธ์ เป็นสวิตักกสวิจารธรรมก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรมก็มี เป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มีกล่าวไม่ได้ว่า เป็น สวิตักกสวิจารธรรม หรืออวิตักกวิจารมัตตธรรม หรืออวิตักกาวิจารธรรมก็มี

อายตนะ ๑๐ เป็นอวิตักกาวิจารธรรม มนายตนะ เป็นสวิตักกสวิจารธรรมก็มี เป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มี เป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มี ธัมมายตนะ เป็นสวิตักกสวิจารธรรมก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรมก็มี เป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็น สวิตักกสวิจารธรรม หรือเป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรม หรือเป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มี

ธาตุ ๑๕ เป็นอวิตักกาวิจารธรรม มโนธาตุ เป็นสวิตักกสวิจารธรรมมโนวิญญาณธาตุ เป็นสวิตักกสวิจารธรรมก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรมก็มี เป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มี ธัมมธาตุ เป็นสวิตักกสวิจารธรรมก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรมก็มี เป็น อวิตักกาวิจารธรรมก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสวิตักกสวิจารธรรมหรือเป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรม หรือเป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มี

สมุทยสัจ เป็นสวิตักกสวิจารธรรม นิโรธสัจ เป็นอวิตักกาวิจารธรรมมัคคสัจ เป็นสวิตักกสวิจารธรรมก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรมก็มี เป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มี ทุกขสัจ เป็นสวิตักกสวิจารธรรมก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรมก็มี เป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มี กล่าวไม่ได้ว่า เป็นสวิตักกสวิจารธรรมหรือเป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรม หรือเป็น อวิตักกาวิจารธรรมก็มี

อินทรีย์ ๕ เป็นอวิตักกาวิจารธรรม โทมนัสสินทรีย์ เป็นสวิตักกสวิจารธรรม อุเปกขินทรีย์ เป็นสวิตักกสวิจารธรรมก็มี เป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มีอินทรีย์ ๑๑ เป็น สวิตักกสวิจารธรรมก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรมก็มี เป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มี

อกุศลเหตุ ๓ เป็นสวิตักกสวิจารธรรม เหตุ ๖ เป็นสวิตักกสวิจารธรรมก็มี เป็น อวิตักกวิจารมัตตธรรมก็มี เป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มี

กพฬิงการาหาร เป็นอวิตักกาวิจารธรรม อาหาร ๓ เป็นสวิตักกสวิจารธรรมก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรมก็มี เป็นอวิตักกวิจารธรรมก็มี

ผัสสะ ๕ เป็นอวิตักกาวิจารธรรม มโนธาตุสัมผัส เป็นสวิตักกสวิจารธรรม มโนวิญญาณธาตุสัมผัส เป็นสวิตักกสวิจารธรรมก็มี เป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรมก็มี เป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มี

เวทนา ๕ สัญญา ๕ เจตนา ๕ จิต ๕ เป็นอวิตักกาวิจารธรรมมโนธาตุ เป็นสวิตักกสวิจารธรรม มโนวิญญาณธาตุ เป็นสวิตักกสวิจารธรรมก็มีเป็นอวิตักกวิจารมัตตธรรมก็มี เป็นอวิตักกาวิจารธรรมก็มี

รูปทุกวาร

[๑๑๑๗] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน เป็นรูปธรรม ขันธ์ไหนเป็นอรูปธรรม ฯลฯ บรรดาจิต ๗ จิตไหน เป็นรูปธรรม จิตไหนเป็นอรูปธรรม

รูปขันธ์ เป็นรูปธรรมขันธ์ ๔ เป็นอรูปธรรม

อายตนะ ๑๐ เป็นรูปธรรม มนายตนะ เป็นอรูปธรรม ธัมมายตนะ เป็นรูปธรรมก็มี เป็นอรูปธรรมก็มี

ธาตุ ๑๐ เป็นรูปธรรม ธาตุ ๗ เป็นอรูปธรรม ธัมมธาตุ เป็นรูปธรรมก็มี เป็นอรูปธรรมก็มี

สัจจะ ๓ เป็นอรูปธรรม ทุกขสัจ เป็นรูปธรรมก็มี เป็นอรูปธรรมก็มี

อินทรีย์ ๗ เป็นรูปธรรม อินทรีย์ ๑๔ เป็นอรูปธรรม ชีวิตินทรีย์ เป็นรูปธรรมก็มี เป็นอรูปธรรมก็มี

เหตุ ๙ เป็นอรูปธรรม

กวฬิงการาหาร เป็นรูปธรรม อาหาร ๓ เป็นอรูปธรรม

ผัสสะ ๗ เป็นอรูปธรรม

เวทนา ๗ สัญญา ๗ เจตนา ๗ จิต ๗ เป็นอรูปธรรม

โลกิยทุกวาร

[๑๑๑๘] บรรดาขันธ์ ๕ ขันธ์ไหน เป็นโลกิยธรรม ขันธ์ไหนเป็นโลกุตตรธรรม ฯลฯ บรรดาจิต ๗ จิตไหน เป็นโลกิยธรรมจิตไหน เป็นโลกุตตรธรรม

รูปขันธ์ เป็นโลกิยธรรม ขันธ์ ๔ เป็นโลกิยธรรมก็มี เป็นโลกุตตรธรรมก็มี

อายตนะ ๑๐ เป็นโลกิยธรรม อายตนะ ๒ เป็นโลกิยธรรมก็มี เป็นโลกุตตรธรรมก็มี

ธาตุ ๑๖ เป็นโลกิยธรรม ธาตุ ๒ เป็นโลกิยธรรมก็มี เป็นโลกุตตรธรรมก็มี

สัจจะ ๒ เป็นโลกิยธรรม สัจจะ ๒ เป็นโลกุตตรธรรม

อินทรีย์ ๑๐ เป็นโลกิยธรรม อินทรีย์ ๓ เป็นโลกุตตรธรรม อินทรีย์ ๙เป็นโลกิยธรรมก็มี เป็นโลกุตตรธรรมก็มี

อกุศลเหตุ ๓ เป็นโลกิยธรรม เหตุ ๖ เป็นโลกิยธรรมก็มี เป็นโลกุตตรธรรมก็มี

กพฬิงการาหาร เป็นโลกิยธรรม อาหาร ๓ เป็นโลกิยธรรมก็มี เป็นโลกุตตรธรรมก็มี

ผัสสะ ๖ เป็นโลกิยธรรม มโนวิญญาณธาตุสัมผัส เป็นโลกิยธรรมก็มีเป็นโลกุตตรธรรมก็มี

เวทนา ๖ สัญญา ๖ เจตนา ๖ จิต ๖ เป็นโลกิยธรรม มโนวิญญาณธาตุ เป็นโลกิยธรรมก็มี เป็นโลกุตตรธรรมก็มี

หัวข้อธรรมที่แสดงมาคือ อภิญญา อารัมมณะ ๒ ทิฏฐะ กุศลเวทนาวิปาก อุปาทินนะ วิตก รูป โลกิยะ ฉะนี้แล

ธัมมหทยวิภังค์ จบบริบูรณ์

วิภังคปกรณ์ จบ